

निर्णय नं. ८७६४

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
फौ.पु.नं. ०६६-CR-०००४
फैसला मिति: २०६८।८।१।५
मुद्दा: कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक वादी: ओजराज विष्टको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: लमजुङ जिल्ला, चिती गा.वि.स.वडा
नं ८ बस्ने यज्ञबहादुर थापा समेत

शुरु फैसला गर्ने:

मा.जि.न्या:श्री तीर्थराज देवकोटा
पुनरावेदन फैसला गर्ने:

मा.न्या:श्री माधवराज थापा
मा.न्या:श्री पुरुषोत्तम पराजुली
यस अदालत संयुक्त इजलासमा फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री रामप्रसाद श्रेष्ठ
मा.न्या.श्री मोहनप्रकाश सिटौला

- जाहेरी दरखास्तमा लेखिएका कुराहरूलाई आधार बनाई अनुसन्धानकर्ताले अपराधको सम्बन्धमा महत्वपूर्ण सूचना संकलन गरी सम्भाव्य अपराधीको पहिचान गर्न र अपराध पुष्टि गर्नसक्ने ।
- जाहेरी दरखास्तलाई अदालतले अन्य संकलित प्रमाणको रोहमा परीक्षण नगरेसम्म वा अन्य प्रमाणहरूले समर्थन (Corroborate) नगरेसम्म त्यस्तो जाहेरी दरखास्त आफैमा स्वतन्त्र प्रमाण हुन सक्तैन । अन्य प्रमाणबाट समर्थित नगरेसम्म जाहेरी दरखास्त केवल अपराध अनुसन्धानको क्रममा मात्र सहयोगी हुन सक्तछ । त्यसैले जाहेरी दरखास्तलाई

अभियोग लगाइएको कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्ध प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नुपूर्व सो जाहेरी दरखास्तको न्यायिक परीक्षण त्यत्तिकै आवश्यक हुने ।

- जाहेरी दरखास्तको मूल्याङ्कन गर्ने महत्वपूर्ण आधारको रूपमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम त्यस्तो जाहेरी दिने व्यक्ति अर्थात् जाहेरवाला स्वयं साक्षीका रूपमा अदालतमा उपस्थित भई आफूले जाहेरी दरखास्तमा लेखाएको कुरालाई अदालतमा वकपत्र गरी समर्थन गरेको स्थिति विद्यमान हुनु पर्दछ । अन्यथा कुनै पनि जाहेरीको व्यहोराले अपराध पुष्टि गर्ने प्रामाणिक महत्व ग्रहण गर्न नसक्ने ।
(प्रकरण नं.६)

- लासजाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट कसैको मृत्यु कर्तव्यबाटै भएको देखिए तापनि त्यस्ता प्रमाणहरूले कुनै अमुक व्यक्ति नै कसूरदार हो भन्ने कुरा निर्धारण गर्न सक्तैनन् । अनुसन्धानको क्रममा संकलन भएका अन्य प्रमाणहरूले सिलसिलेवार रूपमा आरोपित व्यक्तिउपरको कसूरलाई स्थापित गरेको अवस्थामा मात्रै शव परीक्षण प्रतिवेदन तथा लासजाँच मुचुल्काले त्यस्तो आरोपित व्यक्तिउपर कसूर कायम गर्ने प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्ने ।
- लासजाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनलाई मात्रै पनि आरोपित व्यक्तिका विरुद्ध स्वयंमा अकाट्य प्रमाण मान्न नसकिने ।
(प्रकरण नं.७)

- न्याय निरोपण गर्ने निकायबाट परीक्षण गरिएको प्रमाणहरूबाट वारदातमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता पुष्टि नभएको स्थितिमा आफूले परीक्षण नगरेको प्रमाणको आधारमा मात्रै कसैलाई दोषी करार गर्नु फौजदारी न्याय व्यवस्थाको प्रतिकूल हुन जाने ।
(प्रकरण नं.९)

- कुनै पनि फौजदारी कसूरलाई शंकारहित तवरले पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व अभियोजन पक्षको हुने, अदालतले प्राप्त प्रमाणहरूको परीक्षण

एवं मूल्याङ्कन गरी ती प्रमाणहरूले ठहरेबमोजिम मात्र न्याय निरोपण गर्नुपर्ने भन्ने नै हुन्छ । तर अदालत स्वयंले कुनै प्रमाणको सिर्जना गरी कुनै कसूर स्थापित गर्ने वा कसै उपरको अभियोग पुष्टि गर्न नहुने ।

- संकलित भएका प्रमाणहरूबाट कसैउपरको अभियोग पुष्टि हुने अर्थात त्यस्तो अभियोग शंकारहित देखिँदैन भने अदालतले वादी वा अभियोजन पक्षको हैसियत ग्रहण गरी विना आधार कसैलाई दोषी करार गर्न नसक्ने ।
(प्रकरण नं.१४)
- अनुसन्धानको क्रममा भएको प्रतिवादीहरूको सावित्री बयान अन्य प्रमाणहरूबाट स्वतन्त्ररूपमा समर्थित नभएसम्म अदालतले त्यस्तो सावित्री बयान मात्रैलाई आधार मानी कसूर कायम गर्नु न्यायसंगत हुन नसक्ने ।
- प्रमाणहरूले परस्पर पोलापोल गरिएका बयान पुष्टि हुन् र त्यसको प्रामाणिकता स्थापित हुन नसकेको स्थितिमा सो पोल मात्रै निजहरू उपरको आरोप पुष्टि हुने निरपेक्ष प्रमाण हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.१५)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णप्रसाद पौडेल

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ताहरू लभकुमार मैनाली, मेघराज पोखरेल र शीतोष्ण तिमिल्सिना

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अदालती बन्दोबस्तको ११५ नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८
- अ.व. १९० नं.
- ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१), (४) नं.

फैसला

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६०।३।१५ गतेको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दामा यस अदालतको संयुक्त इजलास माननीय न्यायाधीशहरू बीच मतैक्य हुन नसकी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

पूर्व धौ खोला, पश्चिम यामराज विष्टको खेत, उत्तर निजकै खेत, दक्षिण धौखोला यति ४ किल्लाभित्र रहेको जिल्ला लमजुङ चिती गा.वि.स.वडा नं. ६ धौखोलाको पूर्वबाट पश्चिमतर्फ जाने बाटोको बायाँ पट्टि जमिनको डिलको सतहदेखि तल मृतक मदनराज विष्टको उत्तानो अवस्थामा रहेको मृतक लासको घटनास्थल प्रकृति मुचुल्का ।

मृतकको घाँटीमा ३ इञ्च लम्बाइको काटेको घाउ देखिएको दायाँ कानको माथि पछाडिपट्टि १ इञ्च गोलाईको प्वाल भएको देखिएको मृतकको लिङ्ग र गुदद्वारबाट केही ननिस्केको देखिएको मृतकको लासजाँच प्रकृति विवरण ।

मिति २०५७।५।२२ गतेका दिन मेरो बुबा मदनराज विष्ट र म समेत भएको ज्यान मुद्दा सम्मानीत अदालत लमजुङमा पेशी तारिख भएको हुँदा हामी बाबु छोरा विहानको खाना खाई बेंशीशहर तर्फ आउँदै गरेको अवस्थामा चिती गा.वि.स.वडा नं. ६ स्थित धौखोलामा आई पुग्दा एक्कासी सोही खोलामा लुकी छिपी बसेका मैले चिनेका जिल्ला लमजुङ चिती गा.वि.स.वडा नं. ८ बस्ने डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, गोविन्दबाबु तिवारी, अन्य देखे चिने नाम नजानेको ५-७ जना मानिसहरूले एक्कासी चारैतिरबाट घेराउ गरी बुबालाई धौखोलाको डिलमा लडाईं मेरो बुबालाई बाँधछाँद गरी भाग्न उम्कन नपाउने गरी बाटोमा लडाईं कर्तव्य गरी मारेको हुँदा निजहरूलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको ओजराज विष्टको जाहेरी दरखास्त ।

ओजराज विष्टको जाहेरीले वादी श्री ५ को सरकार प्रतिवादी डिलबहादुर कमली समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादी डिलबहादुर कमली समेतका प्रतिवादीहरूलाई खोज तलास गरी फेला परेमा बाटोमा भाग्न उम्कन नपाउने गरी सुरक्षाको व्यवस्था मिलाई यस कार्यालयमा दाखिला गर्नु भनी म

समेतका प्रहरी अधिकृत तथा जवानहरूलाई खटाई पठाइएकोमा निजहरूलाई खोजतलास गर्दै जाँदा निज डिलबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली र गोविन्दबाबु तिवारीलाई गाउघरमा फेला पारेको हुँदा निजहरूलाई यसै प्रतिवेदन साथ दाखिला गरेका छौं, कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्ने प्र.ना.नि.अभय जोशी समेतको प्रतिवेदन ।

मिति २०५७।५।२२ गतेका दिन विहानको खानपीन गरी म आफ्नो घरबाट रा.वा.बैंक बेंशीशहरमा आउन लागेको अवस्थामा चिति ६ स्थित आफ्नो बगैचामा मृतक मदनराज विष्ट र निजको छोरा ओजराज विष्टसँग भेट भएपछि म र ती दुवै जना बाबुछोरा समेत दलालतर्फ आइरहेको अवस्थामा धौखोला नजीक आई पुग्दा मलाई पिसाव लागेकाले म पिसाव फेर्न लागे मृतक र निजको छोरा अगाडि जाँदै थिए । सोही खोलामा लुकी छिपी बसेका व्यक्तिहरूले मृतक मदनराज विष्टलाई समातेर सोही खोलाको डिलमा लडाई राखेको अवस्थामा मैले देखे पछि सो ठाउँमा जाँदा त्यहाँबाट भागेर गडहल भन्दा म र मृतकको छोरा ओजराज विष्ट सो ठाउँबाट हो हल्ला गर्दै दलालतर्फ भाग्दै जान लागेको अवस्थामा निजहरूले तीन फायर गोलीको जस्तो फायर गरेको जस्तो पडकाएको आवाज सुनो सोही ठाउँमा रहेका टेकबहादुर कमलीले मृतक मदनराजको हात समातेको र गोविन्दबाबु तिवारीले मृतकको शरीर समातेको निजहरूले नै मदनराज विष्टलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको सन्तबहादुर घर्तीको मौकाको कागज ।

मलाई गोविन्दनिधि तिवारी समेतले हामीलाई बहस सुन्न मनलागेको छ भोली, अर्थात् मिति २०५७।५।२२ गते बेंशीशहर जानुपछि भनी मलाई भनेकोले म घरबाट बाँभाखेत हुँदै बेंशीशहर १० बजे पुगेको सो ठाउँमा मोहननिधि तिवारी समेतका व्यक्तिहरूसँग भेट हुँदा निजहरूले आज अं ८.३० बजेको समयमा धौखोलामा मदनराज विष्टको मृत्यु भएको छ भनी निजहरूले कुरा गर्दा सुनेको हुँदा निजलाई को कसले कर्तव्य गरी मारेका हुन् मलाई थाहा छैन उल्लिखित व्यक्तिहरूले मिति २०५७।५।२२ गते तारिखमा जाँदा कहाँ जालास् भन्ने धाक धम्की समेत दिएको कुरा मैले गाउँ घरमा सुनेको हुँ भन्ने तोपबहादुर थापाको मौकाको कागज ।

मिति २०५७।५।२२ गते लमजुङ जिल्ला अदालतमा तारिख भएकोले ससुरा मदनराज विष्ट र देवर ओजराज विष्ट सो दिनको विहानको खानपीन गरी तारिख लिन बेंशीशहर आइरहेको अवस्थामा म पनि खाना खाइ केही समय पछि बेंशीशहरतर्फ आइरहेको थिएँ । सो दिनको अं. ८.३० बजेको समय हुँदा होला म बजार खुट्टाबाट ओरालो लाग्दै थिएँ । अचानक देवर ओजराज गुहार गुहार भन्दै दलाल तर्फ दौडेको देखें, तत्कालै गोलीको आवाज पनि सुनेको हुँ । दौडदै तल भर्दा घटनास्थलमा ८-९ जना मानिसहरू देखें सो समयमा निजहरू दायँबायाँ लागेको र भागेका हुन् । सो समयमा मैले घटना स्थलमा देखेका मानिसहरू टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, डिलबहादुर कमली, गोविन्दबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा, मोहनबाबु तिवारी, जनकबाबु तिवारीलाई मैले देखेको र चिनेको, निजहरूले नै मेरो ससुरा मदनराज विष्टलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन अन्य घटनास्थलबाट दाँया बाँया लागेका मध्ये उमेशनिधि तिवारी, रुद्रनिधि तिवारी पनि सो घटनामा संलग्न रहेको भन्ने बुझिएको, निजहरूले मेरो ससुरालाई कर्तव्य गरी मारेको नभए पनि निजहरूको पनि मार्न लगाउनमा षडयन्त्र भएको हुनुपर्छ, निजहरूलाई पक्राउ गरी अन्य को को भई कर्तव्य गरी मारी ससुरालाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् । निजहरूबाट खुलाई कानूनबमोजिम कारवाही गरिपाऊँ भन्ने मृतक मदनराज विष्टको बुहारी सीता विष्टले मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०५७।५।१९ गतेका दिन जाहेरवालाको घर घेर्न भनी १५-२० जना व्यक्तिहरू आएका थिए । निजहरूको घर घेर्न लाग्दा जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्ट गुहार-गुहार भनी हो हल्ला गर्दा मैले घरबाट सुनेको हुँ । म निजको घर तर्फ आउन लाग्दा निजहरूले मर्न मन छ भने यता आइज भनी धाक धम्की दिदां म डरले निजको घरमा आउन सकिन । भोलिपल्ट अर्थात् ऐ २० गते निजको घरमा जाँदा मदनराज विष्टले घर घेर्न आएका मध्ये गोविन्दनिधि तिवारीले मदनराज विष्टको खुट्टा तान भनी भनेकोले मैले निज मृतकबाट सो कुरा सुनेको हुँ र निजहरूले ऐ २२ गते तारिखमा जाँदा कहाँ जालास् भन्ने कुरा समेत निज मृतककै मुखबाट सुनेको हुँ निज जाहेरवालाको बाबु मृतक मदनराज विष्टलाई

जाहेरीमा लेखिएका प्रतिवादी शेरबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, डिलबहादुर कमली, गोविन्दबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा, मोहनबाबु तिवारी, जनकबाबु तिवारी, उमेशनिधि तिवारी, रुद्रनिधि तिवारी समेतले कर्तव्य गरी मारेकोमा शंका लाग्छ, भन्ने बुझिएका बुद्धिबहादुर सार्कीको घटना विवरण कागज ।

जाहेरवालाको बाबु मृतक मदनराज विष्ट बेसीशहरमा तारिख लिन जान्छ, भन्ने कुरा मलाई पहिले देखिनै थाहा थियो । म र मेरै गाउँ बस्ने टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, गोविन्दबाबु तिवारी समेत हामी चिती ६ स्थित धौखोला नेर रहेको चौतारामा आएर हामी सबैजना बसेका थियौ । निज जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्ट धौखोलामा आइपुग्दा निजलाई चारैतिरबाट लडाईं निजलाई म समेतका व्यक्तिहरूको सहयोगमा निजलाई कर्तव्य गरी मारेको हो भन्ने समेत व्यहोराको पक्राउमा परेका प्रतिवादी डिलबहादुर कमलीको बयान कागज ।

जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्ट बेंशीशहरमा तारिख लिन जान्छ, भन्ने हामी सबैलाई थाहा थियो । मेरै गाउँ बस्ने गोविन्दबाबु तिवारी समेतले मलाई बोलाएर लगेको हुँदा म निजहरूसँग चिती ६ स्थित वर पिपलको चौतारामा गई बसेकोमा सो ठाउँमा गोविन्दबाबु तिवारी र शम्भु तिवारीले मलाई चौतारामा बस्ने भनी ड्युटी राखेको र म सो वारदात हुँदा सोही चौताराको नजीक बसेको थिएँ । केही बेरपछि जाहेरवालाको बाबुलाई गोविन्दनिधि तिवारी र भाडामा ल्याएका मानिसहरूले मारेको हो भन्ने कुरा सुनेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी यज्ञबहादुर थापाको बयान कागज ।

मिति २०५७।५।२२ गतेका दिन जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्ट बेंशीशहरमा तारिख लिन जान्छ, भन्ने कुरा मलाई थाहा थियो । सो दिन गोविन्दबाबु तिवारी र शम्भु तिवारीले निज मदनराज विष्ट आएपछि, निजलाई मार्ने हो भनी योजना बनाएको हुँदा म घटनास्थलदेखि १०० हातको पूर्वमा भएको र सो मध्ये शम्भुले भाडामा ल्याएको एकजनाले कट्टा जस्तो बन्दुक पडकाएको गोविन्दबाबु तिवारीले मृतकको घाँटी रेटेर मारेको, अन्य व्यक्तिहरू चारैतिरबाट फरक फरक विभिन्न ठाउँमा गौडा छेकी बसेको हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी टेकबहादुर कमलीको कागज ।

मिति २०५७।५।२२ गते मुद्दाको तारिख लिन मृतक मदनराज विष्ट बेंशीशहर जान्छ, सोही बेला निजलाई मार्नु पन्थो भनी गोविन्दबाबु तिवारी समेतले मार्ने योजना बनाई चिती ६ डाँडा चोकमा विहान गई बस्ने भनी निज गोविन्दले मलाई ड्युटी खटाएकोले म सोही ठाउँमा बसे । सो दिनको ८.३० बजेको समयमा धौखोलामा आई पुग्दा निजलाई चारैतिर घेरा हाली बसेका गोविन्दबाबु तिवारी समेतका व्यक्तिहरूले निज मदनराज विष्टलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् यसमा म समेत सबैको सहमती थियो भन्ने समेत व्यहोराको पक्राउमा परेका प्रतिवादी शेरबहादुर कमलीको बयान कागज ।

मिति २०५७।५।२२ गते मदनराज विष्ट बेंशीशहरमा तारिख लिन जान्छ, भन्ने कुरा सबैलाई थाहा थियो । सो दिनमा म र शम्भु तिवारी समेतका व्यक्तिहरू चिती ६ स्थित वरपिपलको चौतारामा आई पुग्यौ । सो चौतारादेखि मलाई दक्षिण डाँडामा गएर बस्नु, चारैतिर हेर्नु भनी मलाई पठाई केही बेरपछि मृतक मदनराज विष्ट धौखोलामा आइपुग्दा सो ठाउँमा लुकीछिपी बसेका गोविन्दनिधि तिवारी र भाडामा ल्याएका मानिसहरू समेतले निजलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भन्ने कुरा मैले केही बेरपछि थाहा पाएको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मोहनबाबु तिवारीको बयान कागज ।

मिति २०५७।५।२२ गते जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्ट बेंशीशहरमा तारिख लिन जान्छ, भन्ने कुरा मलाई पहिलेनै थाहा थियो । निजलाई मार्नुपर्छ, भन्ने योजना बनाइ अन्य व्यक्तिहरूलाई विभिन्न स्थानमा ड्युटी राखेको र म समेतका अन्य व्यक्तिहरू धौखोलाको वरपर लुकी छिपी बसेको हो । निज मदनराज विष्ट सो धौखोलामा आइपुग्नासाथ सो खोलाको वरिपरि लुकि छिपी बसेका शम्भुले भाडामा ल्याएका व्यक्तिहरूले निजलाई समाई हामीमध्येका उज्जल भन्नेले कट्टा बन्दुकले मदनराज विष्टलाई टाउकोमा र घाटीमा बन्दुक फायर गरेपछि मदनराज विष्ट भूईंमा ढले र छटपटाए त्यसपछि मलाई पनि रिस उठी खुकुरी मागी मदनराज विष्टको घाँटी रेटेको हुँ, अन्य व्यक्तिहरूलाई घटनास्थलमा अन्य कोही व्यक्तिहरू आउँछन् कि भनी खबर गर्नको लागि घटनास्थल

भन्दा केही पर विभिन्न ठाउँमा हेर्नको लागि राखिएको थियो भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी गोविन्दबाबु तिवारी भन्ने गोविन्दनिधि तिवारीको प्रहरीमा गरेको बयान रहेछ ।

मिति २०५७।१।२२ गतेका दिन जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्ट बेंशीशहरमा तारिखमा जान्छ भन्ने कुरा हामीलाई थाहा थियो । सो दिन गोविन्दनिधि तिवारी, शम्भु तिवारी र अन्य ५-७ जना व्यक्तिहरू र म समेत भई चिती ६ स्थित वरपिपलको चौतारामा बसेका थियौ । निज गोविन्दबाबु तिवारीले मलाई घटनास्थलदेखि पश्चिम केही पर गएर बस्ने भनी मलाई पठाएकोले म घटनास्थलभन्दा धेरै पर गएर बसे केही बेरपछि मृतक मदनराज विष्ट धौखोलामा आई पुग्दा सोही खोलामा लुकी छिपी बसेका व्यक्तिहरूले निजलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भन्ने प्रतिवादी गणेश तिवारीको प्रहरीमा गरेको बयान कागज ।

जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्टलाई प्रतिवादी शेरबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, डिलबहादुर कमली, गोविन्दबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा समेतका अन्य प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मारेको होइन भन्ने बुझिएका दिनेश राना, कोषनिधि तिवारी, जंगबहादुर विष्ट, शंकरबाबु तिवारी समेतको घटना विवरण कागज ।

जाहेरवालाको बाबु मदनराज विष्टलाई प्रतिवादी शेरबहादुर कमली, डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, गोविन्दबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा समेतका अन्य प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मारेकोमा हामीहरूलाई विश्वास लाग्दछ भन्ने बुझिएका युवराज सिलवाल, इन्द्रराज विष्ट, तारानिधि तिवारी, चुडामणि पन्त समेतको घटना विवरण कागज ।

घाँटी र टाउकोमा गोली लागेको र घाँटीमा काटिएको कारणबाट अत्याधिक रक्तश्राव हुन् गई मृत्यु भएको हो भन्ने समेत व्यहोराको मृतकको लासजाँचको प्रतिवेदन ।

मिति २०५६।१।२३ का दिन अदालतबाट नक्सा हुँदा म पनि उपस्थित भएकोमा गोविन्दनिधि, डिलबहादुर, शेरबहादुर, टेकबहादुर र मोहनबाबु समेतले यसलाई मानै पर्छ भन्दै जाइलागेर यस्तो आतंक हुनबाट रोकी मेरो धन सम्पत्ति र जीउ ज्यानको सुरक्षा गरिपाऊँ

भन्ने समेतको मदनराज विष्टले प्रहरी चौकी चितिमा दिएको मिति २०५६।१।२९ को निवेदन पत्र ।

यसमा जिल्ला प्रहरी कार्यालय लमजुङबाट अनुसन्धान कार्य सम्पन्न भइ प्राप्त प्रस्तुत कर्तव्य ज्यान मुद्दामा संकलित मिसिल संलग्न जाहेरी दरखास्त, घटनास्थल तथा लास प्रकृति मुचुल्का, प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारी, डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, यज्ञबहादुर थापा, मोहनबाबु तिवारी, गणेश तिवारी समेतको बयान बुझिएका मानिसहरू सीता विष्ट, युवराज सिलवाल, इन्द्रराज विष्ट, तारानिधि तिवारी, चुडामणि पन्त, बुद्धिबहादुर साकी समेतको घटना विवरण कागज समेतका कागजातहरू अध्ययन गर्दा मिति २०५७।१।२२ गते जाहेरवाला ओजराज विष्टको बुवा मदनराज विष्टलाई कर्तव्य गरी मारेको वारदात सिद्ध हुन आयो ।

प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीले आफू र शम्भु तिवारीले मदनराजलाई मार्ने योजना बनाएको र सोही योजनाअनुसार भाडामा मानिसहरू ल्याई घेराउ गरी भाग्न उम्कन नपाउने गरी लडाएपछि भाडामा ल्याएका मानिसहरू मध्येका उज्वल भन्ने व्यक्तिले मृतकको घाँटी र टाउकोमा गोली हानी ढलाएपछि मैले घाँटी रेटेको हुँ भनी सावित्री बयान गरेको र प्रत्यक्षदर्शी सन्तबहादुरले घटनास्थलमा मृतकको शरीर समातेको अवस्थामा गोविन्दलाई देखेको र निजउपर किटानी जाहेरी समेत भएको देखिँदा गोविन्दनिधि तिवारीले मुलुकी ऐन ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३(१) नं. विपरीतको कसूर गरेको देखिँदा सोही महलको १३(१) नं. अनुसार सजाय हुन् माग दावी लिइएको छ । मृतकलाई हात र शरीरमा समाउने र बाँदछाँद गर्ने कार्य समेत गरी मार्नको लागि संयोग पारि दिने कार्यमा डिलबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली र टेकबहादुर कमलीले सहयोग पुऱ्याएको भन्ने कुरा डिलबहादुरको बयान र प्रत्यक्षदर्शी सन्तबहादुर घर्तीको कागज समेतबाट खुलेको देखिँदा निजहरूले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १३(४) नं विपरीत कसूर गरेको देखिँदा निजहरू डिलबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, टेकबहादुर कमलीलाई सोही महलको १३(४) नं बमोजिम सजाय हुन् माग दावी लिइएको छ । अर्का प्रतिवादीहरू शम्भु तिवारीले मृतकलाई मार्नको लागि

मुख्य भई षडयन्त्र गर्ने, योजना बनाउने र मार्नको लागि भाडामा मानिसहरू ल्याउने कार्य गरेका भन्ने कुरा पक्राउमा परेको गोविन्दनिधि तिवारी समेतको बयानबाट खुलेको हुँदा निजले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ नं. र १६ नं. विपरीतको कार्य गरेको हुँदा निजलाई सोही महलको १६ नं अनुसार सजाय हुन् माग दावी लिइएको छ । अन्य प्रतिवादीहरू मोहनबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा, गणेश तिवारी, ध्रुव तिवारी, प्रकाश तिवारी, उमेशनिधि तिवारी, जनकबाबु तिवारी, रुद्रनिधि तिवारीहरू घटनास्थल भन्दा टाढा विभिन्न ठाउँमा कोही आएमा खबर दिन भनी बाटो गौडा छेकी बसेको देखिँदा निजहरूले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १७(२) नं. विपरीत कसूर गरेको हुँदा सोही महलको १७(२) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ । खास नामथर वतन हाल नखुलेका उज्जल भन्ने व्यक्ति र अन्य व्यक्तिको नाम थर वतन पछि खुल्न आएमा सोही बखत छुट्टै अभियोगपत्र प्रस्तुत गरिने हाल पक्राउमा परिआएका प्रतिवादी डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, यज्ञबहादुर थापा, गोविन्दबाबु भन्ने गोविन्दनिधि तिवारी, मोहनबाबु तिवारी, गणेश तिवारी तथा प्रस्तुत कागजातसहितको सक्कल मिसिल यसै साथ प्रस्तुत गरिएको छ । साथै हाल पक्राउमा नपरेका प्रतिवादीहरू शम्भु तिवारी, ध्रुव तिवारी, प्रकाश तिवारी, जनकबाबु तिवारी, उमेशनिधि तिवारी र रुद्रनिधि तिवारीलाई त्यहाँ अदालतबाटै कानूनबमोजिम म्याद जारी गरी पाउन सादर अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग माग दावी ।

मिति २०५७।५।२२ गते विहानदेखि १० बजेसम्म घरमा थिएँ । घरमा श्राद्ध भएकाले सानोतिनो काम गरी घरमा बसेको हुँ । म अं. ९ बजेतिर मदनराज विष्टलाई धौखोलामा मारे भन्ने सुनेको हो । सो दिन समयमा डिलबहादुर कमलीलगायत सहअभियुक्त कसैसँग मेरो भेट भएको होइन सो दिन विहानदेखि दिनभरी म घरमा छु । प्रहरीमा कागज गर्ने चुडामणि पन्त, तारानिधि तिवारी, इन्द्रराज विष्टले मउपर भूटा शंका गरेका हुन् । सहअभियुक्त टेकबहादुर, गोविन्दनिधि समेत सँग मिति २०५७।५।१९ र मिति २०५७।५।२२ कुनै दिन रात मेरो भेट भएको छैन । मैले प्रहरीमा

गरेको कागजमा सो कुरा भनेको होइन । प्रहरीले पिटपाट गरी बलजफती सहिछाप गरेका हुन् । प्रहरी माग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अभियुक्त गणेश तिवारीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५७।५।२२ गते विहान मल किन्न घरबाट साढे आठ बजेको हुँदो हो । म सँगसँगै गौरीराज पन्त, टेकबहादुर कमली, कोषनिधि, इन्द्रनिधि तिवारी, गोविन्द तिवारी, मोहनबाबु तिवारी, डिलबहादुर कमली समेत भई बेंशीशहर आउँदै गरेका थियौँ । म र गौरी पन्त, टेकबहादुर कमली अली पछि र अरु अली अघि गरी आएका थियौँ । हामी अघिपछि भएर आएपछि फलिया साँघु मोटर बाटोमा भेट भयो । त्यहा आई पुग्दा पौने १० बजेको हुँदो हो, म मल किन्न र प्रतिवादी मदनराज विष्ट भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दाको बहस हुन्छ भनेर सुन्न आएको थिएँ । मसँग आउने अन्य रुद्रनिधि समेत बहस सुन्न भनी आएको भनेर भन्दथे । सोही बाटोमा आएपछि मदनराज विष्टलाई मारे अरे भन्ने सुनेको हो । त्यसपछि भोटेओडारबाट मदनराज विष्टको छोराले प्रहरी ल्याई फलिया साँघुमा प्रहरीले जाहेरवाला ओजराजले यो पनि हो कि हैन ? की हो कि भनी म समेतलाई प्रहरीले पक्राउ गरी गाडीमा हाली बेंशीशहर ल्याएका हुन् । प्रहरीमा कागज गर्ने सीता विष्टको कागज सुने म सो घटनास्थलमा गएको छैन । कसले मान्यो मलाई थाहा छैन । रामकृष्ण मरेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा यथार्थ बकी लेखेको हुँदा सोही रिसइवीले भूटा लेखाएको हो । मैले मृतकलाई मारेको, मार्न सहयोग गरेको होइन । म समेतले मारेको भनी बुद्धिबहादुर समेतका व्यक्तिहरू मदनराजका गठमेलका मानिस हुन् । सहअभियुक्त टेकबहादुर समेतले प्रहरीमा गरेको कागज सुनो । प्रहरीमा निजहरूले सो कुरा भनेको होइन । प्रहरीमा डरत्रासले भनेका होलान् सो कामकारवाही मैले गरेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको अभियुक्त प्रतिवादी यज्ञबहादुर थापाले अदालतमा गरेको बयान ।

कोषनिधि तिवारी, रुद्रनिधि, डिलबहादुर, गोविन्दबाबु, म मोहनबाबु, केदारबाबु कमली सँगसँगै मिति २०५७।५।२२ गते साढे ८ पौने ९ बजेको हुँदो हो, घरबाट हिडेको । सोही दिन ९ सवाँ ९ बजेको

हुँदो हो, फलिया साँघुमा आइ पुगेको थिएँ । मदनराज विष्टलाई धौखोलाको कुलामा मारी दिए भन्ने सुनेका हौ । त्यसपछि मोटर बाटोमा आई मोटर पर्खी बसेका थियौँ । मदनराजको छोरा जाहेरवालाले भोटेओडार प्रहरी भ्यानबाट ओर्ली जाहेरवालाले गोविन्दबाबुलाई यो हो कि होइन होला अघि कालो जुत्ता लगाएको थियो । अहिले पाइन्ट कट्टु लगाएर आएछ त्यसपछि डिलबहादुर कमलीलाई यो पनि हुन सक्छ, यसलाई पनि डाक्नुहोस, यज्ञबहादुर थापालाई यो पनि हुन सक्छ, भनेपछि, प्रहरीले पक्राउ गरे सो दिन हामी बेंशीशहर आउनको कारण त्यसदिन प्रतिवादी मदनराज विष्ट भएको रामकृष्ण तिवारी कर्तव्य गरी मारेको ज्यान मुद्दामा सो दिन फैसला हुने भएकोले निर्णय सुन्न आएको हौँ । प्रहरीमा कागज गर्ने सीता विष्टले आरोप लगाउनुको कारण रामकृष्ण तिवारीलाई मार्दाको बखत मैले देखेको कुरा भनेको हुँदा सोही रिसइवीको कारणले मलाई पोलेको हो । प्रहरीमा कागज गर्ने बुद्धिबहादुर सार्की, मदनराज विष्टसँग लेनदेन कारोवार भएकोले मलाई शंका लाग्छ भनेको हो । सहअभियुक्त डिलबहादुर कमली समेतले प्रहरीमा गरेको कागज सुने । मिति २०५७५।१९ गते मृतकको घर घेराउ गर्न गएको होइन, टेकबहादुर कमली र मेरो घर एकै ठाउँमा नजीकै छ । द्वैजना वातचित गरेर सुतेको हो । मिति २०५७५।२२ गते विहान अं. ८ बजे खाना खाई डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर, यज्ञबहादुर, गौरीराज, गोविन्दबाबु तिवारी, केदारबाबु तिवारी र मोहन बाबु तिवारी सँगसगै आएको हो । डि.एस.पी.साहेव र सरकारी वकील साहेवले मलाई बाबुको नाम बाजेको नाम आफ्नो नाम वडा नं. सम्म सोधेको हो । अरु कुराहरू मलाई सोध्नु भएको होइन । सहिछाप लगा भनेपछि त्यसमा के छ सुन्न पाए हुन्थ्यो भन्दा बढी होइन भनेपछि सही लगाएको हुँ । म मृतक मदनराज विष्ट धेरै पहिला देखिनै हामीसँग मुद्दा मामिला गर्ने मानिस हुँदा सोही रिसइवीले निवेदन दिएको हो । हामीले यस्तो कार्य गरेको छैन । अभियोग माग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अभियुक्त मोहनबाबु तिवारीले अदालतमा गरेको बयान रहेछ ।

मिति २०५७५।२२ गते विहान ९ बजे घरबाट बेंशीशहर आउँदा डाडाथोकमा शिवजी तिवारी, अमरराज विष्ट नाम नजानेको थपलिया सोही थपलियाको घरमा चिया खाइरहेका थियौँ । त्यस पछि ठाडा चौर भन्ने ठाउँ हुँदै पौने ९ बजे बेंशीशहर आएको हुँ । म मिटर बक्स लिन मसँग रुपैयाँ नपुगेकोले नलिई सोही दिनको ११ बजेतिर घरतर्फ फलिया साँघु हुँदै गएको हुँ । म बेंशीशहर आउँदा दोकानदार बालचन्द्रसँग भेट हुँदा बालचन्द्रले मदनराज विष्टलाई मारे भनेको सुनेको हो सीता विष्टको कागज सुनो । म घटनास्थलमा थिइन । मिति २०५५।४।१६ गते रामकृष्णको हत्या भएको मैले देखेको र देखेको कुरा मैले बकी लेखाई दिएको, सोही रिसइवीको कारणबाट सो कागज गरेको हुनुपर्छ । प्रहरीमा कागज गर्ने बुद्धिबहादुर सार्की समेतको कागज सुनो, यो विषयमा मलाई केही थाहा छैन । मृतक मदनराज विष्टलाई मार्नमा मेरो कुनै सहमती छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेरबहादुर कमलीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५७५।२२ गते फलिया साँघुमा आई पुग्दा मदनराज विष्टको मृत्यु भएको सुनेको हुँ । म सो दिन मिति २०५७५।२२ गते विहान घरबाट अं. ८ बजे बुवा रुद्रनिधि तिवारी, कोषनिधि तिवारी र म समेत ३ जना भई बान्द्रे फाँटमा अं. ८.३० बजे आई पुगेका थियौँ । उक्त ठाउँमा मोहनबाबु तिवारी, केदारबहादुर कमली, डिलबहादुर लगायतका मानिसहरू भेट भई ओडार भन्ने ठाउँमा दिपेन्द्र तिवारी भेट भयो र हामीहरू मर्स्याड्डीको किनारको बाटो हुँदै फलिया साँघु अं ९ बजे आई पुग्यौ । त्यहाँ मदनराज विष्टलाई काटे भन्ने सुनेका हौ । कसले काट्यो केही थाहा भएन फलिया साँघु आई पुग्ने वित्तिकै यज्ञबहादुर थापा, टेकबहादुर कमली, गौरीराज पन्त सोही साँघुमा आई पुग्नुभयो । बेंशीशहर अदालतमा चलेको मृतक मदनराज विष्ट प्रतिवादी भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दाको बहस सुन्नको लागि माथिल्लो मोटरबाटोमा आई बसको प्रतिक्रिया बसेका थियौ । केही समयपछि भोटेवडारबाट प्रहरीको भ्यान आयो । उक्त भ्यानमा मृतक मदनराजको छोरा जाहेरवाला ओजराज पनि रहेछन् । भ्यानबाट ओर्ली हामीनेर आई यो पनि होला भन्दै यज्ञबहादुर थापालाई पक्राउ गर्न लगाइयो, मलाई पक्राउ गर्न

लगाइयो । फेरि यो पनि हो भनी डिलबहादुर कमलीलाई पक्राइयो । हामीहरू ३ जना प्रहरी पक्राउमा परी जिल्ला प्रहरी कार्यालयको हिरासतमा बसेको हो । सन्तबहादुर घर्तीको मौकाको कागज सुनें । सन्तबहादुर घर्तीले प्रहरीमा गरेको ठाडो कागज के कस्तो परिवन्दमा परी मउपर नाम दिए सो कुरा उनै जानून् । तोपबहादुर थापाले गरेको कागज सुने त्यस बारेमा मलाई केही थाहा छैन । मिति २०५७।१।२० गते बेलुका मदनराज विष्टको घरमा अपरिचित मानिस गएका थिए अरे भन्ने सुनी थाहा पाएको हौं । मिति २०५७।१।१९ गते राती मदनराजको घरमा गई उ मद्दने भाग्न लाग्यो खुट्टा समात भनेको र आज त उम्कीस् पर्सी २२ गते तारिखमा कहाँ जालास् भन्ने समेतका कुराहरू नभनेको हुँदा म उपर कुनै उजूरबाजूर हुन सकेन । मिति २०५७।१।२२ गते मदनराज विष्टको कर्तव्यमा परी देहान्त भएपछि अघिल्ला दिनको कुरा त्यस दिनको घटनालाई कपोलकल्पित कुरालाई जाहेरी लेखी मलाई परिस्थितिमा पारेका हुन् । सीता विष्ट र जाहेरवालाले म उपर किटानी जाहेरी किटानी कागज दिनु पूर्व रिसइवीको कारण हो । मिति २०५५।४।१६ गते कर्तव्यबाट रामकृष्णको मृत्यु भयो । उक्त वारदातमा गुहार लगाएपछि म समेतका डिलबहादुर कमली समेत छुट्ट्याउन खोज्दाखोज्दै रामकृष्णको मृत्यु भयो उक्त ज्यान मुद्दामा मलाई प्रत्यक्षदर्शी साक्षी राखेका रहेछन् । मैले प्रहरीमा र सम्मानित अदालतमा आई देखे जानेको यथार्थ विवरण लेखी लेखाई दिएको थिए । सोही रिसइवीले किटानी जाहेरी दिएका हुन् । मैले प्रहरीमा गरेको कागजको व्यहोरा भुट्टा हो । मलाई बाध्य पारी सही गर्न लगाइयो प्रहरी प्रतिवेदन साथ प्राप्त डोरी देखे, मृतक मदनराज विष्ट के कसरी मरेको हो मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अभियुक्त गोविन्दबाबु तिवारीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५७।१।२२ गते विहान खाना खाएर प्रतिवादी मदनराज विष्ट समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा बहस सुन्न विहान साढे ९ बजेतिर घरबाट हिडेको हुँ । म पर मर्स्याइदीको बाटो हुँदै आउँदा ओडार बाटोमा गौरीराज पन्त, यज्ञबहादुर थापा, दिपेन्द्र तिवारी समेत भेट भएर कहाँ जान लागेको हो भन्दा बेंशीशहर जान लागेको भने । त्यसरी आउँदा फलिया

साँघु आएपछि मदनराज विष्टलाई धौ खोलामा मारे अरे भनेको सुने र म बेंशीशहरमा आएर बहस नभएकोले घर तर्फ गएको हुँ । जाहेरीमा लेखिएको व्यहोरा मलाई थाहा छैन । प्रहरीमा कागज गर्ने सन्तबहादुर घर्ती, सीता विष्ट समेतको कागज सुने । घटनास्थलमा गएको छैन । घटना कहाँ घट्यो मलाई थाहा छैन । सीता विष्ट समेतको कागज भूठा हो । प्रतिवादी गोविन्दबाबु तिवारीले मलाई किन पोल गरी लेखाए मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी टेकबहादुर कमलीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५७।१।२२ गते विहान ७ बजे खाना खाई अं ८ बजे म बेंशीशहर जान भनी हिँडेको हुँ । वान्द्रे भन्ने ठाउँमा आई पुग्दा मैले रुद्रनिधि तिवारी, कोषनिधि तिवारी, मोहनबाबु तिवारी, गोविन्दनिधि तिवारी, केदारबहादुर कमलीलाई भेटेको हुँ । निजहरूसँग बेंशीशहर आएपछि मीनबहादुर मगरको घरमा आई पुग्यौ । मिनबहादुरको छोरा साइलोले मेरी श्रीमती विरामी भएको छ हेरी दिनु प्यो भनेर मलाई भन्यो । म निजको घरमा गएँ । निजको श्रीमतीलाई हेर्नै । म उपचार गर्न सक्दीन म बेंशीशहर जान लागेको भनेर म समेतका सबैजना बेंशीशहरतर्फ लाग्यौ । अं. ९ बजे फलिया साँघुमा आई पुग्यौ । त्यहाँ आई पुग्दा मदनराजलाई मारे भन्ने सुनेको हु । हामी सबै उपल्लो बजारमा गएर बस्यौ । टेकबहादुर कमली, यज्ञबहादुर थापा, गौरीराज पन्त बेंशीशहर जान हाम्रो पछाडि आएका थिए । सोही ठाउँमा भेट भयो हामी मोटरको प्रतिक्षा गरी बसिरहेको थियौ । त्यतिकैमा भोटेओडारबाट प्रहरीको भ्यान आई पुग्यो । मदनराजको छोरा जाहेरवाला ओर्लेर गोविन्दनिधिलाई देखाई मार्नेमा यो हो कि भनी गोविन्दनिधिलाई देखाएर प्रहरीले पक्राउ गरेका हुन् । त्यसपछि मलाई यो पनि हो कि भनी निज जाहेरवालाले देखाएर मलाई प्रहरीले पक्राउ गरी यज्ञबहादुर थापालाई पनि पक्राउ गरी बेंशीशहर ल्याएका हुन् । जाहेरी दरखास्तको सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन । टेकबहादुर कमली पनि हामी भए ठाउँ फलिया साँघु उपल्लो बजारमा थिए । तर निज त्यही बसे । प्रत्यक्षदर्शी सन्तबहादुर घर्तीको कागज सुने सन्तबहादुर घर्तीले प्रहरीमा गरेको कागजको व्यहोरा मलाई थाहा छैन । तोपबहादुर थापाको प्रहरीमा

भएको कागज सुनें । सो कुरा मैले सुनिन । सीता विष्टले प्रहरीमा गरेको कागज सुने, यस विषयमा मलाई थाहा छैन । २०५५ साल श्रावण १६ गते रामकृष्णलाई मदनराज विष्टको परिवारले कर्तव्य गरी ज्यान मारेको सो कुरा अदालतमा मैले भए गरेको बयान गरेको थिए । सोही रिसइवीको कारणबाट जाहेरवाला र सीता विष्टले किटानी पोल उजूर गरेको हो, बुद्धिबहादुर सार्की समेतको व्यहोरा सुने यस विषयमा मलाई केही थाहा छैन । सहअभियुक्त गोविन्दबाबु तिवारी, टेकबहादुर कमली समेतको प्रहरीको बयान कागज सुनें । सहअभियुक्त गोविन्द, मोहनबाबु, टेकबहादुर तल्लो बाटो हुँदै फलिया साँघु आएका हैं । घटना घटेको बाटोबाट आएको होइन । घटनासम्बन्धी केही पनि थाहा थिएन । मैले प्रहरीमा गरेको कागज भूठा हो । माग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुने होइन भन्ने समेत व्यहोराको अभियुक्त प्रतिवादी डिलबहादुर कमलीले अदालतमा गरेको बयान ।

अदालतको मिति २०५७।६।१० को आदेशबमोजिम प्रतिवादीहरू डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, मोहनबाबु तिवारी, गोविन्दनिधि भन्ने गोविन्दबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा पुर्पक्ष निमित्त थुनामा रहेका ।

मिति २०५७।५।२२ गतेका दिन विहान ८.३० बजेतिर छोरा गोविन्दनिधि तिवारी, कोषनिधि तिवारी र म सँगै भई रामकृष्ण विष्ट समेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दाको बहस सुन्न भनी बेंशीशहर आउने क्रममा बान्द्रे फाँटमा भरि मोहनबाबु तिवारी समेत सोही बान्द्रे फाँटमा भेट भए र सँगै आउँदा दलाल आउने बाटो भएकाले सोही बाटो आउँदा गौरीराज पन्त र यज्ञबहादुर थापा ओडार फाँटमा भेट भई दलाल आई पुग्दा चिति गा.वि.स.वडा नं. ६ दलाल बस्ने फवरदिन मियाँ सँग भेट भएर पुल तरी बस रोडमा आउँदा शरणहरि जोशीसँग भेट भयो र निजले मदनराज विष्टलाई धौखोला माथि कसले हो मारेछ, मैले देखो भनेपछि गौरीराज पन्त लास भए तर्फ जानुभयो । हामी मोटरको बाटोमा बसी रहेका थियौं । हामी सबै एकै ठाउँमा बसिरहेको अवस्था मृतकको छोरा जाहेरवाला ओजराज विष्ट प्रहरी भ्यानमा आएका रहेछन् । एकजना यही जस्तो लाग्छ, भनी गोविन्दनिधि

तिवारीलाई देखाए, यज्ञबहादुर थापालाई पनि देखाए, डिलबहादुर कमली पनि हो भनी देखाए एकजना हरायो भन्दै घटनास्थलतर्फ लगेपछि गोविन्दनिधि तिवारीलगायत ३ जनालाई प्रहरी भ्यानमा राखी बेंशीशहर ल्याएका हुँदा हामी पनि बेंशीशहर आयौं । पक्राउमा परेका गोविन्दनिधि समेतलाई भेट्न प्रहरीले नदिएपछि फर्की घरमा बेलुका गइयो । घरमा पुग्दा शेरबहादुर कमलीलाई प्रहरीले पक्राउ गरी लगे भन्ने सुनेको थिए । मिति २०५७।५।२२ गते विहान मदनराज विष्टसँग मेरो देख भेट भएको होइन । मैले निजलाई मार्नु पर्ने कारण केही छैन पूर्व रिसइवीको कारण र ज्यान मुद्दामा साक्षी बसेको हुँदा सोही रिसइवीको कारण अभियोग लगाएको होला । यस विषयमा म निर्दोष छु । प्रहरीमा कागज गर्ने सीता विष्ट, बुद्धिबहादुर सार्की, मदनराजको हली भएको लेनदेन समेत भएकोले नभएको भूठा कुरा बोलेको हो । सीता विष्ट मदनराजको बुहारी भएको हुँदा भूठा कुरा लेखाएका हुन् मैले मदनराज विष्टलाई मार्नमा मेरो कुनै सहमति छैन भन्ने समेत व्यहोराको फरार रहेका अभियुक्त रुद्रनिधि तिवारीले अदालतमा गरेको बयान ।

अदालतको मिति २०५७।७।१६ को आदेशबमोजिम प्रतिवादी रुद्रनिधि तिवारी तारिखमा रहेको ।

मिति २०५७।५।२२ गते विहानभरी बेंशीशहर वडा नं. १ बस्ने बासु पन्तको दोकानमा थिए । सो दिन अगाडि मिति २०५७।५।२१ गते रा.वा.बैंक बेंशीशहरमा नोकरी गर्ने हुँदा घरबाट बेंशीशहर आइ सो २१ गते राति जिल्ला शिक्षा कार्यालयमा काम गर्न युद्धबहादुर घर्तीको डेरामा खाना खाई सो राति निजको डेरामा बसेको हुँ । ऐ २२ गते विहान बाबु पन्तका पसलमा बसी खाना खाई रा.वा.बैंकमा हाजीर भै दिनभर काम गरी बसेको हुँ । मिति २०५७।५।२२ गते विहान ८.३० बजेको समयमा धौखोलामा मदनराज विष्टलाई म समेतको सहयोगबाट मारेको होइन सो घटनामा म संलग्न छैन सो समयमा म बेंशीशहरमा नै छु निज मृतक मदनराज विष्टलाई किन कर्तव्य गरी मारेका हुन् ? सो विषयमा मलाई केही थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको फरार अभियुक्त ध्रुव तिवारीले अदालतमा गरेको बयान ।

अदालतको मिति २०५७।७।१७ को आदेशबमोजिम प्रतिवादी ध्रुव तिवारी तारिखमा रहेको ।

मिति २०५७।५।२२ गते विहान म मेरो घरमा बसेर पढिरहेको थिएँ। मेरो घरबाट धौखोला भन्ने ठाउँ २ किलो मिटर फरकमा पर्दछ। उक्त वारदातस्थलमा म छदै छैन, गएको पनि छैन। प्रहरीमा कागज गर्ने सीता विष्टले रिसइवीले मलाई पोल गरेकी होलिन। मेरो हजुरबुवा विश्वनिधि र सीता विष्टको ससुरा मदनराज विष्टको बीचमा मुद्दा परी सो मुद्दाको तारिख समेत मेरो बुवाले लिने गरेको रिसइवीको कारणबाट मलाई पोल गरेकी होलिन बुद्धिबहादुर सार्कीले गरेको कागज पनि भ्रूठा हो। मैले सो अपराध गरेको छैन। मृतकलाई कसले मान्यो मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको फरार प्रतिवादी जनकबाबु तिवारीले अदालतमा गरेको बयान।

मिति २०५७।५।२२ गते विहान साढे ६ बजेको समयमा घरबाट हिँडी बेंशीशहर ८ बजेको समयमा आएको थिएँ। रामकृष्ण तिवारीको हत्या भएको ज्यान मुद्दामा म जाहेरवाला भएको र सो २०५७।५।२२ गते उक्त ज्यान मुद्दा पेशी भएको हुँदा मेरो वकीलहरू काठमाडौँबाट अधिल्लो दिन आइ पुगेको खबर पाएकोले वकीलहरूसँग सर्पक राख्नु पर्दा मिति २०५७।५।२२ गते विहान बेंशीशहर आई पुगेको हुँ। गा.वि.स.भवनमा आइ अधिवक्ता गुमानसिंह अर्यालसँग भेटभई मुद्दाको छलफल भयो। गुमानसिंह सँग छलफल गरिरहेको अवस्थामा अं ९ बजेको समयमा मैले नचिनेको कोही मानिस आएर गुमानसिंह अर्यालसँग आज फलिया साँघु भन्दा माथि मदनराजको कर्तव्यबाट मृत्यु भयो भनेर भन्दा सोही दिनमा सुनेको हो। मदनराजको हत्या भएको मिति समयमा म बेंशीशहरमा गुमानसिंह अर्यालको साथमा छु। रामकृष्णको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा मदनराजका परिवारका नाउँमा जाहेर गरेको र जग्गा मुद्दा पनि परेकाले मदनराजसँग सो रिसइवीले मलाई फसाँउने नियतले बुद्धिबहादुर सार्की तथा सीता विष्टले यो कागज गरेका होलान्। बुद्धिबहादुर सार्कीले मदनराज विष्टको कर्तव्यबाट मरेको हो कसले मारे मलाई थाहा छैन। तसर्थ अभियोग माग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुने होइन भन्ने समेत व्यहोराको फरार प्रतिवादी उमेशनिधि तिवारीले अदालतमा गरेको बयान।

अदालतको मिति २०५७।७।२० को आदेशबमोजिम प्रतिवादी उमेशनिधि तिवारी, जनकबाबु तिवारीले जनही रु.१५,०००।- का दरले धरौट दाखिल गरी पुर्पक्ष निमित्त तारिखमा रहेको।

प्रतिवादी शम्भु तिवारीले मिति २०५७।७।१५ गते तामेल भएको तामेली म्याद गुजारी बसेको रहेछ। साथै अदालतको आदेशानुसार निजको अंश रोक्का समेत भई मिसिल संलग्न रहेको।

अर्का प्रतिवादी प्रकाश तिवारीको नाउँको म्याद निजको घर ठेगाना पत्ता नलागी बेपत्ते तामेल भएको।

अदालतको आदेशानुसार बुभिएका प्रतिवादीहरूको साक्षीको बकपत्र र प्रहरीमा कागज गर्ने मानिसहरूको बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेछ।

अदालतको आदेशानुसार जाहेरवाला ओजराज विष्टलाई उपस्थित गराउन भनी जिल्ला सरकारी वकील कार्यालयमा लेखी पठाउँदा उपस्थित नगराएकोमा पुनः अदालतबाट अ.बं ११५ नं. बमोजिमको म्याद जारी गर्दा पनि निज जाहेरवाला उपस्थित नभै म्याद समेत गुजारी बसेको।

यसमा यी प्रतिवादी गोविन्द समेतले १ वर्ष अगाडिदेखि मृतकलाई मार्ने धम्की दिएको भनी प्रहरीमा निवेदन दिएको, लासजाँच मुचुल्काबाट मृतकको नाक र मुखमा रगत भएको, कपाल पूरै रगतले भिजेको, घाटीमा काटेको घाउ देखिएको, मृतकको बाँया हातमा नाइलको डोरी बाँधिएको, दुवै आँखामा नील डाम सुन्निएको, बाया कानको माथि पछ्याडि पट्टी प्वाल भएको, दायाँ कानको नजीक गिदी समेत निस्केको भन्ने समेत देखिएको र पोष्टमार्टम रिपोर्टबाट घाँटीमा काटिएको, टाउकोमा दुईटा बन्दुकको गोली लागेको भई अत्याधिक रक्तश्रावबाट मृत्यु हुन् गएको भन्ने राय पाइएको स्थितिमा प्रतिवादी गोविन्दनिधिले अदालतसमक्ष बयानमा इन्कार रहेतापनि डिलबहादुर, यज्ञबहादुर, टेकबहादुर समेतका सहअभियुक्तहरूले प्रहरीमा बयान गर्दा प्रतिवादी गोविन्दले नै मृतकको घाँटीमा काटेका हुन् भनी किटानी पोल गरेका र प्रतिवादी गोविन्दले पनि प्रहरीमा बयान गर्दा उक्त कुरा स्वीकार गरेको हुँदा प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीले ज्यान सम्बन्धी महलको १३(१) नं. अनुसार कसूर गरेको ठहर्छ। साथै अर्का प्रतिवादीहरू वारदात

स्थलमा संलग्न रहे भएको भन्ने प्रहरी समक्षको बयान तथा एकआपसमा गरेको पोल समर्थित हुन आएकोले निज प्रतिवादीहरू डिलबहादुर, टेकबहादुर, मोहनबाबु, यज्ञबहादुर र शेरबहादुरलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी १७(३) को कसूर गरेको हुँदा जनही १ वर्ष कैद हुने र अर्का प्रतिवादीहरू गणेश, उमेशनिधि, जनकबाबु, रुद्रनिधि, ध्रुव तिवारीको हकमा अन्य सहअभियुक्तहरूले पोल गरेतापनि अदालत र अन्य स्वतन्त्र सबूद प्रमाणबाट प्रहरी समक्षको साविती एवं पोललाई समर्थन गरेको नपाइदा सफाइ पाउने ठहर्छ र फरार प्रतिवादी शम्भु तिवारी र प्रकाश तिवारीको हकमा पुनः कारवाही गर्ने गरी मुलतवी राखी दिने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको फैसला ।

उक्त इन्साफमा हामीलाई चित्त बुझेन । यसमा हामीहरूले डरत्रासका कारण अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष कर्तव्य गरी मारेकोमा साविती भै बयान गरेतापनि पोलको आधारमा मात्र अन्य स्वतन्त्र तथा तथ्ययुक्त सबूद प्रमाणको अभावमा शंकाको भरमा मात्र अपराधी सिद्ध गरी जनही १ वर्ष कैद गर्ने फैसला गैरन्यायिक, अन्यायपूर्ण तथा फौजदारी न्याय समेतको प्रतिकूल भएको हुँदा लमजुङ जिल्ला अदालतको अन्यायपूर्ण फैसला बदर गरी हाम्रो पुनरावेदन जिकीरबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक यज्ञबहादुर थापा, डिलबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, मोहनबाबु कमली र टेकबहादुर कमलीको पुनरावेदन पत्र ।

अन्य सहअभियुक्तहरूले डरत्रासका कारण अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष प्रतिवादी गोविन्दनिधि नै मृतकको घाँटी रेटेका हुन् भनी बयान गरेको व्यहोरालाई अदालतले प्रमाणमा लिई मेरा तर्फबाट उपस्थित गौरीराज पन्त, जंगबहादुर विष्ट समेतका साक्षीहरूले मैले सो वारदात नघटाएको भनी अदालतसमक्ष स्पष्ट बकपत्र गरेको तथ्यलाई बेवास्ता गरी चश्मदिद् गवाहका भनाई फरक फरक रहेको अवस्थामा पनि शंकाको भरमा मात्र मलाई सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने गरी अन्यायपूर्ण तथा गैरकानूनी फैसला गरेको हुँदा शुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक गोविन्दनिधि तिवारीको पुनरावेदन पत्र ।

एउटै वारदात र प्रकृतिको कसूरमा मुछिएका अभियुक्तलाई प्रतिवादीहरूको कार्य के कुन हदसम्मको थियो भन्ने तथ्यलाई प्रष्ट पार्ने आधारहरू जाहेरी दरखास्त, मृतकले मर्नुभन्दा अगाडि मौकामा व्यक्त गरेको लिखित कुरा, प्रतिवादीहरूले कसूर अपराधमा साविती रही गरेको बयान, सहअभियुक्तको पोल समेतका आधारलाई प्रमाण मानी फैसला गर्नुपर्नेमा तिनै तथ्य र प्रमाणलाई न्यायिक तवरले विचार नै नगरी प्रतिवादीहरू कसैलाई कम सजाय र कसैलाई सफाइ पाउने गरी भएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने सर्वमान्य सिद्धान्तअनुसार पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले शंकाको सुविधा पाउने नै हुनाले प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीको कर्तव्यबाटै मृतक मदनराज विष्टको ज्यान मरेको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातबाट पुष्टि हुन आएको नदेखिएको र पुनरावेदक प्रतिवादी यज्ञबहादुर थापा समेतले मार्ने कार्यमा सहयोग गरेको भन्ने समेत नदेखिँदा प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार ठहराई सजाय गर्ने गरेको शुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०५९।३।१९ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला उल्टी भै पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अभियोगबाट सफाइ पाउने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६०।३।१५ गतेको फैसला ।

प्रतिवादीहरूले मौकामा गरेको साविती बयान र लासजाँच मुचुल्का तथा प्रतिवेदनबाट मृतकको शरीरमा भएको घाउचोट र प्रकृतिबाट यी प्रतिवादीहरूबाट नै मदनराजलाई मार्ने अपराध भएको भन्ने पुष्टि हुन्छ । शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउँछ, भन्ने सिद्धान्त निरपेक्ष होइन । मुद्दाको ठहर गर्नुपर्ने विषयमा प्रतिवादीले कसूर गरेको देखिँने अवस्था विद्यमान छ भने शंकाको सुविधाको प्रश्न नै आउँदैन । आकर्षित हुन नसक्ने शंकाको सुविधाको सिद्धान्तको आधारमा प्रतिवादीहरूलाई अभियोगबाट सफाइ दिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय

गरिपाऊँ भनी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट यस अदालतमा परेको पुनरावेदन ।

यसमा कर्तव्यबाट मदनराजको मृत्यु भएको कुरामा विवाद देखिँदैन । प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष उल्लेख गरेको गोविन्दबाबु तिवारी, शम्भु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा समेतको संलग्नतामा घटना घटित भएको भनेका र अदालतसमक्ष आएर कसूरमा इन्कार रहेतापनि निजहरूले प्रहरीमा गरेको साविती बयानमा घटनाको सम्बन्धमा उल्लेख गरेको परिस्थिति र लासजाँच प्रतिवेदनबाट सो साविती बयान पुष्टि भैरहेको परिप्रेक्ष्यमा सबै प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६०।२।१५ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त विपक्षीलाई म्याद दिई भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६२।१।३ गतेको आदेश ।

प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा मदनराज घटनास्थल धौखोलामा आइपुग्दा उक्त ठाउँमा लुकिछिपी बसेका ५।७ जनाले मदनराजलाई समाएर लडाए, उज्वल भन्नेले मदनराज विष्टलाई टाउकोमा र घाँटीमा बन्दुक फायर गरेपछि मदनराज विष्ट भूइँमा ढलेर छटपटाएको, त्यसपछि मलाई पनि रिस उठी खुकुरीले मदनराजको घाँटी रेटेको हुँ । अन्य व्यक्तिहरूलाई घटनास्थलमा कोही आउँछन् कि भनी खबर गर्न घटनास्थल भन्दा केही पर विभिन्न ठाउँमा हेर्नु भनी खटाएको र मृतक मदनराज विष्टलाई आफू समेतको संलग्नतामा कर्तव्य गरी मारेको भनी कसूरमा साविती रहेको र अदालतमा बयान गर्दा आफ्नो कुनै संलग्नता नरहेको भनी कसूरमा इन्कारी रहेतापनि निजको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको साविती बयानलाई अन्यथा भनी सबूद प्रमाणबाट खण्डन गर्न सकेको देखिँदैन ।

प्रतिवादीहरू डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर र मोहनबाबु तिवारी समेतले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा मदनराज विष्टलाई मार्ने भनी गोविन्दनिधि तिवारी र शम्भु तिवारीले षडयन्त्र गरी मिति २०५७।५।१९ गते रातको ८ बजेको समयमा आफूहरूको साथै गोविन्दबाबु तिवारी, गणेश तिवारी, शम्भु तिवारी, यज्ञबहादुर

थापा, प्रकाश तिवारी, ध्रुव तिवारी समेत भै निजको घरमा गै चारैतिरबाट घर घेराउ गर्दा मदनराज विष्टले हार गुहार मागेकोले प्रहरीले थाहापाई हामीलाई पक्राउ गर्न सक्छ भनी आज त बाँचिस पर्सि कहाँ जालास् भनी मिति २०५७।५।२२ गते तारिखमा बेंशीशहर जाँदा मार्ने धाक धम्की समेत दिएका थियौं । गोविन्दबाबु तिवारी र शम्भु तिवारीले निज मदनराज विष्टलाई मार्ने योजनाबमोजिम मृतक मदनराज विष्ट र जाहेरवाला समेत भई मिति २०५७।५।२२ गते विहान ८.३० बजेको समयमा धौ खोलानिर आई पुग्दा गोविन्दबाबु तिवारीले मदनराज विष्टलाई समात् भनी भन्दा हामीले चारै तिरबाट घेराउ गरी समाएर भूइँमा लडायौं । हामी मध्ये टेकबहादुर कमलीले बाँया हात समातेको र डिलबहादुर, शेरबहादुर, गोविन्दबाबु तिवारीले मृतकको शरीर समातेको र अन्य ४-५ जना अपरिचित व्यक्तिले मृतकको हात खुट्टामा नाइनलको डोरीले बाँधछाँद गरेको, अन्य व्यक्तिहरू मृतकको वरिपरी घेरा हाली बसेको, सोही बखत नचिनेको व्यक्तिले मदनराजलाई बन्दुक हानेको, गोविन्दबाबु तिवारीले मदनराज विष्टको घाँटीमा धारिलो हतियार प्रहार गरेको र मृतकलाई मार्नमा आफूहरूको समेत संलग्नता रहेको भनी कसूर गरेकोमा साविती रहेका र अदालतमा आई गरेको बयानमा रामकृष्ण तिवारीको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा यथार्थ सत्य कुरा बकी लेखेको हुँदा सोही रिसइवीले आफूहरू उपर जाहेरी दिएको, प्रहरीले लठ्ठी समेतले कुटपीट गरेकोले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष साविती बयान गरेको आफूहरूले मृतकलाई कर्तव्य गरी मार्नमा संलग्न नरहेको भनी कसूरमा इन्कार रहेतापनि यी प्रतिवादीहरू समेतले मृतक मदनराज विष्टको ज्यान मार्ने कुरामा सहमती जनाई सो कामको निमित्त साथै गै गोविन्दबाबु तिवारीले खुकुरी प्रहार गर्दा वारदातस्थलमा उपस्थित भई अपराधमा संलग्न रहेको देखिन्छ । तसर्थ, मुलतबीमा रहेका प्रतिवादीहरू शम्भु तिवारी र प्रकाश तिवारीका हकमा बाहेक सबै प्रतिवादीहरूले अभियोगबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत, पोखराको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भै अभियोग माग दावीबमोजिम प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(१) नं को कसूरमा

सोही महलको १३(१) नम्बर अनुसार सर्वश्वसहित जन्मकैद र प्रतिवादीहरू डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, मोहनबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापाले ज्यानसम्बन्धी महलको १७(३) को कसूरमा सोही महलको १७(३) नम्बरअनुसार निजहरूलाई जनही एक वर्ष कैद हुने ठहरी भएको लमजुङ जिल्ला अदालतको मिति २०५९।३।१८ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालतका मा.न्या. श्री रामप्रसाद श्रेष्ठको राय ।

कुनै पनि घटनाको शिकार भई मृत अवस्थामा फेला परेको शवको अवस्था घटना गराउने भनिएका व्यक्तिहरूका लागि आफैँ प्रमाण हुँदैन । लासजाँच मुचुल्का शव परीक्षण प्रतिवेदनले मृतकको अवस्था, शारीरिक चोट र मृतकको कारणसम्म जनाउने र कर्तव्यबाट मरेको हो, होइन भन्ने यकीन गर्ने प्रमाण मात्र हो । यसर्थ, अन्य प्रमाणबाट समर्थित नभएको अवस्थामा अभियुक्तहरूलाई लासजाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनको आधारबाट मात्र दोषी हुन् भनी कसूर कायम गर्न मिल्दैन । प्रतिवादीहरू कसूरमा मौकामा सावित्री भई परस्पर पोलापोल समेत गरेको भएपनि अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको सावित्री बयान अन्य वस्तुगत प्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्छ । अभियुक्तहरूको मौकाको सावित्री कथनलाई समर्थित हुने ठोस प्रमाणको सर्वथा अभाव रहेको देखिन्छ । सहअभियुक्तहरूको परस्पर पोल स्वतन्त्र प्रमाण हुँदैन । त्यस्तो पोललाई अरु प्रमाणबाट पुष्टि हुन्छ भने मात्र प्रमाण ग्राह्य हुन्छ । मृतकको छोरा वादी पक्षको प्रत्यक्ष प्रमाणको रूपमा पेश गरेको पाइन्छ । त्यस्तो प्रमाणको रूपमा रहेको ओजराज विष्टलाई वादी पक्षले बकपत्रको लागि अदालतमा उपस्थित गराउन सकेको पाइँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ मा “कुनै काम, घटना वा अवस्थाका सम्बन्धमा भएको तहकीकात वा जाँचबुझको सिलसिलामा प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम तयार भएको कुनै लिखतमा उल्लेख भएको कुनै कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्ति साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित भै बयान गरेमा प्रमाणमा लिन हुन्छ” भन्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था रहे भएको पाइन्छ । उक्त कानूनबमोजिम वादी पक्षले मुख्य प्रमाण भनेका ओजराज विष्टलाई साक्षी

परीक्षणको लागि अदालतमा उपस्थित गराउन नसकेका र अदालतबाट पनि निजलाई अ.ब. ११५ नं. प्रयोग गरी बकपत्रको लागि बुझ्दा पनि निज उपस्थित नभएको स्थितिमा निजको मौकाको जाहेरी कथन प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाणको लागि अस्वीकार्य हुन् गएको छ ।

मौकामा वारदातको मानिसहरू प्रतिवादीहरू कसैलाई देखिन, माओवादीले मारेको सुनेको हो भनी बकी लेखाई दिएको देखिन्छ । मौकामा प्रत्यक्षदर्शीको रूपमा ठाडो कागज गर्ने सन्तबहादुर घर्तीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा “मिति २०५७।५।२२ गते विहान खानपीन गरी मृतक मदनराज निजको छोरा ओजराज र म दलालतर्फ आइरहेको अवस्थामा धौखोला नजीक आइपुग्दा सोही खोलामा लुकी बसेका व्यक्तिहरूले मदनराजलाई समातेर सोही खोलाको डिलमा लडाए, मलाई भागेर गई हाल भन्दा म र ओजराज हल्ला गर्दै दलानतर्फ भाग्न लाग्दा तीन फायर गोली पडकाएको सुनें । सोही ठाउँमा रहेका टेकबहादुरले मदनराजको हात समातेको गोविन्दबाबुले शरीर समातेको, निजहरूले नै मदनराजलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भनी आफ्नो भनाई लेखाई दिएको पाइन्छ । तर साक्षी परीक्षणको क्रममा निजले “मलाई प्रहरीले कुटी मौकामा कागज गराएका हुन् । मैले नचिनेका मानिसहरूले मदनराजलाई पल्टाई सकेका रहेछन् तिनीहरूले मलाई पेस्तोल देखाए म भागे” भनी बकपत्र गरेको पाइन्छ । चश्मदिद् गवाह भनेका सन्तबहादुर घर्तीको बकपत्रबाटै मौकामा निजले व्यक्त गरेको कथन खण्डित हुन आएकोले निजको मौकाको भनाई प्रतिवादीहरूका विरुद्ध प्रमाणयोग्य हुन आएन । यसरी वादी पक्षका र प्रतिवादी पक्षका साक्षीहरूको बकपत्र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ८ बमोजिम प्रमाणको रूपमा अदालतले ग्रहण गर्नुपर्ने हुँदा र ती सबै साक्षीहरूको बकपत्रबाट मदनराज विष्टलाई कर्तव्य गरी मारेको भनी ज्यानसम्बन्धी महलको विभिन्न दफाहरूको अभियोग लगाइएका यी प्रतिवादीहरूले सोबमोजिम आरोपित कसूर गरेको देखिन आएन । अतः प्रतिवादी गोविन्दनीधि तिवारीलाई मुख्य ज्यान मार्ने भनी ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(१) नं. एवं प्रतिवादीहरू क्रमशः डिलबहादुर, शेरबहादुर, मोहनबाबु, यज्ञबहादुर र टेकबहादुरलाई ऐ महलको १७(३) नं

बमोजिमको कसूर गरेको पुष्टि नभएकोले निजहरूले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत पोखराको मिति २०६०।२।१५ को फैसला मिलेकै देखिंदा सदर हुने ठहर्‍छ भन्ने मा.न्या.श्री मोहनप्रकाश सिटौलाको राय ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयायर्थ यस इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले प्रतिवादीहरूले पूर्वयोजना बनाई सदरमुकाममा तारिख लिन गएका बखत बाटोमा लुकीछिपी मृतकलाई कर्तव्य गरी मारेको तथ्य प्रतिवादीहरूको मौकाको बयान, मृतकका छोरोले दिएको जाहेरी दर्खास्त, चश्मदिद् साक्षीहरू सीता बिष्ट र सन्तबहादुर घर्तीले गरेको मौकाको कागज समेतबाट पुष्टि भईरहेको छ । चश्मदिद् व्यक्तिहरू सीता बिष्ट र सन्तबहादुर घर्तीले अदालतमा गरेको बकपत्रमा मौकाको कागजलाई आफूले भनेको होइन भनी अन्यथा भन्न सकेका छैनन् । मौकाको कागज र बकपत्रमा सामान्य कुरा फरक पढेमा वारदात पुष्टि हुने प्रमाणहरूको महत्व घट्ने होइन । तसर्थ अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गर्ने गरी भएको शुरूको फैसला उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला उल्टी गरी शुरूको सदर गर्ने गरी संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठले व्यक्त गर्नु भएको राय कानूनसम्मत हुँदा सोही राय कायम हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री शम्भु थापा, विद्वान अधिवक्ताहरू श्री लभकुमार मैनाली, श्री मेघराज पोखरेल र श्री शीतोष्ण तिमल्सिनाले जाहेरी दिने ओजराज बिष्टले अदालतमा आई बकपत्रको व्यहोरालाई पुष्टि गर्न सकेको छैन । चश्मदिद् व्यक्तिहरू सीता बिष्ट र सन्तबहादुर घर्तीको मौकाको कागज र निजहरूको बकपत्र व्यहोरा एकापसमा विरोधाभाषपूर्ण छ । घटनाको समयपछि प्रकाशित भएका कान्तिपुर दैनिक लगायतका पत्रपत्रिकाहरूमा मृतक मदनराज बिष्टको हत्या माओवादीबाट भएको भनी उल्लेख गरिएको छ । घटनाको पृष्ठभूमि समेतबाट माओवादीबाटै वारदात

घटाएको भन्ने देखिन्छ । मृतक उपर चलिरहेको कर्तव्यज्यान मुद्दाको विषयलाई लिएर जाहेरवालाले भूठा जाहेरी दिएको भन्ने देखिन्छ । कुनै पनि प्रमाणबाट यी प्रतिवादीहरू वारदातमा संलग्न रहेको भन्ने शंकारहित तवरले पुष्टि हुन सकेको छैन । अतः तथ्ययुक्त एवं शंकारहित प्रमाणहरूको अभावमा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सदर गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौलाको राय कानूनसम्मत हुँदा सोही राय सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकीर सुनी सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो । यस अदालतको संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरू वीच मतैक्य हुन नसकी यस इजलाससमक्ष पेश भएको सन्दर्भ समेतबाट प्रस्तुत मुद्दामा देहायका प्रश्नहरूको निरोपण गरिनु पर्ने देखिन आएको छ :-

१. अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार कायम गर्न मिल्ने नमिल्ने के हो ?
२. संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीशहरूको फरक फरक रायमध्ये कुन राय मनासिव हो ?

२. उपर्युक्त प्रश्नहरूको सम्बन्धमा निरोपण गर्नु पूर्व प्रस्तुत मुद्दाको केही तथ्यगत अवस्थाको अवलोकन गर्नु वाञ्छनीय देखिन आउँछ । सो सम्बन्धमा हेर्दा मिति २०५७।५।२२ का दिन विहान ८.०० बजेको समयमा मदनराज बिष्ट आफ्नो घरबाट बेंशीशहर आउँदै गर्दाका बखत पूर्वयोजना बमोजिम धौखोलामा लुकी बसेका प्रतिवादीहरूले बाटो छोकी लडाई बाँधी गोली प्रहार गर्नुका साथै प्रतिवादीहरू मध्येका गोविन्दनिधि तिवारीले निज मदनराजको घाँटीमा खुकुरी प्रहार गरी हत्या गरेको हुँदा निजलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) को कसूरमा सोही १३(१) नं. बमोजिम सजाय हुन् र सो वारदातमा मृतकको हात, शरीर समाई, डोरीले बाँधछाँद गर्ने समेतको कार्य गरी मार्ने संयोग पारेको हुँदा प्रतिवादीहरू डिलबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली र टेकबहादुर कमलीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(४) नं. को कसूरमा सोही

१३(४) नं. बमोजिम सजाय हुन् तथा अर्का प्रतिवादी शम्भु तिवारीले मृतकलाई मार्ने षड्यन्त्र गरी योजना बनाई भाडामा मानिसहरू ल्याई ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १६ नं. विपरीतको कसूर गरेको हुँदा सोही १६ नं. बमोजिमको सजाय हुन् भनी अभियोगपत्र पेश भएको देखिन्छ। त्यसैगरी प्रतिवादीहरू मोहनबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा, गणेश तिवारी, ध्रुव तिवारी, प्रकाश तिवारी, उमेशनिधि तिवारी, जनकबाबु तिवारी, रुद्रनिधि तिवारी समेतले गोली हान्ने, घाँटी रेट्ने र मृतकलाई समाउने, बाँधछाँद गर्ने कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्न नभए पनि घटनास्थलबाट केही टाढा विभिन्न ठाउँमा घेरा हाल्दै बाटो, गौँडा छेकी ज्यानसम्बन्धी महलको १७(२) नं. विपरीतको कसूर गरेको हुँदा सोही १७(२) नं. बमोजिमको सजाय हुन् भनी अभियोगपत्रमा माग दावी लिएको देखिन्छ।

३. मिसिल संलग्न लासजाँच मुचुल्का हेर्दा मृतकको नाक र मुखबाट रगत बगी रगताम्य भै कपाल समेत रगतले पोतिएको, घाँटीमा काटेको घाउ देखिएको, मृतकको बायाँ हातमा नाइलनको डोरीले बाँधिएको, दुवै आँखामा नीलडाम भै सुन्निएको, बायाँ कानको माथि पछाडिपट्टि प्वाल पारी दायाँ कानमाथिबाट गिदी समेत निस्केको देखिन्छ। त्यसैगरी शव परीक्षण प्रतिवेदन (Post Mortem Report) बाट पनि घाँटीमा काटिएको, टाउकोमा बन्दूकको दुईवटा गोली लागेको समेतबाट अत्याधिक रक्तश्राव भई मृत्युभएको भन्ने देखिन्छ। यसप्रकार मृतक मदनराज बिष्टको मृत्यु टाउकोमा गोली प्रहार गर्नुका साथै घाँटी समेतमा धारिलो हतियारले काटी छिनाली कर्तव्यबाट भएको भन्नेमा विवाद रहेन।

४. उल्लिखित तथ्यगत अवस्थाहरूलाई विचार गर्दै प्रतिवादीहरू उपर लगाइएको अभियोग दावी स्थापित हुने नहुने के हो ? भन्ने मूलभूत विषयको निरोपण गर्नुपर्ने भएको छ। आरोपको व्यहोरा हेर्दा प्रतिवादीहरू गोविन्दनिधि तिवारी र शम्भु तिवारीले मार्ने योजना बनाई मृतक मदनराज बिष्ट तारिख लिन बेंशीशहर तर्फ जाँदै गर्दाको अवस्थामा भाडामा मानिसहरू ल्याई घेराउ गरी भाग्न उम्कन नपाउने गरी धौखोला भन्ने स्थानमा निजउपर हमला गरी लडाएपछि उज्वल भन्ने व्यक्तिले मृतकको घाँटी र

टाउकोमा गोली हानी ढालेको, त्यसपछि मैले घाँटी रेटेको हुँ भनी प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गरेको हुँदा निजहरू उपर ज्यानसम्बन्धी महलको १३ (१) नं. बमोजिमको सजाय हुन् भन्दै अभियोगमा माग दावी लिएको देखिन्छ। प्रतिवादीमध्येका शम्भु तिवारी र प्रकाश तिवारी फरार रही निजहरूका हकमा अ.वं. १९० नं. बमोजिम मुलतवी रहेको देखिँदा निजहरूको हकमा बोलिरहनु पर्ने देखिएन।

५. यी प्रतिवादीहरू उपर लगाइएको अभियोगदावी पुष्टि गर्ने क्रममा अभियोजन पक्षबाट जाहेरी दर्खास्त, लासजाँच एवं शव परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान, मृतककी बुहारी सीता बिष्टले मौकामा गरेको कागज एवं मौकामा कागज गर्ने सन्तबहादुर घर्तीको मौकाको कागजको व्यहोरा र प्रतिवादीहरूले मौकामा बयान गर्दा एक अर्कालाई पोल गरेको भन्ने कुरालाई मुख्य आधार बनाइएको देखिन्छ। वारदातको प्रकृतिबाट मृतकलाई बाटो छेकी समाई बाँधछाँद समेत गरी गोली प्रहार गरी घाँटी समेत काटी हत्या गरिएको भन्ने देखिँदा यस वारदातमा निःसन्देह रूपमा एकभन्दा बढी व्यक्तिहरूको संलग्नता रहेको कुरा देखिन्छ। तर अभियोग लगाईएका यी प्रतिवादीहरू नै सो वारदातमा संलग्न भएका हुन् वा होइनन् भन्ने कुराको निक्कै गर्न अभियोगपत्र साथ पेश गरिएका सम्पूर्ण सबूद प्रमाणहरूको वस्तुनिष्ठ रूपमा मूल्याङ्कन गरिनु आवश्यक देखिएको छ। यस सन्दर्भमा हेर्दा जाहेरी दर्खास्त मृतकको छोरा ओजराज बिष्टको नामबाट दर्ता भएको देखिन्छ जो मृतकसँगै बेंशीशहर जाँदै गरेको भन्ने देखिएको छ। सो जाहेरीबाट वारदातस्थलमा निज जाहेरवाला स्वयं पनि मृतक मदनराजसँगै रहेको भन्ने पुष्टि भएको छ। गोविन्दनिधि तिवारी सहितका प्रतिवादीहरू र अन्य नचिनेका ५।७ जना मानिसहरूले एक्कासी घेरा हाली बुबालाई समाई लडाएपछि डोरीले बाँधेको अवस्थामा आफू वारदातस्थलबाट उम्किएर फलिया साँघुतर्फ दौडिँदै गर्दा २।३ पटक बन्दूकको आवाज आएको हुँदा प्रतिवादीहरूले नै बुबाको कर्तव्य गरी मारेको भन्दै सजाय हुन् भनी निजले जाहेरी दिएको देखिन्छ। निज

जाहेरवाला प्रस्तुत वारदातमा मृतकउपर गोली प्रहार हुनुपूर्वको चश्मदिद् गवाहको रूपमा रहेको भन्ने निजको जाहेरी लेखाईबाट देखिन्छ। मृतकको मृत्यु गोली प्रहार र घाँटीमा धारिलो हतियार समेतले काटी रक्तश्राव समेतबाट भएको भन्ने देखिन्छ। तर मृतकउपर गोली प्रहार भएको र हतियार प्रहार गरेको कुरा जाहेरवाला स्वयंले देखेको भन्ने जाहेरीबाट खुलेको छैन। आफू भागदै गर्दा २३ पटक गोलीको आवाज आएको र यी प्रतिवादीहरू समेतले बुबालाई घेरा हाली समाई लडाएपछि आफू वारदातस्थलबाट भागेको भन्ने जाहेरवालाको प्रारम्भिक कथन देखिन्छ।

६. फौजदारी कसूरको अनुसन्धान गरी अभियोग पुष्टि गर्ने क्रममा जाहेरी दरखास्तको महत्वपूर्ण प्रामाणिक महत्व रहन्छ। जाहेरी दरखास्तमा लेखिएका कुराहरूलाई आधार बनाई अनुसन्धानकर्ताले अपराधको सम्बन्धमा महत्वपूर्ण सूचना संकलन गरी सम्भाव्य अपराधीको पहिचान गर्न र अपराध पुष्टि गर्न सक्तछ। सोही क्रममा त्यस्तो जाहेरीलाई अभियोग प्रमाणित गर्ने महत्वपूर्ण प्रमाण मानिएको हो। तर जाहेरी दरखास्तलाई अदालतले अन्य संकलित प्रमाणको रोहमा परीक्षण नगरेसम्म वा अन्य प्रमाणहरूले समर्थन (Corroborate) नगरेसम्म त्यस्तो जाहेरी दरखास्त आफैमा स्वतन्त्र प्रमाण हुन सक्तैन। अन्य प्रमाणबाट समर्थित नगरेसम्म जाहेरी दरखास्त केवल अपराध अनुसन्धानको क्रममा मात्र सहयोगी हुन सक्तछ। त्यसैले जाहेरी दरखास्तलाई अभियोग लगाइएको कुनै पनि व्यक्तिका विरुद्ध प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नुपूर्व सो जाहेरी दरखास्तको न्यायिक परीक्षण त्यत्तिकै आवश्यक हुन्छ। जाहेरी दरखास्तको मूल्याङ्कन गर्ने महत्वपूर्ण आधारको रूपमा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम त्यस्तो जाहेरी दिने व्यक्ति अर्थात् जाहेरवाला स्वयम् साक्षीका रूपमा अदालतमा उपस्थित भई आफूले जाहेरी दरखास्तमा लेखाएको कुरालाई अदालतमा वकपत्र गरी समर्थन गरेको स्थिति विद्यमान हुनु पर्दछ। अन्यथा कुनै पनि जाहेरीको व्यहोराले अपराध पुष्टि गर्ने प्रामाणिक महत्व ग्रहण गर्नसक्ने देखिँदैन। प्रस्तुत विवादमा पनि जाहेरवाला ओजराज विष्टलाई अभियोजन पक्षले साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित गराई जाहेरी दरखास्तमा लेखिएको कुरालाई समर्थन गराउन सकेको अवस्था छैन। यसका अतिरिक्त यस

अदालतको आदेश अनुसार अ.वं. ११५ नं. को प्रक्रिया पूरा गरी निज जाहेरवाला ओजराज विष्टलाई बुझ्ने सिलसिलामा सम्बन्धित जिल्ला प्रहरी कार्यालयमार्फत् निजका नाममा पक्राउ पूर्जा जारी गर्दा समेत निज घरद्वारमा समेत फेला नपरेको र के कहाँ छन् ? भन्ने यकीन थाहा नभएको भन्ने व्यहोराको स्थानीय व्यक्तिहरूबाट मुचुल्का समेत भै सो पक्राउ पूर्जा फिर्ता आएको देखिन्छ। प्रस्तुत वारदात हुँदाका बखत जाहेरवाला अदालतसमक्ष उपस्थित हुन नसक्ने कुनै अन्यथा कारण रहेभएको थियो कि भनी मान्ने नै हो भनेपनि यस अदालतबाट निजलाई बुझ्ने आदेश भैसकेपछि हालको अवस्थामा निज अदालतमा उपस्थित हुन नसक्ने वा हुनु नपर्ने कुनै विश्वासप्रद आधार पनि सरकारी पक्षबाट प्रस्तुत हुन सकेको छैन। यथार्थमा यिनै प्रतिवादीहरू प्रस्तुत वारदातमा संलग्न रहेको भन्ने निज जाहेरवालाले प्रत्यक्ष देखे चिनेको अवस्था भए सो कुरा निजले अदालतमा आई बिना रोकटोक भन्न लेखाउन नपर्ने स्थिति देखिँदैन। तर निज जाहेरवालाले सो कर्तव्य निर्वाह नगरेको यस स्थितिमा निजले प्रारम्भमा लेखाएको जाहेरी दरखास्तलाई यथार्थ हो भनी यस अदालतले मान्ने स्थिति देखिँदैन। तसर्थ सो जाहेरीको व्यहोराले प्रस्तुत वारदातमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता पुष्टि गर्ने प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्नसक्ने देखिएन।

७. जहाँसम्म मृतकको लासजाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनको प्रश्न छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा लासजाँच मुचुल्काले मृतकको शारीरिक अवस्था, चोटपटक लगायतको लासमा देखिने वाह्य अवस्थाहरूको पहिचान गर्न सहयोग पुऱ्याउने र शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट मृतकको शारीरिक अवस्थाहरू, वाह्य एवं आन्तरिक चोटपटकहरू तथा मृत्यु हुनाको कारण अर्थात् मृतकको मृत्यु स्वाभाविक हो वा कुनै घटना वा व्यक्तिको कारणबाट अर्थात् कर्तव्यबाट भएको हो भन्ने कुरा पहिचान गर्न महत्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउँछ। लासजाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट कसैको मृत्यु कर्तव्यबाटै भएको देखिए तापनि त्यस्ता प्रमाणहरूले कुनै अमुक व्यक्ति नै कसूरदार हो भन्ने कुरा निर्धारण गर्न सक्तैनन्। अनुसन्धानको क्रममा संकलन भएका अन्य प्रमाणहरूले सिलसिलेवार रूपमा आरोपित व्यक्तिउपरको कसूरलाई

स्थापित गरेको अवस्थामा मात्रै शव परीक्षण प्रतिवेदन तथा लासजाँच मुचुल्काले त्यस्तो आरोपित व्यक्तिउपर कसूर कायम गर्ने प्रमाणको स्थान ग्रहण गर्दछ। त्यसमा पनि त्यस्ता सबै प्रमाणहरूको अदालत स्वयंबाट प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम परीक्षण गरिएको स्थिति हुनु पर्दछ। त्यसैले लासजाँच मुचुल्का र शव परीक्षण प्रतिवेदनलाई मात्रै पनि आरोपित व्यक्तिका विरुद्ध स्वयंमा अकाट्य प्रमाण मान्न सकिँदैन।

८. प्रस्तुत विवादमा अभियोजन पक्षबाट प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानलाई निजहरू विरुद्धको महत्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गरिएको अवस्था हुँदा यस मुद्दाका प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको बयानको व्यहोरा र त्यसको प्रामाणिक महत्वका बारेमा पनि विश्लेषण गर्नुपर्ने देखिएको छ। प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा वारदात मिति समयमा वारदातस्थल धौखोला निर निज मदनराज आइपुग्दा सोही ठाउँमा लुकी बसेका ५।७ जनाले मदनराजलाई समाई लडाएपछि उज्वल भन्ने व्यक्तिले बन्दुकले टाउको र घाँटीमा प्रहार गरेकोले निज भूईँमा ढलेपछि घाँटीमा मैले पनि रेटेको हुँ। अन्य प्रतिवादीहरूलाई घटनास्थलमा कोही आउँछन् कि भनी विभिन्न ठाउँमा हेर्न खटाएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ। त्यस्तै प्रतिवादीहरू डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली र मोहनबाबु तिवारी समेतको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयान हेर्दा धौखोलानिर मदनराज बिष्ट आइपुग्दा गोविन्दबाबु तिवारीले मदनराजलाई समात् भनेपछि हामीहरूले चारैतिर घेरा हाली भूईँमा लडायौं, टेकबहादुरले बाँया हात समाते, डिलबहादुर, शेरबहादुर गोविन्दबाबु तिवारीले मृतकको शरीर समाते। अन्य ४।५ जना अपरिचित व्यक्तिले नाइलनको डोरीले बाँधछाँद गरे। नचिनेको व्यक्तिले मदनराजउपर गोली प्रहार गरे, गोविन्दबाबु तिवारीले मदनराज बिष्टको घाँटीमा धारिलो हतियार प्रहार गरेको हो भनी एकापसमा पोलापोल गरी साविती बयान दिएको देखिन्छ। तर यी सबै प्रतिवादीहरूले अदालतमा आइ बयान गर्दा अनुसन्धान

अधिकारीसमक्ष भएको साविती बयानको खण्डन गर्दै अभियोग दावीमा इन्कार रहेको पाइन्छ।

९. फौजदारी कसूरमा प्रतिवादी वा अभियुक्तको साविती बयानको छुट्टै महत्व रहन्छ। तर त्यस्तो साविती कस्तो अवस्था र परिस्थितिमा गराइएको छ र वारदातको पृष्ठभूमि कस्तो छ भन्ने सन्दर्भले त्यस्तो साविती बयानको प्रामाणिक महत्व कायम हुन्छ। किनभने साविती बयान मात्रै आफैँमा कसूर स्थापित गर्ने अकाट्य प्रमाण होइन। सो सावितीलाई घटनाको पृष्ठभूमि र अन्य प्रमाणहरूको शृंखलाले समर्थित (Corroborate) र पुष्टि गर्नु पर्दछ। अन्यथा कुनै पनि फौजदारी कसूरमा अभियुक्तको साविती बयान एउटा सहायक प्रमाण मात्रै हुन जान्छ। साविती बयानलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न त्यस्तो साविती बयानलाई समर्थन हुने गरी वा साविती बयानका अन्तरवस्तुहरू स्वीकार गरी सो साविती बयान गर्ने व्यक्तिले अदालतसमक्ष पनि बयान गर्नु उत्तिकै आवश्यक हुन्छ। प्रस्तुत वारदातमा अनुसन्धानको क्रममा संकलित भएका प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरूको साविती बयान पुष्टि भएको भन्ने भएतापनि अनुसन्धानको क्रममा संकलित त्यस्ता सबै प्रमाणहरू अदालतबाट परीक्षण गर्दा सारभूत रूपमा खण्डित भैरहेका छन्। न्याय निरोपण गर्ने निकायबाट परीक्षण गरिएका प्रमाणहरूबाट वारदातमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता पुष्टि नभएको स्थितिमा आफूले परीक्षण नगरेको प्रमाणको आधारमा मात्रै कसैलाई दोषी करार गर्नु हाम्रो फौजदारी न्याय व्यवस्थाको प्रतिकूल हुन जान्छ।

१०. प्रस्तुत वारदातको विषयलाई लिएर तत्कालको समयमा प्रकाशित भएका कान्तिपुर दैनिक एवं अनौपचारिक क्षेत्र सेवा केन्द्रबाट प्रकाशित भएको मानव अधिकार वर्ष पुस्तक, २००१ समेतमा मृतक मदनराज बिष्टलाई सुराकी गरेको आरोपमा माओवादीहरूले गोली हानी हत्या गरेको र चिती गा.वि.स. ८ का गोविन्दनिधि तिवारी, डिलबहादुर कमली, मोहनबाबु तिवारी, शेरबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली र यज्ञबहादुर थापालाई सोही ठाउँका मदनराज बिष्टको हत्यामा संलग्न रहेको भन्ने आरोपमा राजनीतिक प्रतिशोधका कारण प्रहरीले गिरफ्तार गरी

थुनामा राखिएको भन्ने लगायतका समाचारहरू सम्प्रेषित गरिएको देखिन्छ। वारदातको पृष्ठभूमि हेर्दा पनि मृतक मदनराज बिष्ट लमजुङ जिल्ला अदालतमा तत्काल विचाराधीन रहेको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादीको रूपमा रहेको र सो मुद्दाको जाहेरी दरखास्त प्रतिवादीमध्येका गोविन्दनिधि भन्ने गोविन्दबाबु तिवारी समेतबाट दर्ता भएको र सोही कारणबाट प्रतिवादीहरू गोविन्दनिधि तिवारी र मृतक मदनराज बिष्टको परिवारबीच एक अर्कालाई फसाउनेसम्मको प्रतिशोधको भावना रहेको भन्ने पनि मिसिलबाट देखिएको छ। यी सबै परिस्थिति एवं परिवेशलाई विचार गर्दा यी प्रतिवादीहरू उपरको जाहेरी एवं अभियोग समेत शंकाहित देखिँदैन। यस्तो शंकास्पद जाहेरीका आधारमा अनुसन्धान गरी प्रतिवादीहरूसँग लिइएको साविती निरपेक्ष रूपमा प्रमाण ग्राह्य देखिएन।

११. त्यसैगरी मौकामा कागज गर्ने मृतक मदनराजकी बुहारी सीता बिष्टले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागजमा खाना खाइवरि ससुरा मदनराज र देवर ओजराज हिडेको केही समय पछि आफू पनि पछिबाट हिँडी ओरालो लाग्दै गर्दा ओजराज गुहार गुहार भन्दै दलालतर्फ दौडेको देखेको र तत्काल गोलीको आवाज पनि सुनो। दौडै घटनास्थल पुग्दा ८१ जना मानिसहरू देखे। चिनेका टेकबहादुर, शेरबहादुर, डिलबहादुर, गोविन्दबाबु, यज्ञबहादुर, मोहनबाबु र जनकबाबु घटनास्थलमा थिए। घटनास्थलबाट उमेशनिधि र रुद्रनिधि दायाँ बायाँ गइसकेका थिए। निजहरू समेत भै मारेका हुन् भनी लेखाएको देखिन्छ, भने निजले अदालतमा आइ बकपत्र गर्दा प्रतिवादीहरू कसैलाई पनि देखिन। पत्रिकाहरूबाट माओवादीले मारेको भन्ने सुनेकी हुँ। अरु मलाई थाहा छैन भनी मौकामा ठाडो कागज गर्दा खुलाएको व्यहोरालाई अदालतमा आइ खण्डन गरेको अवस्था विद्यमान रहेको छ। त्यस्तै मौकामा ठाडो कागज गर्ने अर्को व्यक्ति सन्तबहादुर घर्तीले सो कागजमा मदनराज बिष्ट, निजको छोरा ओजराज र म खानपीन गरी वारदात मिति समयमा दलालतर्फ आइरहेको अवस्थामा धौखोला नजीक पुग्दा सोही ठाउँमा लुकी बसेका व्यक्तिहरूले मदनराजलाई समाती खोलाको डिलमा लडाए, मलाई भागेर गौहाल भनेकाले म र ओजराज हल्ला गर्दै

दलालतर्फ भाग्दै गर्दा तीन पटक गोली चलेको सुनो। टेकबहादुरले मदनराजको हात समाते, गोविन्दबाबुले शरीर समाते। निजहरूले नै मदनराजलाई मारेका हुन् भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर निजले अदालतमा आइ बकपत्र गर्दा भने मलाई प्रहरीले कुटपीट गरी मौकामा कागज गराएका हुन्। मैले नचिनेका मानिसहरूले मदनराजलाई पल्टाई सकेका रहेछन्। तिनीहरूले मलाई पेस्तोल देखाए, म भागो भनी लेखाएको देखिन्छ।

१२. यसरी वादी पक्षबाट प्रस्तुत मुद्दामा चशमदिद् साक्षीको रूपमा प्रस्तुत गरिएका जाहेरवाला ओजराज बिष्टलाई साक्षीको रूपमा परीक्षण गर्ने सिलसिलामा अदालतसमक्ष उपस्थित गराउन नसकेको साथै अदालतमा स्वयंले अदालती बन्दोबस्तको ११५ नं. को कानूनी व्यवस्था प्रयोग गरी निजलाई बुझ्दा समेत निज जाहेरवाला अदालतमा उपस्थित भई आफूले दिएको जाहेरी समर्थन गर्न सकेको पाइँदैन। प्रत्यक्ष साक्षीको रूपमा प्रस्तुत गरिएका सीता बिष्ट र सन्तबहादुर घर्तीले अदालतमा उपस्थित भै बकपत्रमा निजहरूले मौकामा ठाडो कागज गर्दा उल्लेख गरेको कुरालाई खण्डन गर्दै सीता बिष्टले यी प्रतिवादीहरूलाई नदेखेको भनी र सन्तबहादुरले समेत यी प्रतिवादीहरूलाई किटान नगरी नचिनेका व्यक्तिहरूले मदनराजलाई समाइ लडाएको र पेस्तोल देखाएकोले आफू त्यहाँबाट भागेको भनी बकपत्र गरेको देखिन आउँछ। यसरी वादीपक्षबाट वारदातको प्रत्यक्ष साक्षीको रूपमा प्रस्तुत गरिएका जाहेरवाला ओजराज बिष्टले अदालतमा उपस्थित भई जाहेरीको व्यहोरा समर्थन हुने गरी बकपत्र नै नगरेको र सीता बिष्ट र सन्तबहादुर घर्तीले बकपत्र गरेको भए पनि सो बकपत्रबाट निजहरूको मौकाको कागजको व्यहोरा खण्डन भइरहेको यस स्थितिमा अनुसन्धानको सिलसिलामा खडा भएका जाहेरी दरखास्त तथा सीता बिष्ट र सन्तबहादुर घर्तीको मौकाको कागजको व्यहोरालाई मात्र अदालतले निरपेक्ष प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न सक्ने अवस्था देखिँदैन।

१३. माथि विश्लेषण गरिएका प्रमाणहरूका अतिरिक्त अन्य प्रमाणहरूको विद्यमानता तर्फ हेर्दा मिसिलबाट आरोपित कसूरमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता

पुष्टि हुने कुनै पनि विश्वसनीय प्रमाणको विद्यमानता देखिँदैन। प्रतिवादीहरू अदालतसमक्षको बयानमा पूर्णरूपमा इन्कार रहेका र निजहरूको इन्कारी बयान निजहरूका साक्षीको बकपत्रबाट समर्थित भइरहेको अवस्था विद्यमान देखिन्छ। यस्तो स्थितिमा प्रस्तुत विवादमा मिसिलको वस्तुतथ्यको समग्र अवलोकन गर्दै मिसिल संलग्न प्रमाणहरूको आधारमा निष्कर्षमा पुग्नपने अवस्था देखिएको छ।

१४. कुनै पनि फौजदारी मुद्दामा प्रचलित कानूनबमोजिम अनुसन्धान पक्षले वस्तुनिष्ठ रूपमा कसूर वा वारदातको विषयमा अनुसन्धान गरी संकलित प्रमाणका आधारमा कसैका उपर कुनै अभियोग लगाउने र त्यस्तो मुद्दा हेर्ने अधिकार प्राप्त अदालत वा निकायले पनि पेश भएका प्रमाणहरूको शंकारहित तवरले परीक्षण गरी मूल्याङ्कन गर्दा ठहरेबमोजिमको निर्णय गर्नुपर्ने हाम्रो फौजदारी न्याय प्रणालीको प्रमुख विशेषता हो। यस कुरालाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले आरोपित कसूर प्रमाणित गर्ने भार अभियोजन पक्षमा रहने गरी गरेको व्यवस्था तथा सोही ऐनको दफा ८ मा वादी र प्रतिवादी पक्षका साक्षीहरूले गरेको बकपत्रलाई प्रमाणमा लिनुपर्ने भनी गरेको व्यवस्था समेतले स्थापित गरिरहेको देखिन्छ। यी समग्र कानूनी व्यवस्थाहरूको सन्दर्भबाट हेर्दा कुनै पनि फौजदारी कसूरलाई शंकारहित तवरले पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व अभियोजन पक्षको हुने, अदालतले प्राप्त प्रमाणहरूको परीक्षण एवं मूल्याङ्कन गरी ती प्रमाणहरूले ठहरेबमोजिम मात्र न्याय निरोपण गर्नुपर्ने भन्ने नै हुन्छ। तर अदालत स्वयंले कुनै प्रमाणको सिर्जना गरी कुनै कसूर स्थापित गर्ने वा कसै उपरको अभियोग पुष्टि गर्ने भन्ने हुँदैन। साथै संकलित भएका प्रमाणहरूबाट कसै उपरको अभियोग पुष्टि हुने अवस्था छैन अथवा त्यस्तो अभियोग शंकारहित देखिँदैन भने अदालतले वादी वा अभियोजन पक्षको हैसियत ग्रहण गरी विना आधार कसैलाई दोषी करार गर्न पनि सक्तैन। त्यस्तो गर्नु हाम्रो फौजदारी विधिशास्त्र हामीले अपनाई आएको कानून प्रणाली एवं स्थापित न्यायिक पद्धतिकै बर्खिलाप हुन जान्छ। त्यसैले कुनै फौजदारी कसूर शंकारहित रूपमा पुष्टि हुन नसकेको स्थितिमा आरोपित

व्यक्तिले शंकाको सुविधा पाउने र अभियोगबाट उन्मुक्ति पाउने भन्ने फौजदारी न्यायको महत्वपूर्ण सिद्धान्त नै रही आएको छ। यस अदालतले पनि अनेकौं फौजदारी विवादहरूमा यस सिद्धान्तको अनुशरण गर्दै न्याय निरोपण पनि गर्दै आएको छ। तसर्थ यस विषयमा यहाँ थप विवेचना गरिरहनु पर्ने देखिँदैन।

१५. अब जहाँसम्म प्रतिवादीहरूको मौकाको बयानमा अपराध स्वीकार गरी परस्पर पोल समेत गरेको भन्ने प्रसङ्ग छ, सो तर्फ हेर्दा निजहरूको सो बयान अनुसन्धानको क्रममा भएको र त्यसलाई निजहरूले अदालतमा बयान गर्दा खण्डन गर्दै आरोपमा इन्कार रहेका र निजहरूको इन्कारीलाई निजका साक्षीहरूको बकपत्र समेतबाट समर्थन भएको अवस्था विद्यमान छ। यसरी अनुसन्धानको क्रममा भएको प्रतिवादीहरूको साविती बयान अन्य प्रमाणहरूबाट स्वतन्त्ररूपमा समर्थित नभएसम्म अदालतले त्यस्तो साविती बयान मात्रैलाई आधार मानी कसूर कायम गर्नु न्यायसंगत हुन नसक्ने र त्यस्तो सावितीमा प्रतिवादीहरूले एक अर्कालाई पोल गरेको कुरा पनि प्रमाण ग्राह्य हुने देखिएन। तसर्थ मिसिल संलग्न अन्य प्रमाणहरूले प्रतिवादीहरूको परस्पर पोलापोल गरिएका बयान पुष्टि हुन् र त्यसको प्रमाणिकता स्थापित हुन नसकेको स्थितिमा सो पोल मात्रै निजहरू उपरको आरोप पुष्टि हुने निरपेक्ष प्रमाण हुन सक्तैन।

१६. यसप्रकार प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू गोविन्दबाबु तिवारी समेतका व्यक्तिहरू विरुद्धको अभियोग दावी पुष्टि हुने प्रत्यक्ष एवं विश्वसनीय प्रमाणहरूको विद्यमानता नदेखिँदा निजहरूलाई आरोपित कसूरमा सजाय हुने अवस्था देखिन आएन। तसर्थ शुरु लमजुङ जिल्ला अदालतले प्रतिवादीहरू गोविन्दनिधि तिवारी भन्ने गोविन्दबाबु तिवारी, डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, मोहनबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा र शेरबहादुर कमलीलाई कसूरदार ठहर गरी अन्य प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरेको फैसला उल्टी गरी सबै प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने गरी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट मिति २०६०।३।१५ मा भएको फैसला मिलेको देखिँदा

सो फैसला सदर गर्ने गरेको यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौलाको राय मनासिव देखिँदा सोही राय कायम हुन्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादवको राय:-

प्रस्तुत विवादमा मूलतः प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको प्रमाणित हुने प्रमाणको विद्यमानता छ, छैन भन्ने मूल प्रश्नको निरोपण हुनुपर्ने देखिन्छ। सो सम्बन्धमा हेर्दा वारदात मिति समयमा मृतक मदनराज बिष्टको साथमा निजको छोरा अर्थात् जाहेरवाला ओजराज बिष्ट र सन्तबहादुर घर्ती समेतसँगै घरबाट बेंशीशहरतर्फ जाँदै गर्दा प्रतिवादीहरूले बाटोमा घेरा हाली मदनराजलाई समाई बाँधछाँद गरी लडाए पछि निज जाहेरवाला समेत भागी उम्केको अवस्थामा मदनराजउपर प्रतिवादीहरूले गोली प्रहार गरेको भन्ने जाहेरी दरखास्त देखिन्छ। मौकामा अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानमा प्रतिवादीहरूले आफूहरूको मृतकसँग पहिलेदेखि नै रिसइवी समेत रही प्रस्तुत वारदात मितिभन्दा अगाडि पनि निजको घर घेरा हाली मार्ने प्रयास गरेकोमा असफल भएपछि लमजुङ जिल्ला अदालतमा तारिख लिन जाने मिति यकीन गरी सोही मितिमा निजउपर हमला गर्ने योजना बनाएको र सोही बमोजिम मिति २०५७।१।२२ का दिन मदनराज बिष्ट निजको घरबाट लमजुङ जिल्ला अदालत जाने क्रममा स्थानीय धौखोलामा घेरा हाली छेकी समाई डोरीले बाँधछाँद गरी लडाई सकेपछि गोली प्रहार गरेको भन्ने समेत कुरालाई सिलसिलेवार रुपमा उल्लेख गरी वारदातमा संलग्न रहेको कुरालाई स्वीकार गरी प्रतिवादीहरूले एक अर्कोलाई पोलापोल गरेको अवस्था छ। घटनास्थल एवं लासजाँच प्रकृति मुचुल्काबाट मृतक मदनराज बिष्टको मुख समेतमा रगताम्य भएको, टाउकोमा गोली प्रहार हुँदा गिदीसम्म बाहिर निस्किएको एवं घाँटीमा धारिलो हतियार प्रहारबाट घा चोट पुऱ्याइएको भन्ने देखिन्छ। शव परीक्षण प्रतिवेदन (Post Mortem Report) हेर्दा पनि सोहीअनुरूपको

घाउ चोट देखिनुको साथै गोली प्रहारबाट अत्याधिक रक्तश्राव भै मृत्यु भएको अवस्था विद्यमान देखिन्छ।

मौकामा कागज गर्ने सन्तबहादुर घर्ती एवं मृतकका छोरा अर्थात् जाहेरवाला ओजराज बिष्ट समेत प्रस्तुत वारदातका प्रत्यक्ष साक्षी अर्थात् चशमदिद् गवाहको रुपमा रहेका छन्। जाहेरवाला ओजराज बिष्ट बकपत्रको लागि अदालतसमक्ष उपस्थित नभए पनि मौकामा कागज गर्ने सन्तबहादुर घर्तीले मौकाको कागजमा मदनराज बिष्ट, निजको छोरा ओजराज बिष्ट र म समेत खोलातर्फ जाँदै गर्दा धौखोला नजीक आई पुग्दा म पिसाव फेर्न थालें, मृतक र ओजराज खोलातर्फ जाँदै गर्दा सोही ठाउँमा लुकीछिपी बसेका प्रतिवादीहरू समेतका व्यक्तिहरूले मदनराजलाई समातेर खोलाको डिलमा लडाई राखेको मैले देखे। सो ठाउँमा जाँदा मलाई भागेर गैहाल भनेकाले ओजराज र म होहल्ला गर्दै दलालतर्फ भाग्यै गर्दा तीन फायर गरी गोली पड्काएको आवाज आयो। सोही ठाउँमा रहेका टेकबहादुर कमलीले मदनराजको हात र गोबिन्दबाबु तिवारीले शरीरमा समातेका थिए। निजहरूले नै मदनराज बिष्टलाई कर्तव्य गरी मारेका हुन् भनी किटानीसाथ लेखाई दिएको देखिन्छ। निजले अदालतमा उपस्थित भै बकपत्र गर्दा मदनराजलाई मैले नचिनेका मानिसहरूले पल्टाई सकेका रहेछन्। तिनीहरूले मलाई पेस्तोल देखाई भाग भनेकाले भागो भन्ने व्यहोरा लेखाई दिएको देखिन्छ। यसरी निजको मौकाको कागजको व्यहोरा र अदालतको बकपत्र समेतमा वारदातस्थलमा निज सन्तबहादुर पुग्दा मृतकलाई विभिन्न व्यक्तिहरूले समाई लडाई सकेको र पेस्तोल देखाई भाग भनेपछि आफू त्यहाँबाट भागेको भनी लेखाएको अवस्थामा सो बकपत्रको व्यहोरा निजको मौकाको कागजको सारभूत कुराको प्रतिकूल नदेखिई मृतकलाई वारदातस्थलमा रहेका प्रतिवादीहरू समेत भै मार्ने क्रममा निजले देखेको वस्तुस्थितिको उल्लेखन गरेको देखिन्छ। पछि अदालतमा गरेको बकपत्रमा स्वभाविक रुपमा केही कुराहरू मात्र सिलसिलेवार रुपमा हु-बहु नमिलेको भन्ने देखिन्छ। आफूसँगै जिल्ला सदरमुकामतर्फ गईरहेका मृतक मदनराज बिष्टलाई वारदातस्थलमा

पूर्व योजनाअनुरूप बाटोमा हुकी बसेका प्रतिवादीहरू लगायतका धेरै व्यक्तिहरू मध्ये को कसले के कस्तो गरी मृतकलाई मारेका हुन् भनी अक्षरशः रुपमा हु-बहु उल्लेख गर्नुपर्ने वा मौकामा गरेको कागज र बकपत्रको व्यहोरामा कति पनि फरक पर्ने नहुने भन्ने अर्थ गर्नु न्यायसंगत हुँदैन। त्यसो गर्ने हो भने कुनै पनि अपराधमा अदालतले कसैउपरको अभियोग पुष्टि हुने आधार सहजै पत्ता लगाउन समेत सक्तैन। अनुसन्धान एवं प्रमाण मूल्याङ्कनको क्रममा देखिएका सामान्य विरोधाभाष वा छिद्रहरूको कुराले फौजदारी कसूरमा संकलित समग्र प्रमाणको महत्वलाई नै समाप्त गर्छ भन्ने अर्थ गर्ने हो भने फौजदारी मुद्दामा हामी कहाँ विद्यमान रहेको अनुसन्धान पद्धतिबाट कुनै पनि अपराधमा अपराधिले सहजै उन्मुक्ति हुने अवसर प्राप्त गर्दछ। जो न्यायको रोहमा उपयुक्त तर्क होइन।

यस विवादमा मौकामै कागज गर्ने सीता विष्ट समेतले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा मौकाको कागजको व्यहोरालाई खण्डन गरी बकपत्र गरेको विषय र जाहेरवाला ओजराज विष्टले बकपत्र गर्न अनुपस्थित रहेको कुराले मात्र प्रस्तुत मुद्दामा खडा भएका यावत् प्रमाणहरूलाई निस्तेज वा निष्प्रयोजन बनाउने अवस्था छैन। न्याय निरोपण गर्ने क्रममा अदालतले अनुसन्धानको क्रममा खडा भएका समग्र प्रमाणहरूको स्वतन्त्र परीक्षण र मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ। त्यसमा कुनै सन्देह छैन। तर प्रमाण परीक्षण गर्दा अनुसन्धानको सिलसिलामा खडा भएका त्यस्ता प्रमाणहरूलाई हुबहु समर्थन नगरी अदालतमा बकपत्र गर्ने कुनै पक्षको साक्षीले अन्यथा भनेकै भरमा मात्रै त्यसरी अनुसन्धानको क्रममा संकलन भएका सबै प्रमाणहरूको महत्व समाप्त हुने भन्नु न्यायसंगत हुँदैन। यस विवादमा पनि मृतक मदनराज विष्टलाई गोली प्रहार गरी घाँटीमा धारिलो हतियार प्रहार गरी हत्या गरिएको तथ्यमा कुनै विवाद छैन। मौकामा पक्राउ परेका सबै प्रतिवादीहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा अभियोग बमोजिमको वारदातमा निजहरूको संलग्नतालाई स्वीकार गरी सावित भै एकअर्कामा पोलापोल गरेको अवस्था छ। सो साविती बयान मुद्दामा संकलित अन्य प्रमाणहरूले

सिलसिलेवार रुपमा समर्थित भईरहेको छ। निजहरूले अदालतमा गरेको बयानमा कसूरमा इन्कार हुनुले मात्रै प्रतिवादीहरूको निर्दोषिता प्रमाणित हुन सक्तैन। अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान भूठा हो भन्नु मात्रै निर्दोषिताको आधार बन्ने हो भने कुनै पनि प्रतिवादी वा अभियुक्तले अदालतसमक्ष अपराधमा साविती बयान दिने तब मात्र कसूर कायम गर्ने भन्ने कुरा कल्पनातित बन्न जान्छ। प्रतिवादी वा अभियुक्तको ईन्कारी बयान पनि समग्र मुद्दाको संकलित प्रमाणहरूद्वारा समर्थित हुनु पर्दछ। तर यस विवादमा प्रतिवादीहरूले अदालतमा इन्कार भै गरेको बयान पुष्टि हुने कुनै बलियो प्रमाण विद्यमान छैन।

मृतक मदनराज विष्टले प्रतिवादीहरू गोविन्दनिधि तिवारी, शेरबहादुर कमली, डिलबहादुर कमली र टेकबहादुर कमली समेतले मिति २०५६।८।२३ मा मलाई मार्नु पर्छ भनी मउपर जाइलागेका र यस अधि पनि पटक पटक यस्तो गरी आएको हुँदा मेरो जीउ ज्यान समेत सुरक्षा गरिपाऊँ भनी मिति २०५६।८।२९ मा प्रहरी चौकी चितीमा निवेदन दिएको भन्ने मिसिलबाट देखिन्छ। सो कुराबाट प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारी समेतले मृतकलाई धेरै पहिले देखि नै रीसईवी साँधी मार्ने योजना बनाएको भन्ने तथ्यलाई नै पुष्टि गर्दछ। यसका साथै प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीका काका नाता पर्ने रामकृष्ण तिवारीलाई कर्तव्य गरी मारेको भन्ने अभियोगमा मुद्दा चली सो मुद्दाको तारिख लिन जाने क्रममा नै मृतक मदनराज विष्टउपर प्रस्तुत वारदातमा हमला गरी हत्या गरिएको भन्नेमा पनि विवाद छैन। रामकृष्ण तिवारीको हत्या गरेको भन्ने अभियोगमा लमजुङ जिल्ला अदालतमा विचाराधीन कर्तव्य ज्यान मुद्दामा प्रतिवादी रहेका मृतक मदनराज विष्टलाई प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारी समेत भै मिति २०५७।५।१९ को राती घर घेरी आक्रमण गर्ने प्रयास गर्दा निजले गुहार मागी सो दिन प्रतिवादीहरू निज मदनराजलाई हमला गर्न असफल भएको र मिति २०५७।५।२३ मा बेंशीशहर तारिख लिन जाँदा कहाँ जालास् भनी धम्की समेत दिएको तथ्य पनि मिसिलको अध्ययनबाट खुल्दछ। यसरी यी प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारी समेतले

मृतक मदनराजलाई मार्नु पर्ने पूर्व रिसर्इवी साँधी वारदात मिति २०५६।५।२२ मा तारिख लिन गएका बखत नै धौखोलामा पुग्दाको अवस्थामा घेरा हाली छेकी, डोरीले बाँधछाँद गरी प्रस्तुत वारदात घटाएको तथ्य पुष्टि हुन आउँछ ।

यसप्रकार प्रस्तुत मुद्दामा संकलित प्रमाणहरू एवं वारदातको प्रकृति, वारदात गराइएको अवस्था एवं मृतक र प्रतिवादीहरू बीच पहिलेदेखिको शत्रुतापूर्ण सम्बन्ध एवं रीसर्इवीलगायतका प्रमाण, वस्तुतथ्य एवं परिस्थितिहरूले प्रतिवादीहरू गोविन्दनिधि तिवारी, डिलबहादुर कमली, टेकबहादुर कमली, शेरबहादुर कमली, मोहनबाबु तिवारी, यज्ञबहादुर थापा समेतको संलग्नताबाटै मृतक मदनराज बिष्टको हत्या भएको तथ्य स्थापित भइरहेको देखिँदा यी प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउने अवस्था देखिएन । तसर्थ अभियोग दावीबमोजिम प्रतिवादी गोविन्दनिधि तिवारीलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(१) नं. बमोजिम सर्वस्व सहित जन्मकैद र अन्य प्रतिवादीहरूलाई सोही महलको १७(३) नं. बमोजिम जनही १ वर्ष कैद हुने ठहर गरेको शुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्नुपर्नेमा नगरी सो फैसला उल्टी गरी सबै प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालत, पोखराको मिति २०६०।३।१५ को फैसला नमिलेकोले उल्टी गरी शुरु लमजुङ जिल्ला अदालतको फैसला यथावत कायम हुने भनी यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री रामप्रसाद श्रेष्ठले व्यक्त गरेको राय मनासिव देख्दछु । बहुमत माननीय न्यायाधीशहरूबाट सबै प्रतिवादीहरूले सफाइ पाउने भनी पुनरावेदन अदालत, पोखराबाट भएको फैसला सदर गर्ने गरी यस अदालत संयुक्त इजलासका माननीय न्यायाधीश श्री मोहनप्रकाश सिटौलाबाट व्यक्त राय सदर हुने ठहर्‍याएकोमा म सहमत हुन नसकी आफ्नो अल्पमतको छुट्टै राय व्यक्त गरेको छु । मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु । इति संवत् २०६८ साल मंसिर १ गते रोज ५ शुभम्-इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८७६५

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमार प्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
रिट नं. ०६७-WS-००३३
आदेश मिति: २०६८।१०।१९।५
विषय: संविधानसँग बाभिएको कानून बदर घोषित गरिपाऊँ ।
निवेदक: काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ३३ बस्ने अधिवक्ता नारायण भा विरुद्ध
विपक्षी: त्रिभुवन विश्वविद्यालय सभा, कीर्तिपुर, काठमाडौँसमेत

- राज्यको मूल प्रवाहमा समेटिन नसकी पछि परेका वर्ग वा समुदायका नागरिकहरूलाई सामाजिक न्याय र सशक्तीकरणका माध्यमबाट अरुसरह समान प्रतिस्पर्धामा उत्रन सक्षम नभएसम्मका लागि मात्र सकारात्मक विभेदसम्बन्धी नीति अवलम्बन गर्ने र सकारात्मक विभेद, सशक्तीकरण तथा आरक्षण जस्ता कार्यक्रमहरूका माध्यमबाट उनीहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा अभिवृद्धि भई अरु सरह प्रतिस्पर्धा गर्न सक्षम भएपछि पूर्ण प्रतिस्पर्धामा आधारित “समानहरूका बीचको समानता” को स्थितिमा पुग्ने हुनाले सकारात्मक विभेद वा आरक्षणसम्बन्धी व्यवस्थाहरू अल्पकालीन प्रकृतिका हुने ।

(प्रकरण नं.१०)

- आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक वा साँस्कृतिक क्षेत्रमा पछाडि परेका कारण राष्ट्रिय जीवनको मूल प्रवाहमा समाहित हुन नसकेका वर्ग वा समुदायका नागरिकहरूलाई सशक्तीकरण तथा आरक्षण जस्ता सकारात्मक विभेदका माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनको मूल प्रवाहमा समाहित गराउने समावेशीकरणसम्बन्धी

सिद्धान्तको उद्देश्य भएको हुँदा बञ्चित्ता (Deprivation) मा परेका त्यस्ता वर्ग वा समुदायको पहिचान गर्ने दायित्व राज्य अर्थात् नेपाल सरकार मै निहित हुने ।

(प्रकरण नं.१६)

- आर्थिक तथा सामाजिक रुपबाट पिछडिएका व्यक्तिहरूलाई आरक्षणको सुविधा उपलब्ध हुने कानूनी व्यवस्था रहेको र सो प्रयोजनका लागि "महिला" लाई एउटा छुट्टै वर्गको रुपमा पहिचान गरी ३३ प्रतिशत आरक्षण सुरक्षित गरिसकिएको सन्दर्भमा अब अन्य वर्गहरू (आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित, अपाङ्ग, पिछडिएको क्षेत्र) भित्र पनि फेरि महिलाका लागि ३३ प्रतिशत पद संख्या छुट्ट्याउने गरेको उक्त नियम ६.३(८) को खण्ड (ख) को व्यवस्था सारभूत समानताको सिद्धान्तअनुकूल देखिन आउँदैन । महिलाको सम्बन्धमा गरिएको यस्तो व्यवस्थाले प्रकारान्तरले महिलासरह नै बञ्चित्ता र बहिष्करणमा परेका अन्य वर्गहरू उपर नै फेरि पनि असमान र भेदभावपूर्ण व्यवहार हुनजाने ।

(प्रकरण नं.२३)

- आरक्षण प्रदान गरिएको कुनै एक वर्गबाट कुनै पनि उम्मेदवार उत्तीर्ण हुन नसकेमा उक्त आरक्षित पद अर्को आरक्षित वर्गमा समावेश (थप) गर्ने गरेको प्रावधानबाट सारभूत समानता र समावेशीकरणकै पक्षपोषण भएको कार्यलाई असंवैधानिक भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२६)

- संविधानले सारभूत समानता, सामाजिक न्याय र समावेशीकरणलाई प्राथमिकता प्रदान गरेको अवस्थामा खुल्ला र समावेशी दुवैतर्फ उत्तीर्ण उम्मेदवारलाई समावेशीतर्फबाटै सिफारिश गर्दा संविधानको भावनाको पक्षपोषण नहुने र त्यस्ता उम्मेदवारलाई खुल्लातर्फबाट सिफारिश गरिएमा समावेशीतर्फका अरु उम्मेदवारले मौका प्राप्त गर्ने भई संविधानको भावनाअनुकूल हुनजाने ।

(प्रकरण नं.२७)

- त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(८) को खण्ड (ख) र (च) को सम्पूर्ण व्यवस्था र खण्ड (ग) को पहिलो वाक्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा २१ मा अन्तर्निहित समानता, समावेशीता र सामाजिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिन आएकोले उक्त व्यवस्थाहरू मिति २०६८/१०/१९ बाट लागू हुने गरी अमान्य र बदर घोषित हुने ।

(प्रकरण नं.२८)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता नारायण भ्वा
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता नारायणप्रसाद खनाल
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, २१, १२६(३)
- त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐन, २०४९ को दफा १४ को खण्ड (त्र)
- त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(२), ६.३(३), ६.३(४), ६.३(५), ६.३(६), ६.३ (७) र ६.३(८)
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(७), (११)

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) अन्तर्गत दायर हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ-

त्रिभुवन विश्वविद्यालयले समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरे पनि उक्त समावेशी सिद्धान्तको कार्यान्वयन विभेदपूर्ण रहेको र त्रिभुवन विश्वविद्यालय सभाको मिति २०६६/८/२२ गतेको निर्णयद्वारा थप त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को परिच्छेद २ को नियम ६.३(२), ६.३(३), ६.३(४), ६.३(५), ६.३(६), ६.३(७) र ६.३(८) का कानूनी प्रावधान अन्तरिम संविधानको धारा १३, १८, २१ सँग बाभिएकोले अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) अन्तर्गत निवेदन गर्न आएको छु ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(२) मा पद संख्याको निर्धारण गर्ने अधिकार त्रि.वि. कार्यकारी परिषदलाई प्रदान गरिएको छ। त्रि.वि. सेवा आयोगले पद संख्या आफैले निर्धारण गरी मिति २०६६।९।२९ गते प्रकाशित विज्ञापन नं. ३।२०६६।०६७ मा कूल ३९२ पदमा खुल्लातर्फ २०७ र समावेशीतर्फ १८५ मात्र पद संख्या निर्धारण गरी विज्ञापन गरेको कार्य उक्त नियमको ६.३(१) को विपरीत रहेको छ। साथै खुल्ला र समावेशीमा पद थपघट गर्ने गरी अधिकार प्रदान गरिएको प्रावधान नियम ६.३(१) को विपरीत छ।

त्रि.वि. स्वायत्त संस्था भएकोले त्रि.वि. को कर्मचारीको सेवा प्रवेश तथा पदोन्नतिको आफ्नै कानूनी प्रावधान हुनुपर्नेमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दोस्रो संशोधनको व्यवस्थाअनुरूप हुने भन्ने उक्त नियमको नियम ६.३(३) को प्रावधान प्रत्यक्षरूपमा त्रुटिपूर्ण छ।

त्रि.वि. को शिक्षण सेवातर्फ समावेशीको सिद्धान्त केवल प्रवेशविन्दुमा मात्र लागू गरिनेछ भनी उक्त नियम ६.३(४) मा भएको व्यवस्थाबाट पिछडिएको वर्गलाई माथिल्लो तहमा सहज प्रवेशलाई रोक्नुको साथै नीति निर्माण तहमा पिछडिएको वर्गको पहुँचलाई रोक्ने कार्य भएको छ।

उक्त नियमको ६.३(५) मा महिलाको लागि ३३ प्रतिशत पद संख्या छुट्याएको भए पनि आदिवासी, मधेशी, दलित, अपाङ्ग र पिछडिएको क्षेत्रका महिलाको लागि उक्त पदसंख्यामध्ये पद नछुट्याई उक्त नियमको ६.३(८) को (ख) मा प्रत्येक वर्ग अन्तर्गत निर्धारित प्रतिशतलाई पुरुष र महिला तोकिएबमोजिम पुन ३३ र ६७ प्रतिशत संख्या निर्धारण गरी सोही संख्यामा प्रतिस्पर्धा गराउने भनी उक्त वर्गका महिलासँग विभेद गर्नुका साथै वर्गीकृत समुदायको पदसंख्या घटाउने नीति अवलम्बन गरिएको छ।

उक्त नियम ६.३(६) मा नेपाल सरकारले कितान गरेको वर्गीकृत उम्मेदवार क्षेत्रको अर्थ र प्रयोगलाई नै स्वीकार गरेको पाइन्छ। नेपाल सरकारले वर्गीकृत क्षेत्रभित्र महिला र पुरुषमा पदसंख्या नछुट्याएकोमा सोको विपरीत वर्गीकृत क्षेत्रभित्र पदसंख्या

छुट्याएको र नियम ६.३(८) को (च) मा समावेशीतर्फ उत्तीर्ण हुने उम्मेदवारको नाम खुल्ला समूहबाट हटाउने नीतिले योग्य व्यक्तिलाई खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट हटाई समावेशीमा राखी खुल्लातर्फ पदसंख्या बढाउने नीति तथा कार्य प्रत्यक्षरूपमा त्रुटिपूर्ण छ।

उक्त नियम ६.३(७) मा समावेशीतर्फका उम्मेदवार सिफारिश हुनसक्ने अवस्था नरहेमा त्यस्तो पद खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमा समावेश गरी पदपूर्ति गरिने र नियम ६.३(८) मा उत्तीर्णाङ्क ५० प्रतिशत हुने भन्ने प्रावधानबाट समावेशीतर्फ कम संख्यामा पदपूर्ति गरी खुल्लातर्फ बढी पदपूर्ति गर्ने नियम संविधान र उक्त नियमको ६.३(१) को विपरीत रहेको छ।

यसप्रकार विपक्षीहरूले समावेशी सिद्धान्तलाई अङ्गीकार गरे तापनि वर्गीकृत क्षेत्रबाट पदसंख्या घटाई खुल्लातर्फ पदसंख्या बढाउने विभेदपूर्ण नीतिअनुरूप उक्त नियमको ६.३(२) देखि ६.३(८) सम्मको कानूनी प्रावधान राखेको र विज्ञापन नं. ३।२०६६।६७ मा उक्त विभेदपूर्ण कानूनको प्रयोग गरी संवैधानिक हकमा बन्देज लगाएको हुँदा उक्त कानूनी प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १८ र २१ सँग बाभिएको हुँदा संविधानको धारा १०७ को उपधारा (१) बमोजिम बदर घोषित गरी उक्त कानूनी प्रावधानअनुसार प्रकाशित विज्ञापन नं. ३।२०६६-०६७ बदर घोषित गरी समावेशी सिद्धान्तअनुरूपको कानूनी प्रावधान बनाई पुनः विज्ञापन गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ।

उक्त नियमको आधारमा प्रकाशित विज्ञापन नं. ३।२०६६-०६७ को लिखित परीक्षा सम्पन्न गरी परीक्षाफल प्रकाशित गरी पदपूर्ति गर्ने सम्भावना रहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म लिखित परीक्षाको परीक्षाफल प्रकाशित नगर्नु नगराउनु तथा पदपूर्तिको लागि सिफारिश नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको निवेदनपत्र।

विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ मगाउनु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।१।१२ को आदेश।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐन, २०४९ बमोजिम त्रिभुवन विश्वविद्यालय एक स्वशासित र संगठित संस्था

भएको र ऐनको दफा ५ (ज) ले विश्वविद्यालयलाई आवश्यक पर्ने नियम बनाउने अधिकार प्रदान गरेको छ। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३) को भावनाअनुकूल त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सेवालाई पनि समावेशी बनाउन त्रिभुवन विश्वविद्यालय सभाले त्रि.वि. शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० मा विभिन्न व्यवस्थाहरू थप गर्ने गरी मिति २०६६।८।२२ मा निर्णय गरेको हो।

रिट निवेदकले उक्त नियमको नियम ६.३(१) (२)(३)(४) (५)(६)(७) र (८) को व्यवस्था के कारणले असंवैधानिक छ भनी उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन। असंवैधानिक भयो भन्ने दावी गर्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन। नियम ६.३(१) को कानूनी व्यवस्थालाई अवलम्बन गरी विज्ञापन नं. ३।०६६।०६७ को विज्ञापन भएको हो। नियम ६.३(३) को व्यवस्था त्रि.वि. सभाको मिति २०६७।३।३१ को बैठकबाट खारेज भइसकेको छ। कुनै व्यक्तिले समावेशी र खुल्लातर्फ आवेदन गरेको रहेछ र सो दुवैतर्फ लिखितमा नाम प्रकाशित भएको छ भने नियम ६.३(८)(च) बमोजिम पदपूर्तिका लागि अन्तिम नतिजा प्रकाशित गर्दा समावेशीतर्फ उत्तीर्ण हुने उम्मेदवारको नामावली प्राथमिकतामा राखी खुल्ला समूहबाट स्वतः हटाउने भन्ने व्यवस्थामा खुल्लातर्फ पदसंख्या बढाउने नीति रहेको भन्न मिल्दैन। नियम ६.३(७) मा रहेको समावेशीतर्फ छुट्याइएको पदको विज्ञापनपश्चात् भएको परीक्षामा कुनै उम्मेदवार सिफारिश हुन नसकेमा त्यस्तो पद खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमा समावेश गरी पदपूर्ति गर्ने भन्ने व्यवस्थाले यदि समावेशीतर्फको लिखित परीक्षामा न्यूनतम अङ्क प्राप्त गर्न नसकेमा उक्त पदमा पदपूर्ति नगर्दा शिक्षण संस्थाको पठन पाठनमा असर पर्नसक्ने भएकोले खुल्लाको प्रतिस्पर्धामा मेरिटमा आएका व्यक्तिलाई राख्दा नियम ६.३(१) को विपरीत हुन्छ, भन्न मिल्दैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ, भन्ने व्यहोराको विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय सभा, त्रि.वि. कार्यकारी परिषद् र त्रि.वि. सेवा आयोगको संयुक्त लिखितजवाफ।

रिट निवेदकले बदर गर्न माग गरेको त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० का विवादित व्यवस्थाहरू मध्ये केहीमा संशोधन गर्ने गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय सभाबाट निर्णय

भइसकेको हुँदा सो पेश गर्ने समय पाउँ भनी विपक्षी तर्फका कानून व्यवसायीले इजलाससमक्ष निवेदन दिनुभएको हुँदा निवेदन मागबमोजिम सो निर्णय पेश गर्ने समय प्रदान गरिएको छ, भन्ने व्यहोराको मिति २०६८।५।१ को आदेश।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुनआएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिलसंलग्न सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरियो।

निवेदक अधिवक्ता श्री नारायण भाले त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(२) मा पदसंख्याको निर्धारण गर्ने अधिकार त्रिभुवन विश्वविद्यालय कार्यकारी परिषदलाई भएकोले सेवा आयोग आफैले पद संख्या निर्धारण गरी विज्ञापन गर्न मिल्दैन। समावेशीताको सिद्धान्तलाई प्रवेशविन्दुमा मात्र लागू गर्ने व्यवस्था गरेको नियम ६.३(४) को व्यवस्थासमेत संविधानसम्मत छैन। समावेशीतर्फ उत्तीर्ण हुने उम्मेदवारको नाम खुल्लातर्फको सूचीबाट हटाउने नियम ६.३(८) को (च) को व्यवस्थासमेत समावेशीताको सिद्धान्तविपरीत छ। त्यसै गरी समावेशीतर्फबाट कुनै उम्मेदवार सिफारिश हुन नसकेमा त्यस्तो पद खुल्लातर्फबाटै पूर्ति गर्ने भन्ने नियम ६.३(७) को व्यवस्थासमेत समावेशीताको सिद्धान्तविपरीत भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र २१ सँग बाभिएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद खनालले त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० मा त्रिभुवन विश्वविद्यालय सभाको विशेष बैठकबाट मिति २०६६।८।२२ मा भएका विभिन्न संशोधनहरूलाई रिट निवेदकले गोश्वारा रूपमा र विना कुनै आधार चुनौती दिएको देखिन्छ। निवेदकको दावी आफैमा अस्पष्ट समेत रहेको छ। उक्त संशोधनमार्फत् त्रिभुवन विश्वविद्यालयले आफ्नो सेवामा समावेशीताको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको छ। समावेशीताको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरिएको उक्त नियमका प्रावधानहरूलाई नै असंवैधानिक भनी निवेदकले गरेको दावी आफैमा विरोधाभाषपूर्ण समेत

रहेको छ। तसर्थ निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था नभएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो।

उल्लिखित बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नहरूमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो:-

- (१) त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(२), ६.३(३), ६.३(४), ६.३(५), ६.३(६), ६.३(७) र ६.३(८) का व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा २१ सँग बाभिएका छन् छैनन् ?
- (२) निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, त्रिभुवन विश्वविद्यालय सभाको मिति २०६६।८।२२ को बैठकद्वारा त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को परिच्छेद २ मा थप भएका नियम ६.३(२), ६.३(३), ६.३(४), ६.३(५), ६.३(६), ६.३(७) र ६.३(८) का व्यवस्थाहरू नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा २१ सँग बाभिएकोले अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको माग दावी रहेको देखिन्छ।

३. रिट निवेदकले आधार मानेको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ मा समानताको हकसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ भने धारा २१ मा “आर्थिक, सामाजिक वा शैक्षिक दृष्टिले पछि परेका महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, मधेशी समुदाय, उत्पीडित वर्ग, गरीब किसान र मजदूरलाई समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तको आधारमा राज्यको संरचनामा सहभागी हुने हक हुनेछ” भन्ने उल्लेख भई सामाजिक न्यायको हकको व्यवस्था गरेको पाइन्छ।

४. निवेदकले चुनौती दिएको त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(२) मा “नियम ६ को उपनियम ३(१) को प्रतिशतबमोजिम पदसंख्याको निर्धारण त्रि.वि. कार्यकारी परिषद्ले निर्धारण गरेबमोजिम हुनेछ” भन्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ।

५. उक्त नियम ६.३(२) मा उल्लेख भएको नियम ६ को उपनियम ३(१) मा “त्रि.वि. सेवालाई समावेशी बनाउन शिक्षण तथा प्रशासनिक दुवै सेवामा खुल्ला र समावेशी दुवै समूहमा ५०।५० प्रतिशत पद विभाजन गरी पदपूर्ति गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ जसलाई निवेदकले चुनौती दिएको देखिँदैन।

६. विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय सेवा आयोगद्वारा विभिन्न पदहरूमा स्थायी पूर्ति गर्ने सिलसिलामा प्रकाशन गरेको विज्ञापन नं. ३।०६६-६७ कानूनसम्मत् नभएको भनी दावी गर्ने सिलसिलामा रिट निवेदकले उपरोक्त नियम ६.३(२) को प्रावधानको सवैधानिकतामा प्रश्न उठाएको देखिन्छ। नियम ६.३(१) ले त्रि.वि. सेवालाई समावेशी बनाउने कुराको उल्लेख गर्दै शिक्षण तथा प्रशासनिक दुवै सेवाहरूमा खुल्ला र समावेशीतर्फ ५०।५० प्रतिशत अर्थात् आधा-आधा पद छुट्याउने व्यवस्था गरेको देखिँदा उक्त व्यवस्था आफैमा समावेशिताको सिद्धान्तअनुकूल भई रिक्त पदमा खुल्ला र समावेशी प्रक्रियाबाट आधा-आधा गरी पूर्ति गर्ने व्यवस्था गरेको देखिँदा सो व्यवस्था समानताको सिद्धान्त तथा समावेशिताको भावनाप्रतिकूल रहेको भन्ने देखिन आउँदैन।

७. नियम ६.३(२) ले नियम ६.३(१) बमोजिम निर्धारित प्रतिशतअनुरूप पदसंख्याको निर्धारण गर्ने काम त्रिभुवन विश्वविद्यालयको कार्यकारी परिषद्ले गर्ने व्यवस्था गरेकोमा विपक्षी सेवा आयोगले उक्त विज्ञापन गर्दा आफै पदसंख्या निर्धारण गरी विज्ञापन गरेको त्रुटिपूर्ण छ भन्ने निवेदकको दावी रहेको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐन, २०४९ को दफा १४ को खण्ड (ज) मा, “कार्यकारी परिषद्ले विश्वविद्यालयका शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको दरबन्दी तोक्ने र सेवा आयोगको सिफारिशमा नियुक्ति र बढुवा गर्ने” भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न विपक्षी त्रि.वि. सेवा आयोगको विवादित विज्ञापन नं. ३।०६६-६७ को प्रतिलिपि हेर्दा विपक्षी सेवा आयोग आफैले पदसंख्या र दरबन्दी सिर्जना गरी उक्त विज्ञापन गरेको भन्ने देखिन आउँदैन। उक्त विज्ञापनमा रिक्त पद स्थायी पूर्तिका लागि आयोगले परीक्षा सञ्चालन गर्ने भन्ने

व्यहोरा नै उल्लेख भएको देखिँदा सेवा आयोग आफैले पदसंख्या समेत निर्धारण गरेको र सोही कारण उक्त नियम ६.३(२) नै असंवैधानिक रहेको भन्ने निवेदकको दावी काल्पनिक (Hypothetical) र आधारहीन रहेको देखिन्छ ।

८. निवेदकले चुनौती दिएको अर्को नियम ६.३(३) मा “त्रि.वि. को प्रशासनिक सेवाको प्रवेश तथा पदोन्नतिमा आधार निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दोस्रो संशोधनको व्यवस्थाअनुरूप हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेकोमा मिति २०६७/३३/३१ मा बसेको विश्वविद्यालय सभाको बैठकबाट उक्त नियम ६.३(३) खारेज भएको भन्ने देखिन आएकोले त्यसतर्फ थप विचार गरिरहन पर्ने देखिएन ।

९. त्यस्तै, निवेदकले चुनौती दिएको उक्त त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(४) मा “त्रि.वि. को शिक्षण सेवातर्फ समावेशीको सिद्धान्त केवल प्रवेशविन्दुमा मात्र लागू गरिनेछ” भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा समावेशिताको अधिकार सेवा प्रवेशमा मात्र होइन सेवा प्रवेश गरेपछि हुने बहुवाको चरणहरूमा समेत हुनुपर्दछ भन्ने निवेदकको दावी रहेको छ ।

१०. राज्यको निजामती सेवालगायत अन्य सार्वजनिक सेवाहरूमा समानुपातिक समावेशीताको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्नुको तात्पर्य राज्यका तर्फबाट विगतमा भएको भेदभावपूर्ण व्यवहारका कारण आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक, सांस्कृतिकलगायत अन्य क्षेत्रमा पछाडि परेका वर्ग वा समुदायका नागरिकहरू जो अरुसरह प्रतिस्पर्धामा उत्रन तत्काल समर्थ छैनन्, उनीहरूलाई केही छूट (Relaxation) वा सुविधा (Special advantages) का माध्यमबाट राज्य संयन्त्रमा सहभागी हुने अवसर दिलाई सामाजिक न्याय प्रदान गर्नु हो । समावेशीकरणको प्रस्तुत तात्पर्यबाट सकारात्मक विभेदसम्बन्धी रणनीति आफैमा चिरस्थायी नीति होइन र हुनु पनि हुँदैन भन्ने देखिन आउँछ । राज्यको मूल प्रवाहमा समेटिन नसकी पछि परेका वर्ग वा समुदायका नागरिकहरूलाई सामाजिक न्याय र सशक्तीकरणका माध्यमबाट अरुसरह समान प्रतिस्पर्धामा उत्रन सक्षम

नभएसम्मका लागि मात्र सकारात्मक विभेदसम्बन्धी नीति अवलम्बन गर्ने र सकारात्मक विभेद, सशक्तीकरण तथा आरक्षण जस्ता कार्यक्रमहरूका माध्यमबाट उनीहरूको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमतामा अभिवृद्धि भई अरु सरह प्रतिस्पर्धा गर्न सक्षम भएपछि पूर्ण प्रतिस्पर्धामा आधारित “समानहरूका बीचको समानता” को स्थितिमा पुग्ने हुनाले सकारात्मक विभेद वा आरक्षणसम्बन्धी व्यवस्थाहरू अल्पकालीन प्रकृतिका हुने गर्दछन् । निश्चित अवधिको अन्तरालमा त्यसको पुनरावलोकन गर्दै लैजाने र अपेक्षित प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता हासिल भएपछि कार्यक्रमको अन्त्य गर्ने गरिन्छ । यसैअनुरूप निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (११) मा पनि निजामती सेवा प्रवेशमा गरिएको आरक्षणको व्यवस्था प्रत्येक दश वर्षमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ ।

११. निवेदकले दावी गरेजस्तो सेवा प्रवेशदेखि आन्तरिक बहुवासम्मका सबै चरणहरूमा आरक्षणलाई अनिवार्य गर्दै जाने हो भने त्यसले अपेक्षा गरिएभन्दा फरक र नकारात्मक परिणामहरू पनि सिर्जना गर्न सक्छ । जस्तै, सम्बन्धित निकायको आवश्यकताअनुरूपको उपयुक्त जनशक्ति उपलब्ध हुन नसकी उक्त निकायको कार्यकुशलता (Efficiency) प्रभावित हुनसक्छ भने उनीहरूसँग कार्यरत अरुहरू उपर प्रकारान्तरले भेदभावकै परिणाम निस्कने उनीहरूले विगतमा भोग्नुपरेको स्थिति जस्तो अवस्था पनि सिर्जना हुनसक्छ । तेस्रो र सबैभन्दा नकारात्मक पक्ष उनीहरूमा उत्पन्न हुनसक्ने लघुताभाष र पराश्रित प्रवृत्ति जस्ता मनोसामाजिक समस्याहरू उब्जन सक्छन् । मुलुकको निजामती प्रशासन सञ्चालन गर्ने निजामती सेवा ऐन, २०४९ ले पनि खुल्ला प्रतियोगिताबाट पूर्ति हुने पदतर्फ मात्र समावेशीताको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा पनि त्रिभुवन विश्वविद्यालयले निजामती सेवा ऐन, २०४९ ले अपनाएको उपर्युक्त दृष्टिकोणभन्दा भिन्न दृष्टिकोण अपनाएको नदेखिँदा समावेशीताको सिद्धान्तलाई प्रवेशविन्दुमा मात्र लागू गर्ने गरेको उक्त नियम ६.३(४) को व्यवस्था असंवैधानिक छ भन्ने निवेदकको दावीसँग सहमत हुन सकिएन ।

१२. अब निवेदकले असंवैधानिक भनी चुनौती दिएको त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(५) को प्रावधानका सम्बन्धमा विचार गर्दा, नियम ६.३(५) मा रहेको प्रावधान निम्नानुसार छः-

नियम ६(१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि त्रि.वि. को शिक्षण सेवालाई समावेशी बनाउन खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमध्ये ५० प्रतिशत पद संख्या छुट्याई सो प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानी देहायबमोजिम वर्गीकृत उम्मेदवारबीच छुट्टाछुट्टै प्रतिस्पर्धाका आधारमा देहायअनुसार पदपूर्ति गरिनेछ :-

(क) महिला	३३ प्रतिशत
(ख) आदिवासी/जनजाति	२७ प्रतिशत
(ग) मधेशी	२२ प्रतिशत
(घ) दलित	९ प्रतिशत
(ङ) अपाङ्ग	५ प्रतिशत
(च) पिछडिएको क्षेत्र	४ प्रतिशत
	१०० प्रतिशत

१३. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले राज्य संयन्त्रमा समावेशीताको सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्ने उद्घोष गरेपछि त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सेवामा पनि सो सिद्धान्तलाई अवलम्बन गर्न सम्बन्धित नियममा संशोधन गरी थप गरिएको उपरोक्त कानूनी व्यवस्था कसरी असंवैधानिक भयो भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले स्पष्ट रूपमा दावी गर्न सकेको पाइँदैन। यस अर्थमा निवेदकको प्रस्तुत दावी अस्पष्ट, आधारहीन र विरोधाभाषपूर्ण समेत रहेको देखिन आउँछ। नियम ६.३(५) को उक्त व्यवस्था मिति २०६६।८।२२ मा पहिलो पटक थप हुँदा त्रि.वि.को शिक्षण सेवामा मात्र लागू हुने गरिएकोमा मिति २०६७।३।३१ को संशोधनबाट अझ विस्तार गरी त्रि.वि. को प्रशासन सेवातर्फ पनि लागू गरिएको देखिन्छ।

१४. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२६ को उपधारा (३) बमोजिम लोकसेवा आयोगको समेत परामर्श प्राप्त गरी बनेको नेपालको निजामती प्रशासन सञ्चालन गर्ने निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ को उपदफा (७) मा रहेको निम्न प्रावधानअनुरूपकै प्रावधान त्रिभुवन विश्वविद्यालय

शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम २०५० को नियम ६.३(५) मा समावेश गरेको देखिन्छः-

निजामती सेवालाई समावेशी बनाउन खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमध्ये पैतालीस प्रतिशत पद छुट्याई सो प्रतिशतलाई शतप्रतिशत मानी देहायबमोजिमका उम्मेदवारबीचमा मात्र छुट्टाछुट्टै प्रतिस्पर्धा गराई पदपूर्ति गरिनेछः-

(क) महिला	तेत्तीस प्रतिशत
(ख) आदिवासी/जनजाति	सत्ताइस प्रतिशत
(ग) मधेशी	बाइस प्रतिशत
(घ) दलित	नौ प्रतिशत
(ङ) अपाङ्ग	पाँच प्रतिशत
(च) पिछडिएको क्षेत्र	चार प्रतिशत

१५. उपरोक्तबमोजिम निजामती सेवा ऐन, २०४९ ले समावेशीताका सम्बन्धमा अवलम्बन गरेको सिद्धान्तअनुरूपकै कानूनी व्यवस्था त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(५) मा भएको देखिएको र उक्त नियममा मिति २०६७।३।३१ मा गरिएको संशोधनद्वारा नियम ६.३(५) को उक्त व्यवस्थालाई त्रि.वि.को प्रशासन सेवामा समेत लागू हुने गरी विस्तार गरिएको समेत देखिन आएको सन्दर्भमा नियम ६.३(५) को उक्त कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक रहेको भन्ने देखिन आएन।

१६. निवेदकले बढेर माग गरेको नियम ६.३ (६) मा “उपनियम ३(५) को प्रयोजनको निमित्त वर्गीकृत उम्मेदवार क्षेत्रको अर्थ र प्रयोग नेपाल सरकारले किटान गरेको अर्थ र प्रयोग सम्भन्नु पर्दछ,” भन्ने व्यवस्था रहेको छ। आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक वा साँस्कृतिक क्षेत्रमा पछाडि परेका कारण राष्ट्रिय जीवनको मूल प्रवाहमा समाहित हुन नसकेका वर्ग वा समुदायका नागरिकहरूलाई सशक्तीकरण तथा आरक्षण जस्ता सकारात्मक विभेदका माध्यमबाट राष्ट्रिय जीवनको मूल प्रवाहमा समाहित गराउने समावेशीकरणसम्बन्धी सिद्धान्तको उद्देश्य भएको हुँदा बञ्चितता (Deprivation) मा परेका त्यस्ता वर्ग वा समुदायको पहिचान गर्ने दायित्व राज्य अर्थात् नेपाल सरकारमै निहित हुने कुरामा विवाद हुन सक्तैन। सरकारले राष्ट्रियस्तरमा नीति बनाई पहिचान गरेका त्यस्ता वर्ग वा समुदायको

उत्थान र विकासका लागि राज्य संयन्त्रभिन्नका सबै निकाय र क्षेत्रबाट एकरूपताका आधारमा सामूहिक प्रयत्नको आवश्यकता पर्ने हुँदा सो सम्बन्धमा सरकारको राष्ट्रिय नीतिसँग तादम्यता कायम गर्ने व्यवस्था गरेको नियम ६.३(६) को उक्त व्यवस्था संविधानविपरीत रहेको भन्ने देखिन आउँदैन ।

१७. निवेदकले चुनौती दिएको अर्को नियम ६.३(७) मा निम्न कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ:-
नियम ६ को उपनियम ३(५) बमोजिम छुट्याइएको पदको विज्ञापनपश्चात् प्रतिस्पर्धात्मक छनोट प्रक्रियाको लिखित वा अन्तर्वार्ताबाट उपयुक्त उम्मेदवार सिफारिश हुनसक्ने अवस्था नरहेमा त्यस्तो पद खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमा समावेश गरिनेछ ।

१८. समावेशीकरणको सिद्धान्तअनुसार संरक्षित वर्ग वा समुदायका लागि आरक्षित पदमा कोही पनि उत्तीर्ण हुन नसकेको अवस्थामा उक्त पद खुल्ला प्रतिस्पर्धाबाट पूर्ति हुने पदमा समावेश गर्ने व्यवस्था गरेको उपरोक्त कानूनी व्यवस्था कसरी भेदभावपूर्ण रहेको छ भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले स्पष्ट रूपमा दावी गर्न सकेको पाइँदैन ।

त्यस्तै, निवेदकले चुनौती दिएको नियम ६.३ (८) मा निम्न कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ:-

१९. त्रि.वि. को शिक्षण तथा प्रशासनिक सेवालार्इ समावेशी बनाउने प्रयोजनका निमित्त देहायका प्रक्रियागत व्यवस्थाहरू समेत लागू गरिनेछः

- क. खुला तथा समावेशीतर्फको लिखित परीक्षाको उत्तीर्णाङ्क ५० प्रतिशत हुनेछ ।
- ख. प्रत्येक वर्गअन्तर्गत निर्धारित प्रतिशतलाई पुरुष र महिला तोकिएबमोजिम (३३ र ६७ प्रतिशत) संख्या निर्धारण गरी सोही संख्यामा प्रतिस्पर्धा गराइनेछ ।
- ग. समावेशीतर्फ कुनै वर्गको उत्तीर्ण आवेदक महिला नभएमा सोही वर्गको उत्तीर्ण आवेदकलाई छनोट गरिनेछ । सम्बन्धित वर्गबाट उत्तीर्ण आवेदक नभए समावेशी वर्गमध्ये निकटतम् उपल्लो (Ascending Order) वर्गको उच्चतम् अङ्क प्राप्त गर्ने उम्मेदवारको छनोट गरिनेछ ।

घ. खुल्ला र समावेशीतर्फको लिखित परीक्षा एकै समयमा एउटै प्रश्नपत्रबाट लिइनेछ । परीक्षाको नतिजा योग्यताक्रमको आधारमा प्रकाशित गरिनेछ ।

ङ. लिखित परीक्षामा उत्तीर्ण उम्मेदवारको सूची अन्तर्वार्ताका लागि प्रकाशित गरिनेछ र सोको संख्या विज्ञापनमा किटान गरिएको संख्यामा डेढी हुनेछ ।

च. पदपूर्तिका लागि अन्तिम नतिजा प्रकाशित गर्दा समावेशीतर्फ उत्तीर्ण हुने उम्मेदवारको नामावली प्राथमिकतामा राखी खुल्ला समूहबाट स्वतः हटाइनेछ ।

छ. शिक्षक तथा कर्मचारीहरूको सेवा प्रवेशविन्दुको पदपूर्तिको अन्तिम नतिजा प्रकाशित गर्दा उपयुक्त संख्यामा वैकल्पिक उम्मेदवारहरूको नामहरू समेत प्रकाशित गरिनेछ । वैकल्पिक उम्मेदवारको संख्या त्रि.वि. सेवा आयोगले तोकेबमोजिम हुनेछ ।

२०. नियम ६.३(८) का उपरोक्त व्यवस्थाहरूमध्ये खण्ड क, घ, ङ र छ का व्यवस्थाहरू के कसरी भेदभावपूर्ण र समावेशीकरणको सिद्धान्तप्रतिकूल रहेका छन् भन्ने सम्बन्धमा निवेदकले कुनै उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । जहाँसम्म खण्ड ख को व्यवस्थाको प्रसंग छ उक्त व्यवस्थाले नियम ६.३ (५) अन्तर्गत निर्धारण गरिएका वर्गभित्र फेरि पनि महिला र पुरुषका लागि ३३ र ६७ प्रतिशत पद छुट्याउने व्यवस्था गरेको देखियो ।

२१. सारभूत समानता तथा समावेशीकरणको सिद्धान्तको प्रयोजन वास्तविक रूपमा पिछ्छिडिएका र वञ्चिती (Deprivation) मा परेका नागरिकहरूलाई सकारात्मक विभेद एवं सशक्तीकरणका माध्यमद्वारा विशेष सुविधाजनक व्यवस्था गरी व्यक्तित्व विकासको विशेष अवसर प्रदान गर्ने भएको हुनाले सामान्यतया वञ्चितीमा परेका वा पिछ्छिडिएका नागरिकहरू रहेको भनी कुनै वर्ग वा समुदायलाई पहिचान गरिने भए तापनि सो वर्ग वा समुदायभित्रका सदस्यहरू पनि सबै एकैनासका हुँदैनन् । छानिएको त्यस्तो वर्ग वा समूहभित्र पनि आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक, शैक्षिक तथा

राजनीतिक दृष्टिले सबैको अवस्था बराबर नहुने प्रायः निश्चित नै हुन्छ। त्यसैले तुलनात्मक रूपमा उक्त क्षेत्रहरूमा बञ्चितमा परेका र पिछडिएका व्यक्तिहरूका हकमा सकारात्मक विभेदको सिद्धान्त आकर्षित हुन्छ र त्यसको लाभ पनि उनीहरूका लागि नै प्राप्य हुन्छ। बञ्चित वा पछ्यौटेपनको कुनै निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरी सो मापदण्डको आधारमा एउटै वर्ग वा समुदायभित्रका व्यक्तिहरूका हकमा पनि आरक्षणको सुविधा आकर्षित हुने र नहुने प्रबन्ध मिलाइन्छ। सामान्यतया पिछडिएको वर्ग भनी पहिचान र परिभाषित गरिएको वर्गभित्रको भए पनि बञ्चित र पछ्यौटेपनको मापनका लागि निर्धारित न्यूनतम मापदण्ड वा सूचक (Indicator) भन्दा माथि रहेका व्यक्तिहरूलाई सकारात्मक विभेदका सुविधाहरू उपलब्ध गराउने प्रयोजनका लागि बाहेक गर्ने यस्तो सिद्धान्तलाई “Exclude the creamy layer from the strata” भन्ने गरिएको पाइन्छ।

२२. यसैअनुरूप त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३ (५) तथा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(७) मा पहिचान गरिएका महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित, अपाङ्ग तथा पिछडिएको क्षेत्रभित्रका हरेक व्यक्तिलाई आरक्षणको उक्त सुविधा समान रूपमा उपलब्ध हुन्छ भन्ने अर्थ बोध गर्न मिल्ने देखिँदैन। उक्त वर्ग वा समुदायभित्र परेर पनि बञ्चित वा पछ्यौटेपनको निर्धारित मापदण्डभन्दा माथि रहेका व्यक्तिहरू (Creamy Layers) का हकमा आरक्षणको उक्त सुविधा आकर्षित हुने देखिँदैन। त्यस्तो निर्धारित मापदण्ड मुनि रहेका व्यक्ति विशेषका हकमा मात्र आरक्षणको उक्त कानूनी व्यवस्था आकर्षित हुने हो। यस सिद्धान्तलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ ले आत्मसात् गरेको देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा ७(७) को स्पष्टीकरणको खण्ड (२) मा “यस उपदफाको खण्ड (क) (ख) (ग) र (घ) को प्रयोजनका लागि महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी र दलित भन्नाले आर्थिक र सामाजिक रूपमा पछाडि परेका महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी र दलितलाई सम्झनु पर्छ” भन्ने उल्लेख भएवाट सो वर्गभित्र पर्ने आर्थिक सामाजिक रूपवाट पछि परेका व्यक्तिहरूका लागि मात्र (Creamy Layers लाई बाहेक गरेर) आरक्षणको

सुविधा उपलब्ध हुने कुरा स्पष्ट गरिएको पाइन्छ। त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(६) मा “उपनियम ३(५) को प्रयोजनका निमित्त वर्गीकृत उम्मेदवारक्षेत्रको अर्थ र प्रयोग नेपाल सरकारले किटान गरेको अर्थ र प्रयोग सम्झनुपर्दछ” भन्ने उल्लेख भएको पाइँदा सो नियमले पनि निजामती सेवा ऐन, २०४९ ले अवलम्बन गरेको उपरोक्त सिद्धान्तलाई अङ्गीकार गरेको देखिन्छ।

२३. यसरी आर्थिक तथा सामाजिक रूपवाट पिछडिएका व्यक्तिहरूलाई आरक्षणको सुविधा उपलब्ध हुने कानूनी व्यवस्था रहेको र सो प्रयोजनका लागि “महिला” लाई एउटा छुट्टै वर्गको रूपमा पहिचान गरी ३३ प्रतिशत आरक्षण सुरक्षित गरिसकिएको सन्दर्भमा अब अन्य वर्गहरू (आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित, अपाङ्ग, पिछडिएको क्षेत्र) भित्र पनि फेरि महिलाका लागि ३३ प्रतिशत पद संख्या छुट्ट्याउने गरेको उक्त नियम ६.३(८) को खण्ड (ख) को व्यवस्था सारभूत समानताको सिद्धान्तअनुकूल देखिन आउँदैन। महिलाको सम्बन्धमा गरिएको यस्तो व्यवस्थाले प्रकारान्तरले महिलासरह नै बञ्चित र बहिष्करणमा परेका अन्य वर्गहरू उपर नै फेरि पनि असमान र भेदभावपूर्ण व्यवहार हुनजाने परिणाम निस्कने हुन्छ। यस्तो अवस्था निश्चय नै समानताको अवधारणाअनुकूल हुँदैन।

२४. लैङ्गिक समानता, सामाजिक न्याय र समावेशीताको सिद्धान्तलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(७) एवं त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवा सम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(५) ले अवलम्बन गरेको भए पनि सो कानूनी व्यवस्थाअनुसार सरकारले राष्ट्रिय स्तरमा बञ्चितकरण र पछ्यौटेपन (Deprivation and Backwardness) का मापदण्ड र सूचकहरू निर्धारण गरिसकेको छ भन्ने देखिन आएको छैन। निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम १४ (३) मा गरिएको निम्न व्यवस्थावाट पनि त्यस्तो मापदण्ड निर्धारण भइनसकेको भन्ने देखिन आउँछ :-

ऐनको दफा ७ को उपदफा (७) को प्रयोजनको लागि आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछाडि परेका महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलित समुदायको

विवरण नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेबमोजिम हुनेछ।

तर नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी नतोके सम्मको लागि सम्पूर्ण महिला, आदिवासी/जनजाति, मधेशी, दलितलाई आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछाडि परेको समुदाय मानिनेछ।

२५. अब निवेदकले चुनौती दिएको नियम ६.३(८) को खण्ड (ग) को सम्बन्धमा विचार गर्दा, उक्त खण्ड (ग) को पहिलो वाक्यमा “समावेशीतर्फ कुनै वर्गको उत्तीर्ण आवेदक महिला नभएमा सोही वर्गको उत्तीर्ण आवेदकलाई छनोट गरिनेछ” भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ। खण्ड (ग) को यो व्यवस्था माथि विवेचित खण्ड (ख) को व्यवस्थासँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ। अर्थात् समावेशीतर्फ निर्धारित वर्ग वा समुदायभित्र पनि महिलाका लागि ३३ प्रतिशत पदसंख्या छुट्याउने र यदि महिलाका लागि छुट्याएको उक्त पदमा कुनै महिला उत्तीर्ण हुन नसकेमा मात्र सो पदमा सोही वर्गको पुरुष प्रतिस्पर्धीको छनोट गर्ने व्यवस्था खण्ड (ग) को पहिलो वाक्यले गरेको देखियो। आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पछि परेका महिलाहरूको लागि छुट्टै वर्ग मानी ३३ प्रतिशत सिट सुरक्षित गरिएको अवस्थामा अरु वर्गभित्र पनि फेरि महिलाका लागि ३३ प्रतिशत पद आरक्षण गर्ने खण्ड (ख) को उक्त व्यवस्था समानताको अवधारणा अनुकूल छैन भनी माथि विवेचना भइसकेको हुँदा खण्ड (ख) सँग सम्बन्धित खण्ड (ग) को पहिलो वाक्य समेत संविधान विपरीत रहेको देखिन आयो।

२६. उक्त खण्ड (ग) को दोस्रो वाक्यमा “सम्बन्धित वर्गबाट उत्तीर्ण आवेदक नभए समावेशी वर्गमध्ये निकटतम उपल्लो वर्गको उच्चतम अङ्क प्राप्त गर्ने उम्मेदवारको छनोट गरिनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। आरक्षण प्रदान गरिएको कुनै एक वर्गबाट कुनै पनि उम्मेदवार उत्तीर्ण हुन नसकेमा उक्त आरक्षित पद अर्को आरक्षित वर्गमा समावेश (थप) गर्ने गरेको उक्त प्रावधानबाट सारभूत समानता र समावेशीकरणकै पक्षपोषण भएको देखिँदा उक्त व्यवस्था असंवैधानिक छ भन्ने देखिन आउँदैन।

२७. त्यस्तै, उक्त नियम ६.३(८) को खण्ड (च) मा पदपूर्तिका लागि अन्तिम नतिजा प्रकाशित गर्दा समावेशीतर्फ उत्तीर्ण हुने उम्मेदवारको नामावली

प्राथमिकतामा राखी खुल्ला समूहबाट स्वतः हटाइनेछ, भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। उक्त व्यवस्था अध्ययन गर्दा खुल्ला र समावेशी दुवैतर्फ उत्तीर्ण उम्मेदवारलाई समावेशीतर्फबाटै सिफारिश गर्ने व्यवस्था रहेको देखियो। नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा २१ ले सारभूत समानता, सामाजिक न्याय र समावेशीकरणको सिद्धान्तलाई उच्च प्राथमिकता प्रदान गरेको छ। यसरी संविधानले सारभूत समानता, सामाजिक न्याय र समावेशीकरणलाई प्राथमिकता प्रदान गरेको अवस्थामा खुल्ला र समावेशी दुवैतर्फ उत्तीर्ण उम्मेदवारलाई समावेशीतर्फबाटै सिफारिश गर्दा संविधानको उपरोक्त भावनाको पक्षपोषण नहुने र त्यस्ता उम्मेदवारलाई खुल्लातर्फबाट सिफारिश गरिएमा समावेशीतर्फका अरु उम्मेदवारले मौका प्राप्त गर्ने भई संविधानको भावना अनुकूल हुनजाने देखिँदा खण्ड (च) को उक्त प्रावधानसमेत संविधानअनुकूल रहेको देखिन आएन।

२८. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, माथि गरिएको विश्लेषणबाट त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० को नियम ६.३(८) को खण्ड (ख) र (च) को सम्पूर्ण व्यवस्था र खण्ड (ग) को पहिलो वाक्य नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ तथा २१ मा अन्तर्निहित समानता, समावेशीता र सामाजिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल देखिन आएकोले उक्त व्यवस्थाहरू आजका मितिबाट लागू हुने गरी अमान्य र बदर घोषित गरिएको छ।

२९. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले परिकल्पना गरेको सारभूत समानता, समावेशीता, लैङ्गिक न्याय र सामाजिक न्यायको उद्देश्य प्राप्तिका लागि राज्य संरचनाका सबै अवयवहरू (State Instrumentalities) का तर्फबाट गरिने नीतिगत तथा कानूनी प्रयत्नहरूमा एकरूपता कायम हुनु वाञ्छनीय हुन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तु त्रिभुवन विश्वविद्यालयको सेवासँग सम्बन्धित रहेको र मिति २०६५।८।२२ मा त्रि.वि. सेवामा उपरोक्त सिद्धान्तहरूको अवलम्बन गरिनुभन्दा धेरै अघिदेखि राज्यको निजामती सेवामा उक्त सिद्धान्तहरूलाई अवलम्बन गर्दैआएको निजामती सेवा ऐन, २०४९ र निजामती सेवा नियमावली, २०५० का व्यवस्थाहरू लोकसेवा आयोग समेतबाट परामर्श प्राप्त र परिष्कृत व्यवस्था भएका

कारण अब सोही ऐन तथा नियमावलीका व्यवस्थाहरूसँग तादम्यता राख्ने गरी त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षक कर्मचारी सेवासम्बन्धी नियम, २०५० मा आवश्यक संशोधन तथा परिमार्जन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा निर्देशात्मक आदेश जारी गरिएको छ। प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिए।
उक्त रायमा हामी सहमत छौं।
न्या.रामकुमार प्रसाद शाह
न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की
इति संवत् २०६८ साल माघ १९ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत : मातृकाप्रसाद आचार्य

निर्णय नं. ८७६६

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
रिट नं.०६८-WS-००१७
आदेश मिति: २०६८।८।१५।१५
विषय:- उत्प्रेषण समेत।
निवेदक: अर्घाखाँची जिल्ला, अङ्गुरी गा.वि.स.वडा नं.
२ घर भई हाल लोकसेवा आयोगमा रा.प.अनं,
प्र., प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहमा
नायव सुब्बा पदमा कार्यरत् रोमनाथ न्यौपाने
विरुद्ध
विपक्षी: लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय समेत

- नेपालको संविधानले अङ्गीकार गरेको समानताको सिद्धान्त निरपेक्ष समानताको पक्षमा छैन। यसले सापेक्षताको सिद्धान्तलाई नै मूल रूपमा अङ्गीकार गरेको छ। समानता भनेको समानहरूका बीचको समानता नै हो। असमान अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूबीच समान व्यवहार गर्नु पनि असमान व्यवहार गर्नु सरह मानिन्छ। रिक्त रहेको कुनै तहको

पदपूर्ति गर्दा आन्तरिक प्रतियोगिता र खुल्ला प्रतियोगिताको छुट्टै पद संख्या निर्धारण गर्ने कानूनी व्यवस्था कायम रहे पछि आन्तरिक प्रतियोगिता र खुल्ला प्रतियोगिताको लागि फरक योग्यता निर्धारण नगर्ने हो भने आन्तरिक प्रतियोगिता र खुल्ला प्रतियोगिताका बीचमा कुनै भिन्नता नै नरहने हुन्छ। सम्बन्धित सेवामा अनुभव भएका कर्मचारीहरूले माथिल्लो तहमा बढुवा हुने आफ्नो वृत्ति विकासको मौलिक हकबाट बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था हुन्छ। यसरी कुनै ऐनको मुख्य उद्देश्य नै निष्प्रयोजित हुने गरी कानूनको व्याख्या हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.४)

- कानूनले निश्चित गरेको शैक्षिक योग्यता आफूमा रहेको भनी पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा त्यस्तो योग्यता पुगेका व्यक्तिसँग तुलना गरेर आफूप्रति असमान व्यवहार भएको भन्नु समानताको सिद्धान्तलाई गलत रूपमा बुझेको हुन जान्छ। कानूनले नै निश्चित योग्यता तोकेको र आफूमा त्यस्तो योग्यता नभएको अवस्थामा त्यसरी योग्यता तोक्ने कानूनलाई नै विभेदपूर्ण भनी चुनौती दिनु आफूमा विरोधाभाषपूर्ण हुन पुगेको छ। कानूनमा गरिएको व्यवस्थाका सम्बन्धमा अस्पष्ट र दुविधामा रहेको अवस्थामा त्यस्तो कानूनको संवैधानिकताको प्रश्न उठाउनुको सान्दर्भिकता र औचित्य नदेखिने।

(प्रकरण नं.५)

- सेवासम्बन्धी कानूनले जहिले पनि सम्बन्धित सेवाको चरित्र, त्यसका माध्यमबाट वहन गराउन खोजिएको जिम्मेवारी र त्यसले प्रवाह गर्ने सेवा समेतको परिप्रेक्ष्यमा सेवामा रहने जनशक्तिको योग्यता, अनुभव, जिम्मेवारी, आचरण तथा अधिकार र कर्तव्य समेतको निर्धारण गर्दछ। यही मान्यताका आधारमा निजामती सेवाअन्तर्गत विभिन्न सेवा, समूह र उपसमूहको गठनसम्बन्धी व्यवस्था गरी ती प्रत्येक सेवामा प्रवेश गर्न आवश्यक पर्ने

न्यूनतम् शैक्षिक योग्यता र अनुभव समेत निश्चित गरिएको छ । सेवा समूहलाई आधार बनाएर हेर्ने हो भने प्रत्येक सेवा समूहभित्रको जनशक्तिको जिम्मेवारी फरक-फरक हुनु स्वाभाविक हुने ।

(प्रकरण नं.६)

- जुन पदपूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि विज्ञापन गरिएको हो, सो पदका लागि आवश्यक न्यूनतम् योग्यता नपुगेका व्यक्तिलाई पदपूर्तिसम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रियाबाट बाहेक गर्ने क्षेत्राधिकार लोकसेवा आयोगलाई प्राप्त हुने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता गुणनिधि न्यौपाने
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी
घिमिरे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८
- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१(१)
- निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७ को उपधारा (१) (२) अनुसार यस अदालतमा दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ :

लोक सेवा आयोगद्वारा लिइएको रा.प.अनङ्कित प्रथम श्रेणी, प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूहमा नायब सुब्बाको परीक्षामा म निवेदक उत्तीर्ण भई हाल लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालयमा कार्यरत छु । मैले शिक्षा शास्त्र संकायमा स्नातक तह (बि.एड.) उत्तीर्ण गरेको छु । मिति २०६७ मंसिर २९ गते लोकसेवा आयोगको बुलेटिनमा लोकसेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय, सूचना तथा प्रकाशन शाखा, अनामनगरबाट राजपत्रांकित तृतीय श्रेणी (अप्रविधिक) आन्तरिक प्रतियोगिता, समावेशी र खुल्ला पदको प्रतियोगितात्मक

लिखित परीक्षाको १९ पदका लागि विज्ञापन आह्वान गरिएको थियो । उक्त प्रकाशित सूचनाअनुसार मैले विज्ञापन नं. ३०६३/०६७-०६८ शाखा अधिकृत, प्रशासन, राजश्व, रा.प.तृतीय, आन्तरिक प्रतियोगितामा दरखास्त दिएको थिएँ । उक्त पदको परीक्षा मिति २०६७११२८ र २०६७११२९ गते तोकिएको थियो । सो अनुसार मैले आफ्नो शैक्षिक योग्यता तथा अनुभव समेत निजामती सेवा ऐन, तथा नियमावलीअनुसार मिल्ने र योग्य भएकोले दरखास्त पेश गरेकोमा सो स्वीकृत भई माथि उल्लिखित मितिमा परीक्षामा समेत सहभागी भएको र विपक्षी लोकसेवा आयोगको मिति २०६८।०५।०३ को सूचना नं. ५८/०६८-०६९ अनुसार लिखित परीक्षाको नतिजामा म रिट निवेदक क्रम संख्या ३८ मा रोल नं. १६५१९९ उल्लिखित भई मिति २०६८ भाद्र २९ गते अन्तिम चरणको परीक्षाको कार्यक्रम र आश्विन २ गते १२ बजेदेखि अन्तर्वार्ता हुने भनी मिति र समय उल्लेख गरी सूचना प्रकाशित भएको थियो । मिति २०६८।५।२९ गते अन्तिम चरणको परीक्षाका सम्पूर्ण कार्यक्रमहरूमा मलाई सहभागी गराई मिति २०६८।०६।२ गते अन्तर्वार्ता हुनु अघि सामूहिक छलफलमा समेत सहभागी भई अन्तर्वार्ताको लागि तयारी अवस्थामा थिएँ । यसैबीच विपक्षी लोकसेवा आयोगले सूचना नं. १०२/०६७-०६८ मिति २०६८।०६।०२ मा आयोगको विज्ञापन नं. ३०६३/०६७-०६८ (आन्तरिक प्रतियोगिता) नेपाल प्रशासन सेवा, राजश्व समूह, रा.प.तृतीय श्रेणी (अप्रविधिक) शाखा अधिकृत पदको लिखित परीक्षाबाट अन्तर्वार्ताका लागि छनौट भएको उम्मेदवार रोल नं. १६५१९९ का रोमनाथ न्यौपानेको उपर्युक्त सेवा, समूह, श्रेणीको पदको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम् शैक्षिक योग्यता मिलेको नदेखिएकोले निजको दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू रद्द गरी निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने भनी मिति २०६८।६।२ मा निर्णय भएको हुँदा सम्बन्धित सबैको जानकारीको लागि यो सूचना प्रकाशित गरिएको छ भनी मेरो दरखास्त फाराम समेत रद्द गरी अन्तर्वार्ताका लागि अयोग्य भनी सम्पूर्ण प्रक्रिया नै रद्द गरिएको छ । उक्त निर्णयले मेरो नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२ को स्वतन्त्रताको हक, धारा १३ को समानताको हक, धारा १८ को

रोजगारी तथा सामाजिक सुरक्षासम्बन्धी हक, धारा १९ को सम्पत्तिसम्बन्धी हकमा आघात पुगेको छ। म निवेदकको शैक्षिक योग्यता आन्तरिक प्रतियोगिता मात्र होइन, खुल्ला प्रतियोगिताका लागि समेत पुगेको छ। खुल्ला प्रतियोगिताका लागि योग्य व्यक्ति आन्तरिक प्रतियोगिताका लागि अयोग्य हुन सक्दैन। यदि अयोग्य मान्ने हो भने त्यस्तो व्यवस्था समानताको हकप्रतिकूल रहेको छ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को देहाय (१) को “बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणी भन्दा १ तह मुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता” भन्ने वाक्यांश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ तथा १८ सँग बाभिएको छ। तसर्थ बाभिएको हदसम्मको उक्त कानूनी व्यवस्था असंवैधानिक घोषित गरी विपक्षी लोकसेवा आयोगद्वारा गरिएको मिति २०६८।०६।०२ को निर्णय समेत उल्लेखको आदेशद्वारा बदर गरी म रिट निवेदकलाई पुनः अन्तर्वार्तामा सामेल गराई कानूनअनुसार निर्णय गर्नु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी गरी पाउन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(१)(२) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई आएको छ। साथै प्रस्तुत विषय मेरो संविधानद्वारा प्रदत्त हकमा आघात पुगेको विषयसँग सम्बन्धित भएकाले विषयको संवेदनशीलता तथा सोही विज्ञापनका व्यक्तिहरू अन्तर्वार्ताबाट छानिई पदस्थापना समेत हुने हुँदा मेरो वृत्ति विकासमा समेत प्रत्यक्ष असर पर्ने भई छिटो निर्णय गराउनुपर्ने हुँदा अग्राधिकार समेत दिई निवेदनको कारवाही गरी टुङ्गो लगाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८।६।१० को आदेश।

निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ मा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा हुने बहुवाका लागि बहुवा गरिने पदको एक श्रेणी मुनिको पदमा ऐनको दफा २१ बमोजिमको सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यता पुगेका बहुवा गरिने पदसँग सम्बन्धित सेवाका निजामती कर्मचारी उम्मेदवार हुनसक्ने व्यवस्था रहेको छ। नेपाल प्रशासन सेवा, राजश्व समूह, रा.प.तृतीय श्रेणी, शाखा अधिकृत पदको आन्तरिक प्रतियोगिताको लागि एक श्रेणी मुनिको अर्थात् राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीको शैक्षिक योग्यता र सम्बन्धित सेवामा ५ वर्षको अनुभव हुनुपर्ने देखिन्छ। सो बमोजिम आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको हकमा मान्यता प्राप्त शिक्षण संस्थाबाट व्यवस्थापन, वाणिज्यशास्त्र वा कानूनमा प्रविणता प्रमाणपत्र वा अर्थशास्त्र, जनप्रशासन, गणित वा तथ्याङ्कशास्त्रमध्ये कुनै एक मूल विषय लिई प्रविणता प्रमाणपत्र वा सो सरह उत्तीर्ण भन्ने उल्लेख छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा रिट निवेदकले पेश गरेको शैक्षिक योग्यता सो पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यतासँग मिल्दो नदेखिएकोले लोक सेवा आयोग नियमावली, २०६७ को नियम १० को उपनियम (५) मा भएको प्रावधानबमोजिम निजको दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू रद्द गर्ने र निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने गरी यस आयोगबाट मिति २०६८।६।२ मा भएको निर्णय विद्यमान निजामती सेवा नियमावली, २०५० तथा लोक सेवा आयोग नियमावली, २०६७ अनुरूप भएको हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लोकसेवा आयोगका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले संवैधानिक अङ्ग लोकसेवा आयोगबाट आफूलाई प्राप्त ऐन, नियमले दिएको अधिकार प्रयोग गरी रा.प.तृतीय श्रेणीको अन्तर्वार्तामा निवेदकलाई सामेल हुनबाट बञ्चित गरेको विषयमा यस मन्त्रालयको के कुन कारवाहीबाट के कस्तो हक अधिकार हननु हुन् गएको हो सो कुराको जिकीर आफ्नो रिट निवेदनमा कहीं कतै उल्लेख नगरी कुनै आधार र कारण बिना नै यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी भएकाले

खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अर्थ मन्त्रालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

लोक सेवा आयोग नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम स्थापित संवैधानिक निकाय हो । निजामती सेवामा कर्मचारीको पदपूर्ति गर्ने, विज्ञापन प्रकाशित गर्ने, दरखास्त लिने र सोउपर छानबीन गर्ने, योग्य उम्मेदवारको छनौटको लागि परीक्षा सञ्चालन गर्ने, अन्तर्वार्ता लिने र नियुक्तिको सिफारिश गर्ने अधिकार एवं जिम्मेवारी उक्त आयोगलाई प्राप्त छ । यसरी संविधानद्वारा व्यवस्थित संवैधानिक अङ्गले आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र रही कानूनसम्मत् तवरबाट गरेको निर्णयलाई कानूनबमोजिमको निर्णय मान्नुपर्ने भई अन्यथा भन्न मिल्ने हुँदैन । जहाँसम्म निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को देहाय (१) को बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा १ तह मुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता भन्ने वाक्यांश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ तथा १८ सँग बाभिएको भन्ने विषय छ, तत्सम्बन्धमा विपक्षीले सो कानूनी व्यवस्था के, कसरी संविधानमा उल्लिखित व्यवस्थाहरूसँग बाभिएको हो भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट पार्नुका अतिरिक्त सोको तथ्ययुक्त प्रमाण समेत पेश गर्न सक्नु भएको छैन । ऐनको सो प्रावधान संविधानसँग बाभिएको भनी दावी लिए पश्चात् सो कुरामा अदालत समेत सन्तुष्ट हुने गरी सो कुराको प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने भार विपक्षी उपर नै रहन्छ । सोको अभावमा व्यवस्थापिकीय औचित्यभित्र प्रवेश गरी सक्षम व्यवस्थापिकाबाट निर्माण भएको कानूनलाई असंवैधानिक भनी अनुमान गर्न र व्याख्या गर्न सकिने हुँदैन । अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट विपक्षीको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

निजामती सेवा ऐनको दफा २१(१) मा बहुवाको निमित्त उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा मुनिको पदको लागि तोकिएबमोजिमको शैक्षिक योग्यता र राजपत्रांकित पदको निमित्त पाँच वर्ष सेवा अवधि पुग्नु पर्ने व्यवस्था रहेको छ भने

निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ मा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा हुने बहुवाको लागि बहुवा गरिने पदको एक श्रेणी मुनिका पदमा ऐनको दफा २१ बमोजिमको सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यता पुगेका बहुवा गरिने पदसँग सम्बन्धित सेवाको निजामती कर्मचारी उम्मेदवार हुनसक्नेछन् भन्ने व्यवस्था छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षा पनि एक किसिमको बहुवा भएको र त्यस्तो बहुवाको लागि निजामती सेवा ऐन, नियमले तोकेबमोजिमको सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यता हुनुपर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था भएको पाइन्छ । सो अनुसारको सेवा अवधि नपुगेको वा शैक्षिक योग्यता नभएको निजामती कर्मचारी उल्लिखित किसिमको प्रतियोगितात्मक परीक्षामा सहभागी हुन पाउने अवस्था देखिँदैन । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को देहाय (१) को बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा एक तह मुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता भन्ने वाक्यांश नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ तथा १८ सँग बाभिएको भन्ने सन्दर्भमा हेर्दा राज्यले निजामती सेवामा प्रवेश गर्दा विभिन्न सेवा, समूह, श्रेणी तथा पदको खुल्ला तथा बहुवा वा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाको लागि फरक-फरक उमेर, शैक्षिक योग्यता, सेवा अवधिलगायत आवश्यक योग्यता ऐन तथा नियमद्वारा व्यवस्था गर्नसक्ने र सोही मुताविक निजामती सेवा ऐनमा समेत उपरोक्तानुसार व्यवस्था रहे भएको देखिँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ अनुकूल नै रहेको देखिँदा मागबमोजिम रिट जारी हुन पर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयका तर्फबाट पेश हुन आएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको सुनुवाइका सिलसिलामा निवेदक तर्फका विद्वान अधिवक्ता श्री गुणनिधि न्यौपानेले निवेदकको शैक्षिक योग्यता र सेवा अवधि निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१(१) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ ले तोकेअनुसार छ । खुल्ला प्रतिस्पर्धाका लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता समेत पुगेका निवेदकलाई आन्तरिक प्रतियोगिताका लागि योग्यता

नमिलेको भनी गरेको लोकसेवा आयोगको निर्णय बदरभागी रहेको छ भनी बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी विपक्षी लोकसेवा आयोग समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरेले सम्बन्धित ऐन नियमले तोकेको योग्यता नभएका व्यक्तिले लोकसेवा आयोगको निर्णय बदर माग गर्न मिल्ने अवस्था छैन । सबैलाई समान रूपमा आकर्षित हुने कानूनी व्यवस्थालाई असमान भन्न मिल्ने पनि हुँदैन भन्ने समेतको बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक तथा विपक्षी समेत दुवै तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीबाट प्रस्तुत गरिएको बहस जिकीरका साथै रिट निवेदनसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले मूलतः आफू प्रशासन सेवा अन्तर्गत सामान्य प्रशासन समूहको रा.प.अनंकित प्रथम श्रेणीको ना.सु. पदमा कार्यरत रहेको र लोकसेवा आयोगबाट प्रकाशित सूचनाअनुसार प्रशासन सेवा अन्तर्गतको राजस्व समूहको शाखा अधिकृत पदमा आन्तरिक प्रतियोगिताद्वारा बहुवाका लागि आफू समेत योग्य भएकाले दरखास्त दिई परीक्षामा समेत सामेल भएको, लिखित परीक्षामा सफल भई अन्तिम चरणको अन्तर्वार्ताको तयारीमा रहेको अवस्थामा विपक्षी लोकसेवा आयोगले रोल नं. १६५१९९ का रोमनाथ न्यौपानेको उपर्युक्त सेवा, समूह, श्रेणीको पदको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता मिलेको नदेखिएकोले निजको दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू रद्द गरी निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने भनी मिति २०६८।६।२ मा निर्णय भएकोले त्यसबाट आफ्नो संविधान प्रदत्त समानताको हक, स्वतन्त्रताको हक र रोजगारीको हक समेत कुण्ठित हुन पुगेकोले लोकसेवा आयोगको सो निर्णय बदर गरिपाउँ । साथै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१(१) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ मा गरिएको बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणी भन्दा १ तह मुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता भन्ने व्यवस्थाले असमान व्यवहार हुन पुगेको हुँदा उक्त कानूनी व्यवस्थालाई समेत बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने दावी प्रस्तुत गरेकोमा विपक्षीमध्येको लोकसेवा आयोगका तर्फबाट नेपाल प्रशासन सेवा, राजस्व समूह, रा.प.तृतीय श्रेणी शाखा अधिकृत पदको

आन्तरिक प्रतियोगिताको लागि एक श्रेणीको मुनिको अर्थात् राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीको शैक्षिक योग्यता र सम्बन्धित सेवामा ५ वर्षको अनुभव हुनुपर्ने, सो बमोजिम आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यताको हकमा मान्यताप्राप्त शिक्षण संस्थाबाट व्यवस्थापन, वाणिज्यशास्त्र वा कानूनमा प्रविणता प्रमाणपत्र वा अर्थशास्त्र, जनप्रशासन, गणित वा तथ्याङ्कशास्त्रमध्ये कुनै एक मूल विषय लिई प्रविणता प्रमाणपत्र वा सो सरह उत्तीर्ण हुनुपर्ने, यी निवेदकको शैक्षिक योग्यता सो पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यतासँग मिल्दो नदेखिएकोले निजको दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू रद्द गरी निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने भनी आयोगबाट मिति २०६८।६।२ मा निर्णय भएको हुँदा विद्यमान कानूनी व्यवस्थाबमोजिम भएको निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन, रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी लिखित जवाफ पेश गरिएको देखिन्छ ।

उल्लिखित तथ्य रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा प्रथमतः निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को उपदफा (१) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८ समेत सँग बाभिएको छ वा छैन ? भन्ने पहिलो प्रश्नको निरूपण गरी यी निवेदकलाई न्यूनतम शैक्षिक योग्यता मिलेको नदेखिएको भन्ने आधारमा दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू रद्द गरी निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने भनी गरेको लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६८।६।२ को निर्णय कानूनसम्मत छ वा छैन ? र निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. पहिलो प्रश्नको निरूपणको विषयलाई समानता सम्बन्धमा नेपालको संविधानले अङ्गीकार गरेको आधारभूत सिद्धान्तको सन्दर्भमा हेर्नुपर्ने हुन्छ । यस सम्बन्धमा विचार गर्दा यी निवेदकले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को उपदफा (१) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३ र १८ समेत सँग बाभिएको भन्ने समेतको जिकीर लिएको देखिन्छ । तर पनि त्यसको वस्तुनिष्ठ आधार

प्रस्तुत गर्न सकेको भने देखिँदैन । रिट निवेदनमा र निवेदक तर्फबाट बहस गर्नु हुने विद्वान अधिवक्ताको बहस जिकीरमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को उपदफा (१) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ बमोजिमको शैक्षिक योग्यता निवेदकसँग रहेको भनी उल्लेख गरिएको छ । सो आधारमा पनि उक्त कानूनी व्यवस्थालाई स्वीकार गरी निवेदकले लोकसेवा आयोगद्वारा प्रकाशित सूचनाबमोजिम आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाका लागि दरखास्त दिएको भन्ने देखिन आउँछ । त्यसरी विवादित कानूनी व्यवस्थालाई निवेदक स्वयंले स्वीकार गरी त्यसैका आधारमा अधि बढेको प्रक्रियामा निज समेत सहभागी भएको र पछि गएर आफू प्रतिकूल निर्णय गरियो भन्ने मात्र आधारमा उक्त कानूनी व्यवस्थालाई नै असंवैधानिक भन्ने संज्ञा दिइएको छ । तर त्यसरी असंवैधानिक भनिएको कानूनी व्यवस्था के कुन आधारमा असंवैधानिक भएको हो भन्ने सम्बन्धमा निवेदनमा स्पष्ट आधार खुलाउन सकेको देखिँदैन । लोकसेवा आयोगबाट आवश्यक शैक्षिक योग्यता नमिलेको भनी निवेदकको सम्पूर्ण परीक्षा रद्द गरेपछि, मात्र शैक्षिक योग्यता निर्धारण गर्ने उक्त कानूनी व्यवस्थालाई चुनौती दिइएको देखिन्छ ।

३. निवेदकले बढर घोषित गर्न माग गरेको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को उपदफा (१) लाई हेर्दा बहुवाको निमित्त उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा एक श्रेणी मुनिको पदको लागि तोकिएबमोजिमको शैक्षिक योग्यता र राजपत्रांकित पदको निमित्त पाँच वर्ष सेवा अवधि पुगनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ भने निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ मा आन्तरिक प्रतियोगितात्मक परीक्षाद्वारा हुने बहुवाका लागि बहुवा गरिने पदको एक श्रेणी मुनिको पदमा ऐनको दफा २१ बमोजिमको सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यता पुगेका बहुवा गरिने पदसँग सम्बन्धित सेवाको निजामती कर्मचारी उम्मेदवार हुनसक्नेछन् भन्ने व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । त्यस मध्ये प्रस्तुत निवेदनमा बहुवाको लागि उम्मेदवार हुन बहुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा १ तह मुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता भन्ने बाक्यांशसम्मलाई चुनौती दिइएको छ । उल्लिखित

कानूनी व्यवस्था आन्तरिक प्रतियोगिताद्वारा गरिने बहुवा प्रयोजनका लागि रहेको हुँदा निश्चित् सेवा अवधि पुगेका सीमित व्यक्तिहरू बीच प्रतिस्पर्धा हुने भएकाले बहुवा हुने पदको श्रेणीभन्दा मुनिको पदका लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता भएका व्यक्ति समेत प्रतिस्पर्धामा सहभागी हुन पाउने गरी लचिलो व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । त्यस्तो व्यवस्थाले कसैलाई बाहेक गर्ने भन्दा पनि सम्बन्धित सेवामा लामो समयको अनुभव हासिल गरेका कर्मचारीलाई खुल्ला प्रतियोगिताबाट सेवा प्रवेश गर्ने उम्मेदवारलाई भन्दा कम योग्यता भए पनि प्रतिस्पर्धामा समावेश गर्ने उद्देश्य ग्रहण गरेको पाइन्छ ।

४. नेपालको संविधानले अङ्गीकार गरेको समानताको सिद्धान्त निरपेक्ष समानताको पक्षमा छैन । यसले सापेक्षताको सिद्धान्तलाई नै मूल रूपमा अङ्गीकार गरेको छ । समानता भनेको समानहरूका बीचको समानता नै हो । असमान अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूबीच समान व्यवहार गर्नु पनि असमान व्यवहार गर्नु सरह मानिन्छ । रिक्त रहेको कुनै तहको पदपूर्ति गर्दा आन्तरिक प्रतियोगिता र खुल्ला प्रतियोगिताको छुट्टै पद संख्या निर्धारण गर्ने कानूनी व्यवस्था कायम रहे पछि आन्तरिक प्रतियोगिता र खुल्ला प्रतियोगिताको लागि फरक योग्यता निर्धारण नगर्ने हो भने आन्तरिक प्रतियोगिता र खुल्ला प्रतियोगिताका बीचमा कुनै भिन्नता नै नरहने हुन्छ । सम्बन्धित सेवामा अनुभव भएका कर्मचारीहरूले माथिल्लो तहमा बहुवा हुने आफ्नो वृत्ति विकासको मौलिक हकबाट बञ्चित हुनुपर्ने अवस्था हुन्छ । यसरी कुनै ऐनको मुख्य उद्देश्य नै निष्प्रयोजित हुने गरी कानूनको व्याख्या हुन सक्दैन ।

५. निवेदकले खुल्ला प्रतियोगिताका लागि समेत आफ्नो योग्यता पुगेको अवस्थामा आन्तरिक प्रतियोगिताका लागि योग्यता नपुगेको भनी प्रतियोगिताबाट बाहेक गरिनु असमान भएको भनी त्यसैका आधारमा आफ्नो समानताको हक कृण्ठित भएको भन्ने दावी गरेपनि कानूनमा तोकिएको शैक्षिक योग्यता निजसँग रहेको भन्ने तथ्य स्थापित हुन सकेको छैन । त्यसरी कानूनले निश्चित् गरेको शैक्षिक योग्यता आफूमा रहेको भनी पुष्टि गर्न नसकेको

अवस्थामा त्यस्तो योग्यता पुगेका व्यक्तिसँग तुलना गरेर आफूप्रति असमान व्यवहार भएको भन्नु समानताको सिद्धान्तलाई गलत रूपमा बुझेको हुन जान्छ। कानूनले नै निश्चित योग्यता तोकेको र आफूमा त्यस्तो योग्यता नभएको अवस्थामा त्यसरी योग्यता तोक्ने कानूनलाई नै विभेदपूर्ण भनी चुनौती दिनु आफैमा विरोधाभाषपूर्ण हुन पुगेको छ। कानूनमा गरिएको व्यवस्थाका सम्बन्धमा निवेदक आफै अस्पष्ट र दुविधामा रहेको अवस्थामा त्यस्तो कानूनको संवैधानिकताको प्रश्न उठाउनुको सान्दर्भिकता र औचित्य समेत देखिँदैन।

६. सेवासम्बन्धी कानूनले जहिले पनि सम्बन्धित सेवाको चरित्र, त्यसका माध्यमबाट वहन गराउन खोजिएको जिम्मेवारी र त्यसले प्रवाह गर्ने सेवा समेतको परिप्रेक्ष्यमा सेवामा रहने जनशक्तिको योग्यता, अनुभव, जिम्मेवारी, आचरण तथा अधिकार र कर्तव्य समेतको निर्धारण गर्दछ। यही मान्यताका आधारमा निजामती सेवा अन्तर्गत विभिन्न सेवा, समूह र उपसमूहको गठनसम्बन्धी व्यवस्था गरी ती प्रत्येक सेवामा प्रवेश गर्न आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र अनुभव समेत निश्चित गरिएको छ। सेवा समूहलाई आधार बनाएर हेर्ने हो भने प्रत्येक सेवा समूहभित्रको जनशक्तिको जिम्मेवारी फरक फरक हुनु स्वाभाविक हुन्छ। त्यसरी फरक-फरक भूमिका निर्वाह गर्ने जनशक्तिमा तदनुरूपको विषयगत विशेषज्ञताको अपेक्षा समेत कानूनले गरेको हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा राजश्व समूहको शाखा अधिकृत पदको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यताको प्रश्न उठाइएको छ। राजश्व समूहभित्रको जनशक्ति स्वाभाविक रूपमा कर प्रशासनसँग सम्बन्धित भएकाले सोही बमोजिमको शैक्षिक योग्यता भएको जनशक्तिको आपूर्ति गर्ने दृष्टिकोण राखिनु अस्वाभाविक होइन। तसर्थ निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (९) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ ले सेवा समूहका आधारमा सोही सेवा समूहसँग मिल्दो शैक्षिक योग्यता हुनुपर्ने भनी निर्धारण गरेको विषय संविधानको धारा १२, धारा १३ र धारा १८ सँग बाभिएको देखिएन।

७. अब, दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६८।६।२ को निर्णयलाई हेर्नुपर्ने हुन आउँछ। उक्त निर्णयमा “नेपाल प्रशासन सेवा, राजस्व समूह, रा.प.तृतीय श्रेणी (अप्रा.), शाखा अधिकृत पदको लिखित परीक्षाबाट अन्तर्वार्ताका लागि छनौट भएका उम्मेदवार रोल नं. १६५१९९ का रोमनाथ न्यौपानेको उपर्युक्त सेवा, समूह, श्रेणीको पदको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता मिलेको नदेखिएकोले निजको दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू समेत रद्द गरी निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने भनी मिति २०६८।०६।०२ मा निर्णय भएको” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरिएको छ। लोकसेवा आयोगबाट भएको सो निर्णयले मूलतः न्यूनतम शैक्षिक योग्यता मिलेको नदेखिएको भन्ने आधार ग्रहण गरेको देखिन आउँछ। राजस्व समूहको शाखा अधिकृत पदमा आन्तरिक प्रतियोगिताद्वारा बहुवाका लागि उम्मेदवार हुनको लागि निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (९) र निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ८७ मा तोकिएबमोजिमको शैक्षिक योग्यता निवेदकमा नभएको तथ्य स्थापित रहेको परिप्रेक्ष्यमा शैक्षिक योग्यता नपुगेको भन्ने आधारमा नै लोकसेवा आयोगले निजको दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू समेत रद्द गरी निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने भन्ने निर्णय गरेको देखिन्छ। त्यसरी बहुवा प्रयोजनका लागि आन्तरिक प्रतियोगितामा समावेश हुनका लागि कानूनले आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता निश्चित गरेको अवस्थामा तोकिएको योग्यता नै नपुगेको व्यक्तिले सो प्रतिस्पर्धामा आफूलाई समेत सहभागी गराउनु पर्ने भनी दावी गर्न मिल्ने नै हुँदैन। जुन पदपूर्ति गर्ने प्रयोजनका लागि विज्ञापन गरिएको हो, सो पदका लागि आवश्यक न्यूनतम योग्यता नपुगेका व्यक्तिलाई पदपूर्तिसम्बन्धी सम्पूर्ण प्रक्रियाबाट बाहेक गर्ने क्षेत्राधिकार लोकसेवा आयोगलाई हुने नै भएकाले लोकसेवा आयोगको सो निर्णय कानूनानुरूप नै देखिन आउँछ।

८. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २९ को उपदफा (९) र निजामती सेवा नियमावली, २०५०

को नियम ८७ नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, धारा १३ र धारा १८ समेतसँग बाभिएको अवस्था नदेखिएको र यी निवेदकलाई न्यूनतम् शैक्षिक योग्यता मिलेको नदेखिएको भन्ने आधारमा दरखास्त फाराम तथा सम्पूर्ण परीक्षाहरू रद्द गरी निजलाई अन्तर्वार्तामा समावेश नगर्ने भनी गरेको लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६८।१।२ को निर्णय समेत कानूनसम्मत नै रहेको देखिँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिलेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.रामकुमार प्रसाद शाह

न्या.तर्कराज भट्ट

इति संवत् २०६८ साल मंसिर १५ गते रोज ५ शुभम्
इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८७६७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फौ.पु.नं. ०६४-CR-०४६६, ०५६९, ०४८९
फैसला मिति: २०६८।१।०।२५।४
मुद्दा : भ्रष्टाचार ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि.काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. २७ घर भै राष्ट्रिय
वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखा कार्यालयको
तत्कालीन प्रबन्धक श्रीकृष्ण श्रेष्ठ समेत
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि.काठमाडौं, गोठाटार गा.वि.स.
वडा नं. ८ घर भै राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक,
बानेश्वर शाखा कार्यालयको तत्कालीन लेखा
अधिकृत भरतबहादुर बस्नेत

विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: जि.काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १ घर भै राष्ट्रिय
वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखा कार्यालयको
तत्कालीन प्रबन्धक वीरेन्द्रनाथ लोहनी
विरुद्ध

प्रत्यर्था वादी: नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री भूपध्वज अधिकारी

मा.न्या.श्री कोमलनाथ शर्मा

मा.न्या.श्री चोलेन्द्र शम्शेर ज.ब.रा.

- शाखा प्रबन्धक जस्तो जिम्मेवार ओहदामा बसेको पदाधिकारीले ऋण प्रवाह गर्दा अनिवार्य रूपमा धितो लिई सुरक्षित रूपमा लगानी गर्नुपर्ने पदीय कर्तव्यविपरीत विना धितो एउटै पार्टीलाई पहिलेदेखिको ऋण असूल हुन बाँकी रहेकै अवस्थामा पटक-पटक एल.सी.खोल्दै थप ऋण प्रवाह गर्नुबाट निजले असल नियत साथ सो विवादित प्रतीतपत्रहरू खोलेको नदेखिई ऋणी प्रतिवादीसँग मिलेमतो गरी बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने समेतको वदनियत राखी सो कार्य गरेको मान्नु पर्ने ।
(प्रकरण नं.६)
- **Advanced on Credit तर्फको Back to Back** एल.सी. खोल्दा ऋणीको फर्मले निर्यात गरेको सामानको रकम आयातकर्ताबाट प्राप्त भएपछि एल.सी.को रकम भुक्तानी दिनुपर्नेमा आयातकर्ताले रकम भुक्तानी नगर्दै एल.सी.को रकम भुक्तानी गरेको अवस्थामा बैंकको लिनुपर्ने रकम सुरक्षित गर्नेतर्फ चासो दिएको भन्न नसकिने ।
(प्रकरण नं.१०)
- पहिला नै प्रवाह भएको ऋणबापत राखिएको धितोलाई नै पछिबाट एल.सी. खोल्दा आधार बनाई एकपछि अर्को गर्दै थप एल.सी. खोली अनवरत रूपमा ऋण प्रवाह गर्ने तर त्यसरी ऋण प्रवाह गर्दा सो ऋण र बैंकले ऋण असूल गर्नुपर्ने गरी तोकिएको म्यादसम्म हुन

आउने ब्याज समेत खाम्न सक्ने गरी छुट्टाछुट्टै धितो भने नलिनुबाटै प्रतिवादीको असल नियत रहेको मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.१२)

- ऋणको कारोवारमा ऋण प्रवाह गर्ने पदाधिकारीको कामकारवाही प्रचलित कानूनको रीत पुऱ्याई असल नियतका साथ बैंकको लगानी सुरक्षित गर्ने गरी भएको हो होइन भन्ने तथ्यबाट मात्रै त्यस्तो पदाधिकारीको असल वा वद्वनियत स्थापित हुने ।
- पछाडि ऋण असूल भएको भन्ने मात्र आधारबाट तत्कालको अवस्थामा प्रतिवादीले अनियमित तवरबाट गरेको ऋण प्रवाहको कार्यको दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय सुशीलकुमार पन्त र नारायणबल्लभ पन्त तथा विद्वान अधिवक्ताहरू हिरा रेग्मी, कुमारमणि कोइराला, जगदीशचन्द्र पाण्डे

प्रत्यर्थी वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), ८ र २९, २९(२)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८(४)

फैसला

प्र.न्या.खिलराज रेग्मी: विशेष अदालत, काठमाडौंको मिति २०६४।३।१२ को फैसलाउपर विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम प्रतिवादीहरूको तर्फबाट पुनरावेदन दर्ता भएको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य एवं निर्णय यसप्रकार रहेको छ :-

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, प्रशासन विभागबाट मिति २०५८।४।१९ को निर्णयानुसार भनी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, शाखा कार्यालय बानेश्वर तथा मुख्य शाखा कार्यालय काठमाडौंबाट कारोवार

गर्ने ग्राहक मेसर्स नेपाल प्रोफेशनल गार्भेन्ट प्रा.लि.सम्बन्धी फाइलहरू उक्त विभागको प.सं. १४।२१।३७ च.नं. १३२ मिति २०५८।५।२९ को पत्रबाट प्राप्त हुन आएको र टिप्पणी आदेशअनुसार उक्त गार्भेन्टका मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्ना एक्कासी बेपत्ता भएको कारणबाट कारखाना सञ्चालनमा अवरोध खडा भएको र उक्त गार्भेन्टको कर्जा सम्बन्धमा केन्द्रीय कार्यालयको पटक पटकको निर्णयबाट सीमा निर्धारण गरिएकोमा सो कार्यालयबाट स्वीकृत सीमा र नीति नियमको अधीनमा रही बैंकको कर्जा पूर्ण रुपले सुरक्षित हुने गरी भाखा म्याद नाघेका कर्जालाई नियमित गराई मात्र स्वीकृत सीमाभित्र कर्जा सुविधा कारोवार गर्नु गराउनु पर्नेमा सो अनुसार नगरी बैंकका कर्मचारी र ऋणीको मिलेमतोमा बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याई ऋणी तथा कर्मचारीलाई गैरकानूनी फाइदा हुने गरी स्वीकृत सीमा नघाई वद्वनियतपूर्वक कर्जा लिनुदिनु गरी भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरेको तथा ऋणीले बैंकलाई दिएको अत्यन्तै न्यून धितो (सुरक्षण) बाट बैंकले लिनुपर्ने कूल कर्जा पूर्णतया असुरक्षित रहेकोले बैंक नियम विपरीत बैंकलाई हानि नोक्सानी हुने किसिमबाट कामकारवाही गर्ने कर्मचारीउपर कडा कानूनी कारवाही गर्नुपर्ने राय सहितका कागजातहरू मिति २०५८।६।६ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दर्ता हुन आएको ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाबाट मेसर्स नेपाल प्रोफेशनल गार्भेन्ट प्रा.लि.लाई कर्जा लगानी भएको सम्बन्धमा मिति २०५८।५।२९ मा कागजातसहित अनुरोध भै पेश भएकोमा आयोगको मिति २०५८।७।१ को आदेशानुसार फिर्ता पठाई मिति २०५९।१।३१ मा प्राप्त प्रतिवेदनअनुसार राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय कार्यालयबाट दिइएका निर्देशन उल्लंघन गरी म्याद नाघेको लेना रकम चुक्ता वा नियमित गराउनु पर्नेमा नगराई बारम्बार नयाँ कर्जा प्रदान गर्दै ए.ओ.सी. (Advance on credit) कर्जा, विलम्ब भुक्तानी सुविधा कर्जा, पूर्व निर्यात कर्जा र एफ.वि.एन.तर्फ समेत निज ग्राहक प्रोफेशनल गार्भेन्ट प्रा.लि.सँग २०५९।१।३० सम्म साँवा रु.७,२०,७७,७६४।३८ एवं ब्याज रु.४,४२,१३,३०९।९२ लेना रकम बाँकी रहेको र धितो रु.१,३०,२१,५८८ बराबरको पारीत गरी लिएको, कर्जा

कमिटीका प्रबन्धक, एकाउन्टेन्ट र कर्जा फाँटको इञ्चारज रहने व्यवस्था कर्जा कारोवार व्यवस्थपन प्रणाली, २०५० मा भएकोमा एकाउन्टेन्टको उपस्थिति बेगर नै कर्जा स्वीकृति गरेको र पटक पटक गरी २७ वटा एल.सी. खोलेकोमा हरेक एल.सी.को म्याद भुक्तानीपछि पनि साँवा ब्याज बाँकी रहेको, धितो सुरक्षण ज्यादै न्यून रहेको, धितोमा राखिएको सम्पत्तिबाट साँवा ब्याज असूलउपर हुन नसक्ने देखिएको, भाखा नाघेको कर्जा अत्यधिक रहेको, भाखा नाघेको रकम चुक्ता नहुँदै अर्को कर्जा दिएको, कारोवार नियमानुसार नभएको वद्वनियतपूर्ण तवरबाट कर्जा लिनुदिनु गरी बैकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य भएको भन्ने प्रारम्भिक छानवीन विवरण ।

निर्यात बिल खरीद (Foreign Bill Negotiation, FBN) तर्फ जम्मा रु.१८,१२,८८२।८१ बराबरको बिल नेगोसिएशन गरेको, नेगोसिएशन गर्दा कामको भिडभाडले गर्दा दृष्टि पुग्न नसकी कागजात छुट्ट भएको, गलत मनशायले निर्यात बिल खरीद गरिएको होइन । पूर्व निर्यात कर्जातर्फ मैले तीनवटा कर्जाको रु.३६ लाख कर्जा दिनुअघि धितो पास भएको, पुरानो र विश्वासिलो पार्टी हुँदा पुरानो लेना बाँकी हुँदाहुँदै नयाँ कर्जा दिएको, शाखामा कामको बोझ भएकोले प्रक्रियागत त्रुटि भएको तथा सोमा दृष्टि पुग्न नसकेको, पार्टीको विश्वसनियताले गर्दा सम्बन्धित मूल निर्यात प्रतीतपत्रको बिल खरीद गर्दा कै रकमबाट आफ्नो लेना असूलउपर नगरेको र यसमा कुनै किसिमको मिलेमतो नभएको । आयात प्रतीतपत्र युसान्सतर्फ प्रबन्धकको हैसियतले २२ थान एओसीमा रु.५,४१,३५,४८२।९२ लेना बाँकी रहेको, सो मध्ये ८ थान एओसीमा रु.२,७७,२९,२६१।५६ सीमाभित्र नपरेकोले केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन गराएको, सबै एओसी युसान्स एल.सी.मा खोलिएको, खोलिएका युसान्स लोकल, इन्डियन र विदेशी भएका, बैकको एउटै शाखाबाट Applicant र Beneficiary को तर्फबाट लोकल युसान्स एल.सी. खोलिएको तर युसान्स एल.सी.खोल्न नमिल्ने भन्ने जानकारी नभएको, Back to back L/C मा बैकको लेखा रकम बाँकी रहेको तर कसरी बाँकी रहन गयो भन्ने थाहा नभएको, भुक्तानीको लागि तरताकेता गरेको, मिलेमतो नभएको । बिलम्व भुक्तानी सुविधातर्फ-प्रबन्धकको हैसियतले पार्टीको सीमा र

सुरक्षणको आधारमा विलम्व भुक्तानी सुविधाअन्तर्गत रु.४२,७०,३६१।२७ कर्जाका कागजातमा दस्तखत गरेको, सरुवा भएकोले लेना रकमको लागि ताकेता नगरेको, बैकको हित चिताई काम गरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

ए.ओ.सी. तर्फ-प्रबन्धकको हैसियतले सीमाभित्र रही रु.२६,७८,३९५।२० का तीनवटा एओसीमा दस्तखत गरेको, कर्मचारीको अभावले प्रक्रियामा केही छुट्ट भएको, Maturity Date भित्र एल.सी.को निर्यात गर्ने बैकलाई भुक्तानी पठाउनु सामान्य प्रक्रिया भएको, ग्राहकको ठूलो कारोवारले गर्दा पुरानो बाँकी हुँदाहुँदै नयाँ एल.सी.खोलेको, असूलीको ताकेता समेत हुँदा मिलेमतो नभएको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

एफ वि.एन. तर्फ- तीनवटा बिलको जम्मा रु.२८,८५,९५४।८४ खरीद गरेको । खरीद गर्दा राम्ररी हेरी जाँची बुझी गर्नु भनी फाँटलाई पठाएको, पुरानो पार्टी र विश्वासको आधारमा कारोवार गरेको, एल.सी.सम्मन्धी पूर्व अनुभव नभएको, मेरो मिलेमतो र वद्वनियत छैन । पूर्व निर्यात कर्जातर्फ एउटा कर्जामा दस्तखत गरेको प्रक्रियागत कुराहरूमा फाँटबाट दृष्टि नपुऱ्याएको, लेना रकम असूल गर्ने बेलामा सरुवा भएकोले बाँकी थाहा नभएको र असल नियतले गरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

एफ.वि.एन तर्फ- रु.२६,५०,२००। बराबरको बिल मैले नेगोसिएशन गरेको, सो गर्दा एकाउन्टेन्टको कामको चापले प्रक्रियागत कुरा छुट्ट हुन् गएको, केन्द्रले समयमै निरीक्षण गरी गलती सच्याउन निर्देशन नदिएको, आफूलाई थाहा भएसम्म हित चिताई काम गरेको । पूर्व निर्यात कर्जा- १० लाखको दुईवटा कर्जा कागजातमा फाँटबाट प्रबन्धक समक्ष पेश गर्दा बीचमा दस्तखत गरेको, कामको भिडभाडले Shipment Date नाघ्दा पनि दृष्टि नपुगेको, मूल निर्यात प्रतीतपत्रबाट निर्यात बिल खरीद गर्दा असूल गर्नुपर्ने रकम सम्बन्धमा सम्बन्धित फाँटले जानकारी नदिएकोले छुटेको । ए.ओ.सी. तर्फ स्वीकृत सीमा भएका पार्टीलाई आयात

प्रतीतपत्र नं. ३३२३३ को Back to Back L/C मा दस्तखत गरेको, यसमा कसरी Due रहन गयो भन्नेतर्फ थाहा नभएको Due रहन गएको रकम ग्राहक ऋणीबाट असूलउपर गर्नुपर्ने, कुनै किसिमको मिलेमतो नभएको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

एफ.वि.एन तर्फ- फाँटबाट प्रबन्धकसमक्ष पेश हुन आएका निर्यात बिल खरीद डकुमेन्टमा पुच्छे, दस्तखत गरी US\$ 91,392.00 को बिल खरीद भएको मध्ये हाल भहस्रअसूलउपर गर्न बाँकी रु. २७,४७,०६०।३४ रहेको, कामको भिडले गर्दा प्रमिसरी नोटमा दस्तखत नभएको, अङ्ग पुऱ्याई मात्र खरीद गरिएको डकुमेन्टका बिल अफ लेडिङ्ग पछि, Misplace भएको हुनसक्ने, कुनै किसिमको वद्नियत, अनुचित मिलेमतो नभएको । पूर्व निर्यात कर्जा तर्फ-प्रबन्धक समक्ष पेश हुन आएका चारवटा कर्जाका कागजातमा दस्तखत गरेकी, कामको भिडले प्रमिसरी नोटमा प्रक्रिया नपुगेको, जानाजान बैंकको अहित हुने काम नगरेको, ए.ओ.सी.तर्फ-मैले एल.सी.नं. ३२।५८७ का भौचरमा दस्तखत गरेको, मेरो सरुवा भएकोले वि.वि.नि.फाराम ४ बारे थाहा नभएको, बैंकको लेना रकम बुझाउन ताकेता गरेको, कुनै किसिमको मिलेमतो नभएको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गीता पराजुलीले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

एफ.वि.एन तर्फ- FBN को लागि प्राप्त भएका जम्मा रु. १,५४,२२,५६५। वरावरको बिल खरीद गरिएको, कामको भिडभाडले बिलहरूमा केही कागजात छुट भएको, Bill of Lading को अभावमा कार्गो रिसिप्टको आधारमा पनि निर्यात बिल खरीद गर्ने प्रावधान भएको, बैंकको लेना रकम भुक्तानीको लागि ताकेता गरी कुनै किसिमको अनुचित, वद्नियत तथा मिलेमतो नगरेको । पूर्व निर्यात कर्जा तर्फ-मैले ४ वटा कर्जाबाट रु. ४१ लाख वरावरको ऋण लगानीका कागजात तयार गर्दा दस्तखत गरेको, कर्जाको लागि धितो पारीत गरिदिएको, कामको भिडले गर्दा प्रक्रियागत त्रुटि भएको, निर्यात बिल खरीद (FBN) गर्दाको रकम सम्बन्धित मूल निर्यात प्रतीतपत्रको शीर्षकमा नघटाए पनि अन्य कारोवारमा घटाएको र कुनै मिलेमतो नगरेको । ए.ओ.सी. तर्फ-

१० वटा एओसीको रु. २,०१,२६,१८८।४५ मा मैले दस्तखत गरेको, सबै एओसी युसान्समा खोलिएको, यसको लागि छुट्टै सीमा स्वीकृत नगरिएको, छुट्टै धितो पनि नभएको, ठूलो पार्टी भएकोले पुरानो लेना बाँकी हुँदाहुँदै नयाँ एल.सी. खोलेको, लेना रकम असूलीको लागि ताकेता गरेको कामको भिडले गर्दा प्रक्रियागत त्रुटि भएको, मिलेमतो नभएको, विलम्ब भुक्तानी कर्जातर्फ-स्वीकृत सीमाको अधीनमा रही विलम्ब भुक्तानी सुविधा अन्तर्गत २ वटा कर्जाका रु. ४२,५६,३९९।६७ का कागजात दस्तखत गरेको, कामको भिडले गर्दा कागजातमा रीत नपुगेको, सामान भेटिएकोले अपचलन नभएको, कुनै किसिमको मिलेमतो नभएको भन्ने समेत व्यहोराको अनुसन्धानको क्रममा महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गले गरेको बयान ।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, वानेश्वर शाखाका पार्टी नेपाल प्रोफेशनल ग्रामेन्ट प्रा.लि.का प्रमुख सञ्चालक भारतीय नागरिक केवलकृष्ण खन्ना समेतको संयुक्त लगानीमा स्थापित उद्योगलाई आ.व. २०५२।५३ देखि शाखा अख्तियारी अन्तर्गत कारोवार गर्दै गराउँदै आर्थिक वर्ष २०५४।५५ सम्ममा बैंकको केन्द्रीय कार्यालयबाट विभिन्न शीर्षकमा देहायबमोजिमको कूल रु. ५ करोड सीमा स्वीकृत भएकोमा विभिन्न समयमा कर्जा/सुविधा प्रदान गरेकोमध्ये २०५८ पौष मसान्तसम्म निम्न शीर्षकमा बैंकको रकम असूलउपर नभई बाँकी रहेको देखिन्छ ।

उद्देश्य	सीमा स्वीकृत रकम	उपभोग रकम	कैफियत
पूर्व निर्यात कर्जा	रु. ०.५० करोड	०.४६ करोड	
टि.एल.कर्जा	रु. ०.५० करोड	०.४३ करोड	
आयात प्रतीतपत्र (Aoc)	रु. ३.०० करोड		
(क) विदेशी	४.८५ करोड	रु. ५.५७ करोड	(वही सीमा उपभोगको समर्थन प्राप्त)
(ख) भारतीय	०.२१ करोड		
(ग) लोकल	०.५१ करोड		
(४) एफ.वि.एन.		रु. ०.५५ करोड	

पार्टीलाई प्रथम पटक आ.व. २०५३।५४ को लागि बैंकको व्यवसाय विभागको पत्र संख्या वै.व्य.वि.ख. ९१।७६।३२ च.नं. १५३३ मिति २०५३।१२।०७ को पत्रानुसार आयात प्रतीतपत्र तथा बैंक जमानत (वण्डेड वेयर हाउस) मा क्रमशः रु. ३ करोड र रु. १ करोड गरी कूल रु. ४ करोडको सीमा स्वीकृत गर्दा उक्त सीमा रकमलाई

पूर्णरूपमा सुरक्षित रहने गरी पर्याप्त अचल सम्पत्ति धितो पास गराएर मात्र कारोवार गराउने उल्लेख भएको देखिन्छ। त्यसैगरी आ.व. २०५४।५५ मा उपर्युक्तबमोजिमको रु.५ करोड सीमा स्वीकृत गर्दा धितो सुरक्षण लिनुको अलावा सम्पूर्ण सञ्चालकहरूबाट व्यक्तिगत जमानत समेत पनि लिनु पर्ने निर्देशन भएकोमा व्यक्तिगत जमानत लिएको नदेखिएको।

शाखाले धितो सुरक्षणबापत उक्त प्रा.लि.को नाममा रहेको ललितपुर जिल्ला इमाडोल गा.वि.स. ५ मा रहेको जग्गामा निर्मित घर, टहरा समेतको जम्मा रु.२ करोड ५० लाख मूल्याङ्कन गरी रु.१ करोड ३० लाखमा बैंकको नाउँमा मिति २०५५।२।१८ मा मात्र रजिष्ट्रेशन पास गरेको। शाखाको मिति २०६१।४।१२ को पत्रानुसार बैंक स्वयंले सकार गर्ने प्रयोजनको लागि मूल्याङ्कन समितिको निर्णयबमोजिम रु.१ करोड ९७ लाख मूल्य कायम भएको देखिन्छ। पार्टीले बैंकलाई २०५८ पौष मसान्तसम्म साँवा रु.७ करोड १० लाख बुझाउन बाँकी रहेको र बैंकले उल्लिखित मूल्यमा सकार गरी लिंदा कूल साँवा रु.५ करोड १३ लाख असूलउपर हुन नसक्ने अवस्थामा रहेको छ। साथै उक्त पार्टीसँग कारोवार गर्दा उद्देश्यअनुरूप निम्नानुसार विसंगतिहरू देखिएका छन्।

Pre-export Loan अन्तर्गत पार्टीलाई आ.व. २०५३।५४ मा बैंकको केन्द्रीय कार्यालयबाट रु.१ करोड सीमा स्वीकृत भएकोमा विभिन्न मितिमा कर्जा प्रदान भई कर्जा संख्या ५ बाट कूल साँवा रु.४६ लाख हाल बाँकी भई असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। उक्त कर्जा बाँकी रहेको सन्दर्भमा शाखाले सम्बन्धित कर्जाअन्तर्गतको FBN (Foreign Bill Negotiation) गर्दा पूर्व निर्यात कर्जाको रकम चुक्ता गरेपश्चात् मात्र बाँकी रकम पार्टीलाई भुक्तानी दिनुपर्ने सामान्य बैकिङ्ग प्रचलन समेत पालना नगरेको, निर्यात गरिने सामान चलाउन गरिने दिन (Shipment Date) मा पूर्व निर्यात कर्जा प्रदान गरेको, उक्त कर्जा प्रदान गर्दा छुट्टै धितो सुरक्षण नलिई उक्त पार्टीसँग समग्रमा धितो लिएको (सबै कर्जाको हिसाव गर्दा धितोले नखामेको) आदि जस्ता महत्वपूर्ण कुरामा विसंगतिका कारणले गम्भीर त्रुटि भई कर्मचारीहरूको संलग्नतामा रु.४६ लाख असूलउपर नभई बाँकी रहेको देखिन्छ।

कर्जा नं. ३३१४ बैंक अफ न्यूयोर्कबाट प्राप्त मूल निर्यात प्रतीतपत्र नं. १००२९२६०७ को आधारमा मिति २०५४।६।२० मा रु.१५ लाख कर्जा प्रदान भएको, सो असूलउपर बाँकी हुँदाहुँदै बैंकको केन्द्रीय कार्यालयको निर्देशन विपरीत Foreign Bill Negotiation गर्दा प्रस्तुत शीर्षकको कर्जा चुक्ता गराई बाँकी रहेको रकम मात्र पार्टीलाई भुक्तानी दिनुपर्ने सामान्य बैकिङ्ग प्रचलन समेत पालना नगरी पूरै रकम भुक्तानी गरेको, कर्जाको लागि प्राप्त प्रमिसरी नोटको तमसुकमा बैंकका आधिकारिक व्यक्तिको तर्फबाट दस्तखत नगरी नगराई बेरीतपूर्वक अनियमित तरिकाले कर्जा प्रवाह गरी हाल बैंकले साँवा रु.१५ लाख असूलउपर गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ।

कर्जा नं. ३३१६ बैंक अफ न्यूयोर्कबाट प्राप्त मूल निर्यात प्रतीतपत्र नं. १००२९२६०६ को आधारमा मिति २०५४।६।२० मा रु.५ लाख पूर्व निर्यात कर्जा बापत कर्जा दिएको, सोही निर्यात प्रतीतपत्रको डकुमेन्ट नेगोसिएशन गर्दा सम्बन्धित पूर्व निर्यात कर्जा चुक्ता गराई बाँकी रकममात्र भुक्तानी दिनुपर्ने सामान्य बैकिङ्ग प्रचलन समेत पालना नगरी पूरै रकम पार्टीलाई भुक्तानी दिएको, प्रमिसरी नोटको पेटवोलीमा के.के.खन्नाको नाम भई सही गर्ने ठाउँमा कुसुम खन्नाले सही गरेको कागजातलाई मान्यता दिएको र तमसुक एवं प्रमिसरी नोटमा बैंकको तर्फबाट दस्तखत नै नगरी अनियमित तरिकाले कर्जा प्रवाह गरी हाल बैंकको साँवा रु.५ लाख असूलउपर गर्न बाँकी रहेको देखिन्छ।

कर्जा नं. ३३१७ संघाई बैकिङ्ग कर्पोरेशन लिमिटेड, हङकङ्ग WFH 3237440F को पत्रको आधारमा मिति २०५४।७।१० मा रु.७ लाख पूर्व निर्यात कर्जा बापत कर्जा दिएको, सोही निर्यात प्रतीतपत्रको डकुमेन्ट नेगोसिएशन गर्दा सम्बन्धित पूर्व निर्यात कर्जा चुक्ता गराई बाँकी रकम मात्र भुक्तानी दिनुपर्ने सामान्य बैकिङ्ग प्रचलन समेत पालना नगरी पूरै रकम पार्टीलाई भुक्तानी दिएको र प्रमिसरी नोटमा बैंकको तर्फबाट दस्तखत नै नगरी अनियमित तरिकाले कर्जा प्रवाह गरी बैंकलाई साँवा रु.७ लाख हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखिन्छ।

कर्जा नं. ३३१८ सिटी बैंक अफ न्यूयोर्कबाट प्राप्त मूल निर्यात प्रतीतपत्र नं. ५८१७०१०४७ को

आधारमा मिति २०५४।८।१२ मा रु.१४ लाख कर्जा प्रवाह गर्दा प्रमिसरी नोटमा बैंकको तर्फबाट सहिछाप नगरी नगराई तमसुक फाईलमै नराखी बैंकले निर्धारण गरेको कर्जा प्रक्रियाको अङ्ग नपुऱ्याई बेरीतपूर्वक कर्जा प्रवाह गरेको, सोही निर्यात प्रतीतपत्रको डकुमेन्ट नेगोसिएशन गर्दा सम्बन्धित पूर्व निर्यात कर्जा चुक्ता गराई बाँकी रकम मात्र भुक्तानी दिनुपर्नेमा सामान्य बैंकिङ्ग प्रचलनलाई बेवास्ता गरी पुरै रकम पार्टीलाई भुक्तानी दिई अनियमित कार्य गरेको देखिन्छ। साथै, निर्यात प्रतीतपत्रमा सामान तयार गरी मिति २०५४।८।१२ मा चलान गरी सक्नुपर्नेमा सोही दिनमा सामान तयार गर्न बढीमा ३ महिनाको लागि पूर्व निर्यात कर्जा प्रवाह गरी बैंकको नीति नियम विपरीत बैंकलाई रु.१४ लाख हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखिन्छ।

कर्जा नं. ३३२९ बैंक अफ न्युयोर्कबाट प्राप्त मूल निर्यात प्रतीतपत्र नं. १००२९३१६० को आधारमा पूर्व निर्यात कर्जा बापत २०५५।२।१८ मा रु.५ लाख कर्जा प्रदान भएको र सोही प्रतीतपत्रको डकुमेन्ट नेगोसिएशन गर्दा पूर्व निर्यात कर्जा चुक्ता गराएर मात्र बाँकी रहेको रकम पार्टीलाई भुक्तानी गर्नुपर्नेमा सो नगरी पुरै रकम पार्टीलाई भुक्तानी गरेको, निर्यात प्रतीतपत्रमा सामान चलान गरी सक्नु पर्ने मिति २०५५।२।१६ अवधि नै २ दिन नाघेपछि मिति २०५५।२।१८ मा कर्जा प्रदान गर्नु गम्भीर त्रुटि भएको र प्रमिसरी नोटको पेटवोलीमा के.के.खन्नाको नाम भई सही गर्ने ठाउँमा कुसुम खन्नाले सही गरेकोलाई मान्यता दिई नियम विपरीत भई बैंकलाई रु.५ लाख हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखिन्छ।

निर्यात बिल खरीद: अन्तर्गत साँवा रु.५४,९४,८२१।८४ पार्टीबाट असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। कारोवार गर्दा पूर्व निर्यात कर्जासँग सम्बन्धित कर्जा भुक्तानी गरेपछि मात्र बाँकी रकम भुक्तानी गर्नुपर्नेमा नगरेको, निकासीकर्ताले प्रज्ञापनपत्रमा घोषित मुख्य बैंक (नेपाल राष्ट्र बैंक) द्वारा स्वीकृत विदेशी विनिमयमा तोकिएको अवधिभित्र भुक्तानी ल्याउनको लागि विदेशी विनिमय (नियमित गर्ने) ऐन, २०१९ को दफा ९ (क) मा व्यवस्था भए मुताविक ६ महिना भित्रमा विदेशी मुद्रा प्राप्त हुनुपर्नेमा नभएको, सबै विदेशी मुद्रा प्राप्त नभई Short Fall

भएको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंक, विदेशी विनिमय व्यवस्थापन विभागको इ.प्रा.परिपत्र संख्या १८६ मिति २०५३।५।७ अनुसार जानकारी गराउनु पर्नेमा नगराई विदेशी मुद्रा अपचलन समेत गर्नमा बैंकका कर्मचारीहरूको संलग्नताबाट अनियमित तवरले निर्यात बिल खरीद भए गरेको देखिन्छ।

एफविएन ३२।६२१ मिति २०५४।१।२९ मा DM 16113.60 (रु.५,३७,२२७।४०) बराबरको निर्यात बिल खरीद गर्दा उक्त बैंकको आन्तरिक लेखा परीक्षण तथा निरीक्षण निर्देशिका, २०५२ को दफा १५.२.१७ कन्साइनी बैंक नभई विदेशी पार्टी भएकोमा अन्य माथबर पार्टीको ग्यारेन्टी लिएर मात्र नेगोसिएशन गर्नुपर्ने निर्देशन हुँदाहुँदै स्वामित्ववाला (Consignee) L/C Applicant विदेशी पार्टी (Gantex Moden GMBH) उल्लेख भएको डकुमेन्ट अन्य माथबर पार्टीको ग्यारेन्टी बिना खरीद गर्नु निर्देशिकाविपरीत भएको, हाल रु.३७,२६१।७६ मात्रको कम विदेशी मुद्रा Short भएको, उक्त Short भएको विदेशी मुद्रा राष्ट्र बैंकलाई जानकारी नगराएको, सो रकम असूलीको लागि प्रयास नगरेको र प्रमिसरी नोट तमसुक गराउँदा बैंकको तर्फबाट एकाउन्टेन्ट प्रबन्धकले दस्तखत नगरी ऋणीको दस्तखतको आधारमा नेगोसिएशन गरी बैंकलाई हाल रु.३७,२६१।७६ हानि नोक्सानी पुऱ्याई अनियमित गरेको देखिन्छ।

एफविएन ३२।७०१ तारिख 1-7-1997 मा US \$ 26816.15 बराबरको रु.१५,२१,८६१।३४ को सामान विराटनगर भन्सार कार्यालयबाट निर्यात भएको निर्यात बिल खरीद गर्दा अन्य कागजातको अतिरिक्त Bill of Lading सहित संलग्न कागजातको आधार लिनुपर्नेमा बिल अफ लेडिङ्ग बिना Union Freight Pvt. Kathmandu को कार्गो रिसिप्टको आधारमा नेगोसिएशन गरी अनियमित भएको, उक्त विदेशी मुद्रा डकुमेन्ट नेगोसिएशन गरेको मितिले ६ महिना भित्रमा नेपाल भित्रिनु पर्नेमा हालसम्म नभित्रि विदेशी मुद्रा अपचलन भएको, विदेशी मुद्रा नेपाल भित्र्याउन प्रयास नगरेको, प्रमिसरी नोट, तमसुक गराउँदा ऋणी के.के.खन्नाको दस्तखत गराई पेटवोलीमा रकम, मिति नखोली, साक्षी नराखी बैंकको तर्फबाट एकाउन्टेन्ट, प्रबन्धकको दस्तखत नगराई

वेरीतपूर्वकको बिल खरीद गरी बैंकलाई रु.१५,२१,८६१।३४ हानि नोक्सानी पुऱ्याउनुका साथै सो बराबरको विदेशी मुद्रा नेपालमा भित्रिनु पर्नेमा नभित्रिई मुद्रा अपचलन समेत भई अनियमित कार्य गरेको देखिन्छ ।

एफबिएन ३३४५ मिति २०५४।४।३० मा US\$ 12752.00 बराबर हुने रु.६९,१५,५१४।०० को डकुमेन्ट नेगोसिएशन गर्दा एयर वे बिलमा STy No. 9553 to 9558/9589, 9591 हुनुपर्नेमा अन्यथा हुँदा पनि Airway Bill मा एल.सी.नं. ९०१।७५।०।२४ हुनुपर्नेमा अन्यथा भएकोलाई स्वीकार गरी डकुमेन्ट खरीद गरेको, Visa Certificate, निर्यात प्रज्ञापनपत्र, Opener ले खोलेको एल.सी.को कागज संलग्न गरी बिल खरीद गर्नुपर्नेमा नगरेको र नेगोसिएशन गरेको मितिले ६ महिना भित्रमा विदेशी मुद्रा नेपाल भित्रिनु पर्नेमा कुनै प्रयास नभएको, प्रमिसरी नोट तमसुकमा ऋणी के.के.खन्नाको मात्र दस्तखत भई बैंकको तर्फबाट एकाउन्टेन्ट/ मेनेजरले दस्तखत नगरी वेरीतपूर्वक बिल खरीद कार्य गरी बैंकको नीति नियम विपरीत अनियमित गरेकोले हाल रु.२,५३,७५९।७९ असूलउपर गर्न बाँकी देखिन्छ ।

एफबिएन ३३३७३ मिति २०५५।१।१८ मा US\$ 42000.00 बराबर हुने रु.२६,५०,२००।०० को डकुमेन्ट नेगोसिएशन गर्दा Shipped on Board छाप लगाएको बिल अफ लेडिङ्ग समेत संलग्न हुनुपर्नेमा सो नभई Shipping Agent लाई मालसामान बुक गराएको कागजात संलग्न भएको, Opener ले खोलेको एल.सी.कपी हुनुपर्नेमा नभएको, ६ महिनाभित्रमा उक्त विदेशी मुद्रा भित्रिनु पर्नेमा अध्यापि नभित्रिई विदेशी मुद्रा अपचलन भएको, भित्र्याउने तर्फ कुनै प्रयास नभएको, प्रमिसरी नोटको पेटबोलीमा रकम नै नखुलाई वेरीतपूर्वक कार्य गरी बैंकलाई रु.२६,५०,२००।०० हानि नोक्सानी पुऱ्याएको समेत देखिन्छ ।

एफबिएन ३३३७७ मिति २०५४।१।१३ मा US\$ 49392.00 बराबर हुने रु.३१,१६,६३५।२० रकमको बिल खरीद गरेको मध्ये हाल रु.९६,८६०।३४ बराबरको विदेशी मुद्रा प्राप्त नभई Short भएकोमा नेपाल राष्ट्र बैंकलाई जानकारी गराएको नदेखिनु, उक्त रकम असूलउपरको लागि कुनै प्रयास नगर्नु, Maerskline को Shipper Memorande" not part of Bill of lading"

व्यहोरा उल्लिखित आयातकर्ताको अनुरोध विपरीत Shipped on Board नभएको Combined Transport Bill of lading को आधारमा Bill Negotiation गरी अनियमित गर्नु, प्रमिसरी नोटको पेटबोलीमा रकम उल्लेख नभई बैंकको तर्फबाट प्रबन्धकको दस्तखत नहुनु आदि जस्ता वेरीतपूर्वकको कार्य भई हाल रु.९६,८६०।३४ हानि नोक्सानी पुऱ्याई नियमविपरीत भएको देखिन्छ ।

एफबिएन ३३२६७ मिति २०५४।१।०।८ मा US\$ 33075.00 बराबर हुने रु.२०,६७,१८७।५० को बिल खरीद गरेकोमा वाणिज्य बैंकको केन्द्रीय कार्यालयबाट गरिएको निरीक्षण प्रतिवेदनमा पूरै लेना रकम नेपाल भित्रिन बाँकी रहेको उल्लेख भएकोमा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाको च.नं. १३५८ मिति २०६१।७।२६ को पत्रानुसार केही रकम भित्रिई रु.१,३८,८९४।५० को यु.एस.डलर २६३३।४० Short भएको, उक्त Short भएको रकम बारे नेपाल राष्ट्र बैंकलाई जानकारी नगराएको, उक्त रकम भुक्तानीको लागि कुनै प्रयास नगरेको, सामान चलान गरेको बिल अफ लेडिङ्ग हुनुपर्नेमा सोको अभावमा बिल खरीद गर्ने कार्य गरेको, प्रमिसरी नोटको पेटबोलीमा रकम उल्लेख नगरी रोहबरमा बैंकको तर्फबाट दस्तखत नभएको आदि जस्ता अङ्ग नपुऱ्याई वेरीतपूर्वक डकुमेन्ट खरीद गरी हाल बैंकलाई रु.१,३८,८९४।५० हानि नोक्सानी पुऱ्याई नियमविपरीत कार्य गरेको देखिन्छ ।

बिलम्व भुक्तानी कर्जा (Trust Loan): अन्तर्गत पार्टीलाई आ.व. २०५३।५।४ मा बैंकको केन्द्रीय कार्यालयबाट रु.५० लाख सीमा स्वीकृत भएकोमा हाल उक्त पार्टीसँग साँवा रु.४२ लाख ५६ हजार असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ । उक्त पार्टीको हाल बाँकी रहेको साँवा रकमलाई दृष्टिगत गर्दा सीमा स्वीकृत भित्र नै भएको देखिए तापनि पार्टीको कुल सीमा उपभोग रजिष्टर शाखाले उपलब्ध गराउन नसकेकोले के कति कारोवार भएको भन्न सकिने स्थिति नरहेको । उक्त कर्जा प्रदान गर्दा सम्बन्धित आयात प्रतीतपत्रको कागजातहरू फायलमा नभई पार्टीको निवेदन, तमसुक आदि मात्र संलग्न गरी कर्जा प्रदान गरेको, टि.एल.कर्जा प्रदान गर्दा बैंकको बैंक व्यवसाय विभागको परिपत्र नं. ३१।०४।०४९ मिति २०४८।१।२।३० को दफा (क)

अनुसार छुट्टै धितो सुरक्षण लिनु पर्नेमा नलिई (समग्रमा लिएको धितोलाई आधार मानी जुन धितो कर्जालाई पुग अपुग के हुने भन्ने ध्यान नै नदिई) विसंगति तवरले बैंकका कर्मचारीहरूको संलग्नताबाट निम्नानुसार कर्जा प्रदान भएको देखिन्छ।

कर्जा नं. ३३२३ र ३३२४ मध्ये मिति २०५४।९।१ मा कर्जा नं. ३३२३ बाट रु.१४,८४,२६६।२७ कर्जा प्रवाह गर्दा शाखाबाट खोलिएका आयात प्रतीतपत्रअन्तर्गतका कुनै पनि कागजातहरू प्रस्तुत कर्जा फाईलमा नभएको, तमसुक र निवेदन मात्र संलग्न गरी कर्जा प्रवाह भएको, संलग्न भएको तमसुकमा बैंकको तर्फबाट कसैले पनि दस्तखत नगरेको, प्रतीतपत्र कारोवारको कागजातहरू नभएको, सामान आयात गरेको भन्सार प्रज्ञापन पत्र नभएको, डकुमेन्ट छुटाएको मितिले बढीमा ३ महिनाभित्रमा पनि भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाएको वि.वि. फाराम नं. ४ बैंकमा पेश गर्नुपर्नेमा प्राप्त भएको फाईलमा नभेटिएकोले अनुसन्धानको क्रममा उक्त शाखासँग आवश्यक कागजातहरू पत्रद्वारा माग गरिएकोमा टि.एल.कर्जा नं. ३३२३ सँग सम्बन्धित Invoice तथा एयर वे बिल प्राप्त भएको तर कर्जा नं. ३३२४ अन्तर्गत रु.२७,७२,९३३।९३ कर्जा प्रवाह गर्दा उपर्युक्त बमोजिम बेरीतपूर्वकको तमसुक र निवेदन मात्र फायलमा भएको, अन्य आवश्यक कागजातहरूको सम्बन्धमा पत्राचार गर्दा अन्य कुनै पनि कागजात फेला नपरेको भनी उक्त शाखाको मिति २०६१।१२।१० को पत्रबाट जानकारी प्राप्त भएको। तसर्थ उपर्युक्त बमोजिमका बैंकको नीति नियम विपरीत बेरीतपूर्वक कार्य भएको कारणले बैंकलाई साँवा रु.४२,५६,३९९।४० हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखिन्छ।

आयात प्रतीतपत्र (ए.ओ.सी): अन्तर्गत युसान्स एल.सी.खोल्दा न्यूनतम नगद मार्जिन बाहेक बाँकी रकमका लागि पुरै थप सुरक्षण लिएर शाखा कार्यालयले नै सीमाभित्र आयात प्रतीतपत्र खोल्न सक्ने बैंकको बैंक व्यवसाय विभागको पत्र संख्या वि. ७।५।२९ को परिपत्र नं. ५।०।५।२९ मिति २०५०।४।२९ को दफा ६ को उपदफा (५) मा व्यवस्था भएकोमा समग्रमा लिइएको नपुग धितो सुरक्षणकै आधारमा युसान्स एल.सी.खोलेको बैंकको नीति नियम तथा परिपत्रको

विपरीत देखिन्छ। साथै ए.ओ.सी. अन्तर्गत बैंकको केन्द्रीय कार्यालयबाट रु.३ करोड सीमा स्वीकृत भएकोमा संख्या २७ बाट निम्नानुसार उपभोग गरी सीमा स्वीकृत भन्दा रु.२ करोड ५७ लाख बढी कारोवार गराएको भए तापनि शाखाले समर्थन माग गरेअनुसार केन्द्रीय कार्यालयले पटक पटक गरी रु.२.७७,२९,२६९।५६ सम्मको स्वीकृति प्रदान भएको देखिँदा निज पार्टीको कूल सीमा नाघे/ननाघेको बारे सीमा उपभोग रजिष्टर शाखाले उपलब्ध गराउन नसकेको हुँदा विस्तृत अनुसन्धान हुन नसके तापनि उज्राती रकमलाई हेर्दा सीमाभित्र कारोवार गरेको देखिन्छ।

एओसी	कर्जा संख्या	साँवा रकम
विदेशी	२०	४,३४,७०,४३९।६६
ब्याक टु ब्याक	३	४९,९७,९९९।८८
भारतीय	३	२९,४८,९९९।६०
स्वदेशी (लोकल)	१	५९,००,०००।००
जम्मा	२७	५,५७,९६,५४३।९४

उपर्युक्तबमोजिम कर्जा प्रवाह गर्दा कुन-कुन समयमा के कति रकम सीमाभन्दा बढी उपभोग भयो भन्ने सन्दर्भमा तत्कालीन समयमा उक्त शाखाले नियतबश जानाजानी व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर वेपत्ता (दमपत्र) पारी आयोगलाई उपलब्ध गराउन नसकेको, उक्त कुरा बैंकको केन्द्रीय कार्यालयको निरीक्षण प्रतिवेदनमा पनि उल्लेख भएको, ए.ओ.सी.का पुराना रकम असूलउपर गर्न ऋणीलाई सामान्य पत्राचार मात्र गरी प्रभावकारी कदम नअपनाई बैंकको लेना रकम बाँकी हुँदाहुँदै सामान्य बैकिङ्ग प्रचलनविपरीत विसंगति तवरले नयाँ प्रतीतपत्र खोलिएको, पुरै सीमा उपभोग भई सकेको अवस्थामा पनि केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन माग गर्ने भनी कारोवार गराईएको, ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोल्दाको अवस्थामा आयात गर्ने कच्चा पदार्थ कपडाको भुक्तानी उक्त कपडाबाट तयारी कपडा बनाई निर्यात गरी प्राप्त हुने भुक्तानीबाट गर्नुपर्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको इ.प्रा.परिपत्र नं. १५४ मिति २०५१।१२।१९ मा उल्लेख हुँदाहुँदै विदेशी मुद्रा प्राप्त नभए तापनि ब्याक टु ब्याक एल.सी.को रकम भारतमा भुक्तानी गरिएको, स्वदेशी एओसीमा ३६० साईटको युसान्स एल.सी.खोल्न पाउने बैंकको नीति, नियम, निर्देशिका, परिपत्र नभएको,

बैंकको क्रेडिट डिपार्टमेन्ट भ्यालीको प.सं. २०७२०६१६२ मिति २०६१।८।८ बाट जानकारी प्राप्त भएकोमा प्रावधानविपरीत गम्भीर प्रकृतिको कार्य भएको देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्रको रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

ए.ओ.सी.विदेशी एल.सी.नं. ३१६७५ तारिख ५-५-१९९६ मा US\$ 1.10 लाख र संशोधनसहित US\$ 118500.00 को भारतबाट कपडा आयात गर्न युसान्स एल.सी.खोलोकोमा विभिन्न मितिमा ४ बटा वि.वि.फाराम जारी गरिएकोमा US\$ 85,210.40 मात्रको भन्सारबाट सामान छुटाई प्रमाणित गरी सक्कल वि.वि.नि.फाराम नं. ४ फिर्ता प्राप्त भएको तर US\$ 33,289.60 को वि.वि.नि.फाराम नं. ४ प्राप्त नभएकोले सामान नेपाल भित्रिएको प्रमाण पेश नभई विदेशी मुद्रा अपचलन भएको र बैंकले सम्बन्धित Beneficiary लाई US\$ 39,055.17 भुक्तानी दिईसकेको र सो बराबरको रु.२०,३७,८६१।२४ अध्यापि असूलउपर नभई बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२११६ ऋणीको अनुरोधमा सन ५-९-१९९६ मा US\$ 57,00.00 कपडा भारतबाट आयात गर्न ४५ दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा Maturity Date भित्र ग्राहकसँग डकुमेन्टको भुक्तानी लिन तत्परता नदेखाएको, विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई सोही दिनमा ग्राहकको नाममा एओसी खर्च जनाउन पर्नेमा नजनाई बैंकको लेना हिसाव यथार्थ नहुने कार्य गरी अर्थात विदेशी बैंकलाई २०५३।१२।१३ मा भुक्तानी पठाई सकेपछि मिति २०५४।३।१८ मा मात्र ग्राहकको एओसी हिसावमा खर्च गरेको र अध्यापि साँवा रु.३,८१,२२६।९६ ग्राहकबाट असूलउपर हुन बाँकी देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै

सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२।४८१ ऋणीको अनुरोधमा तारिख २५-३-१९९७ मा यु.एस.डलर ४३,८००.०० मूल्यको कपडा भारतबाट आयात गर्न ३० दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा रकम सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले सीमाभित्र परे नपरेको यकीन हुन नसकेको, भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउन वि.वि.फा.नं. ४ जारी गरेकोमध्ये यु.एस.डलर ४,७६५.९७ र यु.एस.डलर १,२७२ को सामान नेपाल भित्रिएको प्रमाण भन्सार कार्यालयबाट प्राप्त नभएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट लेना रकम असूल गर्न तत्परता नदेखाई रु.१८,६८,३४९।३६ साँवा अध्यापि बाँकी रहेको देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२।५०२ ऋणीको अनुरोधमा सन २-४-१९९७ मा US\$ 1,25,715.00 मूल्यको कपडा भारतबाट आयात गर्न ४५ दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा Maturity Date भित्र ग्राहकसँग डकुमेन्टको भुक्तानी लिन तत्परता नदेखाएको, जारी गरिएका वि.वि.नि.फा.नं. ४ मध्ये US\$ 34.28 को सक्कल प्रति फिर्ता प्राप्त नभएकोले सामान नेपाल भित्रिएको नदेखिएको Maturity Date नाघेपछि विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको, भुक्तानी लिन तत्परता नदेखाई अनियमितता भएकोले साँवा रु.२७,३८,९४५।९३ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२१५५२ ऋणीको अनुरोधमा सन् १-५-१९९६ मा भारतबाट सामान आयात गर्न US\$ 49,255.00 को ४५ दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा रकम सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले सीमाभित्र परे नपरेको यकीन हुन नसकेको, भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउन जारी गरिएका वि.वि.नि.फा.४ पनि प्रमाणित भै फिर्ता प्राप्त नभएकोले नेपालमा सामान भित्रिएको पुष्टि नभएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूल नगरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा रु.१९,९१,१७३।३० असूलउपर गर्न पर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२१५८७ ऋणीको अनुरोधमा सन् १९-५-१९९७ मा हडकङ्गबाट कपडा आयात गर्न US\$ 28,172.76 को ३० दिनको युसान्स एल.सी. खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले सीमाभित्र परे नपरेको यकीन हुन नसकेको, भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउन जारी गरिएका वि.वि.नि.फा.४ पनि प्रमाणित भै फिर्ता प्राप्त नभएकोले नेपालमा सामान भित्रिएको पुष्टि नभएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूलउपर नगरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई अनियमित गरेको र हाल साँवा रु.१४,४१,५२४।०२ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२१६०४ ऋणीको अनुरोधमा सन् २९-५-१९९७ मा भारतबाट कपडा आयात गर्न US\$ 70,000.00 को ४५ दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले सीमाभित्र परे नपरेको यकीन हुन नसकेको, भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउन जारी गरिएका वि.वि.नि.फा.४ पनि प्रमाणित भै फिर्ता प्राप्त

नभएकोले नेपालमा सामान भित्रिएको पुष्टि नभएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई सोही दिनमा ग्राहकको नाउँमा एओसी खर्च जनाउन पर्नेमा नजनाई यथार्थ खर्च नदेखाई अनियमित भएको साँवा रु.२५,३४,६४२।८३ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२१६५३ ऋणीको अनुरोधमा सन् २०-६-१९९७ मा हडकङ्गबाट कपडा आयात गर्न US\$ 65,750.00 को ९० दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको, भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउन जारी गरिएका वि.वि.नि.फा.४ पनि प्रमाणित भै फिर्ता प्राप्त नभएकोले नेपालमा सामान भित्रियो नै भन्ने स्पष्ट आधार नभई विदेशी मुद्रा अपचलन समेत भएको Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई सोही दिनमा ग्राहकको नाउँमा एओसी खर्च जनाउन पर्नेमा नजनाई यथार्थ खर्च नदेखाई अनियमित भएको साँवा रु.३५,५८,२०२।५० असूलउपर गर्न पर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२१६९३ ऋणीको अनुरोधमा सन् ११-७-१९९७ भारतबाट कपडा आयात गर्न US\$ 35,800.00 को ३० दिनको युसान्स एल.सी. सीमाभित्र नपरेकोले केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन माग्ने गरी खोलिएकोमा बैंकको व्यवसाय विभागको मिति २०५४।४।४ वाट समर्थन प्राप्त भएको। शाखाले सामान छुटाउन जारी गरिएका वि.वि.नि.फा.४ पनि प्रमाणित भै फिर्ता प्राप्त नभएकोले नेपालमा सामान भित्रिएको पुष्टि नभएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट

असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई अनियमित भएको साँवा २०,०९,७८९।८५ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३१९ ऋणीको अनुरोधमा सन् २५-७-१९९७ हङकङबाट कपडा आयात गर्न US\$ 28,230.79 को ३० दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई सोही दिनमा ग्राहकको नाउँमा एओसी अर्च जनाउनु पर्नेमा खर्च नदेखाई अनियमित भएको साँवा रु.१७,६५,५३१।२९ असूलउपर गर्न पर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३१२९ ऋणीको अनुरोधमा सन् ९-९-१९९७ भारतबाट कपडा आयात गर्न US\$ 40,900.00 को ६० दिनको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको भारतबाट तयारी पोशाकका कच्चा पदार्थ मगाउँदा नेपालको तयारी पोशाक उद्योग संघको सिफारिश लिनुपर्नेमा नलिएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट लेना रकम असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई सोही दिनमा ग्राहकको नाउँमा एओसी खर्च जनाउनु पर्नेमा खर्च नदेखाई अनियमित भएको साँवा रु.२,०७,५३९।२७ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३१३३ ऋणीको अनुरोधमा सन् ११-९-१९९७ सिंगापुरबाट सिलाई मेशिन आयात गर्न US\$ 8250.00 को १८० दिनको युसान्स एल.सी. खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको, भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउन जारी गरिएका वि.वि.नि.फा. ४ पनि प्रमाणित भै फिर्ता प्राप्त नभएकोले नेपालमा सामान भित्रियो नै भन्ने स्पष्ट आधार नभई विदेशी मुद्रा अपचलन समेत भएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई अनियमित भएको साँवा ३,०९,९००।३९ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३१३४ ऋणीको अनुरोधमा सन् ११-९-१९९७ सिंगापुरबाट जेनेरेटर मेशिन आयात गर्न US\$ 47,91.00 को १८० दिनको युसान्स एल.सी. खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको, भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउन जारी गरिएका वि.वि.नि.फा. ४ पनि प्रमाणित भै फिर्ता प्राप्त नभएकोले नेपालमा सामान भित्रियो नै भन्ने स्पष्ट आधार नभई विदेशी मुद्रा अपचलन समेत भएको, Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई अनियमित भएको साँवा २,७६,१८६।७० असूलउपर गर्न पर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३१७७ ऋणीको अनुरोधमा सन् ३-१०-१९९७ पाकिस्तानबाट कपडा आयात गर्न US\$1,27,500.00 को युसान्स एल.सी. खोलिएकोमा

व्यक्तिगत सीमाभिन्न नपरेकोले केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन माग्ने गरी खोलिएकोमा केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०५४।८।११ को पत्रबाट समर्थन प्राप्त भएकोले सीमा उपभोग सम्बन्धमा अनियमित भएको देखिँदैन तर ग्राहकबाट असूलउपर गर्न तत्परतानदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा २८,६३,९५४।६७ अनियमित भएकोले असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३।१४३ ऋणीको अनुरोधमा सन् १४-९-१९९७ भारतबाट कपडा आयात गर्न US\$1,64,880.00 को ६० दिने युसान्स एल.सी.सीमाभिन्न नपरेकोले केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन माग्ने गरी खोलिएकोमा केन्द्रीय कार्यालय, बैंक व्यवसाय विभागको मिति २०५४।१२।१९ को पत्रबाट समर्थन प्राप्त भएकोले सीमा उपभोग सम्बन्धमा अनियमित भएको देखिँदैन तर कच्चा पदार्थको रुपमा आयात गरिने Fabric कपडा आयात गर्नु पूर्व नेपाल तयारी पोशाक संघको सिफारिश लिनुपर्नेमा नलिएको, परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी गर्ने गरी भारतको उत्पादनकर्ता/फर्म/कम्पनीबाट मात्र कपडा आयात गर्न पर्नेमा अन्य व्यक्ति/फर्म (Village Connection Exporter) बाट आयात गरेको, पुरानो लेखा बाँकी हुँदाहुँदै पुनः एल.सी.खोली Maturity Date भित्र ग्राहकबाट असूलउपर गर्न तत्परता नदेखाई विदेशी बैंकलाई भुक्तानी दिएको रकम मध्ये US\$ 5433.23 को निज ग्राहकको नाममा एओसी खर्च देखाउनु पर्नेमा नदेखाई बैंकको स्टेटमेन्टको आधार लिई नियमविपरीत कार्य भएको, बैंकको लेना रकम यथार्थ नदेखिएको, यसरी अनियमित गरी नोक्सानी पुऱ्याएको सावाँ रु.८४,८१,२३०।१८ अनियमित भएकोले असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३।१४४ ऋणीको अनुरोधमा सन् १६-९-१९९७ सिंगापुरबाट सिलाई मेशिन आयात गर्न US\$ 99,355.00 को १८० दिने युसान्स एल.सी. खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमाभिन्न नपरेकोले केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन माग्ने गरी खोलिएकोमा केन्द्रीय कार्यालय, बैंक व्यवसाय विभागको मिति २०५४।१२।१९ को पत्रबाट समर्थन प्राप्त भएकोले सीमा उपभोग सम्बन्धमा अनियमित भएको देखिँदैन। ऋणीले कागज स्वीकार गरेको ६ महिना (प्रतीतपत्रमा तोकिएको दिन अनुसार) ११ जून १९९८ मा Maturity Date पुग्नेमा Maturity Date भन्दा पहिले १२।५।१९९८ शाखाले सम्बन्धित विदेशी बैंकलाई टेलेक्समार्फत् भुक्तानी पठाएको तर ग्राहकबाट लेना रकम असूलउपर गर्न शाखाबाट कुनै तत्परता नदेखाई अनियमित भएको साँवा ३८,१३,५६०।८४ असूलउपर गर्न पर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३।१७९ ऋणीको अनुरोधमा सन् ३-१०-१९९७ हडकङ्गबाट कपडा आयात गर्न US\$ 28,200.00 को ४५ दिनको युसान्स एल.सी. सीमाभिन्न नपरेकोले केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन माग्ने गरी खोलिएकोमा केन्द्रीय कार्यालय, बैंक व्यवसाय विभागको मिति २०५४।११।१८ को पत्रबाट समर्थन प्राप्त भएकोले सीमा उपभोग सम्बन्धमा अनियमित भएको देखिँदैन। तर Maturity Date भित्र ग्राहकबाट लेना रकम असूलउपर गर्न कुनै प्रयास नगरी अनियमितता गरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा १७,९४,९३९। असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दै न स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३।२३१ ऋणीको अनुरोधमा सन् २९-१०-१९९७ पाकिस्तानबाट कपडा आयात गर्न US\$ 57,096.60 को १५ दिनको युसान्स एल.सी.सीमा उपभोग

रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको Maturity Date भित्र ग्राहकबाट लेना रकम असूलउपर गर्न कुनै प्रयास नगरी अनियमितता गरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा रु.१७,२८,६६०।१३ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३३२६१ ऋणीको अनुरोधमा सन् १७-११-१९९७ पाकिस्तानबाट कपडा आयात गर्न US\$ 60,496.00 को युसान्स एल.सी. खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको, ग्राहकबाट चुक्ता हुन बाँकी रहेको रकम Maturity Date भित्र शाखाले चुक्ता गराउन कुनै प्रभावकारी कदमको प्रयास नगरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाई अनियमित भएको साँवा रु.१२,०२,०९५।२८ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेका देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

ए.ओ.सी. (भारतीय) एल.सी.नं. ३१।१०० ऋणीको अनुरोधमा सन् १२-०२-१९९६ भारतबाट कपडा आयात गर्न भा.रु.५ लाखको युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको, Maturity Date भित्र लेना रकम असूलउपर गर्न कुनै प्रयास नगरी अनियमितता गरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा रु.५९,३०२।२४ असूलउपर गर्न पर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२।६६ ऋणीको अनुरोधमा सन् ३१-३-१९९७ मा भारतबाट कपडा आयात गर्न भा.रु.६,७५,८४०। को ४५ दिने युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा पछि संशोधन गरी ६ लाख थप गरिएको, व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर उपलब्ध नहुनाले के कति सीमा उपभोग भयो भनी यकीन गर्न नसकिएको, Maturity Date भित्र लेना रकम असूलउपर गर्न कुनै प्रयास नगरी अनियमितता गरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा रु.१४,०९,७६०।२४ असूलउपर गर्न पर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

एल.सी.नं. ३२।६९ ऋणीको अनुरोधमा सन् १८-४-१९९७ मा भारतबाट कपडा आयात गर्न भा.रु.१० लाखको ४५ दिने युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा एल.सी. खोल्दा Payment Upon Presentation of Document गर्ने भनी At sight रहेकोमा निवेदनको आधारमा Draft drawn on 45 days sight भनी संशोधन गरी मिलेमतो गरेको, Shipment Date 15-5-1997 भएकोमा सोको ५ दिन म्याद नाघेपछि संशोधन गरेको, भारतबाट सामान (कपडा) आयात गरेको निस्सा (प्रज्ञापन पत्र) नभएको, Maturity Date भित्र लेना रकम असूलउपर गर्न कुनै प्रयास नगरी अनियमितता गरी विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा रु.६,७९,१२४।१२ असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। साथै यस्तो प्रतीतपत्र खोल्दा छुट्टै सुरक्षण जमानत नलिई समग्र सुरक्षणलाई आधार मानेको र यसरी आधार मान्दा ऋणीको ऋण र प्रतीतपत्र रकमले सुरक्षण खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसर्थ यसमा थप सुरक्षण लिई ऋण सुरक्षित राखेको देखिएन।

व्याक टु व्याक एल.सी. अन्तर्गत तयारी पोशाक उद्योगहरूले आफ्नो उद्योगको लागि निर्यात आर्जनको ५० प्रतिशत सम्मको रकमले मात्र खाम्ने गरी भारतबाट परिवर्त्य विदेशी मुद्रा भुक्तानी हुने गरी कपडा आयात गर्न पाइने नेपाल राष्ट्र बैंकको

मिति २०५३।२।२४ को इ.प्रा.परिपत्र संख्या १७६ को परिपत्रानुसार आवश्यक कच्चा पदार्थ कपडा ब्याक टु ब्याक प्रतीतपत्रको माध्यमबाट पनि आयात गर्ने व्यवस्था रहेको। आयात गरिएका कच्चा पदार्थ (कपडा) को भुक्तानी उक्त कपडाबाट तयारी पोशाक बनाई निर्यात गरेपछि प्राप्त हुने भुक्तानीबाट गर्नुपर्ने नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०५१।१२।१९ को इ.प्रा.परिपत्र संख्या १५४ मा व्यवस्था भएको र देहाय बमोजिमको ३ वटा ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोल्दा विदेशबाट विदेशी मुद्रा प्राप्त भएपछि मात्र कपडा आयात गरिएबापतको भुक्तानी गर्ने एल.सी. मा शर्त (This credit is opened against exoprt L/C and payment will be released after receipt of export doc's by this credit opening bank) राखिएकोमा सो शर्तको विपरीत विदेशी मुद्रा भुक्तानी गर्नुपर्ने रकम प्राप्त नभए तापनि बैंक स्वयंले एओसी खातामा खर्च जनाई विदेशी मुद्रा भारतमा भुक्तानी गरेकोले नेपाल राष्ट्र बैंकको नीति नियमविपरीत भई हाल रु.४९,९७,९१९।८८ पार्टीबाट असूलउपर हुनु बाँकी देखिन्छ। यस्तै किसिमको प्रतीतपत्रको लागि लिनुपर्ने सुरक्षण पुरानो सुरक्षणले खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट नगरी र छुट्टै सुरक्षण नराखी ग्राहकको नाउँमा ऋण राखी भुक्तानी पठाउँदा बैंकलाई हानि नोक्सानी पार्ने देखिन्छ।

एल.सी.नं. ३२।३७९ अन्तर्गत ५ पटक गरी US\$ 1,70,899.68 को ब्याक टु ब्याकका कागजात प्राप्त भई सम्बन्धित बेनिफिसियरीलाई भुक्तानी भएको। सोमध्ये ४ पटकको कागजातको लागि भन्सार कार्यालयबाट सामान छुटाउनको लागि वि.वि.नि.फाराम नं. ४ जारी भएको र सामान नेपाल भित्रिएको निस्सा प्राप्त भएको तर US\$ 50,113.76 कागजातको वि.वि.नि.फाराम जारी नभएको र सामान नेपाल भित्रिएको प्रमाण नभएको, ब्याक टु ब्याक अन्तर्गतको भुक्तानी विदेशबाट विदेशी मुद्रा प्राप्त भएपछि नियमानुसार भुक्तानी पठाउनु पर्नेमा शाखा स्वयंले ए.ओ.सी. हिसाव खर्च जनाई US\$ 50,513.76 भारतको बेनिफिसियरीलाई भुक्तानी हुनुले नियम विपरीत भई रु.२५,९६,९०४।५२ उज्राती हुनु तथा सामान नेपाल नभित्रिई विदेशी मुद्रा भुक्तानी हुनु

विदेशी मुद्रा अपचलन भएको स्पष्ट देखिन्छ। यस्तै किसिमको प्रतीतपत्रको लागि लिनु पर्ने सुरक्षण पुरानो सुरक्षणले खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट नगरी र छुट्टै सुरक्षण नराखी ग्राहकको नाउँमा ऋण बाँकी राखी भुक्तानी पठाउँदा बैंकलाई हानि नोक्सानी पार्ने नियत स्पष्ट देखिन्छ।

एल.सी.नं. ३२।४३८ अन्तर्गत US\$ 50,040.00 को भारतबाट कपडा आयात गर्ने गरी ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोलिएकोमा २ पटक गरी US\$ 36,981.24 को कागजात प्राप्त भई सम्बन्धित बेनिफिसियरीलाई भुक्तानी भएको। सो मध्ये US\$ 5,201.76 बराबरको सामान आयात गर्न वि.वि.नि. फाराम नं. ४ जारी भएको र सामान नेपाल भित्रिएको निस्सा प्राप्त भएको तर बाँकी US\$ 31,779.48 का लागि वि.वि.नि.फाराम जारी नभएको र सामान नेपाल भित्रिएको प्रमाण नभएको, ब्याक टु ब्याक अन्तर्गतको भुक्तानी विदेशबाट विदेशी मुद्रा प्राप्त भएपछि नियमानुसार भुक्तानी पठाउने एल.सी.को शर्तमा भएकोमा शाखा स्वयंले ए.ओ.सी. हिसाव खर्च जनाई US\$ 31,779.48 भारतको बेनिफिसियरीलाई भुक्तानी हुनु र रु.१७,६४,६८९।०८ उज्राती हुनु नियमविपरीत हुनुका साथै सामान नेपाल नभित्रिई विदेशी मुद्रा भुक्तानी हुनु विदेशी मुद्रा अपचलन भएको देखिन्छ। यस्तै किसिमको प्रतीतपत्रको लागि लिनुपर्ने सुरक्षण पुरानो सुरक्षणले खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट नगरी र छुट्टै सुरक्षण नराखी ग्राहकको नाउँमा ऋण बाँकी राखी भुक्तानी पठाउँदा बैंकलाई हानि नोक्सानी पार्ने नियत देखिन्छ।

एल.सी.नं. ३२।२३३ यस अन्तर्गत सन् ६-११-१९९७ मा US\$ 55,000.00 को भारतबाट कपडा आयात गर्ने गरी ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोलिएकोमा ३ पटक गरी US\$ 57,632.28 को कागजात प्राप्त भई एल.सी. खुलेको रकम भन्दा US\$ 2,632.28 अधिकको समेत सम्बन्धित बेनिफिसियरीलाई भुक्तानी भएको। सो मध्ये US\$ 21,506.60 का लागि वि.वि.नि.फाराम जारी गरेको तर सामान नेपाल भित्रिएको निस्सा नभएको। शाखाले विदेशी मुद्रा प्राप्त भएपछि नियमानुसार भारतमा भुक्तानी पठाउनु पर्नेमा प्राप्त नभई ए.ओ.सी. हिसाव खर्च

८७६७- श्रीकृष्ण श्रेष्ठ समेत वि.नेपाल सरकार

जनाई बाँकी रहेको US\$ 15,154.13 भुक्तानी हुनु नियमविपरीत हुनुका साथै रु.५,६९,६८३।०९ बराबरको विदेशी मुद्रा अपचलन भएको देखिन्छ। यस्तै किसिमको प्रतीतपत्रको लागि लिनुपर्ने सुरक्षण पुरानो सुरक्षणले खाम्छ/खाम्दैन स्पष्ट नगरी र छुट्टै सुरक्षण नराखी ग्राहकको नाउँमा ऋण बाँकी राखी भुक्तानी पठाउँदा बैंकलाई हानि नोक्सानी पार्ने नियत देखिन्छ।

एओसी.स्वेदशी (लोकल): कर्जा (एओसी) नं. ३३०२ मा नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि. लाई मिति २०५४।५।५ मा १० प्रतिशत नगद मार्जिनमा भक्तपुर ठिमीका निर्यातकर्ता एस.डि.इम्पेक्सबाट रु.५१ लाखको मेशिनरी सामान तथा सोसँग सम्बन्धित अन्य मेशिन आयात गर्न पूरा सीमा उपभोग भइसकेको अवस्थामा समेत केन्द्रीय कार्यालयबाट निर्देशन भएकोले खोली समर्थन मार्गने भन्ने उक्त शाखाका शाखा प्रबन्धकको तोक आदेशमा ३६० दिनको Sight को युसान्स एल.सी.खोलेको देखिन्छ। सो आधारमा निर्यातकर्ता एस.डि.इम्पेक्सले विल अफ एक्सचेन्ज इन्भ्वाइस र प्याकिङ्ग लिष्ट संलग्न गरी ४।९।१९९७ देखि २।१०।१९९७ सम्म ५ पटक डकुमेन्ट नेगोसिएशनका लागि बानेश्वर शाखामै पेश गरेकोमा ४ पटक प्रेषित कागजातमा एकाउन्टेन्ट भरतबहादुर बस्नेत र व.स.महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गको दस्तखतबाट विल नेगोसिएशन गरेको तर एक पटक प्रेषित कागजातमा भने कर्मचारी कसैको पनि बिना दस्तखत विल खरीद भएको देखिन्छ। उक्त शाखाले केन्द्रीय कार्यालयबाट समर्थन प्राप्त भैसकेपछि मिति २०५५।१।१४ मा सम्बन्धित बेनिफिसिरीलाई भुक्तानी गरेको देखिन्छ।

विभिन्न उद्देश्यअनुसारका कर्जाहरू र ती कर्जा कारोवारमा संलग्न कर्मचारीहरू र तिनीहरूको संलग्नताबाट बैंकलाई हानि नोक्सानी हुनु गएको रकमको विवरण।

राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बानेश्वर शाखाको च.नं. १३५८ मिति २०६१।७।२६ को पत्रानुसार नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.को २०६१ असोजसम्मको असूल हुन बाँकी (Outstanding) रकम यसप्रकार रहेको छ-

कर्जा शीर्षक	कर्जा नं.	साँवा बाँकी	ब्याज बाँकी
ए.ओ.सी.लोकल	३३१२	४८,७४,८६९।००	६८,२१,६६१।००
ए.ओ.सी.भारतीय	३११००	५९,३०७।२४	६८,००९।२०
ए.ओ.सी.भारतीय	३२६६	४,०९,७६०।२४	२०,८१,०६३।००
ए.ओ.सी.भारतीय	३२६९	६,७९,१२४।१२	०,३०,४४७।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३१६७५	२२,३७,८६१।२४	०,०२,४४३।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२११६	३,८१,२२६।९६	४,७३,०९६।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२३७९	५,९६,९०४।५२	४,४३,०८०।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२४३८	१७,६४,६८९।०८	६,४८,५५०।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२४८१	१८,६८,३४९।३६	२,३२,८७८।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२५०२	७,३८,९४५।९३	३६,३७,२२३।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२५५२	१९,९१,१७३।२०	८,७८,१५५।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२५८७	१४,४१,५२८।०२	२९,७३,६६८।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२६०४	२५,३४,६४३।८३	१,४९,१२९।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२६५३	३५,५८,२०२।५०	६६,५७,५३३।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२६९३	२०,०९,७९८।८५	२६,१३,६६०।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३२६९५	५,८४,३६०।००	१०,१७,३०४।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१९	१७,६५,३३१।२१	३६,२७,६१८।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१२१	२०,७५,३९३।२७	६,०५,७३४।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१३३	१,०१,९००।३९	१,५६,६२८।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१३४	२,७६,१८६।७०	४,४१,७२१।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१४३	८४,८१,२३०।१८	१,५८,६९,२४४।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१४४	३८,१३,५६०।८४	५०,८९,१०८।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१७७	२८,६३,९५४।६७	५०,५२,४३४।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३१७९	१९,१९,४३०।००	२२,३०,९२८।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३२३१	१७,२८,६६०।१३	३०,२७,९६१।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३२३३	५,६९,६८३।०९	७,९९,६९१।००
ए.ओ.सी.विदेशी	३३२६१	३१,८२,०५८।०२	१९,२७,५४८।००
टि.आर.	३३२२३	१४,८४,२६६।२७	२६,०४,६२०।००
टि.आर.	३३२२४	२७,७२,१३३।१३	४८,६४,५७९।००
पि.एक्स.एल.	३३१४	१५,००,०००।००	२२,६५,२५८।००
पि.एक्स.एल.	३३१६	५,००,०००।००	७,५४,४९६।००
पि.एक्स.एल.	३३१७	७,००,०००।००	१०,५६,२८०।००
पि.एक्स.एल.	३३१८	१४,००,०००।००	२१,११,६६९।००
पि.एक्स.एल.	३२१९	५,००,०००।००	७,३७,०५०।००
निर्यात विल खरीद	३२६२१	३७,२६१।७६	-
निर्यात विल खरीद	३२७०१	१५,२१,८६१।३४	-
निर्यात विल खरीद	३३४५	२,५३,७५९।७१	-
निर्यात विल खरीद	३३२६७	१,३८,८९४।५०	-

नेपाल कानून पत्रिका, २०६९, जेठ

निर्यात विल खरीद	३३३७३	२६,५०,२००।००	-
निर्यात विल खरीद	३३३७७	९६,८६०।३४	-
निर्यात विल खरीद	३४।०३	१००।००	-
जम्मा		७,१०,७३,४६९।७४	१०,८९,५८७९६।२०

कर्जा कारोवारमा भएका तथ्यगत वस्तुस्थिति, कानूनी प्रावधान तथा बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने मनसायबाट निम्न कर्मचारीहरू तथा ऋणीहरूको सम्बन्धमा निम्न अनुसारको कसूरको सजाय तथा विगो असूली समेतको माग दावी लिइएको छ :-

प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बानेश्वर शाखाको प्रबन्धक हुँदाको अवधिमा प्रतिवादी नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि., इमाडोल, ललितपुरका मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नासँग पूर्व निर्यात कर्जातर्फ कर्जा नं. ३३१४, ३३१७ र ३३१८ बाट रु.३६,००,०००। एफबिएन कर्जातर्फ नं. ३३४५, ३३६२१, ३३७०१, बाट रु.१८,१२,८८२।८१, एओसी तर्फ कर्जा नं. ३३१९, ३३१४३, ३३१२१, ३३५५२, ३३५८७, ३३१७९, ३३२३१, ३३१७७, ३३१४४, ३३५०२, ३३२६१, ३३६९, ३३६६, ३३३७९, ३३४३८, ३३६५३, ३३४८१, ३३६९३, ३३६९५, ३३१३३, ३३६०४, ३३१३४ र लोकलतर्फ ३३।०२ समेत २३ वटाबाट रु.५,४१,३५,४८२।९२ तथा टिएल कर्जातर्फ कर्जा नं. ३३२३ र ३३२४ बाट रु.४२,७०,३६१।२७ समेत साँवा रु.६,३८,१८,७२७।०० को कर्जा कारोवार गरेको रहेछ, भन्ने आयोगमा उपलब्ध भएको कागजातहरूबाट देखिन आउँछ। यी प्रतिवादीले निम्न शीर्षकमा कर्जा कारोवार गर्दा निम्न कार्य गरेको देखियो :-

पूर्व निर्यात कर्जा तर्फ: यी प्रतिवादीले पूर्व निर्यात कर्जा प्रवाह गर्दा छुट्टै धितो नलिई कर्जा लगानी गरी पुरानो बैंकको बाँकी लेना रकम असूल पनि नगरी नयाँ नयाँ कर्जा प्रवाह गरी एकमाथि अर्को गरी तीनवटा कर्जा दिएको पाइन्छ। जुन उद्देश्यका लागि जुन एल.सी. नम्बरबाट पूर्व निर्यात कर्जा दिएको हो, सो नम्बरको सो उद्देश्य पूरा भई सामान निर्यात गरेपछि ऋणी केवलकृष्ण खन्नाले एफ.वि.एन गराउँदा पाएको रकमबाट पनि बैंकको लेना असूलउपर नगरी सम्पूर्ण रकम ऋणीको खातामा जम्मा गरी दिई बैंकको लेना

असूल नगर्ने वदनियतपूर्व मनसाय राख्दै थप कारोवार गराई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा १२ र नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्र नं. ३१ मिति २०४८।१२।३० को परिपत्रको पालना नगरेको।

एफ.वि.एन. (Foreign Bill Negotiation) तर्फ: मूल निर्यात प्रतीतपत्रबाट गएको पूर्व निर्यात कर्जामा लिन बाँकी रहेको रकम असूल गरेर मात्र बाँकी रकम ऋणीलाई दिनुपर्नेमा सबै रकम ऋणीको खातामा जम्मा गरी दिई बैंकलाई जानीजानी हानि नोक्सानी पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको पाइयो। एफ.वि.एन. गर्दा कतिपय विलहरूमा अनिवार्य रूपमा Bill of Lading, एयर वे विल संलग्न गरी Shipment Date भित्र पठाएको हुनुपर्नेमा सो नभएको अवस्थामा पनि प्रक्रिया नपुऱ्याएर विल खरीद गरी कानूनी प्रक्रियाहरू नपुऱ्याएको समेत पाइयो। आयात गर्दा पार्टीले विदेशी आयातकर्ताबाट प्राप्त हुने भनिएको रकम बैंकमा दाखिला गराउने प्रयास नगरिएको र रकम प्राप्त भएको जानकारी नहुँदा नहुँदै पनि थप अन्य विलहरू नेगोसिएशन गरी बैंकलाई पूर्णरूपले हानि नोक्सानी गराई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बैंक व्यावसाय कार्य नीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ९८ मिति २०५५।१।१६ को परिपत्र समेतको उल्लंघन गरेको।

टि.एल. (Truts Receipt Loan) तर्फ: टि.एल.कर्जा दिएका बखत छुट्टै धितो लिनु पर्नेमा छुट्टै धितो नलिई कर्जा दिएको पाइयो। पहिले ऋणीले लिएको टि.एल.कर्जा भुक्तानी नभएको अवस्थामा पनि थप अर्को टि.एल.कर्जा बिना धितोमा प्रवाह गरेको देखियो। टि.एल.कर्जा दिन प्रमिसरी नोट र तमसुक तयार गर्दा सम्पूर्ण प्रक्रिया पुऱ्याई आधिकारिक व्यक्तिले सहिछाप गरी तयार पार्नुपर्नेमा कुनै प्रक्रिया नपुऱ्याई रित पूर्वकको कागजात नै नबनाई कर्जा दिई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बैंक व्यवसाय विभागको परिपत्र नं. २६ मिति २०५३।१।२८ समेतको परिपत्रको उल्लंघन गरेको।

ए.ओ.सी. (Advance on Credit) कर्जा तर्फ: युसान्स एल.सी.खोल्दा धितो नलिई खोल्न नहुनेमा त्यस्तो छुट्टै धितो नलिई एल.सी.खोलेको देखियो। साथै ऋणीको आयात निर्यात गरिएको सामान पार्टीलाई पछि बैंकले पाउनु पर्ने रकम असूल हुनसक्ने गरी अन्य कुनै सुरक्षण गरिएको पनि नदेखिएको हुँदा बैंकलाई

प्रत्यक्ष रुपमा नोक्सान हुने कुरा जानाजानी युसान्स एल.सी.खोलिएको रहेछ भन्ने स्पष्ट हुन आएको छ । ऋणीलाई रु.३ करोडको मात्र सीमा स्वीकृत भएकोमा रु.५,४९,३५,४८२।९२ कर्जा लगानी गरी सीमाको ठाउँ उल्लंघन गरी पछि मात्र सीमा स्वीकृतको लागि केन्द्रमा पठाई स्वीकृति लिएपनि तत्काल दूषित मनसाय राखी पार्टीसँग वदैनियतपूर्ण कारोवार गरी पार्टी समेतलाई फाइदा पुऱ्याउने उद्देश्य राखेको पुष्टि हुन आयो । त्यसका साथै ३ करोड मात्र स्वीकृत सीमा रहेको अवस्थामा पनि कर्जा सुरक्षित हुने धितो लिएर मात्र कर्जा दिनुपर्नेमा रु.१ करोड ३० लाख मात्रको धितोमा रु.५,४९,३५,४८२।९२ दिएबाट निजको दुराशय प्रष्ट हुन्छ । ए.ओ.सी.कर्जा रकम पुरानो बाँकी हुँदाहुँदै पटक पटक थप गरी २२ वटा एल.सी.खोली दिई बैंकले असूल गर्नुपर्ने रकम असूलउपर नगरी हानि नोक्सानी पारेको देखिन्छ । कानून र बैंकमा प्रचलनमा पनि नरहेको लोकल एल.सी.खोली दिएको र सोमा पनि Beneficiary र Applicant दुवैको निमित्त एउटै बैंकबाट एल.सी. खोली खोलाई बैंक ठग्ने कार्यलाई सहयोग पुऱ्याएको पुष्टि हुन्छ । ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोल्दा खोलाउँदा पार्टीले निर्यात गरेको सामानबापत विदेशी आयातकर्ताबाट रकम प्राप्त भएपछि मात्र बैंकले खोलिएको एल.सी.बापत रकम भुक्तानी गर्नुपर्नेमा त्यस्तो रकम प्राप्त नहुँदै अथवा त्यस्तो रकम प्राप्त भएको प्रमाण नभइकन एल.सी.को रकम भुक्तानी गरी दिएको तर आफ्नो बाँकी भुक्तानी गराउनेतर्फ धितो सुरक्षणको उचित व्यवस्था गरेको समेत देखिन आएन । ए.ओ.सी.कर्जा खाता चढाउँदा बैंकले एल.सी. भुक्तानी गरिदिएकै दिनमा चढाउनु पर्नेमा ढिलो गरी चढाई बैंकले प्राप्त गर्ने ब्याजमा समेत नोक्सानी पुऱ्याएको प्रष्ट देखिन्छ । त्यस्तै गरेर पार्टीलाई स्वीकृत भएको ब्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर राखी सीमा उल्लंघन भए नभएको के हो र के कति बाँकी छ ? थप कर्जा दिँदा समेत हेर्नु जाँच्नु पर्ने बैंकको व्यवस्था भएकोमा पार्टीलाई जहिले जति पनि कर्जा दिने मनसाय राखी सो रजिष्टर नै लुकाएको वा नष्ट पारिएको समेत देखिन आई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्जा कार्य नीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ३७६ मिति २०५८।१।२० को परिपत्र नं. २६ मिति २०५३।१।२८ र

ऐजन बैंकको परिपत्र नं. ३२ मिति २०५८।३।१२ को परिपत्र समेतको उल्लंघन गरेको देखियो ।

माथि उल्लेख गरेका गैरकानूनी, अनियमित तथा वदैनियतपूर्ण कार्यबाट बैंकलाई रु.१६,४८,८२,७३७ हानि नोक्सानी गरी प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठले बैंक सम्बन्धी ऐन, नियम निर्देशिका, कार्यविधि, परिपत्र लगायतका बाध्यात्मक रुपले पालना गरिनुपर्ने प्रावधानहरू उल्लंघन गरी आफू र ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याउने वदैनियतले कानूनको जानजानी पालना नगरी कर्जा प्रदान गरिएका विभिन्न शीर्षकहरूमा असूलउपर गर्नुपर्ने साँवा रु.६,३८,१८,७२७ र २०६१ असोज मसान्तसम्मको ब्याज रु.१०,१०,६४,०१०। समेत गरी जम्मा रु.१६,४८,८२,७३७ बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याई भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेकोले तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ को दफा ७(२), १३ तथा २९ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा १ को खण्ड (छ) (ज), (झ) तथा उपदफा ३ र दफा १२ तथा १७ बमोजिम सजाय गरी बैंकलाई पुग्न गएको हानि नोक्सानी प्रतिवादी समेतबाट असूलउपर गरिपाउँ ।

प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको कार्यकालमा प्रतिवादीमध्येको प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.का मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नासँग ए.ओ.सी. तर्फ कर्जा नं. ३१।१००, ३१।६७५ र ३२।११६ बाट साँवा रु.२६,७८,३९५।२० को कारोवार भएको भन्ने बैंकबाट उपलब्ध गराइएको कागजातबाट देखिन्छ । यी प्रतिवादीले ऋणीसँग कर्जा कारोवार गर्दा गराउँदा तीनवटा ए.ओ.सी. मा दस्तखत गरेकोमा ती ए.ओ.सी. लाई युसान्स एल.सी. खोलिदिँदा ऋणीसँग छुट्टै पृथक धितो लिनुपर्नेमा त्यस्तो धितो नै नलिई एल.सी.खोलिएको देखिन्छ । तर आयात गरेको सामान सम्बन्धित पार्टीलाई रिलिज गरिदिए पछि बैंकले पाउनु पर्ने रकम प्राप्त हुने गरी सुरक्षण लिएको देखिँदैन । ए.ओ.सी.कर्जामा पुरानो बाँकी छुँदाहुँदै पटकपटक एल.सी.खोली दिँदै गएर पुरानो कर्जा असूल गर्ने प्रयास गरेको पनि देखिन आउँदैन । ए.ओ.सी. कर्जाको लेजरमा चढाउँदा बैंकले एल.सी.भुक्तानी गरेको दिन ए.ओ.सी. खातामा हिसाबमा चढाउनु पर्ने ढिलो गरी चढाई

बैंकले प्राप्त गर्ने ब्याज रकममा समेत हानि नोक्सानी पुऱ्याउने नियत राखेको प्रष्ट देखिन आयो । पार्टीलाई स्वीकृत भएको सीमा उपभोग रजिष्टर राखी सीमा उल्लघन भए नभएको के हो ? के कति रकम बाँकी छ, सो कर्जा दिंदा हेर्नु जाँचु पर्ने भन्ने बैंकको व्यवस्था भएकोमा सो तर्फ समेत ध्यान नदिई ऋणी पार्टीलाई कर्जाको रकम बढाएर दिंदै जाने मनसायबाट उक्त रजिष्टर लुकाई वा नष्ट गरिएको समेत हुँदा यी प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, कर्जा कार्यनीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ३७३ मिति २०५८।१।२० को परिपत्र नं. २६ मिति २०५३।१।२८ को परिपत्र र सोही बैंकको परिपत्र नं. ३२ मिति २०५८।३।१२ को परिपत्र समेत उल्लघन गरेको देखियो ।

अतः प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नासंग मिलेमती गरी आफू तथा अन्य प्रतिवादी ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वदन्वितले कानूनको जानाजानी पालना नगरी बैंकबाट साँवा रकम रु.२६,७८,३९५।२० लगानी गरी सो साँवा र २०६१ असोज मसान्तसम्म हुन आउने ब्याज रकम रु.५५,४३,५४८।२० गरी विगो रु.८२,८१,९४३।४० बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएकोले निजलाई साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) तथा २९ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा १ को देहाय (छ), (ज), (भ) तथा उपदफा ३ र दफा १२ बमोजिम सजाय गरी बैंकलाई हानि नोक्सानी भएको विगो प्रतिवादी समेतबाट भराई पाउँ ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बानेश्वर शाखाको प्रबन्धक भई प्रतिवादीमध्येको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि. इमाडोल ललितपुरका मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नासँग ऋण कारोवार गर्दा पूर्व निर्याततर्फ कर्जा नं. ३३२९ बाट रु.५,००,०००।, FBN तर्फ कर्जा नं. ३३३७३, ३३३७७, ३३,३६७ बाट रु.२८,८५,९५४।८४ समेत साँवा रु.३३,९५,९५४।८४ को कारोवार भएको भन्ने बैंकबाट उपलब्ध गराइएको कागजातहरूबाट देखिन आउँछ । यी प्रतिवादी समेत भई ऋणी केवलकृष्ण खन्नासँग कारोवार गर्दाको अवस्थामा निम्न शीर्षकमा निम्नबमोजिम कसूर गरेको पाइयो ।

पूर्व निर्यात कर्जा (Pre-export Loan) तर्फः प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाको उद्योगसंग २०५३ सालदेखि आयात प्रतीतपत्र कारोवार गर्नको लागि गार्मेन्टको घरजग्गा धितो राखी कारोवार गर्दै आएको तर पूर्व निर्यात कर्जाको लागि छुट्टै धितो नलिई यो कर्जालाई असुरक्षित पारेको कुरा रेकर्डबाट देखिन आउँछ । यसैगरी पूर्व निर्यात कर्जा लिने ऋणीको सामान निर्यात भएपछि सो को डकुमेन्ट फोरन बिल नेगोसिएशन गरी प्राप्त हुने रकमबाट ऋणीलाई भुक्तानी दिंदाकै अवस्थामा बैंकको लेना असूल गर्नुपर्ने पदीय कर्तव्य रहेका यी प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले असूल गर्नेतर्फ ध्यान नदिई बैंकमा लामो समयदेखि कार्यरत कर्मचारी भएर पनि आफूले कुनै कुरा जाँचबुझ नगरी अरुको भरमा यी ऋणीसँग कर्जा कारोवार गरेको पाइन्छ । जसले गर्दा आफू र ऋणीलाई लाभ र बैंकलाई हानि नोक्सानी पार्ने मनसाय रहेको स्पष्ट हुन आएबाट राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा १२ तथा नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्र नं. ३१ मिति २०४८।१।२।३० को परिपत्रको पालना गरेको समेत पाईएन ।

एफ.वि.ए.न. Foreign Bill तर्फः एफ.वि.ए.न. गर्दा निर्यात प्रतीतपत्रबाट बैंकले प्रवाह गरेको पूर्व निर्यात कर्जाको रकम कटाएर बाँकी रहेको रकम भुक्तानी गर्नुपर्नेमा सो रकम बारे कुनै सोधखोज नै नगरी एफ.वि.ए.न.बाट प्राप्त पुरै रकम पार्टीको खातामा जम्मा गरिदिने कार्य गरी गराई बैंकको लेना असूल गर्ने प्रयत्न गरेको पाइएन । जसबाट बैंकको रकम असूल नहुँदै थप एफ.वि.ए.न. गरी Outstanding बढाउँदै लग्ने कार्यमा संलग्न रहेको समेत पाइयो । एफ.वि.ए.न. गर्दा प्रक्रियागत रुपमा पुऱ्याउनु पर्ने डकुमेन्टहरू जस्तै बिल अफ लेडिङ्ग/एयर बेज बिल संलग्न गरी Shippment Date को पालना गर्नमा समेत विचार पुऱ्याउनु पर्नेमा सोको बेवास्ता गरी बिल खरीद गरेको पाइयो ।

यसरी हेर्दा यी प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले प्रबन्धकको हैसियतले तीनवटा बिल खरीद गरेपनि फाँटलाई राम्ररी हेरी बुझी जाँची खरीद गर्न पठाएको भनी भने पनि र पुरानो पार्टी हुँदा विश्वासको आधारमा कारोवार गरेको भनी पूर्व निर्यात कर्जाको रकम पार्टीसँग एफ.वि.ए.न. गर्दा समेत असूल नगरेको व्यहोरा स्वीकार

गरी बयान गरेको समेतबाट बैंकको हित चिताई काम गर्नुपर्ने दायित्व भएका यी प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले बैंकको कर्जा रकम लगानी असूली गर्दा समेत कानून, नीति नियम, परिपत्र र निर्देशनको उल्लंघन गरी पटक पटक कर्जा प्रवाह गर्न संलग्न भएको देखिएकोले निज समेतको संलग्नताबाट साँवा तथा ब्याज समेत विगो रु. ४१,२३,००४।८४ बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी र ऋणी तथा यी प्रतिवादीलाई गैरकानूनी लाभ हुने गरी भ्रष्टाचारजन्य कार्य गरेको देखियो ।

अतः निज प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले आफू र ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वद्वनियतले कानूनको जानाजानी पालना नगरी बैंकको साँवा रु. ३३,८५,९५४।८४ र २०६१ असोज मसान्तसम्मको ब्याज रु. ७,३७,०५०। समेत गरी जम्मा रु. ४१,२३,००४।८४ बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याई भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेकोले तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), १३ तथा २९ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा १ को खण्ड (छ), (ज), (झ) तथा उपदफा ३ र दफा १२ तथा १७ बमोजिम सजाय गरी बैंकलाई पुन गएको हानि नोक्सानी प्रतिवादी समेतबाट असूलउपर गरिपाऊँ ।

प्रतिवादी लेखा अधिकृत भरतबहादुर बस्नेतले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाको प्रबन्धक र सहायक समेत भै नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.इमाडोल ललितपुरका मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नालाई कर्जा प्रवाह गर्दा निर्यात कर्जा नं. ३३१६ मा प्रबन्धकको हैसियतबाट रु. ५,००,०००। र वीरेन्द्रनाथ लोहनी प्रबन्धक भएको अवधिमा सहायक भै कर्जा नं. ३३२९ बाट रु. ५,००,०००। एफ.वि.एन.तर्फ नं. ३३२७३ बाट रु. २६,५०,२००। र ए.ओ.सी. तर्फ प्रबन्धकको हैसियतले कर्जा नं. ३३२३३ बाट रु. ५,६९,६८३।०९ समेत साँवा रु. ४२,१९,८८३।०९ को कारोवार भएको भन्ने आयोग समक्ष उपलब्ध कागजात पत्रहरूबा देखिन आयो । यी प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतले निम्न शीर्षकमा निम्न बमोजिमको कार्य गरेको पाइयो ।

पूर्व निर्यात कर्जा (Pre-export Loan) तर्फः यी प्रतिवादीले छुट्टै धितो नलिई एउटा कर्जा लगानी गरी बैंकको पुरानो बाँकी लेना रकम असूलउपर गरेर

मात्र नयाँ कर्जा दिनुपर्नेमा पुरानो कर्जा असूल नै नगरी एकमाथि अर्को कर्जा लगानी गरेको देखियो । जुन उद्देश्यको लागि पूर्व निर्यात कर्जा दिएको हो सो उद्देश्य पूरा भई सामान निर्यात पछि ऋणीले पाएको रकमबाट पूर्व निर्यात कर्जाको बाँकी असूल नगरी सम्पूर्ण रकम ऋणीको खातामा जम्मा गरिदिई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा १२ र नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्र नं. ३१ मिति २०४८।१२।३० को परिपत्रको पालना गरेको पाइएन ।

Foreign Bill Negotiation तर्फः एफ.वि.एन. गर्दा मूल निर्यातपत्रबाट गएको पूर्व निर्यात कर्जाको बैंकको लिन बाँकी रकम असूल गरेर मात्र बाँकी रहेको रकम भुक्तानी दिनुपर्नेमा ती सबै रकम ऋणीको खातामा जम्मा गरिदिएको देखियो । एफ.वि.एन.गर्दा अनिवार्य रुपमा संलग्न हुनुपर्ने Bill of lading एयर बेज बिल संलग्न गरी Shipment Date भित्र पठाएको हुनुपर्नेमा सो प्रक्रिया नपुऱ्याएको अवस्थामा Bill खरीद गर्दा कानूनको उल्लंघन गरेको पाइयो । एकपटक एफ.वि.एन. गर्दा पार्टीले विदेशी आयातकर्ताबाट प्राप्त हुने भनिएको रकम बैंकमा दाखिल गराउने प्रयत्न नगरेको र रकम नै प्राप्त नभएको जानकारी हुँदाहुँदै थप अन्य बिलको नेगोसिएशन गरेर बैंकलाई हानि नोक्सानी पार्ने दूषित मनसाय राखी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ब्यवसाय कार्य नीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ९८ मिति २०५५।९।१६ को परिपत्र समेतको पालना गरेको पाइएन ।

ए.ओ.सी. कर्जा तर्फः ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोल्दा पार्टीले निर्यात गरेको सामानको रकम आयातकर्ताबाट प्राप्त भएपछि मात्र एल.सी.को रकम भुक्तानी गर्नुपर्नेमा आयातकर्ताबाट रकम प्राप्त नहुँदै अथवा सोको प्रमाण प्राप्त नहुँदै एल.सी.को रकम भुक्तानी गरी बैंकको लेनातर्फ सुरक्षण गर्ने कुनै मनसाय राखेको देखिएन । बैंकले एल.सी.को रकम भुक्तानी गरेकै दिन ए.ओ.सी.खातामा चढाउनु पर्नेमा ढिलो गरी चढाई बैंकले प्राप्त गर्ने ब्याजमा समेत नोक्सानी पारेको देखियो । व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टरबाट सीमा उल्लंघन भयो भएन ? के कति कर्जा बाँकी छ ? भन्ने जाँचबुझ गर्नुपर्नेमा सो रजिष्टर उपलब्ध नगराएर लुकाएको वा नष्ट पारिएकोबाट अत्याधिक

कर्जा लिनेदिने मनसाय राखेको देखिँदा यी प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्जा कार्यनीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ३७६ मिति २०५८।१।२० को परिपत्र नं. २६, मिति २०५३।१।२।८ को परिपत्र ऐजन बैंकको परिपत्र नं. ३२ मिति २०५८।३।१२ को परिपत्र समेतको उल्लंघन गरेको देखियो ।

अतः निज प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतले आफू तथा अन्य प्रतिवादी ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याउने वद्वनियतले कानूनको जानाजानी पालना नगरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी हुने कार्य गरेको हुँदा निज समेत संलग्न भई गरेको ऋण प्रवाहबाट गरेको असूलउपर गर्नुपर्ने साँवा रु.४२,१९,८८३।०९ र २०६१ असोज मसान्तसम्मको ब्याज रु.२२,९१,२३७ समेत जम्मा विगो रु.६५,११,१२०।०९ बैंकलाई हानि नोक्सानी पारी भ्रष्टाचारजन्य कसूर गरेकोले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा १ को देहाय (छ), (ज), (झ) तथा उपदफा ३ र दफा १२ तथा १७ बमोजिम सजाय गरी विगो समेत भरी भराई पाऊँ ।

प्रतिवादी सहलेखा अधिकृत गीता पराजुलीले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बानेश्वर शाखाको सहायकको हैसियतले प्रतिवादीमध्येको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.का मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नासँग पूर्व निर्यात कर्जातर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३१७ र ३३१८ तथा प्रबन्धक वीरेन्द्रनाथ लोहनीको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३२९ बाट गरी रु.२६ लाख, एफ.वि.एन. तर्फ प्रबन्धक वीरेन्द्रनाथ लोहनीको कार्यकालमा सहायकको हैसियतले बिल नं. ३३३७३ र ३३३७७ बाट रु.२७,४७,०६०।३४ र ए.ओ.सी.तर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यकालमा सहायक भई ए.ओ.सी.नं. ३२।५८७ बाट रु.१४,४१,५२८।०२ समेत साँवा रु.६७,८८,५८८।३६ को कारोवार भएको भन्ने आयोग समक्ष उपलब्ध कागजपत्रहरूबाट देखिन आयो । यी प्रतिवादी गीता पराजुलीले निम्न शीर्षकमा निम्न बमोजिमको कार्य गरेको रहेछ :-

पूर्व निर्यात कर्जा (Pre-export Loan) तर्फः यी प्रतिवादीले छुट्टै धितो नलिई एउटा कर्जा लगानी गरी बैंकको पुरानो लेना बाँकी रकम असूलउपर गरेर मात्र नयाँ कर्जा दिनुपर्नेमा पुरानो कर्जा असूल नै नगरी एकमाथि अर्को कर्जा लगानी गरेको देखियो । जुन उद्देश्यको लागि पूर्व निर्यात कर्जा दिएको हो सो उद्देश्य पूरा भई सामान निर्यात पछि ऋणीले पाएको रकमबाट पूर्व निर्यात कर्जाको बाँकी असूल नगरी सम्पूर्ण रकम ऋणीको खातामा जम्मा गरिदिई राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा १२ र नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्र नं. ३१ मिति २०४८।१।२।३० को परिपत्रको पालना गरेको पाइएन ।

एफ.वि.एन. (Foreign Bill Negotiation) तर्फः एफ.वि.एन. गर्दा सोको मूल निर्यात प्रतीतपत्रबाट बैंकले प्रवाह गरेको पूर्व निर्यात कर्जाको रकम कटाएर बाँकी रहेको रकम भुक्तानी गर्नुपर्नेमा सो रकम बारे कुनै सोधखोज नै नगरी एफ.वि.एन.बाट प्राप्त गरेको रकम पार्टीको खातामा जम्मा गरिदिने कार्य गरी गराई बैंकको लेना असूल गर्ने प्रयत्न गरेको पाइएन । जसबाट बैंकको रकम असूल नहुँदै थप एफ.वि.एन. परी इगतकतबलमप्लन बढाउँदै लग्ने कार्यमा रहेको समेत पाइयो । एफ.वि.एन.गर्दा प्रक्रियागत रूपमा पुऱ्याउनु पर्ने डकुमेन्टहरू जस्तै बिल अफ लेडिङ्ग/एयर वे बिल संलग्न गरी Shippment Date को पालना समेतमा विचार पुऱ्याउनु पर्नेमा सो को बेवास्ता गरी बिल खरीद गरेको पाइयो ।

ए.ओ.सी. Advance on Credit कर्जा तर्फः यी प्रतिवादी गीता पराजुलीको ऋणीसँग कर्जा कारोवार गर्दा गराउँदा एउटा ए.ओ.सी.मा दस्तखत गरेकोमा ती ए.ओ.सी. लाई युसान्स एल.सी. खोली दिँदा ऋणीसँग छुट्टै पृथक धितो लिनुपर्नेमा त्यस्तो धितो नै नलिई एल.सी. खोली दिएको देखिन्छ । साथै आयात गरेको सामान सम्बन्धित पार्टीलाई सामान रिलिज गरिदिए पछि बैंकले पाउनुपर्ने रकम प्राप्त हुने गरी सुरक्षण राखिएको देखिँदैन । ए.ओ.सी. कर्जाको लेजरमा चढाउँदा बैंकले एल.सी.भुक्तानी गरेको दिन ए.ओ.सी. खाता हिसावमा चढाउनु पर्नेमा ढिलो गरी चढाई बैंकले प्राप्त गर्ने ब्याज रकम हानि नोक्सानी पुऱ्याउने नियत राखेको प्रष्ट देखिन आयो ।

पार्टीलाई स्वीकृत भएको सीमा उपभोग रजिष्टर राखी सीमा उल्लंघन भए नभएको के हो ? के कति रकम बाँकी छ, सो कर्जा दिँदा हेर्नु जाँच्नु पर्ने भन्ने बैंकको व्यवस्था भएकोमा सो तर्फ समेत ध्यान नदिई ऋणी पार्टीलाई कर्जाको रकम बढाएर दिँदै जाने मनसायबाट उक्त रजिष्टर लुकाई वा नष्ट गरिएको समेत हुँदा यी प्रतिवादी गीता पराजुलीले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, कर्जा कार्यनीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ३७३ मिति २०५८।१।२० को परिपत्र नं. २६ मिति २०५३।१।२८ को परिपत्र र सोही परिपत्र नं. ३२ मिति २०५८।३।१२ को परिपत्र समेत उल्लंघन गरेको देखियो ।

अतः निज प्रतिवादी गीता पराजुलीले आफू तथा अन्य प्रतिवादी ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याउने वदनियतले कानूनको जानीजानी पालना नगरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पर्ने कार्य गरेको हुँदा निज समेत संलग्न भई गरेको ऋण प्रवाहबाट गएको असूलउपर गर्नुपर्ने साँवा रु.६७,८८,५८८।३६ र २०६१ असोज मसान्तसम्मको व्याज रु.६८,७८,६६७ समेत जम्मा रु.१,३६,६७,२५५।३६ भ्रष्टाचार गरी साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), तथा २९ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा १ को देहाय (छ), (ज), (झ) तथा उपदफा ३ र दफा १२ तथा १७ बमोजिम सजाय गरी बैंकलाई हानि नोक्सानी भएको विगो प्रतिवादीबाट समेत भराई पाऊँ ।

प्रतिवादी महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बानेश्वर शाखाको सहायक भई प्रतिवादी मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नाको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.को लागि ऋण कारोवार समेत गर्दा पूर्व निर्यात कर्जातर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३१४, ३३१७, ३३१८ बाट रु ३६ लाख, प्रबन्धकको हैसियतले काम गर्ने भरतबहादुर बस्नेतको कार्यकालमा ३३२९ बाट रु.५,००,०००। समेत गरी ४१,००,०००।, एफ.वि.एन तर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको पालमा ३३४५, ३२६२१, ३२७०१, बाट रु.१८,१२,८८२।८१ प्रबन्धक वीरेन्द्रनाथ लोहनीको कार्यकालमा ३३२६७ बाट रु.१,३८,८९४।५०

समेत गरी जम्मा रु.१९,५१,७७७।३१ र ए.ओ.सी. तर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३०२ (लोकल एल.सी.) ३३१९, ३३२३१, ३३१७७, ३३२६१, ३२६९, ३२४८१, ३२६९३, ३२६९५ समेत ९ थानबाट रु.१,९५,५६,५०५।३६ र प्रबन्धकको हैसियतमा काम गर्ने भरतबहादुर बस्नेतको पालामा ए.ओ.सी. नं. ३३२३३ बाट रु.६,६९,६८३।०९ समेत गरी २,०१,२६,१८८।४५ तथा टि.एल.कर्जा तर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३२३ र ३३२४ बाट रु.४२,७०,३६१।२७ समेत गरी साँवा रु.३,०४,४८,३२७।०३ को कारोवार भएको भन्ने बैंकबाट उपलब्ध गराइएको कागजातबाट देखिन्छ ।

उक्त कर्जा प्रवाह गर्दा निज महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग समेतको संलग्नता देखियो । उक्त कारोवार गर्दा प्रक्रियागत त्रुटि हुन पुगेको, विश्वासिलो पार्टी भएको र बैंकको पुरानो लेना असूल नगरेको भनी बयान गरी स्वीकार गरेबाट राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको हित चिताई काम गर्नुपर्ने दायित्व भएको यी प्रतिवादीले बैंकको रकम लगानी गर्दा नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्र नं. ३१ मिति २०४८।१।२३० को परिपत्र, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक व्यवसाय कार्य नीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ९८ मिति २०५५।९।१६ को परिपत्र र ऐजन बैंकको बैंक व्यवसाय विभागको परिपत्र नं. २६ मिति २०५३।१।२८ को परिपत्र समेतको कानून, नीति, नियम र निर्देशनको समेत उल्लंघन गरी कर्जा प्रवाह गर्ने काममा संलग्न भएको देखिएकोले निज समेतको संलग्नताबाट आफू तथा ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वदनियतले कानूनको जानीजानी पालना नगरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पर्ने कार्य गरेको हुँदा निज समेत संलग्न भई गरेको ऋण प्रवाहबाट गएको असूलउपर गर्नुपर्ने साँवा रु.३,०४,४८,३२७।०३ र २०६१ असोज मसान्तसम्मको व्याज रु.४,२८,०६,८०४। समेत जम्मा रु.७,३२,५५,१३१।०३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ (२) र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा १ को देहाय (छ), (ज), (झ) तथा उपदफा ३ र दफा १२ तथा १७ बमोजिम सजाय गरी बैंकलाई

पुग्न गएको हानि नोक्सानी प्रतिवादी समेतबाट असूलउपर गरिपाऊँ ।

प्रतिवादी बालप्रसाद न्यौपानेले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक बानेश्वर शाखाको सहायक भई प्रतिवादी मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नाको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.को लागि ऋण कारोवार समेत गर्दा ए.ओ.सी. तर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यकालमा कर्जा नं. ३२६०४, ३२५५२, ३२६५३, ३२५८७, ३३१२१, ३३१९, ३३१३३, ३३१३४, ३३१४३, ३३१४४, ३३१७७, ३३१७९ समेत १२ थानबाट रु.२,६५,२२,५५९।८७ र टि.एल.कर्जा तर्फ निज प्रबन्धककै कार्यकालमा कर्जा नं. ३३२३ र ३३२४ बाट रु.४२,७०,३६१।२७ समेत गरी साँवा रु.३,०७,९२,९२१।१४ को कारोवार भएको भन्ने बैंकबाट उपलब्ध गराईएको कागजातबाट देखिन्छ ।

उक्त कर्जाहरू प्रवाह गर्दा बालप्रसाद न्यौपानेले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको हित चिताई काम गर्नुपर्ने दायित्व भएको र बैंकको रकम लगानी गर्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक ऐन, २०३१ को दफा १२, नेपाल राष्ट्र बैंकको परिपत्र नं. ३१ मिति २०४८।१२।३० को परिपत्र, राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक व्यवसाय कार्य नीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ९८ मिति २०५५।१।१६ को परिपत्र ऐजन बैंकको बैंक व्यवसाय विभागको परिपत्र नं. २६ मिति २०५३।१।२८ को परिपत्र समेतको कानून, नीति, नियम र निर्देशनको समेत उल्लंघन गरी कर्जा प्रवाह गर्ने गराउने काममा संलग्न भएको देखिएकोले उक्त कार्यका सम्बन्धमा आयोगबाट निजलाई आफ्नो व्यहोरा जानकारी गराउनको लागि उपस्थित हुनु भनी पटक पटक सूचना गर्दा समेत उपस्थित हुनु नआउनुको साथै निजको कार्यालय राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकमा समेत लामो समयदेखि अनुपस्थित रहेको भन्ने जानकारी हुन आएबाट निजउपरको आरोप स्वीकार गरी बसेको समेत देखिँदा निज समेतको संलग्नताबाट आफू तथा ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याउने वद्विनियतले कानूनको जानीजानी पालना नगरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पार्ने कार्य गरेको

हुँदा निज समेत संलग्न भई गरेको ऋण प्रवाहबाट गएको साँवा रु.३,०७,९२,९२१।१४ र २०६१ असोज मसान्तसम्मको व्याज रु.५,३४,३४,१८२। समेत जम्मा रु.८,४२,२६,१०३।१४ भ्रष्टाचार गरेको देखिएकोले साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा १ को देहाय (छ), (ज) (झ) तथा उपदफा ३ र १२ तथा १७ बमोजिम सजाय गरी बैंकलाई पुग्न गएको हानि नोक्सानी प्रतिवादी समेतबाट असूलउपर गरिपाऊँ ।

प्रतिवादी प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.इमाडोल, ललितपुरका मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नाले आर्थिक वर्ष २०५२।०५३ साल देखि २०५८ सालसम्ममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाका प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यावधिमा पूर्व निर्यात कर्जातर्फ- कर्जा नं. ३३१४, ३३१७, ३३१८ बाट रु.३६,००,०००।, प्रबन्धक वीरेन्द्रनाथ लोहनीको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३२९ बाट रु.५,००,०००। र लेखा अधिकृत भरतबहादुर बस्नेतको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३१६ बाट रु.५,००,०००।, एफ.वि.एन तर्फ प्रबन्धक दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यावधिको नं. ३३४५, ३२६२१, ३२७०१ बाट रु.१८,२१,८८२।८१, प्रबन्धक वीरेन्द्रनाथ लोहनीको कार्यावधिको नं. ३३३७३, ३३३७७, ३३२६७ बाट रु.२८,८५,९५४।८४ र ए.ओ.सी.कर्जा तर्फ श्रीकृष्ण श्रेष्ठको कार्यावधिमा कर्जा नं. ३१।१००, ३१।६७५, ३२।११६ बाट रु.२६,७८,३९५।२०, प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यावधिमा कर्जा नं. ३३१९, ३३१४३, ३३१२१, ३२।५५२, ३२।५८७, ३३२३१, ३३१७७, ३३१४४, ३२।५०२, ३३२६१, ३२।६९, ३२।६६, ३२।३७९, ३२।४३८, ३२।६३५, ३२।४८१, ३२।६९३, ३२।६९५, ३३।१३३, ३२।६०४, ३३।१३४ र लोकल तर्फ ३३।०२ समेत २३ वटा कर्जाबाट रु.५,४१,३५,४८२।९२, भरतबहादुर बस्नेतको पालामा कर्जा नं. ३३२३३ बाट ५,६९,६८३।०९ र टि.एल.कर्जा तर्फ दीलिपकुमार श्रेष्ठको कार्यकालमा कर्जा नं. ३३२३ र ३३२४ बाट रु.४२,७०,३६१।२७ गरी साँवा रु.७,१०,७३,४६९।७४ र व्याज तर्फ रु.१०,८९,५८,७९६।२० समेत जम्मा साँवा व्याज रु.१८,००,३२,२६५।९४ कर्जा कारोवार गरेको रहेछ भन्ने तालिका अनुसारको विवरणबाट देखिन आयो ।

पूर्व निर्यात कर्जा (Pre-export Loan) तर्फः प्रतिवादीले कर्जा लिंदाकै अवस्थामा धितो राखेको ललितपुर जिल्ला इमाडोल ५ स्थित कित्ता नं. ८३२, ८३३ र २८ को जग्गा र सो जग्गामा बनेको घर, गोदाम, टहरा, कारखाना समेत धितो राखी बढी मूल्यमा मूल्याङ्कन गराई मुख्य सञ्चालक केवलकृष्ण खन्नाले रजिष्ट्रेशन नं. १५५० बाट मिति २०५४।७।३ मा र सो प्रा.लि.का अख्तियार प्राप्त शैलेन्द्रकुमार सिंहले रजिष्ट्रेशन नं. ६०६६ मिति २०५५।२।१८ मा बैंकका नाउँमा एउटै जग्गा दोहोरा पारीत गरी वद्वनियतपूर्ण कार्य गर्ने मनसाय राखेको पाइयो। त्यसमा पनि सो जग्गाको मूल्याङ्कनको ५० प्रतिशत मार्जिन कटाउँदा बाँकी रु.२१,५८८। बढी मूल्यमा पारीत गराएको देखियो। कर्जा प्राप्त गर्दा रोहबरमा बैंकका तर्फबाट र साक्षी समेतको दस्तखत नगरे, नगराएको, कर्जा तमसुकमा पूरा विवरण नभएको, प्रमिसरी नोटमा गार्मेन्टको तर्फबाट आधिकारिक दस्तखत गर्ने व्यक्तिको नाउँमा यी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना लेखिए पनि दस्तखत भने कुसुम खन्नाले गरेको देखिन्छ। तर निज कुसुम खन्ना आधिकारिक वा अधिकारप्राप्त व्यक्ति देखिन नआउँदा नआउँदै पनि बैंकका कर्मचारीहरू समेतको मिलेमतोमा कारोवार गरे गराएको देखिन्छ।

निर्यात बिल अथवा कागजातहरू नेगोसिएशन गरेको रकमबाट पूर्व निर्यात कर्जाहरूको चुक्ता गर्नुपर्ने ऋणीको कर्तव्य एवं दायित्व हुँदाहुँदै पनि कर्जा चुक्ता गरी शुद्ध व्यवहार गरेको पाइएन। मूल निर्यात प्रतीतपत्रमा Shipment Date उल्लेख भएको मिति भित्र सामान निर्यात गरेमा मात्र भुक्तानी मिति कायम हुने भएकोले कर्जा लिंदा निर्यात प्रतीतपत्रको Shipment Date बढाई कर्जा लिनुपर्नेमा सो नगरी भुक्तानी मिति समाप्त हुने दिनमा नै ऋण लिई दूषित कार्य गरेको पाइयो। ऋण लिई सामान निर्यात गर्ने उद्देश्य रहेको देखिएन। यसका साथै एउटा कर्जाको भुक्तानी म्याद नाघी चुक्ता नगर्दै नयाँ कर्जा लिँदै गएको देखिन्छ।

एफ.वि.एन (Foreign Bill Negotiation) तर्फः मूल निर्यात प्रतीतपत्रबाट प्रवाह भएको कर्जाको Outstanding चुक्ता गरेर मात्र बाँकी रकम भुक्तानी लिनुपर्नेमा पुरै रकम भुक्तानी लिई बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने प्रष्ट मनसाय राखेको पाइयो।

एफ.वि.एन. गर्दा अनिवार्य रूपमा संलग्न राख्नु पर्ने Bill of Lading र एयरवेज बिल र Shipment Date अनुरूप पुग्ने गरी पठाएको हुनुपर्नेमा सामान पुग्ने अवधि समाप्त भएपछि बिल खरीद गराई कानून उल्लंघन भएको देखिन्छ। एफ.वि.एन. गर्दा विदेशी आयातकर्ताबाट प्राप्त हुने भनिएको रकमबाट बैंकमा कर्जा भुक्तानी गर्ने गराउने कार्य नगरेको र त्यसरी रकम प्राप्त भएको छैन भन्ने जानकारी हुँदाहुँदै पनि बैंकका कर्मचारीसंगको आपसी गठमेलमा थप अन्य बिलहरूको नेगोसिएशन गराई बैंकलाई पूर्ण हानि नोक्सानी पार्ने वद्वनियत राखी कारोवार गर्दै रहेकोले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बैंक व्यवसाय कार्य नीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ९८ मिति २०५५।९।१६ को परिपत्र समेतको पालना गरेको पाइएन।

टि.एल.(Trust Receipt Loan) तर्फ कर्जा लिंदा यी प्रतिवादीले छुट्टै धितो राख्नुपर्नेमा नराखी कर्जा लिएको, पहिलो टि.एल.कर्जाको रकम भुक्तानी नगरी थप कर्जा लिएको देखिन्छ। त्यसै गरी टि.एल.कर्जा लिंदा आधिकारिक व्यक्तिको दस्तखत समेत नगरेको पाइन्छ।

ए.ओ.सी.(Advance on Credit) तर्फ यी प्रतिवादीले युसान्स एल.सी.खोल्दा छुट्टै धितो बिना खोल्न नपाउनेमा धितो नराखी एल.सी.खोलेको देखियो। आयातित सामान पार्टीलाई बैंकले पाउनुपर्ने रकमका लागि कुनै प्रकारले सुरक्षण दिएको पाइएन। बैंकलाई नोक्सान हुन्छ भन्ने जानीजानी बैंकका कर्मचारीहरूसंग वद्वनियतपूर्ण मिलेमतो गरी युसान्स एल.सी.खोलेको देखिन्छ। एल.सी.बापत स्वीकृत भएको सीमाभन्दा अत्याधिक धेरै रकमको कर्जा लिई थप सीमा स्वीकृत भई नआउँदै थप कर्जा प्राप्त गरी बैंकलाई नोक्सान भएको पाइयो।

अतः प्रतिवादीबाट कर्मचारीहरूसंगको वद्वनियतपूर्ण मिलेमतोमा आपू तथा अन्य प्रतिवादीहरूलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याउने र राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वद्वनियतले कानूनको जानीजानी पालना नगरी बैंकसंग गरेको शर्त कवुलियत, सम्झौता समेत पालना नगरी बैंकलाई तिर्ने बुझाउने नियत नराखी कर्जा लिई भ्रष्टाचारजन्य

कसूर गरी बैंकबाट लिएको साँवा रकम रु.७,१०,७३,४६९।७४ र सोको २०६९ साल आश्विन मसान्तसम्मको हुन आउने ब्याज रु.१०,८९,५८,७९६।२० गरी विगो रु.१८,००,३२,२६५।९४ (अठार करोड बत्तीस हजार दुईसय पैसठ्ठी पैसा चौरानब्बे) गैरकानूनी रुपमा बैंकलाई हानि नोक्सानी र आफूलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याएको हुँदा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र ९ र हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा ४ बमोजिम सजाय गरी विगो समेत भरी भराउ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको आरोपपत्र ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको बयान मेरो हो । प्रतिवादीमध्येका नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.इमाडोल ललितपुरका नाउँमा मैले नै प्रतीतपत्र खोली दिएको हुँ । उक्त कम्पनीका नाउँमा तीनवटा प्रतीतपत्र खोली दिएको हो । मेरो कार्यकालमा उक्त कम्पनीसँग कारोवारमा रु.२६,७८,३९५।२० को प्रतीतपत्र खोलीदिएको हो । उपरोक्त युसान्स एल.सी.खोल्दा धितो लिनु पर्ने बैंकको नियममा व्यवस्था नभएको हुँदा छुट्टाछुट्टै धितो नलिएको हो । नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.बैंकको पुरानो ग्राहक भएको र विगतमा बैंकसँग वार्षिक १० करोडसम्मको कारोवार गर्ने गरेको तथा मेरो कार्यकाल पछि पनि ५ करोडभन्दा बढीको रकम भुक्तानी गरी सकेको छ । मेरो कार्यकालमा लेखिएका उल्लिखित ३ वटा प्रतीतपत्रहरू पुरानो होइन । मलाई बैंकले दिएको सीमा अख्तियार रु.७०,००,०००। भित्र नै पर्ने हुँदा उक्त तीनवटा प्रतीतपत्रहरू नियमानुसार नै खोलेको हो । बैंकले आफ्नो विदेश स्थित बैंकमा खर्च जनाएको मिति देखि नै ब्याज गणना गर्ने हुँदा ढिलो ए.ओ.सी.लेजरमा चढाउँदैमा बैंकलाई ब्याज नोक्सान हुँदैन । प्रतीतपत्र कारोवार शुरु भएदेखि नै ग्राहकको व्यक्तिगत सीमा रजिष्टर राख्ने व्यवस्था थिएन । तसर्थ नष्ट वा लुकाएको भन्ने कुरै आउँदैन र सो सम्बन्धमा बैंकको आन्तरिक निरीक्षण सुपरिवेक्षण साथै नेपाल राष्ट्र बैंक समेतबाट कुनै कैफियत जनाएको छैन । मैले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक कर्जा कार्यनीति तथा सिफारिश विभागको च.नं.

३७३ मिति २०५८।१।२० को परिपत्र नं. २६ मिति २०५३।१।२८ को परिपत्र र सोही बैंकको परिपत्र नं. ३२ मिति २०५८।३।१२ को परिपत्र समेत उल्लंघन गरेको देखियो भन्ने सम्बन्धमा मैले मिति २०५३।७।१६ मा उक्त कार्यालयबाट कन्द्रीय कार्यालय कर्जा असूली विभागमा सरुवा भैसकेको हुँदा मेरो लागि उपरोक्त परिपत्रहरू मेरो कार्यकाल पछि जारी भएको हुँदा मलाई आरोप लगाउन मिल्ने होइन । मैले बैंकको नीति निर्देशन नियम, परिपत्रको सीमामा रही बैंकको हित चिताई कार्य गरेको हुँदा अभियोग माग दावीबमोजिम मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन र मबाट भराई पाउनु पर्ने पनि होइन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) बमोजिम रु.५,००,०००। नगद धरौट माग भएकोमा निजले नगद रु.५,००,०००। धरौटी राखी तारिखमा रहेको ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा भएको बयान मेरो हो । म भन्दा पहिलादेखि कार्यरत प्रबन्धकहरूबाट प्रक्रियागत रुपमा शुरुवात गरी रहेको पूर्व निर्यात कर्जा तथा एफ.वि.एन.को कारोवार म भन्दा पहिलेदेखि नै कार्यरत कर्मचारीहरूले सोही प्रक्रियाबाट काम भै रहेको भन्ने जानकारी गराएअनुसार नै नियमानुसार निरन्तरता दिएको हुँ । धेरै पहिला देखि कारोवार गरी वार्षिक करिब १० करोडसम्म कारोवार गर्ने विश्वासिलो पार्टी भएको भन्ने कुरा सम्बन्धित फाँटबाट जानकारी भएकोले निज उद्योग, धन्दा, व्यापार राम्रोसँग चली बैंकलाई नाफा गराउने उद्देश्य राखी असल नियतबाट काम गरेकोले बैंकलाई हानि र व्यापारीलाई फाइदा पुऱ्याउने काम नगरेको । ६ महिनाभित्रमा असूल गरी सक्नु पर्ने भन्नेमा म लगानी भएको डेढ महिना भित्रै सरुवा भै गएकोले पछि आउने प्रबन्धक एवं कर्मचारीहरूले असूल गर्नुपर्ने हो । म आफूले एल.सी.सम्बन्धी तालिम प्राप्त नगरेको र काम पनि नगरेको अवस्थामा भैरहकै पुराना सम्बन्धित फाँटका कर्मचारीहरूबाट बुझी काम गर्नुपर्ने अवस्था भएको र कुनै वदनीयत नभई असल नियतले मैले काम गरेको हुँ । पूर्व निर्यात कर्जामा रु.५,००,०००। कर्जा गएकोमा यस

कारोवारका लागि रु.पचास लाखको सीमा भएको, कुसुम खन्नालाई अख्तियारनामा भएकोले कारोवार गराइएको, पूर्व निर्यात कर्जा ३३२९ चुक्ता भैसकेको भन्ने बुझिन आएको, बिल अफ व्याण्डिड नभएको सम्बन्धमा Fright Cargo Reciept is allowed भन्ने शर्त उल्लेख भएको हुँदा सोही शर्तबमोजिम एल.सी.स्वीकारेको, प्रमिसरी नोटको सम्बन्धमा ऋणीको दस्तखत भएको कारण उक्त कर्जा सुरक्षित हुने गर्दछ। मैले बैंकलाई हानि नोक्सानी नपुग्ने र बैंकलाई फाइदा पुऱ्याउन आफ्नै कार्यकालमा जग्गा मात्रै बैंकको नाममा धितो रजिष्ट्रेशन भएकोमा घर, फ्याक्ट्री सबै बैंकको नाममा धितो पास गराई बैंकलाई हानि नोक्सानी हुनबाट बचाएको हो। अतः मैले अभियोग दावीअनुसारको कसूर नगरेकोले मलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीको विशेष अदालतमा भएको बयान।

प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७ (घ) बमोजिम रु.३,००,००० धरौट माग भएकोमा निजले सो माग भएको धरौटबापत जेथा जमाना दिई तारिखमा रहेको।

पूर्व निर्यात कर्जा नं. ३३१६ को हकमा निमित्त प्रबन्धक भै रु.५,००,००० कर्जा प्रवाहमा संलग्न भएको भनिएकोमा नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्टको सीमा रु.५०,००,००० पचास लाख भएको, सो गार्मेन्टले विलम्ब भुक्तानी सुविधा सीमा रु.५०,००,००० (पचास लाख) गरी रु.एक करोडको लागि सीमा स्वीकृत भएको, यसको लागि धितो सुरक्षण इमाडोलको घर जग्गा १,३०,२१,५८८.८८ एक कारोड तीस लाख एक्काइस हजार पाँच सय अठ्ठासी बैंकको पक्षमा पारीत गरी राखेको हुँदा धितो सुरक्षित भै सीमा भित्रैको कारोवारलाई अन्यथा भनेर ममाथि मुद्दा लगाउन मिल्ने नै होइन। साथै कर्जा नं. ३३१६ र ३३२९ को कर्जा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाको प.सं. च.नं. २२५२ मिति २०६१/१०/२० मा गार्मेन्टले दिएको धितो सकार गरी रु.१०,००,००० (दश लाख) चुक्ता भैसकेको छ। एफ.वि.एन. ३३३७३ एफ.वि.एन गर्दा मूल निर्यात प्रतीतपत्रबाट गएको पूर्व निर्यात कर्जाको बैंकको लेना रकम असूल गरेर मात्र बाँकी रहेको रकम भुक्तानी दिनुपर्नेमा ती सबै रकम ऋणीको खातामा जम्मा गरी

दिएको भन्ने आरोप सन्दर्भमा निम्न कारणले गर्दा मलाई आरोप लगाउन मिल्दैन। एफ.वि.एन. गर्दा प्रतीतपत्र फाँट र प्रबन्धकमा पुगेपछि अन्तिम टुंगो लाग्ने र म बीचको एकाउन्टेन्टले गरेको पुच्छे दस्तखतले नीतिगत रूपमा कुनै असर नपारी प्रक्रियासम्म पुऱ्याउने कार्यमा प्रबन्धकले आदेश दिने कागजमा सही भै आएपछि मैले भौचर र तमसुकमा सहीसम्म गरेको हुन सक्छ। एफ.वि.एन. गरी केही रकम लिई आफ्नो उद्योगको काम पनि चलोस भनी ऋणीले बिल बेच्ने भएकोले यसबाट रु.२६,५०,२०० सबै ऋणीको खातामा जम्मा नगरी रु.१२,०२,७६३ मात्र सदर भएको देखिन्छ। पूरै जम्मा गरेको भन्न मिल्दैन। राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक व्यवसाय कार्य नीति तथा सिफारिश विभागको च.नं. ९८ मिति २०५१/१९/१६ को परिपत्र पालना नगरेको भन्न मिल्दैन। विओएल ए.वि.संलग्न भएको अवस्थामा मैले पछि पुच्छे दस्तखत गरेकोमा सोसम्बन्धी सम्पूर्ण कागजात सम्बन्धित फाँटमा रहने हुँदा आरोप मलाई लगाउन नमिल्ने र ए.ओ.सी. कर्जा नं. ३३२३३ मैले नियमानुसार खोली दिएको हो, यसको बाँकी रकम भुक्तानी गर्ने बेलामा मेरो सरुवा भै सकेको छ। पोष्टिङ्ग, चेकिङ्ग, आवश्यक कागजात, रजिष्टर भए सम्बन्धित फाँटले नै गर्ने भएकोले निरीक्षणकर्तालाई उक्त रजिष्टर किन उपलब्ध गराउन सकेनन मेरो सरुवा भै सकेपछि मलाई थाहा हुने कुरा भएन। तसर्थ म निर्दोष भएकोले अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनु पर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतले विशेष अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) बमोजिम २,००,००० धरौट माग भएकोमा निजले नगर्दै धरौटी राखी तारिखमा रहेको।

मउपरको आरोप भूठा हो बैंकको कारोवार भनेको नाफामूलक हो र यसमा विश्वासको वातावरण हुनुपर्छ त्यसैअनुरूप मैले पुरानो व्यवसायीलाई मेरो अवधिमा निरन्तरता दिएको हुँ। उक्त पार्टीले बानेश्वर शाखालाई राम्रो आम्दानी गराएबापत २०५३ पुसको अर्ध वार्षिक खाता बन्दीमा पुरस्कृत शाखा हो। कसैलाई हानि नोक्सानी तथा लाभ पुऱ्याउने वद्वनियत मेरो थिएन, होइन। मैले बैंकको हित चिताई प्रबन्धकको

हैसियतले उक्त पार्टीसँग कारोवार गरेको र मेरो समयमा नै उक्त फर्मको अचल सम्पत्ति बैंकको नाउँमा पास गराई कर्जा सुरक्षित गराएको हुँ । A.O.C./F.B.N शीर्षकमा थप सुरक्षण आवश्यक नभए तापनि उक्त फर्मको सम्पूर्ण सम्पत्ति मेरै समयमा सुरक्षणबापत लिएको हुँ । शाखाको सबैभन्दा ठूलो विश्वासिलो ग्राहकले शाखालाई बढी आय गराउने भएकोले विश्वासको आधारमा असल नियत राखी कारोवार भएको हो । मैले उक्त शाखामा २०५३।७।१३ देखि २०५४।९ सम्म काम गरेको हुँ र सो समयमा करोडौं रुपैयाँ बैंकमा जम्मा गराएको छु । लोकल एल.सी.ओपनिङ्ग बैंक र नेगोसियटिङ्ग बैंक एउटै हुनु नपाउने कुनै स्पष्ट परिपत्र नभएको हाल पनि बैंकहरूले उपरोक्तअनुसार कारोवार गरिरहेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठले विशेष अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठबाट विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(घ) बमोजिम रु.२५,००,०००। धरौत माग भएकोमा निजले रु.२५,००,०००। बापत जेथा जमानत दिई तारिखमा रहेको ।

प्रतिवादीका साक्षी भिकाई बुझ्नु भन्ने विशेष अदालतको आदेशअनुसार प्रतिवादीले साक्षी उपलब्ध गराएको मिसिलमा नदेखिएको ।

प्रतिवादीहरू गीता पराजुली, महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग, बालप्रसाद न्यौपाने र केवलकृष्ण खन्नाले विशेष अदालतबाट जारी भएको म्यादमा हाजीर नभै शुरुम्यादै गुजारी बसेको मिसिलबाट देखिन्छ ।

प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना प्रबन्धक सञ्चालक रहेको प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.का नाममा विभिन्न शीर्षकअन्तर्गत दावीबमोजिमको कर्जा लगानी भएको देखिएको र यो यति रकम बुझाएको अर्थात् तिन बुझाउन बाँकी छैन भनी निज प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाले अदालतमा उपस्थित भई प्रमाण पेश गर्न सकेको नदेखिएको अवस्थामा निजले विभिन्न शीर्षकमा दावीबमोजिमको कर्जा उपभोग गरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई साँवा व्याज समेत जम्मा रु.१८,००,३२,२६५।९४ गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याएको पुष्टि हुन आयो ।

अर्का प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठले आफूले प्रवाह गरेको कर्जा असूली तर्फ खासै चासो नदेखाएको, ऋणीको नाममा बैंकमार्फत् आएको रकमबाट आफ्नो लेना असूल गर्नुपर्नेमा सो नगरी पुनः ऋणीकै खातामा एल.सी.खोली एल.सी.को Beneficiary र Applicant दुवैको निमित्त एउटै बैंकबाट एल.सी.खोली ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोल्दा पार्टीले निर्यात गरेको सामानबापत रकम प्राप्त भएपछि मात्र एल.सी.बापतको रकम भुक्तानी गर्नुपर्नेमा यस्तो रकम प्राप्त भएको प्रमाण बिना नै एल.सी.को रकम भुक्तानी गरेको, पार्टीलाई स्वीकृत भएको व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर फेला नपरेको समेतको अवस्थामा यी प्रतिवादीले सद्नियत साथ बैंकको हित चिताई कर्जा लगानी गरे गराएको भन्ने अवस्थामा नहुँदा यी प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेका होइनन् भन्ने अवस्था रहेन ।

अर्का प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले पहिला लगानी भएको कर्जा असूल नहुँदै थप कर्जा प्रवाह भएको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजबाट देखिन्छ । पार्टीलाई स्वीकृत भएको सीमा उपभोग गरेको स्पष्ट देखिने गरी रेकर्ड राखिएको पनि देखिँदैन । ए.ओ.सी.कर्जा चढाउँदा एल.सी.भुक्तानी गरेकै समयमा चढाउनु पर्नेमा ढिलो गरी चढाउँदा बैंकलाई प्राप्त हुने व्याजमा कमी आउन जाने समेतका कामकारवाहीबाट प्रतिवादीको कामकारवाही असल नियतबाट भएको भनी भन्न सकिने अवस्था रहेन । यी प्रतिवादीले आफूले दावीको कर्जा लगानी गर्दा बैंक ऐन नियम तथा परिपत्रहरूको पूर्ण रुपमा पालना नगरी कर्जा प्रवाह गरेको र उक्त कर्जा असूलउपर हुन नसकी बैंकलाई हानि नोक्सानी पर्न गएको समेतबाट प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले आरोपित कसूर गरेका होइनन् भन्न सकिने अवस्था रहेन ।

प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले प्रोफेशनल गार्मेन्टसँग कारोवार गर्दा प्रतीतपत्र कारोवार गर्नका लागि राखेकै धितोबाटै पूर्व निर्यात कर्जा कारोवार गरेकोमा छुट्टै धितो लिएको देखिँदैन । अर्को तर्फ फरेन विल नेगोसिएशन गरी बैंकमार्फत् प्राप्त हुने रकमबाट बैंकको लेना असूल नगरी सम्पूर्ण रकम ऋणीलाई भुक्तानी दिएको देखिँदा बैंकको लेना असूलीतर्फ यी प्रतिवादीको चासो रहेको नदेखिएको अवस्था समेतबाट

ऋणी प्रतिवादीसंगको बैकिङ्ग कारोवारमा यी प्रतिवादीको वद्विनियत रहेको स्पष्ट हुन आउँछ । पार्टीसंग कारोवार गर्दा बैकको लेना असूली तथा प्रवाह गरेको कर्जाको सुरक्षण तर्फ ध्यान नदिएको र प्रक्रिया समेतको पूर्ण पालना भएको नदेखिएको, बैकको पुरानो कर्जा असूल नहुँदै FBN बाट प्राप्त सम्पूर्ण रकम प्रतिवादीको खातामा जम्मा गरी दिई ऋणी प्रतिवादीलाई सुविधा पुऱ्याई बैकको पुरानो कर्जा असूलीतर्फ चासो नदेखाएको तथा पुरानो कर्जा असूल नहुँदै सोही पुरानो धितोको आधारमा ऋणी प्रतिवादीलाई थप कर्जा उपलब्ध गराएको समेतबाट ऋणी प्रतिवादीलाई लाभ र बैकलाई हानि गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने कार्यमा यी प्रतिवादी समेतको संलग्नता रहेको पुष्टि हुन आएको ।

प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतले ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नालाई कर्जा उपलब्ध गराउँदा बैकको पुरानो ऋण रकम लिन बाँकी रहेकै अवस्थामा थप कर्जा उपलब्ध गराएको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातबाट देखिन्छ । यी प्रतिवादी समेत संलग्न रही बैकको पूर्व निर्यात कर्जा तर्फको लेना बाँकी रहेकै अवस्थामा एफ.वि.एन. बापत ऋणीलाई प्राप्त रकम बैकको लेना बाँकीमा कट्टा नगरी सोभै ऋणीलाई भुक्तानी गरेको देखिएको अवस्थामा यी प्रतिवादीले बैकको लेनातर्फ चासो नदिई ऋणी प्रतिवादीलाई सुविधा प्रदान गरी बैकलाई नोक्सानी पुग्न गएको, ब्याक टु ब्याक एल.सी.खोल्दा निर्यात गरेको सामानको रकम प्राप्त भएपछि मात्र एल.सी.बापतको रकम भुक्तानी दिनुपर्नेमा निर्यात गरेको सामानको रकम प्राप्त हुने प्रमाण समेत प्राप्त नहुँदै एल.सी.बापतको रकम भुक्तानी दिएको, बैकबाट लगानी भएको कर्जाबापत यथोचित सुरक्षण लिएको नदेखिएको तथा बैकको लेना रकम असूली तर्फ खासै चासो देखाएको समेत नदेखिएको अवस्थामा यी प्रतिवादी समेतले बैकको नीति नियम तथा परिपत्रको पूर्ण पालना नगरी बैकको लगानी सुरक्षित र असूलीको ग्यारेन्टीतर्फ विचारै नगरी ऋणी प्रतिवादीलाई लाभ तथा बैकलाई हानि पुऱ्याएको हुँदा यी प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेको देखिन आयो ।

अन्य प्रतिवादीहरू गीता पराजुली, महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग तथा बालप्रसाद न्यौपानेले समेत ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नालाई बैक ऐन, नियम तथा

परिपत्रको उल्लंघन गरी पुरानो कर्जा असूल नहुँदै कमजोर धितोबाट थप कर्जा सुविधा प्रदान गरेको देखिन आउँछ । आफूउपर लागेको आरोपको अदालतमा उपस्थित भई सप्रमाण खण्डन गर्नुपर्ने दायित्व भएका यी प्रतिवादीहरू अदालतबाट जारी भएको म्यादमा समेत अदालतमा उपस्थित नभई शुरु म्यादै गुजारी बसेको र प्रतिवादीहरू समेत संलग्न भई प्रवाह गरेको कर्जा सम्पूर्ण असूल भएको भन्ने पनि मिसिल संलग्न प्रमाणबाट नदेखिँदा पुरानो कर्जा असूली नहुँदै भिन्न-भिन्न शीर्षकमा नयाँ कर्जा लगानी गरेको, एउटै धितोबाट धितोले खाम्न नसक्ने कर्जा लगानी गरेको, बैकको लेना असूलीतर्फ बैकका कर्मचारी प्रतिवादीहरूबाट चासो नरहेको बैकको लेना बाँकी भएको अवस्थामा एफ.वि.एन. बापत ऋणीलाई बैक मार्फत् रकम प्राप्त हुँदा समेत ऋण असूलीतर्फ चासो नदिई उक्त रकम ऋणी प्रतिवादीलाई नै भुक्तानी गरेको देखिएकोले प्रतिवादीले आरोपित कसूर गरेका होइनन् भन्न सकिने अवस्था रहेन । तसर्थ प्रतिवादीहरू श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, दीलिपकुमार श्रेष्ठ, वीरेन्द्रनाथ लोहनी, भरतबहादुर बस्नेत, गीता पराजुली, महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग तथा बालप्रसाद न्यौपानेले राष्ट्रिय वाणिज्य बैकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याई कसूर अपराध गरेको र प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाले बैकका कर्मचारीसंग मिलेमतो गरी कमसल धितो राखी बैकबाट दावीको रकम गैरकानूनी तवरबसट लिई खाई मासी उक्त रकम तिर्नेतर्फ चासो नदेखाई बैकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखिँदा यी प्रतिवादीहरूले एक आसपमा मिलेमतो गरी वाणिज्य बैकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याएको पुष्टि हुन्छ । तर प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाले विभिन्न शीर्षक मार्फत् बुझी लिएको साँवा व्याज रु.१८,००,३२,२६५।५१ कर्मचारीसंग असूल गर्नु न्यायोचित हुने देखिँदैन । प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाले आफूले बैकबाट लिएको कर्जामध्ये यो यति रकम बुझाए भनी सोको प्रमाण पेश गर्न सकेको पनि देखिएन । तसर्थ दावीको साँवा प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाले बुझी लिएको देखिएको र अन्य बैकका कर्मचारी प्रतिवादीहरूले यो यति रकम लिए खाए भन्ने आरोप नभै बैकको नियम कानून तथा परिपत्रको पालना नगरी ऋणी प्रतिवादीलाई गैरकानूनी लाभ पुऱ्याए

भन्ने आरोपपत्रबाट देखिएको हुँदा उक्त दावीको विगो प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाबाट असूलउपर गर्नुपर्ने देखिन्छ। तसर्थ आरोपपत्र माग दावीबमोजिमको कार्य गरी विगो रु.१८,००,३२,२६५।९४ को गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याई प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाले तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ को र प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठ, श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, वीरेन्द्रनाथ लोहनी, भरतबहादुर बस्नेत, गीता पराजुली, महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग र बालप्रसाद न्यौपानेले सोही ऐनको दफा ७(२) को कसूर गरेको ठहर्छ। सो ठहर्नाले प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाबाट विगो भराई निजलाई सोही ऐनको दफा ८ बमोजिम २ (दुई) वर्ष कैद हुन्छ। प्रतिवादी दीलिपकुमार श्रेष्ठ, श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, वीरेन्द्रनाथ लोहनी, भरतबहादुर बस्नेत, गीता पराजुली, महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग र बालप्रसाद न्यौपानेलाई सोही ऐनको दफा ७(२) र २९(२) बमोजिम जनही रु.५०००। का दरले जरीवाना हुन्छ भन्ने विशेष अदालत, काठमाडौंको २०६४।३।१२ को फैसला।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन। एल.सी.को कारोवार धितो राखी गरिने होइन। सम्बन्धित व्यापारीको ख्याति, हैसियत र विश्वासमा बैंकले एल.सी.खोल्ने हो। त्यसैले एल.सी.को सामान्य सिद्धान्तविपरीत व्याख्या गरी धितो नलिई ऋण प्रवाह गरेको भन्ने विशेष अदालतको निर्णयाधार गलत छ। ऋणी उद्योगले राखेको धितो बैंकले लिलाम गरी रकम असूल गरिसकेको कुरा मिति २०६१।१०।२० को च.नं.२२५२ को पत्रबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अनुरोध गरेकोमा सोलाई प्रमाणमा लिइएको छैन। ऋणी उद्योगलाई मैले शुरुमा ऋण प्रवाह गरेको हो। त्यसपछिका कर्जाहरू मबाट प्रवाह भएका छैनन्। वानेश्वर शाखाबाट २०५३।७।१६ मा म सरुवा भएपछि प्रवाह भएका ऋण सम्बन्धमा पहिलेको ऋण चुक्ता नगरी नयाँ ऋण प्रवाह गरेको भनी पूर्वाग्रहपूर्ण तवरले अभियोग लगाइएको छ। म पछिका शाखा प्रबन्धकहरूले मेरो पालामा प्रवाह भएको ऋणको रकम चुक्ता भएको देखाउनु पर्नेमा नयाँ ऋण रकम चुक्ता गराएको कारण मेरो पालामा प्रवाह भएको ऋण रकम बक्यौता देखिएको मात्र हो। म सरुवा भएपछि क्रमशः दीलिपकुमार श्रेष्ठ र वीरेन्द्रनाथ लोहनी वानेश्वर शाखामा कार्यरत रहेका

हौं। अभियोगत्रमा यो तथ्यलाई लुकाई अरुको पालामा प्रवाह भएको ऋणका सम्बन्धमा मलाई अभियोग लगाइएको छ। रु.२६,७८,३९५।२० को विगोको हकमा मलाई अभियोग लगाइएको र सो अभियोगमा मिति २०५३।१२।८, २०५८।१।२० र २०५८।३।१२ मा परिपत्रतयस्वरूप उल्लंघन गरेको भनिएको छ। तर म मिति २०५३।७।१६ मा सरुवा भएपछि भएका उपर्युक्त परिपत्रहरू उल्लंघन गरी मैले ऋण प्रवाह गरेको छैन। तसर्थ मउपर आधारहीन रूपमा अभियोग लगाइएको र त्यस्तो अभियोगत्रका आधारमा मलाई विशेष अदालतले रु.५०००। जरीवाना गर्ने गरी फैसला गरेको हुँदा सो फैसला त्रुटिपूर्ण भै बदरभागी छ। तसर्थ, उक्त फैसला बदर गरी सफाई पाऊँ भन्ने प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको पुनरावेदन पत्र।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन। विशेष अदालतले अभियोग दावीको रकम खाए मासेको भनी ठहर गरेको नभई बैंकको नीति, नियम र परिपत्र पालना नगरेको भन्ने आधारमा मलाई जरीवाना गरेको छ। सो फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ विपरीत छ। पूर्व निर्यात कर्जाबापत रु.५० लाख र ऋण अन्तर्गत रु.५० लाख गरी कूल रु.१ करोडको ऋण प्रवाह सीमा स्वीकृत भएकोमा ऋणी कम्पनीको ललितपुर, इमाडोलस्थित कि.नं.८३३, ८३२ र २८ को घर जग्गा मार्जिन कट्टा गरी रु.१,३०,००,०००। (एक करोड तीस लाख) धितो जमानत लिई पछि बैंकले सकार गरिसकेको हुँदा धितो नलिएको भन्ने विशेष अदालतको निर्णयाधार त्रुटिपूर्ण छ। पूर्व निर्यात कर्जामा रु.५०,००,०००। (पचास लाख) को सीमा भएकोमा म प्रबन्धक र सहायक रहँदा रु.१०,००,०००। (दश लाख) कर्जा प्रवाहमा दस्तखत गरेकोमा सो रकम प्रवाह गर्दा सीमा उल्लंघन गरी वद्विनियतपूर्वक ऋण दिएको मान्नु त्रुटिपूर्ण छ। कर्जा प्रवाह गर्दा FBN बाट प्राप्त रकम असूल नगरी फिर्ता गरेको भन्ने निष्कर्ष समेत गलत छ। साथै ३३।१६ र ३३।२९ को रु.१०,००,०००। (दश लाख) कर्जा चुक्ता भैसकेको भन्ने रा.वा.बैंक वानेश्वर शाखाको च.नं.२२५२ मिति २०६१।१०।२० को पत्रले पुष्टि FBN भइरहेको छ। FBN बापतको पूर्व निर्यात कर्जाको प्राप्त रकम असूल गरी फिर्ता गर्ने दायित्व ममा थिएन। सोको तोक आदेश मैले गरेको होइन। LC NO १३२०६५ को FBN को रकमबाट पूर्व निर्यात कर्जा प्रवाह भएको

छैन । साथै FBN ३३३७३ को पूरै रकम ऋणीको खातामा गएको छैन । सोको तोक आदेश मैले गरेको पनि होइन । उक्त FBN ३३३७३ को रकम ताकेता गर्न म सरुवा भएपछि मैले गर्ने होइन । २०५५।१।८ मा सम्पन्न कारोवारमा २०५५।६।१६ को परिपत्र पालना नगरेको भन्नु त्रुटिपूर्ण हुन्छ ।

Back to Back LC को रकम कारोवार हुँदा म सरुवा भैसकेकोले सो रकम असूलउपर गर्न मैले तदारुखता नदेखाएको भन्न मिल्दैन । LC रकम खातामा चढाउने कार्यी ऋण फाँटको हो । व्यक्तिगत सीमा उपभोग रजिष्टर्ड हराएको भन्ने तर्क पनि त्रुटिपूर्ण छ । सो रजिष्टर्ड मैले नभई सहायक प्रबन्धकले जिम्मा लिने हो । निर्यात कर्जा नं. ३३।१६ मा प्रबन्धकको हैसियतबाट रु.५,००,०००। र कर्जा नं. ३३।२९ मा सहायकको हैसियतबाट रु.५,००,०००। ३३३७३ बाट रु.२६,५०,२००। ३३।२३३ बाट रु.५,६९६८३।०९ समेतको रकम असूल भई शून्यमा रहेको भनी च.नं.२२२२। मिति २०६।१।१०।२०को पत्रबाट खुलाई पठाएकोलाई मूल्याङ्कन गरिएको छैन । तसर्थ विशेष अदालतले प्रमाणको उचित मूल्याङ्कन नगरी मलाई जरीवाना गरेको इन्साफ बदरभागी हुँदा बदर गरी भूठा अभियोगदावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतको पुनरावेदन ।

विशेष अदालतको फैसलामा चित्त बुझेन । अभियोग दावीमा रु.४९२३००।८४ बराबरको रकम हानि नोक्सानी पुऱ्याएको भनेपनि सो रकम यो यसप्रकारले मासे खाएको भन्न सकेको छैन । ऋणी कम्पनीले प्रतीतपत्र कारोवार गर्दा राखेको धितोबाट पूर्व निर्यात कर्जाको कारोवार गरेको कारणले मात्र भ्रष्टाचार ठहर गर्न मिल्दैन । पूर्व निर्यात कर्जा प्रवाह गर्दा ऋणी कम्पनीको भुक्तानी क्षमता र विश्वसनीयता हेरेर ऋण दिइने हुँदा त्यसमा वद्वनियत हुँदैन । ऋणीको घरजग्गा धितो राखी कर्जा प्रवाह भएको भन्ने कुराको मूल्याङ्कन नगरी हचुवा निर्णयाधार लिइएको छ । ऋणी कम्पनीले कर्जा चुक्ता गर्ने बारेमा केन्द्रीय कार्यालयमा मिति २०५७।१।०।३ मा निवेदन दिइरहेको अवस्थामा सोतर्फ केही मूल्याङ्कन भएको छ । चल् बापत प्राप्त हुने रकमबाट बैकको लेना असूल नगरेको भन्ने निर्णयाधार पनि गलत छ । FBN ३३३७३ मार्फत् प्राप्त रु.२६,५०,२००। मा कर्जाबापत

कट्टा गरी रु.९२,०२,७६३। मात्र पार्टीलाई भुक्तानी दिएको छ । FBN ३३३७७ मा रु.३९,९६,६३५।२० प्राप्त भएकोमा रु.९६,८६०। मात्र बाँकी भई अरु रकम चुक्ता भइसकेको छ । त्यसैगरी FBN ३३२६७ को रु.२०६७।८७५० मध्ये रु.९,३८,८९४। मात्र बाँकी भई अधिकांश रकम असूल भएकोमा त्यसलाई प्रमाणमा लिइएको छैन । मिति २०५४।८।२० देखि २०५५।२।२० सम्म मात्र म बानेश्वर शाखामा कार्यरत् रहेको, मेरो कार्यकालमा धितो लिई कर्जा लगानी गरेको र सम्बन्धित ऋणी कम्पनीबाट रु.५० करोड रकम असूलउपर गरेको तथ्यलाई नहेरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । FBN ३३।२९ को रु.५०,००,०००। सीमा भित्रै रही प्रवाह भएकोमा सो रकम असूल भइसकेको भन्ने च.नं.२२५२ मिति २०६।१।१०।२० को पत्रबाटै स्पष्ट हुन्छ । सो कुराको मूल्याङ्कन गरिएको छैन । FBN ३३।३७७ को रु.३९,९६,६३५।२० मध्ये रु.९६८६०।३४ मात्रै बाँकी रहेकोमा सो रकम पनि विभिन्न शुल्कबापत सम्म बाँकी रहेको हो । FBN ३३३७३ को रु.२६,५०,२००। को कारोवार मिति २०५५।१।८ मा भएकोमा सोको असूल गर्ने म्याद ६ महिना रहेको र म २०५५।२।२० मा सरुवा भएको हुँदा म स्वयंले ताकेता गर्ने भन्ने हुँदैन । मैले गरेको कारोवारमध्ये PXL तर्फ पूरै असूल भइसकेको र FBN तर्फ धेरै असूल भई न्यून रकम मात्रै बाँकी रहेको अवस्थामा मलाई कसूरदार कायम गर्न मिल्दैन । अतः विशेष अदालतको फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीको पुनरावेदनपत्र ।

प्रतिवादीले धरौट रकम फिर्ता दिएको कार्यबाट भ्रष्टाचारको कसूर गरेको भन्ने अभियोग दावीअनुसार विशेष अदालतबाट कसूरदार ठहरी सजाय भएको देखिन आयो । पुनरावेदकले रकम लिनु दिनु गरी वद्वनियत चिताई भ्रष्टाचार गरेको भन्ने कुराको यकीन गरी सो कुरालाई पुष्टि गरेको नदेखिएको र प्रतिवादीको वद्वनियत, लापरवाहीले भ्रष्टाचारजन्य कार्य भएको कुरा प्रमाणित नभएको अवस्थामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०७७ को दफा ७(२) अनुसारको कसूर ठहर गरी विशेष अदालत काठमाडौँबाट भएको फैसला नेकाप २०५२, नि.नं.६०७५ र ने.का.प.२०५४, नि.नं.६४४८ मा प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको परिप्रेक्ष्यमा फरक पर्न

सक्ने देखिँदा छलफलको लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई लगाउको फौ.पु.नं.४६६ र ४८९ का मुद्दा समेत साथै राखी पेश गर्नु भन्ने मिति २०६८।५।२० को आदेश।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री हिरा रेग्मीले मेरो पक्षको हकमा अभियोग लगाउँदा कायम गरिएको विगो असूल भइसकेको भन्ने राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकको मिति २०६९।१०।२० च.नं.२२५२ को पत्रबाट लेखिएकोमा सो कुरा नहेरी सीमा नघाई ऋण प्रवाह गरेको ठहर गरिएको छ। ऋण लगानीको सीमा नाघेको कुनै वस्तुगत प्रमाण छैन। रजिष्टर्ड हराएको भन्ने अभियोग लगाइएको छ। रजिष्टर्डको जिम्मा लिने कर्मचारीको हकमा मात्र सो अभियोग स्थापित हुने हो। मेरो पक्ष बैंकको प्रबन्धक भएकोले रजिष्टर्ड निजले राख्ने र हराउने भन्ने हुँदैन। २०५३।७।१६ मा बानेश्वर शाखाबाट अन्यत्र सरुवा भएपछि ऋणी कम्पनीलाई प्रवाह गरिएको ऋणको सम्बन्धमा अभियोग लगाई विगो कायम गर्नु त्रुटिपूर्ण छ। सरुवा भएपछि जारी भएका परिपत्र उल्लंघन गरी ऋण प्रवाह गरेको भन्ने आधार नै गलत भएको र गलत आधारमा कसूरदार कायम गरी जरीवाना गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा सो फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउनु पर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता श्री कुमारमणि कोइरालाले कर्जाको सीमा उल्लंघन गरेको भनी विशेष अदालतले दोषी ठहर गरेकोमा पूर्व निर्यात कर्जाको सीमा रु.५०,००,०००। (पचास लाख) र TRC अन्तर्गत रु.५०,००,०००। (पचास लाख) गरी जम्मा रु.९,००,००,०००। (एक करोड) को सीमा रहेकोमा मेरो पक्षको हस्ताक्षरबाट केवल रु.९०,००,०००। (दश लाख) मात्र ऋण प्रवाह भएको, सो बापत ऋणीको धितो लिई सकार समेत भैसकेको कुरालाई मूल्याङ्कन नगरी हचुवाको भरमा कसूरदार कायम गरी जरीवाना गर्ने गरी विशेष अदालतबाट भएको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरी सफाइ हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

पुनरावेदक प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सुशीलकुमार पन्त र श्री नारायणबल्लभ पन्त तथा विद्वान अधिवक्ता श्री जगदीशचन्द्र पाण्डेले हाम्रो पक्ष शाखा प्रमुख हुँदाको अवधिमा प्रवाह भएको ऋण चुक्ता गर्ने विषयमा ऋणी कम्पनी स्वयमले राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक केन्द्रीय कार्यालयमा मिति २०५७।१०।३ मा निवेदन दिइरहेको हुँदा ऋण असूली गर्नेतर्फ उदासीन रहेको भन्ने विशेष अदालतको निर्णयाधार गलत छ। FBN मार्फत् प्राप्त रकमहरू मध्ये पनि अधिकांश असूल भई नगन्य रकम बाँकी रहेको भन्ने च.नं.२२५२ मिति २०६९।१०।२० को पत्रबाट स्पष्ट भैरहेकोमा सो कुरालाई बेवास्ता गरी FBN को रकम ऋणी कम्पनीलाई नै भुक्तानी दिएको भन्ने विशेष अदालतको ठहर त्रुटिपूर्ण छ। अभियोग लगाउँदा आधार लिएका परिपत्रहरू हाम्रो पक्ष बानेश्वर शाखाबाट मिति २०५५।२।२० मा सरुवा भइसकेको हुँदा निजको हकमा आकर्षित हुन सक्दैनन्। तसर्थ हाम्रो पक्षको पालामा भएको ऋण लगानी रकमहरूमध्ये अधिकांश रकम असूल भएको कुरा मिसिलबाट देखिँदा देखिँदै आत्मपरक रुपमा ऋण असूल गर्ने तर्फ चासो नदेखाएको भनी जरीवाना गर्ने गरेको फैसला उल्टी गरी अभियोग दावीबाट सफाइ हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद पौडेलले प्रतिवादीहरूले ऋणी कम्पनीलाई ऋण दिँदा ऋणको सीमा नघाई पुरानो बक्यौता असूल नगरी बारम्बार ऋण थप्दै गएको तर असूलउपर गर्ने तर्फ चासो नदेखाएको कारणले ऋण लगानी भएको रकम जोखिममा परी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएको कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट पुष्टि भैरहेको अवस्था हुँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार कायम गरी जरीवाना गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला कानूनसम्मत छ। तसर्थ सो फैसला अन्यथा परिवर्तन गर्नुपर्ने आवश्यकता नहुँदा सदर हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरियो।

यसमा विशेष अदालतको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले आफू राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाको प्रबन्धक रहेका बखत ऋणी प्रतिवादीलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वदैनियतले पटक पटक गरी साँवा रकम रु.२६,७८,३९५।२० लगानी गरी सो साँवा तथा सोको २०६१ असोज मसान्तसम्मको ब्याज रु.५५,४३,५४८।२० समेत गरी जम्मा विगो रु.८२,८१,९४३।४० बराबर बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याएको, अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतले आफू प्रबन्धक र सहायकको हैसियतमा सोही शाखामा कार्यरत रहँदाको अवधिमा पटक-पटक गरी अर्का ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नालाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि पुऱ्याउने वदैनियतले साँवा रु.४२,१९,८८३।०९ र सोको २०६१ असोज मसान्तसम्मको ब्याज रु.२२,९१,२३७।७७ समेत कुल रु.६५,११,१२०।०९ विगो हानि नोक्सानी पुऱ्याएको, त्यस्तै अर्का पुनरावेदक प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले सोही शाखाको प्रबन्धक रहँदाको अवधिमा ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नालाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याउने वदैनियतले पटक-पटक गरी साँवा रु.३३,८५,९५४।८४ र सोको २०६१ असोज मसान्तसम्मको हुने ब्याज रु.७,३७,०५०।०१ समेत जम्मा रु.४१,२३,००४।८४ बराबरको रकम हानि नोक्सानी पुऱ्याएको भन्दै साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२), १३ २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (१) को (छ) (ज) (झ) सोही उपदफा (३), दफा १२ र १७ समेतबमोजिम सजाय हुन् माग दावी लिई अभियोगपत्र पेश भएको देखिन आउँछ ।

त्यसैगरी प्रतिवादीहरूमध्ये दिलिपकुमार श्रेष्ठले विगो रु.१६,४८,८२७।३७ प्रतिवादी गीता पराजुलीले विगो रु.१,३६,६७,२५५।११ प्रतिवादी महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्गले विगो रु.७,३२,५५,१३१।०३, प्रतिवादी बालप्रसाद न्यौपानेले विगो रु.८,४२,२७,१०३।१४ बराबरको रकम ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नालाई लगानी गर्दा ऋणीलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई

गैरकानूनी नोक्सानी पुऱ्याउने वदैनियतपूर्वक लगानी गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्दै सोही आधारमा निजहरूउपर सजाय हुनुपर्दछ भन्ने अभियोग रहेको देखिन्छ ।

ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना मुख्य सञ्चालक रहेको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि. ले आ.ब.२०५२।०५३ देखि २०५८ सम्ममा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाबाट प्रबन्धक श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, भरतबहादुर बस्नेत, वीरेन्द्रनाथ लोहनी, दिलिपकुमार श्रेष्ठ समेतको कार्यकालमा पटक पटक कर्जा लिएको कूल विगो १८,००,३२,२६५।९४ नतिरी आफूलाई गैरकानूनी लाभ र बैंकलाई गैरकानूनी हानि नोक्सानी पुऱ्याएको भन्दै निज प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नाउपर साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ८ र २९ तथा हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ८ को उपदफा (४) बमोजिम सजाय हुन् भनी अभियोग लगाइएको देखियो ।

प्रतिवादीमध्येका केवलकृष्ण खन्ना, गीता पराजुली, महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग र बालप्रसाद न्यौपानेले शुरु म्यादै गुजारी बसेका, निजहरूमध्ये केवलकृष्ण खन्नालाई २ वर्ष कैद गरी निजबाट विगो रु.१८,००,३२,२६५।९४ भराई पाउने र प्रतिवादीहरू श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, भरतबहादुर बस्नेत, वीरेन्द्रनाथ लोहनी तथा अन्य प्रतिवादीहरू दिलिपकुमार श्रेष्ठ, गीता पराजुली, महेन्द्रभक्त प्रधानाङ्ग र बालप्रसाद न्यौपानेलाई जनही रु.५०००। जरीवाना हुने गरी विशेष अदालतबाट फैसला भएकोमा सो फैसलाउपर प्रतिवादीहरू श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, भरतबहादुर बस्नेत र वीरेन्द्रनाथ लोहनीको तर्फबाट पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश भएको देखियो र मूलतः पुनरावेदन सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

३. मिसिल संलग्न अभियोगपत्र लगायतका कागजातहरूको अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, भरतबहादुर बस्नेत र वीरेन्द्रनाथ लोहनीउपर एउटै कारोवारको विषयमा अभियोग लगाइएको नभई निजहरू राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखामा प्रबन्धक रहँदाको अवधिमा निजहरूले अर्का प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना प्रमुख सञ्चालक रहेको फोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.लाई विभिन्न समयमा ऋण प्रवाह गरेको छुट्टाछुट्टै कारोवारको विषयमा

अभियोग लगाइएको अवस्था हुँदा सर्वप्रथम पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको हकमा लठाइएको अभियोगदावी एवं निजको पुनरावेदन जिकीरका सन्दर्भमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ । सो सम्बन्धमा हेर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठ प्रबन्धक रहेको समयमा निजको दस्तखतबाट राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, शाखा कार्यालय बानेश्वरमार्फत् ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना मुख्य सञ्चालक रहेको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट्स प्रा.लि.को नाममा एल.सी.नं.३११०० बाट मिति सन् १९९६।२।१२ मा युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा सोबापत विदेशी बैंकलाई भुक्तानी पठाएको साँवा रु.५९३०७।२४ असूल हुन नसकेको भन्ने देखिन्छ । त्यसैगरी एल.सी.नं.३१।६७५ बाट मिति सन् १९९६।५।५ मा यु.एस.डलर १,१८,५००। को युसान्स एल.सी.खोलिएकोमा यु.एस.डलर ५,२१०।४० मात्रको सामान आयात भई यु.एस.डलर ३३,२९।६० को सामान आयात नै नभई अपचलन भएको तथा बैंकले सम्बन्धित Beneficiary लाई यु.एस.डलर ३९०५।१६ भुक्तानी दिएको हुँदा सो बराबरको रु.२२,३७,८६१।२४ असूल हुन बाँकी रहेको देखिन्छ । एल.सी. नं.३२।११६ बाट सन् १९९६।९।५ मा यु.एस.डलर ५७,५००। को युसान्स एल.सी. खोलिएकोमा सो बापतको रु.३,८१,२२६।९६ ऋणी प्रतिवादीबाट असूलउपर हुन नसकेको भन्ने देखिन्छ । यसरी प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको दस्तखतबाट खोलिएका उपर्युक्त एल.सी.नं. ३१।१००, ३१।६७५ र ३२।११६ बाट ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नासंग AOC कर्जाबापत कुल रु.२६,७८,३९५।२० लगानी भएको तथ्यमा कुनै विवाद देखिन आएन ।

४. उपर्युक्तवमोजिमका एल.सी.बाट ऋण प्रवाह गर्दा ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना मुख्य सञ्चालक रहेको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्ट प्रा.लि.का नाममा खोलिएका अन्य विभिन्न मितिका एल.सी. मार्फत् लगानी भएको रकम भुक्तानी हुन बाँकी नै रहेको र त्यस्तो पूर्व मितिको एल.सी. मार्फत् लगानी गरिएको रकम असूल नहुँदै प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठको दस्तखतबाट खोलिएका ३१।१००, ३१।६७५ र ३२।११६ को एल.सी. मार्फत् अभियोग दावीमा उल्लिखित कुल रु.२६,७८,३९५।२० रकम उही पार्टीलाई थप कर्जा

प्रवाह गरेको देखिन आउँछ । त्यसरी एल.सी. मार्फत् ऋण प्रवाह गर्दा ऋणी कम्पनीको लागि राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय कार्यालयले तोकिएको विभिन्न कारोवारतर्फको ऋण लगानीको हद अर्थात् सीमा समेत प्रतिवादी कार्यरत् शाखा कार्यालयमा उपलब्ध गराइएको तथ्य मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन्छ । तर उक्त ऋणी कम्पनीलाई पटक पटक ऋण प्रवाह गर्दा विभिन्न शीर्षकको अधिकतम् सीमा के कति हो भन्ने तर्फ प्रतिवादीले यथासमयमा ध्यान दिई आफूले ऋण प्रवाह गर्नु पूर्व सो सीमा वा हद स्वयं देखिने गरी कुनै अभिलेख राखेको वा सो ऋण कारोवारलाई त्यस्तो सीमासंग भिडाई यकीन गरेको भन्ने देखिँदैन । यसका अतिरिक्त पुनरावेदक प्रतिवादीले ऋणी प्रतिवादीसंग AOC कारोवार गर्दाका अवस्थामा सोभन्दा अगाडि विभिन्न समयमा एल.सी. खोली प्रवाह गरिएको विभिन्न शीर्षकको ऋणको असूलीतर्फ कुनै कारवाही गरेको पनि देखिँदैन । त्यस्तो पुरानो ऋण बाँकी छँदाछँदै आफ्नो कार्यकालमा थप एल.सी. खोली एउटै ऋणी पार्टीलाई पटक पटक ऋण प्रवाद गर्दै जाँदा आफूले प्रवाह गरेको ऋण एवं पहिलेदेखिको बक्यौता ऋण असूलउपर हुनसक्ने गरी ऋणीको अचल सम्पत्ति छुट्टै धितो लिएको अवस्था पनि देखिँदैन । उल्लिखित एल.सी. मार्फत् ऋणी प्रतिवादीलाई कर्जा प्रवाह गरेको मितिमै सो कर्जा प्रवाहको अभिलेख अध्यावधिक रुपमा राख्नुपर्नेमा सो नगरी रकम भुक्तानी गरेको मितिभन्दा पछाडि मात्र सो कारोवार सम्बन्धित खातामा प्रविष्टि (Posting) गरेको अवस्था समेत मिसिल संलग्न राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकबाट प्राप्त छानवीन प्रतिवेदन सहितका प्रमाण कागजहरूबाट देखिएको छ । यस्तो स्थितिमा ऋणी प्रतिवादीबाट ऋण प्रवाह भएकै दिन देखि बैंकलाई प्राप्त हुने ब्याज समेतमा नकारात्मक असर पुगेको अवस्था देखिएको छ ।

५. पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो कार्यकालमा एल.सी.खोली रकम लगानी गर्दा सोभन्दा अगाडि सोही पार्टीलाई पटक-पटक ऋण लगानी भई असूल हुन बाँकी रहेको कुरा थाहा नपाएको भन्ने अवस्था पनि देखिँदैन । यसरी आफ्नो पालामा ऋण लगानी गर्दा आफूले लगानी गरेको सो ऋणलाई सुरक्षित रुपमा असूलउपर गर्ने प्रयोजनको लागि प्रचलित

ऐन, नियम एवं बैकिङ्ग नीति, निर्देशन र परिपत्रहरू बमोजिम ऋणी प्रतिवादीको अचल सम्पत्ति छुट्टै रुपमा धितो लिई मात्र ऋण लगानी गर्नुपर्ने दायित्व पुनरावेदक प्रतिवादीको हो भन्ने कुरामा कुनै विवाद हुन सक्तैन । तर आफ्नो कार्यकालमा खोलिएका Advanced on credit कर्जाका प्रतीतपत्रहरूको रकमको ऋण प्रवाह गर्नु पूर्व सोही पार्टीलाई आफ्नो बैंकबाट पूर्व मितिहरूमा प्रवाह भएका ऋणहरू चुक्ता भएको छ, छैन र आफूले थप कारोवार गर्दा बैंकको सम्पत्ति पछि सुरक्षित रुपमा असूल हुने अवस्था छ, छैन भन्नेतर्फ सचेत भई त्यसरी ऋण प्रवाह गरेको सबै कारोवारहरूको पारदर्शी, यथार्थपरक र विश्वसनीय रुपमा हिसाव किताब राखी थप ऋण प्रवाह गर्नु औचित्यपूर्ण भएमा मात्रै एउटै पार्टीलाई थप एल.सी. खोली ऋण प्रवाह गर्नुपर्ने हुन्छ । तर विवादित एल.सी.मार्फत् प्रवाह गरेको ऋण रकमको सम्बन्धित खाता बही ऋण प्रवाह गरेकै मितिमा नराखी ढिलो गरी खातामा हिसाव चढाएको भन्ने प्राप्त प्रमाणहरूबाट देखिँदा ऋण लगानीमा जिम्मेवारीपूर्वक काम भएको पाइदैन ।

६. यसका अतिरिक्त पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो कार्यकालमा प्रतिवादीमध्येकै केवलकृष्ण खन्ना मुख्य सञ्चालक रहेको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्टस् प्रा.लि.लाई एल.सी.मार्फत् ऋण प्रवाह गर्दा त्यसको अधिकतम सीमा वा हद के कति हो भन्ने तथ्य स्पष्ट रुपमा देखिने गरी सीमा उपभोग रजिष्टर राखी ऋणको सीमा नाघेको छ वा छैन हेरी जाँची सीमाभित्रै रहेको र पहिलेको ऋण असूल भई वा असूल हुने गरी सुरक्षित गरिएको भन्ने देखिए पछि थप धितो लिई कर्जा प्रवाहको लागि थप एल.सी.खोल्नु पर्नेमा त्यस्तो सीमा उपभोग रजिष्टर सम्बन्धमा उचित ध्यान नदिई एकपछि अर्को रुपमा एल.सी. थप खोली असुरक्षित तवरले ऋण प्रवाह गरेको देखिन्छ । त्यसरी छुट्टै धितो नदिई प्रवाह भएको ऋण सदैव जोखिममा पर्ने भन्ने कुरा यी पुनरावेदकलाई थाहा नहुने भन्ने हुँदैन । बैंकको शाखा प्रबन्धक जस्तो जिम्मेवार ओहदामा बसेको पुनरावेदक प्रतिवादीले आफूले ऋण प्रवाह गर्दा अनिवार्य रुपमा धितो लिई सुरक्षित रुपमा लगानी गर्नुपर्ने पदीय कर्तव्यविपरीत

विना धितो एउटै पार्टीलाई पहिलेदेखिको ऋण असूल हुन बाँकी रहेकै अवस्थामा पटक-पटक एल.सी.खोल्दै थप ऋण प्रवाह गर्नुबाट निजले असल नियत साथ सो विवादित प्रतीतपत्रहरू खोलेको नदेखिई ऋणी प्रतिवादीसँग मिलेमतो गरी बैंकलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने समेतको वदनियत राखी सो कार्य गरेको मान्नु पर्ने हुन्छ ।

७. जहाँसम्म निज पुनरावेदक प्रतिवादी मिति २०५३।७।१६ सम्ममात्र बानेश्वर शाखामा रहेको हुँदा अभियोग दावीमा उल्लेख गरेको परिपत्र सो मितिभन्दा पछाडि जारी भएको हुँदा पछि गरिएको परिपत्र उल्लंघन गरेको भन्न मिल्दैन भन्ने निज तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीको तर्क रहेको छ, सो सम्बन्धमा विचार गर्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, केन्द्रीय कार्यालय, बैंक व्यवसाय विभागको मिति २०४८।१२।३० को परिपत्र नं. ३१।०४८।०४९ मार्फत् मातहतका शाखा कार्यालयहरूका प्रबन्धकलाई सम्बोधन गरी दिएको निर्देशनमा आयात प्रतीतपत्र कारोवार गर्ने बैंकका विश्वस्त ग्राहकले प्रतीतपत्र खोली भिकाएको सामान नेपाल सीमासम्म आइसकेपछि बढीमा ९० दिनभित्र प्रतीतपत्रको रकममा मार्जिन कटाई हुने साँवा ब्याज बुझाउने गरी तोकिएको लिखत गराई ग्राहकको योग्यता बुझी विलम्ब भुक्तानी सुविधा प्रदान गर्ने र यसरी दिइने सुविधा पूर्णतः ग्राहकको विश्वनीयतामा भर पर्ने हुँदा यस्तो सुविधायुक्त प्रतीतपत्र खोल्दा नै सो रकम खाम्ने सुरक्षण लिनुपर्ने छ । सुरक्षणबापत बैंक मुद्ती रसिद, नेपाल सरकारको विकास ऋणपत्र, बचतपत्र अथवा बैंकलाई मान्य हुने अचल सम्पत्ति रीतपूर्वक लिनुपर्ने छ । सुरक्षणबापत अचल सम्पत्ति भएमा ग्राहकको विश्वसनीयता र कारोवार हेरी मूल्यांकित रकमको ५० देखि ७० प्रतिशतसम्म सुविधा दिन सकिने भनी स्पष्ट निर्देशन दिएको देखिन्छ । सोही विभागको मिति २०५०।४।२९ को परिपत्र नं. ५।०५०।५९ समेतबाट विलम्ब भुक्तानी वा युसान्स आयात प्रतीतपत्र खोल्नु पर्दा न्यूनतम नगद मार्जिन बाहेक बाँकी रकमका लागि पूरै थप सुरक्षण लिएर मात्र सीमाभित्र रही आयात प्रतीतपत्र खोल्न सकिने भनी निर्देशन दिइएको देखिन आउँछ ।

८. उल्लिखित परिपत्रहरूको पालना गर्नुपर्ने जिम्मेवारी पुनरावेदक प्रतिवादी समेतको भएको भन्नेमा कुनै विवाद छैन । तत्पश्चात् जारी भएको च.नं. २६ मिति २०५३।१२।२८, च.नं. २०५८।१।२० तथा च.नं. ३२ मिति २०५८।३।१२ का परिपत्रहरूले समेत माथि उल्लिखित २०४८।१।२।३० को परिपत्र र २०५०।४।२९ को परिपत्रलाई अन्यथा गरेको नभई थप निर्देशनहरू दिएको भन्ने देखिन्छ । यस्तो अवस्थामा २०४८।१।२।३० को परिपत्रद्वारा एल.सी.खोल्दा सुरक्षण लिई ऋण रकम असूल हुने आधार खडा गरी मात्र लगानी गर्नुपर्ने गरी शाखा प्रबन्धकहरूलाई निर्दिष्ट गरिरहेको व्यवस्था निरन्तर कायमै रहेको अवस्था देखियो । तर विवादित एल.सी.खोल्दा सोअनुरूप सुरक्षणको उचित व्यवस्था नै नगरी हचुवा आधारमा ऋण प्रवाह गरेको र त्यसरी प्रवाह गरिएको रकमको साँवा व्याज असूलउपर हुन नसकी बैंकलाई प्रत्यक्ष रुपमा हानि नोक्सानी समेत पर्न गएको देखियो । तसर्थ पुनरावेदक प्रतिवादी श्रीकृष्ण श्रेष्ठले Advanced on credit (AOC) कर्जा नं. ३१।१००, ३१।६७५ र ३२।१९६ मार्फत् प्रवाह गरेको ऋणको कारोवार असल नियतसाथ भएको नदेखिँदा अभियोग दावीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने निजको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्ने देखिएन ।

९. अर्का प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतको हकमा विचार गर्दा निज राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाको लेखा अधिकृत पदमा कार्यरत रहेको भन्ने देखिएको र निजले शाखाको प्रबन्धकको हैसियतमा पूर्व निर्यात कर्जा तर्फ रु.५,००,०००। (पाँच लाख) र ए.ओ.सी.तर्फ ५,६९,६८३।०९ तथा सहायकको हैसियतबाट पूर्व निर्यात तर्फ रु.५,००,०००। (पाँच लाख) र Foreign Bill Negotiation (FBN) तर्फ रु.२६,५०,२००। समेत गरी कूल रकम रु.४२,९९,८८३।०९ ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना मुख्य सञ्चालक रहेको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्टस्लाई ऋण प्रवाह गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने अभियोग देखिन्छ । मिसिल अध्ययन गर्दा निर्यात तर्फको कर्जा नं. ३३।१६ मार्फत् प्रबन्धकको हैसियतमा रु.५,००,०००। सहायकको

हैसियतमा कर्जा नं. ३३।७९ बाट रु.५,००,०००। तथा Foreign Bill Negotiation तर्फ कर्जा नं. ३३।२७३ बाट रु.२६,५०,२००। र Advanced on Credit तर्फ प्रबन्धकको हैसियतले कर्जा नं. ३३।२३३ बाट रु.५,६९,६८३।०९ समेत जम्मा साँवा रु.४२,९९,८८३।०९ ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नालाई ऋण प्रवाह गरेको देखिन्छ । सो कारोवार गरेको तथ्यलाई अनुसन्धानको क्रममा र अदालतमा समेत प्रतिवादीले स्वीकार गरेको र त्यसरी ऋण प्रवाह गर्ने सिलसिलामा पूर्व निर्यात तर्फ छुट्टै धितो लिनुपर्ने परिपत्रको व्यवस्था अनुसार छुट्टै धितो लिएको देखिँदैन । निजले सो ऋण दिनु भन्दा अगाडि भएका विभिन्न कारोवारबाट प्रवाह भएको ऋण रकम असूल हुन बाँकी नै रहेको अवस्थामा त्यसरी पूर्व निर्यात कर्जा शीर्षकमा एल.सी.खोली थप ऋण दिएको देखिन्छ ।

१०. त्यसैगरी Foreign Bill Negotiation तर्फको कारोवारमा पनि पूर्व ऋण असूल हुन बाँकी हुँदै थप ऋण दिएको र त्यस्तो FBN कारोवारमा अनिवार्य रुपमा संलग्न हुनुपर्ने Bill of Lading, Airways Bill लगायतका कागजातहरू संलग्न गरी Shipment Date भित्र पठाएपछि त्यस्तो Foreign Bill खरीद गर्नुपर्नेमा सो कागजातहरूको अभावमै Bill खरीद गरी बैंकिङ नीति नियम र प्राप्त परिपत्रहरूको विपरीत उक्त कारोवार गरेको देखिन आउँछ । Advanced on Credit तर्फको Back to Back एल.सी. खोल्दा ऋणी प्रतिवादीको फर्मले निर्यात गरेको सामानको रकम आयातकर्ताबाट प्राप्त भएपछि एल.सी.को रकम भुक्तानी दिनुपर्नेमा आयातकर्ताले रकम भुक्तानी नगर्दै एल.सी.को रकम भुक्तानी गरेको देखिएको हुँदा त्यस्तो कारोवारबाट प्रतिवादीले बैंकको लिनुपर्ने रकम सुरक्षित गर्नेतर्फ चासो दिएको भन्न सकिँदैन ।

११. उल्लिखित एल.सी.नं. हरूबाट ऋण प्रवाह गर्दा ऋणी प्रतिवादीको फर्मले लिएको सोभन्दा अगाडिका कर्जाहरूको रकम असूल हुन बाँकी नै रही साँवा र ब्याज बढ्दै गइरहेको देखिँदा देखिँदैको अवस्थामा त्यस्तो पूर्व कारोवार रकम असूल नगरी थप एल.सी.खोली

एक माथि अर्को कारोवारबाट ऋण रकम थप गर्दै जाँदा समग्रमा आफू कार्यरत बैंकको लगानी असुरक्षित हुन् गई हानि नोक्सानी हुन्छ भन्ने तथ्य पुनरावेदकलाई जानकारी नहुने विषय होइन । तर पुनरावेदक प्रतिवादीले आफ्नो पालामा एल.सी.खोली ऋण प्रवाह गर्दा ऋणी पार्टीको अधिकतम सीमा, लगानी गरिएको ऋणको स्थिति, सो ऋण असूल हुनसक्ने अवस्था र त्यसबापत अनिवार्य रूपमा लिनुपर्ने धितो वा सुरक्षण लिनेतर्फ चासो नदेखाई केवल पार्टीको विश्वसनीयता रहेको भन्ने आधारले मात्र ऋण प्रवाह गरेको देखिन्छ । यसका अतिरिक्त एउटै पार्टी वा फर्मलाई पटक पटक थप ऋण प्रवाह गर्दा पहिलेको ऋणबापतको साँवा व्याज असूलीतर्फ कारवाही गरी वा आफूले थप ऋण दिँदा पहिलेको साँवा व्याज कट्टा गरी मात्र ऋण थप गर्नुपर्ने सामान्य बैकिङ्ग नियम समेतलाई वेवास्ता गरी पुरानो बक्यौता माथि थप ऋण प्रवाह गरेबाट पुनरावेदक प्रतिवादीले असल नियत साथ विवादित कारोवार गरेको भन्ने देखिएन ।

१२. जहाँसम्म पुनरावेदक प्रतिवादीको पालामा प्रवाह गरिएको ऋण असूल भएको हुँदा कसूर कायम हुन सक्तैन भन्ने निज तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीको तर्क छ, सो बारेमा विचार गर्दा राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक शाखा कार्यालय बानेश्वरको च.नं. २२५२ मिति २०६१।१०।२० को पत्रबाट ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नालाई विभिन्न एल.सी. खोली प्रवाह गरिएको ऋणहरू मध्ये यी पुनरावेदक प्रतिवादीको पालामा खोलिएका विवादित एल.सी. नं. ३३।१६, ३३।७९, ३३।२७३ समेतको साँवा व्याजको रकम मध्ये ऋणी प्रतिवादीको धितो मूल्याङ्कन गरी बैंकले सकार गर्दाका बखत उपर्युक्त एल.सी.को साँवा व्याज पूरै असूल हुन सकेको भन्ने नदेखिई बैंकको बक्यौता रहिरहेको भन्ने देखिएको छ । सोबाट पनि विवादित एल.सी.हरू खोल्दा प्रचलित ऐन, नियम र परिपत्रअनुरूप ऋणीको अचल सम्पत्तिको वास्तविक मूल्याङ्कन नगरी प्रवाह भएको ऋण जोखिमयुक्त अवस्थामा नै प्रवाह गरिएको भन्ने देखिन आउँछ । पहिला नै प्रवाह भएको ऋणबापत राखिएको धितोलाई नै पछिबाट एल.सी. खोल्दा आधार बनाई एकपछि

अर्को गर्दै थप एल.सी. खोली अनवरत रूपमा ऋण प्रवाह गर्ने तर त्यसरी ऋण प्रवाह गर्दा सो ऋण र बैंकले ऋण असूल गर्नुपर्ने गरी तोकिएको म्यादासम्म हुन आउने ब्याज समेत खाम्न सक्ने गरी छुट्टाछुट्टै धितो भने नलिनुबाटै प्रतिवादीको असल नियत रहेको मान्न सकिदैन ।

१३. यसका अतिरिक्त प्रतिवादीले ऋण प्रवाह गर्दाको बखत प्रचलित कानून एवं बैकिङ्ग नीति, नियम र परिपत्रको पालना भएको थियो वा थिएन भन्ने प्रमुख विषय हुन आउँछ । आफूले कारोवार गर्दाका बखत आफ्नो पदीय कर्तव्य अनुरूपको जिम्मेवारी पूरा नगरी लापरवाहीपूर्वक ऋण प्रवाह गरेकोमा केही साँवा रकमसम्म असूल भएपनि बैंकको लेना बाँकी नै देखिएको अवस्थामा पछिबाट ऋण असूली भएको भन्ने मात्र आधारले सो कामकारवाहीले वैधता प्राप्त गर्ने वा प्रतिवादीको असल नियत स्थापित हुन्छ भन्ने होइन । मूलतः ऋणको कारोवारमा ऋण प्रवाह गर्ने पदाधिकारीको कामकारवाही प्रचलित कानूनको रीत पुऱ्याई असल नियतका साथ बैंकको लगानी सुरक्षित गर्ने गरी भएको हो होइन भन्ने तथ्यबाट मात्रै त्यस्तो पदाधिकारीको असल वा वदनियत स्थापित हुने गर्दछ । प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदक प्रतिवादीले गरेको कारोवारमा बैकिङ्ग नीति नियम र परिपत्रहरूको पालना भएको भन्ने देखिदैन । तसर्थ पछाडि ऋण असूल भएको भन्ने मात्र आधारबाट तत्कालको अवस्थामा प्रतिवादीले अनियमित तवरबाट गरेको ऋण प्रवाहको कार्यको दायित्वबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउन सक्ने हुँदैन । अतः मिसिल प्रमाणबाट प्रतिवादी भरतबहादुर बस्नेतको पालामा भएका विवादित कर्जाको कारोवारमा मिति २०४८।१२।३० को परिपत्र नं. ३१ समेतको पालना भएको भन्ने नहुँदा निजले गरेको कारोवार असल नियत साथ भएको मान्न मिल्ने र अभियोग दावीबाट पूर्णतः सफाइ पाउन सक्ने देखिएन ।

१४. पुनरावेदक प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीको हकमा विचार गर्दा निज राष्ट्रिय वाणिज्य बैंक, बानेश्वर शाखाको प्रबन्धक रहेको समयमा ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्ना मुख्य सञ्चालक रहेको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्टस् प्रा.लि.को नाममा पूर्व निर्यात

कर्जा तर्फ र Foreign Bill Negotiation समेत तर्फ गरी विभिन्न एल.सी.खोली कूल रु.३३,८५,९५४।८४ को ऋण प्रवाह गरेको र त्यसरी ऋण प्रवाह गर्दा छुट्टै धितो नलिई बैंकको लगानी असूल नहुने गरी ऋण दिएको हुँदा बैंकलाई हानि नोक्सानी पुग्न गएको भन्ने मुख्य अभियोग दावी रहेको देखिन्छ ।

१५. मिसिलको अध्ययन गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादीको पालामा पूर्व निर्यातकर्जा तर्फ कर्जा नं. ३३२९ बाट रु.५,००,०००। Foreign Bill Negotiation तर्फ कर्जा नं. ३३३७३, ३३३७७ र ३३३६७ समेतबाट जम्मा रु.२८,८५,९५४।८४ गरी कूल साँवा रु.३३,८५,९५४।८४ को कारोवार गरिएको देखिन्छ । सो मध्ये पूर्व निर्यात कर्जातर्फको कारोवारमा छुट्टै धितो राखिएको देखिँदैन । सो पूर्व निर्यात कर्जा लिने ऋणी प्रतिवादीको सामान निर्यात भई सोको प्रमाणहरू प्राप्त भएपछि Foreign Bill Negotiation गरी प्राप्त हुने रकमबाट ऋणी प्रतिवादीलाई भुक्तानी गर्दा बैंकको लिन बाँकी रकम असूल गरी बाँकी रकममात्र फिर्ता गर्नुपर्ने कर्तव्य पुनरावेदक प्रतिवादी समेतको रहेको तथ्यमा विवाद छैन । तर त्यसरी बैंकको लिनुपर्ने रकम असूल नै नगरी ऋणी प्रतिवादीलाई पूर्व निर्यात कर्जाको पूरै रकम प्रवाह गरेको देखिन्छ ।

१६. त्यसै गरी Foreign Bill Negotiation तर्फको कारोवार हेर्दा सो कारोवारको सिलसिलामा ऋणी प्रतिवादीले पूर्व निर्यात कर्जा बापत लिएको ऋण रकम कटाई बाँकी हुन आउने रकम मात्र भुक्तानी गर्नुपर्ने बैकिङ्ग नीति एवं परिपत्र रहेको देखिन्छ । तर FBN को कर्जामा सो अनुरूप पूर्व निर्यातकर्जाको कर्जा रकम कटाउने सम्बन्धमा कुनै कारवाही नगरी FBN बाट प्राप्त सबै रकम ऋणी प्रतिवादीको खातामा जम्मा गरिदिएको र त्यसबाट बैंकको कूल असूल हुनुपर्ने रकम (Outstanding) बढ्दै गएको अवस्था देखिन्छ । FBN कारोवारमा अनिवार्य रूपमा हेर्नुपर्ने Bill of lading, Airways Bill र Shipment Date समेतमा विचार पुऱ्याएर मात्रै सो बापतको रकम सम्बन्धित पार्टीलाई भुक्तानी गर्नुपर्नेमा सो प्रक्रियातर्फ पुनरावेदक प्रतिवादीले ध्यान दिई प्रक्रियासम्मत रूपमा सो शीर्षकको रकम भुक्तानी

गरेको देखिँदैन । यी समग्र अवस्थाहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादी वीरेन्द्रनाथ लोहनीले ऋणी प्रतिवादी केवलकृष्ण खन्नासँगको बैकिङ्ग कारोवारमा आफू कार्यरत् बैंकको लेना असूलीतर्फ ध्यान नदिई पुरानो लेना रकम बाँकी नै रहँदारहँदै एकपछि अर्को हुने गरी समग्रमा आफू कार्यरत् बैंकको लेना बक्यौता (Outstanding) बढाउँदै जाने कार्यमा प्रत्यक्ष रूपमा सरिक भई बैंकलाई हानि नोक्सानी र ऋणी प्रतिवादीलाई अनुचित रूपमा फाइदा पुग्ने कार्यमा संलग्न रहन गएको देखिँदा निज प्रतिवादी समेतले आरोपित अभियोगबाट पूर्णतः उन्मुक्ति पाउने अवस्था देखिएन ।

१७. अतः माथि विवेचना गरिएका आधार प्रमाणहरूबाट पुनरावेदक प्रतिवादीहरू श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, भरतबहादुर बस्नेत र वीरेन्द्रनाथ लोहनीको पालामा प्रतिवादीमध्येका केवलकृष्ण खन्ना मुख्य सञ्चालक रहेको नेपाल प्रोफेशनल गार्मेन्टस् प्रा.लि.का नाममा गरिएका कर्जाको कारोवारहरूमा बैकिङ्ग नियम नीति एवं मिति २०४८।१२।३० को परिपत्र नं. ३१।०४८।०४९ र तत्पश्चात् जारी भएका विभिन्न परिपत्रहरू समेतको पालना नभई अनियमित रूपमा कर्जा प्रवाह गरी राष्ट्रिय वाणिज्य बैंकलाई गैरकानूनी रूपमा हानि नोक्सानी र ऋणी प्रतिवादीलाई गैरकानूनी लाभ पुग्न गएको देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरू श्रीकृष्ण श्रेष्ठ, भरतबहादुर बस्नेत र वीरेन्द्रनाथ लोहनीलाई तत्काल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(२) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ७(२) र २९(२) बमोजिम जनही रु.५०००। (पाँच हजार) जरीवाना गर्ने गरेको विशेष अदालतको मिति २०६४।३।१२ को फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । अभियोग दावीबाट पूर्ण सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

संवत् २०६८ साल माघ २५ गते रोज ४ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८७६८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल

०६८-WO-०२७०

आदेश मिति: २०६९।१।६।४

मुद्दा :-परमादेशको समेत ।

निवेदक: जिल्ला सुनसरी, इनरुवा नगरपालिका वडा
नं. ५ बस्ने केशवप्रसाद बराल

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को
कार्यालय, समेत

- आयुक्त पदमा नियुक्त गर्दा यो यस्तो शर्त पूरा भएमा मात्र क्रियाशील हुने भनी सशर्त नियुक्त नगरिएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त नियुक्त हुन नसकेको कारण देखाएर अनिश्चित कालसम्म पदभार ग्रहण गर्नबाट बञ्चित गर्न नमिले ।
- नियुक्ति संविधान र कानूनसम्मत् भएपछि निजलाई दिएको नियुक्ति प्रमुख पदाधिकारी नियुक्त हुन नसकेको कारण देखाई शपथग्रहण नगराई भइसकेको नियुक्तिलाई निष्क्रिय बनाइरहन नमिले हुँदा प्रमुख आयुक्त नियुक्त नभएको कारणले मात्र नियुक्ति क्रियाशील गराउन नसकिएको भन्ने भनाई न्यायोचित र तर्कसंगत मान्न नमिले ।

(प्रकरण नं. ६)

- नियुक्त भइसकेका पदाधिकारीलाई पनि शपथ ग्रहण गराउन नसकिएकै कारणले कार्यभार सम्हाल्ने अवस्था नभएको भन्ने कुरा मुलुकमा कानूनको शासन कायम गर्ने, राज्ययन्त्रको सञ्चालनमा सुशासन कायम गर्ने, लोकतन्त्रका आधारभूत मान्यताहरू प्रति

प्रतिबद्ध एवं जनताप्रति उत्तरदायी सरकारको लागि कदाचित शोभनीय मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं. ७)

- व्यक्तिगत हित वा सरोकारको लागि दायर गरिएको निवेदनमा सार्वजनिक हित सरोकारको कुरा समेत निहीत रहेको देखिन आएको अवस्थामा यस अदालतले सो दृष्टिकोणबाट समेत हेर्न मिल्ने ।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बन्दीबहादुर कार्की र शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताद्वय तुलसी भट्ट र रामप्रसाद भण्डारी
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे

अवलम्बित नजीर:नेकाप २०६७, नि.नं.७५१९

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३(३) (च), १८, १९, १०७(२), ११९(२), १४९
- संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८
- संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४
- कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ को खण्ड (त)

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७ (२) अनुसार यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको भई पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-

(सहजताको लागि नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ लाई संविधान, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई आयोग भनी उल्लेख गरिएको छ ।)

म निवेदकलाई संविधानको धारा ११९(५) बमोजिम आयोगको आयुक्तको पदमा नियुक्त हुन योग्य व्यक्ति रहेको कारणबाट उक्त पदमा नियुक्ति

गर्न प्रत्यर्थी संवैधानिक परिषदले सिफारिश गरी प्रत्यर्थी सार्वजनिक सुनुवाइ समितिबाट सार्वजनिक सुनुवाइ समेत गरी मिति २०६६।१०।७ को पत्रबाट सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूले निवेदकलाई उक्त पदमा नियुक्त गर्नु भएको छ। संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४ मा नियुक्त भएका प्रमुख पदाधिकारी तथा पदाधिकारीले आफ्नो कार्यभार सम्हाल्नु अघि पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहण गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको छ। ऐनको उक्त व्यवस्थाबमोजिम पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहण नगरी कार्यभार सम्हाल्न नमिल्ने भएको र निवेदकलाई हालसम्म शपथ ग्रहण नगराइएकोले कार्यभार सम्हाल्न पाएको छैन। राष्ट्र प्रमुखबाट नियुक्ति भएका संवैधानिक निकायका प्रमुख पदाधिकारी तथा पदाधिकारीहरूलाई अविश्वस्य शपथ ग्रहण गराई नियुक्तिलाई क्रियाशील गराउने अभिभारा प्रत्यर्थीहरू व्यवस्थापिका संसद, नेपाल सरकार, संवैधानिक परिषद, प्रधानमन्त्री समेतको रहेको छ। शपथ ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा प्रत्यर्थी कार्यालयहरूका माथवर अधिकारहरूसँग सम्पर्क गर्दा प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति नभएकोले शपथ ग्रहण गराउनेतर्फ आवश्यक कारवाही भई रहेको भन्ने लगायतका विभिन्न जवाफहरू दिई निरन्तर झुलाउने काम मात्र भएको छ। संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४ मा व्यवस्था भएबमोजिम सम्माननीय प्रधान न्यायाधीशसमक्ष प्रस्तुत गरिएको छैन।

संविधानको धारा ११९(३) ले आयोगको प्रमुख आयुक्त र आयुक्तहरूको पदावधि नियुक्तिको मितिले छ वर्षको हुने भन्ने व्यवस्था गरेको छ। उक्त संवैधानिक व्यवस्थाको अधीनमा निवेदकले शपथ ग्रहणको कारणबाट कार्यभार सम्हाल्न नपाउने हो भने छ वर्षपछि निवेदकको पदावधि कार्यभार नसम्हाल्दै समाप्त हुने अवस्था छ।

सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट भएको नियुक्ति क्रियाशील भई कार्यभार सम्हाल्न पाउने आशामा लामो समयसम्म प्रतिक्षा गरेकोमा हालसम्म पनि निवेदकको नियुक्ति क्रियाशील गराउने कर्तव्य भएका प्रत्यर्थीहरूबाट सोतर्फ कुनै कामकारवाही नभएको,

कार्यारम्भ गर्न नपाई तोकिएको अवधि समाप्त भईरहेको हुँदा निवेदकको संविधानको धारा १२(३)(च), १८, १९ समेतद्वारा प्रदत्त हक आघातित भई रहेको र निवेदकलाई शपथ ग्रहण गराई नियुक्तिलाई क्रियाशील गराई माग्ने अन्य प्रभावकारी वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग समेत नरहेकोले संविधानको धारा ३२ र १०७(२) अन्तर्गत यो निवेदन गर्न आएको छु।

प्रमुख आयुक्तको नियुक्त नभएको भन्ने बहानामा निवेदकलाई शपथ ग्रहण गराइएको छैन। केवल प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति नभएको भनेको आधारबाट संविधानबमोजिम नियुक्ति भएको आयुक्तको नियुक्ति अनिश्चितकालसम्म क्रियाशील नहुने भन्न मिल्दैन। आयुक्तको नियुक्ति क्रियाशील हुनको लागि प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति भएको हुनुपर्ने भन्ने पूर्व शर्त संविधान, ऐन, नियम तथा अन्य कुनै प्रचलित नेपाल कानूनमा रहेको छैन। राष्ट्र प्रमुखबाट संविधानबमोजिम भएको नियुक्ति तत्कालै क्रियाशील भई निवेदकले कार्यभार सम्हाल्न पाउनु पर्नेमा सोबमोजिम गर्नबाट वञ्चित गरिएको छ। राष्ट्र प्रमुखबाट भएको नियुक्ति क्रियाशील गर्ने गराउनेतर्फ दायित्व र कर्तव्य भएका प्रत्यर्थीहरूबाट देखाइएको उदाशीलता किञ्चित शोभनीय नरहेकोले राष्ट्र तथा राष्ट्रप्रमुखको सम्मानको लागि पनि निवेदकको नियुक्ति क्रियाशील गर्ने गराउने सम्बन्धमा सम्मानीत अदालतबाट आदेश जारी गरिपाउँ।

संविधान, ऐन, नियम तथा अन्य कुनै पनि प्रचलित नेपाल कानूनले आयुक्तको पद क्रियाशील हुन प्रमुख आयुक्तको पद क्रियाशील रहेको हुनुपर्ने भन्ने अवस्थाको परिकल्पना गरेको छैन। संविधानको धारा ११९(१) ले आयोगमा प्रमुख आयुक्त र आवश्यकताअनुसार आयुक्तहरू रहने व्यवस्था गरेको छ। ऐनको दफा २(ग) ले आयुक्त भन्नाले आयोगको प्रमुख आयुक्तलाई समेत जनाउँछ भनी परिभाषा गरेको छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग नियमावलीको नियम ३ (३) ले प्रमुख आयुक्तको अनुपस्थितिमा आयुक्तहरूमध्ये वरिष्ठ आयुक्तले आयोगको बैठकको अध्यक्षता गर्नेछ र त्यसरी अध्यक्षता गर्ने आयुक्तले प्रमुख आयुक्तलाई भएको अधिकारको प्रयोग गर्न सक्ने छ भन्ने व्यवस्था भएकोले आयोगमा

प्रमुख आयुक्त नभएको अवस्थामा पनि आयुक्तको पद क्रियाशील हुने र प्रमुख आयुक्त नभएको अवस्थामा आयुक्तबाट नै प्रमुख आयुक्तको अधिकार प्रयोग गर्ने भन्ने देखिन्छ। आयोगमा प्रमुख आयुक्त नभएको अवस्थामा प्रमुख आयुक्तलाई भएको सम्पूर्ण अधिकार आयुक्तबाट प्रयोग हुने भई आयुक्त नै प्रमुख आयुक्त सरह हुने भएपछि आयुक्तलाई प्रमुख आयुक्त सरह शपथ ग्रहण गराउनु पर्ने निर्विवाद छ।

संवैधानिक निकाय भएकोले आयोगको अधिकार शून्यमा रहन सक्ने हुँदैन। संविधान, ऐन, नियम तथा कुनैपनि प्रचलित नेपाल कानूनले आयोगको अधिकार शून्यमा रहन सक्ने अवस्थाको परिकल्पना गरेको छैन। संविधानले आयोग र आयोगका पदाधिकारीहरूको व्यवस्था गर्ने र यस्तो संवैधानिक आयोगको अधिकार भिना मसिना प्राविधिक कारणबाट शून्यमा रहिरहन्छ भन्न नै मिल्दैन। संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४ मा प्रमुख पदाधिकारीले प्रधानन्यायाधीश समक्ष र पदाधिकारीले प्रमुख पदाधिकारी समक्ष पद तथा गाल्स्पनीयताको शपथ गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको भनेको कारणबाट प्रमुख पदाधिकारी नभएको अवस्थामा पदाधिकारीको नियुक्ति क्रियाशील नहुने र प्रमुख पदाधिकारीको पदसँगै पदाधिकारीको पद पनि अनिश्चितकालसम्म रिक्त नै रहने भन्ने उक्त कानूनी व्यवस्थाको मनसाय होइन। त्यसमा पनि आयोगको आयुक्तबाट नै प्रमुख आयुक्तको अधिकार प्रयोग हुने भएपछि प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति नभएको अवस्थामा प्रमुख आयुक्त सरह नै शपथ गराउनु पर्नेमा सोबमोजिम नगरी आयोगलाई पदाधिकारीविहीन बनाई संविधानबमोजिम नियुक्त भएको पदाधिकारी निवेदकलाई पदाधिकार प्रयोग गर्नबाट बञ्चित गरिएको कार्यले संविधान, कानून र न्यायको रोहमा निरन्तरता पाउन सक्ने अवस्था छैन। एकातर्फ आयोगको अधिकार प्रयोग गर्न आयुक्तको पदमा नियुक्ति गरिएको निवेदक कार्यभार सम्हाल्न नपाई बसिरहेको छु भने अर्कोतर्फ आयोगको अधिकार आयुक्तहरूको अभावमा निजामती कर्मचारीबाट भई आएको छ। संविधानले आयुक्तले प्रयोग गर्नुपर्ने भनी व्यवस्था गरेको संवैधानिक अधिकार आयुक्तको नियुक्ति भई सकेको

अवस्थामा पनि निजामती कर्मचारीबाट प्रयोग गरिएको अशोभनीय छ। यस्तो अवस्थाको अन्त्य गरी संविधानले परिकल्पना गरेबमोजिमको पदाधिकारीबाट आयोगको अधिकार प्रयोग गराउनको लागि सम्मानीत अदालतबाट अविलम्ब नियुक्ति क्रियाशील गराउनु भन्ने आदेश जारी हुनको अन्य विकल्प रहेको छैन। अतः संवैधानिक तथा कानूनी व्यवस्था र स्थापित सिद्धान्त समेत बमोजिम निवेदकलाई संविधानबमोजिम नियुक्त भएको आयोगको आयुक्त पदको अविलम्ब शपथ ग्रहण गर्नु गराउनु, नियुक्ति भएको पदमा कार्यभार सम्हाल्न दिनु दिलाउनु भन्ने प्रत्यर्थीहरूको नाममा परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा, आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ। साथै प्रस्तुत निवेदनपत्रलाई अग्राधिकार प्रदान गरी सुनुवाइ गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिई लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु। साथै विषयवस्तुको गाम्भीर्यतालाई विचार गरी प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिइएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको आदेश।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १५५ बमोजिम संवैधानिक परिषद्बाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको रिक्त आयुक्त पदमा सिफारिश भई व्यवस्थापिका-संसदको संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिबाट नाम अनुमोदन भएपश्चात् सम्माननीय राष्ट्रपतिज्यूबाट नियुक्ति समेत पाई सकेको निवेदक जस्तो व्यक्तिले कानूनबमोजिम शपथ ग्रहण गरी पदभार सम्हाल्न पाउनु पर्ने कुरा निर्विवाद छ। यसमा व्यवस्थापिका-संसद् वा यसका कुनै पनि समितिले संविधान वा कानूनबमोजिम पूरा गरिदिनुपर्ने कुनै कर्तव्य बाँकी रहेको अवस्था छैन। निवेदकले पनि निवेदनपत्रमा व्यवस्थापिका-संसद वा यसको कुनै समितिले कुनै कानूनी

कर्तव्य पूरा नगरिदिएको कारणले आफूले पदभार सम्हाल्न नपाएको भन्ने जिकीर समेत लिन सक्नु भएको देखिदैन । यस अवस्थामा प्रस्तुत विषयको सन्दर्भमा व्यवस्थापिका-संसद, यसको राज्य व्यवस्था समिति, संसदीय सुनुवाइ विशेष समिति र व्यवस्थापिका-संसद सचिवालयलाई प्रत्यर्थी बनाउनुको कुनै औचित्य नरहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन हाम्रो हकमा खारेजभागी रहेको छ । तसर्थ हाम्रो हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरी पाउन अदालतसमक्ष अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको व्यवस्थापिका संसदका सभामुख सुभाषचन्द्र नेम्वाङ्ग र व्यवस्थापिका संसद, राज्य व्यवस्था समिति र संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिको तर्फबाट एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

संवैधानिक निकायमा नियुक्त पदाधिकारीले आफ्नो पदको कार्यभार सम्हाल्नु अघि संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४ बमोजिमको पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहण गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । ऐनको उल्लिखित व्यवस्थानुसार निज विपक्षीको पद तथा गोपनीयताको शपथ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्तसमक्ष हुने व्यवस्था भएकोमा आयोगको प्रमुख आयुक्तको पद विविध कारणवश हालसम्म रिक्त रहेकोले कानूनतः निज विपक्षीको पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहण हुन नसकेको व्यहोरा अवगत गराउँदछु । हालै मात्र संवैधानिक परिषद्बाट संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ स्वीकृत भई संविधानबमोजिम विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुगेका नेपाली नागरिकहरूको विवरण लिई रोष्टर तयार गर्ने कार्य भइरहेकोले निकट भविष्यमा नै रिक्त सबै संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति हुने र सो पश्चात् विपक्षी निवेदकको मागको समेत सम्बोधन हुने भएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन । अतः उपरोक्त आधार र कारण समेतबाट मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र संवैधानिक

परिषद्को तर्फबाट र आफ्नो हकमा समेत नेपाल सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत लिखित जवाफ ।

म नेपालको प्रधानमन्त्री नियुक्त भएपश्चात संवैधानिक परिषद्बाट हुने नियुक्तिलाई कानूनको उचित प्रक्रियाका आधारमा नियुक्ति गरी विश्वसनीय, निष्पक्ष र पारदर्शी बनाउन सकियोस् भन्ने उद्देश्यअनुरूप संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ स्वीकृत भई संविधानबमोजिम विभिन्न संवैधानिक निकायहरूमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुगेका नेपाली नागरिकहरूको विवरण लिई रोष्टर तयार गर्ने कार्य भइरहेको छ । निकट भविष्यमा नै रिक्त सबै संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति हुने र सोपश्चात् विपक्षी निवेदकको मागको समेत सम्बोधन हुने भएकोले मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान छैन । अतः विपक्षी निवेदकको पद क्रियाशील गराउनेतर्फ कुनै पहल नगरिएको भन्ने दावी सत्य नभएकोले रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत नेपाल सरकारका प्रधानमन्त्री डा.बाबुराम भट्टराईको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित वरिष्ठ विद्वान अधिवक्ताद्वय बदीबहादुर कार्की र शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू तुलसी भट्ट र रामप्रसाद भण्डारीले निवेदकलाई संवैधानिक परिषद्को सिफारिशबमोजिम संसदीय सुनुवाइबाट समेत अनुमोदन गरेपछि राष्ट्रपतिबाट मिति २०६९/०१०/०७ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्ति दिइएको दुई वर्षको समय व्यतीत भईसकेको अवस्था छ । तर संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाका शर्त र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०५३ अनुसार संवैधानिक अङ्गका प्रमुख पदाधिकारीले प्रधानन्यायाधीश समक्ष शपथ ग्रहण गर्नुपर्ने र अन्य पदाधिकारीहरूले प्रमुख पदाधिकारी समक्ष शपथ गर्नुपर्ने कानूनी प्रावधान रहेको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा प्रमुख आयुक्त समेत रिक्त भई पदाधिकारीविहीन रहेको कारण देखाई निवेदकलाई शपथ ग्रहण नगराई राखिएको कारण निवेदकलाई दिइएको नियुक्ति क्रियाशील हुन सकेको छैन । यसबाट निवेदकले नियुक्ति भएपछि आफ्नो पदको

कार्यभार सम्हाल्न पाउने कानून एवं संविधान प्रदत्त अधिकारबाट वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था सिर्जना हुनुको साथै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो संवैधानिक निकाय पदाधिकारीविहीन हुन पुगेकाले सर्वसाधारण जनताको सुशासनको अपेक्षामा समेत प्रहार भएको छ ।

शपथको कुनै यकीन र कठिन सिद्धान्त वा नियम छैन, यो यस्तो गर्छु वा गर्दिन भनी गरिएको उद्घोषसम्म हो । कुनै खास पदाधिकारीसमक्ष शपथ लिएको वा नलिएको भन्ने आधारबाट अधिकारको प्रयोगमा कुनै सारभूत भिन्नता हुँदैन । संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०५३ ले संवैधानिक अङ्गका पदाधिकारीले प्रमुख पदाधिकारी समक्ष शपथ ग्रहण गर्ने कानूनी व्यवस्था भए पनि त्यो व्यवस्था कार्यविधिगत व्यवस्था मात्र हो । प्रमुख पदाधिकारी नियुक्त नभई रिक्त रहेको अवस्थामा निजलाई प्रधानन्यायाधीश समक्ष शपथ ग्रहण गराउन संवैधानिक वा कानूनी व्यवस्थाले व्यवधान गरेको छैन । सिद्धान्ततः सिफारिश, सार्वजनिक सुनुवाइ तथा नियुक्ति सारभूत (Substantive) व्यवस्था हो । शपथ ग्रहण सम्बन्धी व्यवस्था कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था मात्र भएकोले सारभूत रूपबाट नियुक्ति भएपछि कार्यविधि तय गरी शपथ गराउन वा अन्य संविधान र कानूनसम्मत् बैकल्पिक व्यवस्था गरी निवेदकलाई दिएको नियुक्ति क्रियाशील गराउन सकिनेमा विधायिकी वा कार्यपालिकीय अधिकारीको अकर्मण्यताबाट सोबमोजिमको कर्तव्य निर्वाह नगरी संविधानको सारभूत व्यवस्था निष्क्रिय बनाइएको हुँदा कानूनी विधि प्रक्रिया सम्बन्धी व्यवस्थाको रिक्तता (Gap or void) पूर्ति गर्न यस अदालतबाट मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरेले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका प्रमुख आयुक्तले निवेदकलाई शपथग्रहण गराउने कानूनी प्रावधान प्रष्ट भएकोले त्यसमा द्विविधा छैन । निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले भन्नु भएजस्तो अदालतले कानूनको रचनात्मक व्याख्या (Constructive

Interpretation) गर्ने भनेको कानूनी व्यवस्थाको रिक्ततामा हो, कानून प्रष्ट छ भने त्यसमा व्याख्याको आवश्यक छैन । निवेदकले माग गर्नु भएको उपचार नै स्पष्ट छैन, नत निवेदकको कुन अधिकार कहाँबाट हनन् भयो प्रष्ट रूपमा उल्लेख छ । निवेदनमा कसबाट शपथ गराउनु पर्नेमा गराइएन भनी किटानी गरिएको छैन । साथै कसका विरुद्ध आदेश जारी हुनुपर्ने हो स्पष्ट माग दावी समेत नभएको हुँदा निवेदक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्त भएर लामो समयसम्म शपथ ग्रहण गर्न नपाएको अवस्था भएपनि त्यसको निकास संवैधानिक परिषद् क्रियाशील भई प्रमुख आयुक्तको शीघ्र नियुक्ति भएमा संभव छ । संवैधानिक परिषद् यसतर्फ क्रियाशील रहको सम्माननीय प्रधानमन्त्रीको लिखित जवाफबाट प्रष्ट छ । कानून प्रष्ट भएको विषयमा अदालतले अन्यथा आदेश गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको लिखित बहसनोट समेत अध्ययन गरी आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएकोमा पेश भएका मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरियो । इन्साफ सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकको मागबमोजिम विपक्षीहरूको नाममा आदेश जारी हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णय सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदकलाई नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ११९(५) बमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्ति गर्न संवैधानिक परिषद्ले सिफारिश गरी सार्वजनिक सुनुवाइ समेत गरी मिति २०६६।१०।७ मा सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट नियुक्ति गर्नुभएको छ । तर संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०५३ मा संवैधानिक अङ्गमा नियुक्त हुने पदाधिकारीले प्रमुख पदाधिकारी समक्ष शपथ गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको र आयोगको प्रमुख आयुक्तमा नियुक्ति नभई रिक्त रहेको कारण देखाई लामो समय व्यतीत भइसक्दा पनि हालसम्म निवेदकको नियुक्ति क्रियाशील गराउने कर्तव्य भएका प्रत्यर्थीहरूबाट सोतर्फ कुनै कारवाही नभएको

हुँदा निवेदकको संविधानको धारा १३(३) (च), १८, १९ समेतद्वारा प्रदत्त हक आघातीत भएकाले संविधानबमोजिम आयोगको आयुक्त पदको शपथ ग्रहण गर्नु, गराउनु नियुक्ति भएको पदमा कार्यभार सम्हाल्न दिनु, दिलाउनु भन्ने परमादेशको आदेश लगायत जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको मुख्य माग रहेको देखिन्छ। संवैधानिक परिषद्बाट हुने नियुक्तिलाई विश्वशनीय बनाउन सकियोस् भन्ने उद्देश्यअनुरूप संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ स्वीकृत भई संवैधानिक निकायमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुगेका नागरिकहरूको सूची (रोस्टर) बनाउने कार्य भइरहेको हुँदा निकट भविष्यमा रिक्त संवैधानिक निकायका पदाधिकारीको नियुक्ति हुने भएकोले सो पश्चात निवेदकको माग सम्बोधन हुने नै छ। संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४ बमोजिम प्रमुख पदाधिकारीले प्रधान न्यायाधीश समक्ष र अन्य पदाधिकारीले प्रमुख पदाधिकारी समक्ष पद तथा गोपनीयताको शपथ गर्ने कानूनी व्यवस्था भएको र प्रमुख आयुक्तको पद विविध कारणले हालसम्म रिक्त रहेको हुँदा निवेदकलाई शपथ ग्रहण गराउन नसकिएको अवस्था हो भन्ने समेत विपक्षीहरू प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ रहेछ।

३. प्रस्तुत निवेदनको वर्णित तथ्यहरूबाट निवेदक केशवप्रसाद बराललाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्तिको लागि संविधानबमोजिम संवैधानिक परिषद्ले सिफारिश गरी व्यवस्थापिका संसदको संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिबाट सार्वजनिक सुनुवाइ समेत गरी मिति २०६६।१०।७ मा सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट उक्त पदमा नियुक्त गरिएको भन्ने तथ्यमा र निजको कानूनबमोजिम शपथ ग्रहण गराउनु पर्ने कुरामा विवाद देखिएन। यसरी निवेदक आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्ति भइसकेपछि आफ्नो पदभार ग्रहण गर्नु अघि पद तथा गोपनीयताको शपथ ग्रहण गर्नुपर्ने संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाका शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐनको दफा २४ मा कानूनी व्यवस्था रहेको

तर निजलाई शपथ ग्रहण गराउनु पर्ने उक्त कानूनले तोकेको पदाधिकारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्तको पद रिक्त रहेकोले शपथ ग्रहण नगराइएको हुँदा निवेदकले हालसम्म पदभार ग्रहण गर्न नपाएको कारण निवेदकबाट प्रस्तुत निवेदन दायर हुन आएको देखिन आयो।

४. शपथ ग्रहण सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था अध्ययन गर्दा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधासम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४ मा संवैधानिक निकायका प्रमुख पदाधिकारीले प्रधानन्यायाधीश समक्ष र अन्य पदाधिकारीले प्रमुख पदाधिकारी समक्ष पद तथा गोपनीयताको शपथ गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको पाइन्छ। कानून व्याख्या सम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २ को खण्ड (त) ले शपथलाई “यो शब्द धर्म भाक्नुको सट्टा ऐनले प्रतिज्ञा वा घोषणा गर्न पाउने व्यक्तिले गरेको प्रतिज्ञा वा घोषणालाई समेत जनाउँछ।” भनी परिभाषा गरिएको पाइन्छ। पद तथा गोपनीयताको शपथबाट सार्वजनिक पदाधिकारीको आफ्नो पदप्रतिको कानूनी तथा नैतिक दायित्व सिर्जना हुने भई आफूले शपथको रूपमा गरिएको घोषणा वा प्रतिज्ञाप्रति बफादार रहेको मानिन्छ। यसर्थ सार्वजनिक पदधारण गर्ने व्यक्तिले कानूनबमोजिम शपथ ग्रहण गरेपछि मात्र कार्यभार सम्हाल्न पाउने सामान्य प्रचलन र हाम्रो संवैधानिक र कानूनी प्रणालीले ग्रहण गरी आएको स्थापित मान्यता हो। अधिवक्ता बालकृष्ण न्यौपाने विरुद्ध राष्ट्रपति डा. रामवरण यादव समेत भएको उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत मुद्दामा (संवत् २०६५ सालको रिट नं. ०६५-WO-०००६) सार्वजनिक पद धारण गर्ने व्यक्तिले कानूनले तोकेबमोजिमको शपथ लिने कार्य सम्पन्न भए पछि मात्र कार्यभार सम्हाल्न योग्य मानिन्छ र पदसँग गाँसिएको सुविधा शपथ पछि मात्र प्राप्त हुन्छ। शपथ लिए पछि शपथ प्रति कानूनी एवं नैतिक दुवै दायित्व सिर्जना हुन्छ।” भनी यस अदालतबाट निर्णयमा भनिएको छ। त्यसकारण शपथसम्बन्धी व्यवस्था कार्यविधिगत व्यवस्था भएपनि यो पदभार ग्रहणको पूर्वशर्तको रूपमा निर्विवाद रहेकोले रीतपूर्वकको शपथग्रहण नगरी पदभार सम्हाल्न नमिल्ने कुरा प्रष्ट छ।

५. शपथसम्बन्धी व्यवस्था कार्यविधिगत व्यवस्था भएकोले संवैधानिक निकायका प्रमुख पदाधिकारीको पद रिक्त रहेको अवस्थामा वा शपथसम्बन्धी अन्य वैकल्पिक व्यवस्था गरी निवेदकलाई दिइएको नियुक्ति क्रियाशील गराई पाउन आदेश गरी पाँऊ भन्ने निवेदक माग रहेकोले निवेदक मागअनुसार आदेश जारी गर्न मिल्छ, मिल्दैन ? र यस सम्बन्धमा विपक्षीहरूको कार्य वा अकर्मन्यताबाट निवेदकको संविधान तथा कानूनप्रदत्त अधिकार हनन् भएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा संवैधानिक निकायका पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक, सेवाको शर्त र सुविधा सम्बन्धी ऐन, २०५३ को दफा २४ मा संवैधानिक निकायका प्रमुख पदाधिकारीले प्रधानन्यायाधीश समक्ष र अन्य पदाधिकारीले प्रमुख पदाधिकारी समक्ष पद तथा गोपनीयताको शपथ गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको माथि उल्लेख भइसकेको छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको विद्यमानतामा संविधानको धारा १४९ अनुसार प्रधानमन्त्री अध्यक्ष रहने संवैधानिक परिषद्बाट रिक्त प्रमुख आयुक्त लगायतका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति भएमा निवेदकको शपथसम्बन्धी समस्या स्वतः समाधान हुने प्रष्ट छ। विपक्षी प्रधानमन्त्री समेतको लिखित जवाफमा संवैधानिक परिषद् (कार्यविधि) नियमावली, २०६८ स्वीकृत भई संवैधानिक निकायमा नियुक्तिका लागि योग्यता पुगेका नागरिकहरूको सूची (रोष्टर) बनाउने कार्य भइरहेको र निकट भविष्यमा पदाधिकारीको नियुक्ति हुने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। मुलुकको कार्यपालिकाको प्रमुखबाट व्यक्त लिखित प्रतिवद्धतामा अदालतले विश्वास गर्नु स्वभाविक छ। साथै विपक्षी कार्यालपालिका प्रमुखबाट व्यक्त भएअनुरूप संवैधानिक परिषद्बाट संवैधानिक अङ्गहरूमा प्रमुख पदाधिकारी तथा पदाधिकारीको नियुक्तिको सिफारिशको लागि मिति २०६७०११० मा भएको निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी यस अदालतमा निवेदन परेकोमा यस अदालतबाट (नेकाप २०६७, नि.नं.७५९९ निवेदक पुष्पकमल दाहाल विरुद्ध संवैधानिक परिषद् समेत) मिति २०६७०५१३१ मा संवैधानिक परिषद्बाट मिति २०६७०११० मा भएको निर्णय बदर भई यथाशीघ्र रिक्त संवैधानिक अङ्गका पदाधिकारीहरूको नियुक्ति सम्बन्धी सिफारिश निर्णय

गर्नु भनी परमादेशको आदेश समेत जारी भएको अवस्था पनि छ। यसबाट सरकारले संवैधानिक परिषद्लाई क्रियाशील गराउन प्रयत्नशील रहेको कुरामा अन्यथा सोच्नुपर्ने अवस्था नभए पनि संवैधानिक अङ्गमा नियुक्त भएको एउटा पदाधिकारीको शपथ नभएको कारणले कार्यभार सम्हाल्न नपाएको परिपस्थिति उजागर गर्दै शपथको व्यवस्था गरिपाऊँ भनी अदालतको शरणमा आउनु पर्ने कुरा आफैमा कम पीडादायक मान्न सकिदैन। विगत दुई वर्षदेखि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त लगायतका संवैधानिक अङ्गका पदाधिकारीहरू नियुक्त हुन नसकिरहेको र प्रधानमन्त्रीको लिखित जवाफ यस अदालतमा दर्ता भएको लामो समयपश्चात् निर्णयका लागि प्रस्तुत निवेदन यस इजलाससमक्ष पेश हुँदाका अवस्थासम्म पनि सोतर्फ ठोस कदम चालिएको यस अदालतको जानकारीमा नआएको पृष्ठभूमिमा प्रधानमन्त्रीको लिखित जवाफमा उल्लिखित उक्त प्रतिवद्धता कहिलेसम्म पूरा गरिने हो भनी अदालतलाई विश्वस्त बनाउने आधारहरू विपक्षीहरूबाट प्रस्तुत भएको पाइएन।

६. यसको साथै यसरी असामान्य रूपले संवैधानिक अङ्गको पदाधिकारीलाई नियुक्त गरिएको दुई वर्षसम्म शपथ ग्रहण नगराई राख्नुको विवेकसंगत आधार र कारणहरू पनि विपक्षीहरूको लिखित जवाफबाट प्रष्ट हुन सकेको देखिएन। प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ अध्ययन गर्दा विविध कारणले शपथ ग्रहण गराउनुपर्ने पदाधिकारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त नियुक्ति हुन नसकेकोले शपथ ग्रहण हुन नसकेको भन्ने कारण उल्लेख गरिएको पाइन्छ। यदि सोही कारणले शपथ नगराइएको हो भने त्यसरी प्रमुख आयुक्त समेत नियुक्त नभइ रिक्त रहेको अवस्थामा रिक्तताको पूर्तिका निमित्त संवैधानिक अङ्गमा एकजना नियुक्त भइसकेको पदाधिकारीलाई शपथ ग्रहण गराई जिम्मेवारी सम्हाल्ने वातावरण बनाउनु भनै आवश्यक थियो। निवेदकलाई आयुक्त पदमा नियुक्त गर्दा यो यस्तो शर्त पूरा भएमा मात्र क्रियाशील हुने भनी सशर्त नियुक्त नगरिएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प्रमुख आयुक्त नियुक्त हुन नसकेको कारण देखाएर निवेदकलाई अनिश्चित कालसम्म पदभार

ग्रहण गर्नबाट बञ्चित गर्न मिल्छ भन्ने देखिदैन । निवेदकलाई दिइएको नियुक्तिमा कुनै खोट वा समस्या रहेको भन्ने पनि लिखित जवाफमा उल्लेख भएको पाइदैन । यसरी निवेदकको नियुक्ति संविधान र कानूनसम्मत् भएपछि निजलाई दिएको नियुक्ति प्रमुख पदाधिकारी नियुक्त हुन नसकेको कारण देखाई शपथग्रहण नगराई भइसकेको नियुक्तिलाई निष्क्रिय बनाइरहन नमिल्ने हुँदा प्रमुख आयुक्त नियुक्त नभएको कारणले मात्र निवेदक नियुक्ति क्रियाशील गराउन नसकिएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखितजवाफ न्यायोचित र तर्कसंगत मान्न मिल्ने भएन ।

७. संविधानले सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य वा भ्रष्टाचार गरी अख्तियार दुरुपयोग गरेको सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकिकात गर्ने तथा अदालतमा मुद्दा दायर गर्ने समेतका गहनतम जिम्मेवारी सुम्पिएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग यतिका समय सम्म पदाधिकारीविहीन भई रहने कुरा संभवतः संविधान निर्माताले कल्पना गर्ने विषय थिएन । संविधानले सिर्जना गरेको राज्ययन्त्रका अङ्गहरू सामान्यरूपले कार्य गर्दछन् भन्ने संविधानको अपेक्षा रहन्छ । हाम्रो मुलुकको वर्तमान संक्रमणकालीन अवस्थामा सामान्य अवस्था सरह हुँदैन, राज्ययन्त्र सञ्चालनका जटिलताहरू हुन्छन् भन्ने कुरा अदालतले पनि महसूस गर्न सक्दछ । तथापि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग जस्तो संवैधानिक आयोगमा प्रमुख आयुक्त लगायतका आयुक्तहरू नियुक्त नगरी दुई वर्षभन्दा बढी समयसम्म पदाधिकारीविहीन अवस्थामा रहने र नियुक्त भइसकेका पदाधिकारीलाई पनि शपथ ग्रहण गराउन नसकिएको कारणले कार्यभार सम्हाल्ने अवस्था नभएको भन्ने कुरा मुलुकमा कानूनको शासन कायम गर्ने, राज्ययन्त्रको सञ्चालनमा सुशासन कायम गर्ने, लोकतन्त्रका आधारभूत मान्यताहरू प्रति प्रतिबद्ध एवं जनताप्रति उत्तरदायी सरकारको लागि कदाचित शोभनीय मान्न सकिदैन । संवैधानिक अङ्गहरूको क्रियाशीलता र सुशासनको प्रत्याभूतिको लागि पनि यस्तो अवस्थाको शीघ्र अन्त्य हुनु आवश्यक छ ।

८. संवैधानिक परिषद् कुनै संवैधानिक, कानूनी वा व्यवहारिक जटिलताको कारण क्रियाशील हुन नसकेको वा गराउन नसकिएको कारणले प्रमुख आयुक्त लगायतका पदाधिकारी नियुक्त हुन नसक्ने परिस्थिति

रहेको अवस्थामा संवैधानिक अङ्गमा नियुक्त भइसकेका पदाधिकारीको नियुक्तिलाई क्रियाशील गराउन कानूनमा रहेको कार्यविधिगत समस्यालाई समाधानको लागि संविधानको व्यवस्थाबमोजिम व्यवस्थापिका संसदबाट ऐन संशोधन गराउने वा संसदको बैठक नबसेको अवस्थामा संविधानको धारा ८८ अनुसार राष्ट्रपतिसमक्ष अध्यादेश जारी हुनाका निमित्त सिफारिश गर्नसक्ने लगायतका संविधान एवं कानूनबमोजिमका विकल्पहरूमध्ये कुनै उपयुक्त विकल्प अपनाउन सक्ने देखिएपनि सोतर्फ समेत सरकारले कुनै पहल गरेको भन्ने कुरा लिखितजवाफबाट देखिन आएन ।

९. प्रस्तुत निवेदन नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) अन्तर्गत दायर भएको देखिन्छ । धारा १०७(२) ले “यस संविधानद्वारा प्रदत्त मौलिक हकको प्रचलनको लागि वा अर्को उपचारको व्यवस्था नभएको वा अर्को उपचारको व्यवस्था भए पनि सो उपचार अपर्याप्त वा प्रभावहीन देखिएको अन्य कुनै कानूनी हकको प्रचलनको लागि वा सार्वजनिक हक वा सरोकारको कुनै विषयमा समावेश भएको कुनै संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गरी त्यस्तो हकको प्रचलन गराउने वा विवाद टुङ्गो लगाउने असाधारण अधिकार सर्वोच्च अदालतलाई हुनेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रस्तुत निवेदन सार्वजनिक हित वा सरोकारको विवादको रूपमा दायर भएको नभइ व्यक्तिगत हित र सरोकारको लागि दायर भएको पाइन्छ । तथापि व्यक्तिगत हित वा सरोकारको लागि दायर गरिएको निवेदनमा सार्वजनिक हित सरोकारको कुरा समेत निहित रहेको देखिन आएको अवस्थामा यस अदालतले सो दृष्टिकोणबाट समेत हेर्न मिल्ने नै हुन्छ । प्रस्तुत निवेदनमा संविधानबमोजिम संवैधानिक अङ्गको पदाधिकारीको रूपमा नियुक्त भएका निवेदकलाई शपथ ग्रहण गराउने सम्बन्धमा संविधान र कानूनसम्मत् व्यवस्था गरी संवैधानिक अङ्गलाई क्रियाशील गराउने संविधानले जिम्मेवारी सुम्पिएको कार्यपालिकीय अधिकारीबाट अपेक्षित जिम्मेवारी पूरा हुन नसकेको कारणबाट निवेदकको संविधान एवं कानूनले तोकेको आयुक्तको जिम्मेवारी बहन गर्ने अवसरबाट र निजलाई कानूनले प्रदान गरेको

पारिश्रमिक लगायतका सुविधाहरू प्राप्त गर्ने अधिकारबाट बञ्चित गरिएकोले निवेदकको संविधान एवं कानून प्रदत्त हक अधिकारको प्रचलन हुन नसकेको देखियो। साथै सोही कारणबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग पदाधिकारीविहीन हुन पुगेको कुरा सार्वजनिक हक वा सरोकारको दृष्टिकोणबाट समेत प्रस्तुत विषय महत्वपूर्ण देखिन आयो। यस किसिमका विवादहरूमा संवैधानिक वा कानूनी प्रश्नको निरूपणको लागि आवश्यक र उपयुक्त आदेश जारी गर्ने संविधानद्वारा यस अदालतलाई जिम्मेवारी सुम्पिएको भन्ने कुरामा समेत अन्यथा भन्ने ठाँउ छैन।

१०. तसर्थ माथि उल्लिखित संवैधानिक तथा कानूनी प्रावधान, आधार र कारणहरूबाट निवेदक केशवप्रसाद बराललाई संवैधानिक परिषद्बाट सिफारिश गरी संसदीय सुनुवाइबाट अनुमोदन भई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ११९(२) बमोजिम सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट मिति २०६६।१०।०७ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्त पदमा नियुक्ति गरिएको तर हालसम्म शपथग्रहण नगराइएको कारणबाट निज निवेदकले पद बहाल गर्न नपाएको हुँदा निजलाई संविधान एवं कानूनले तोकेको जिम्मेवारी बहन गर्ने अवसरबाट र निजलाई कानूनले प्रदान गरेको पारिश्रमिक लगायतका सुविधाहरू प्राप्त गर्ने अधिकारबाट बञ्चित गरिएको मान्नु पर्ने हुन आयो। साथै यस्तो निष्क्रियताको परिणामस्वरूप संविधानले सिर्जना गरेका राज्यका संवैधानिक अङ्ग यसरी अस्वभाविक रूपले लामो समयसम्म पदाधिकारीविहीन हुनु संविधानको भावना र मनसायअनुकूल हुने समेत भएन। अतः नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १४९ अनुसार गठित संवैधानिक परिषद्को निर्णयबाट सिफारिश भई व्यवस्थापिका संसदको संसदीय सुनुवाइ विशेष समितिबाट सार्वजनिक सुनुवाइ समेत गरी मिति २०६६।१०।०७ मा सम्माननीय राष्ट्रपतिबाट नियुक्ति भएर पनि शपथ ग्रहण हुन नसकेको कारणले यति लामो समयसम्म कार्यभार सम्हाल्न नपाउने भन्ने कुरा नियुक्ति गर्ने पदाधिकारी, संविधान र कानूनले कल्पना नगरेको परिस्थिति देखिन आएको छ। अतएव: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आयुक्तको शपथसम्बन्धमा हाल परेको कानूनी

अडचन फुकाउने सम्बन्धमा प्रमुख आयुक्तको नियुक्ति हुन सके चाँडै गरी र सो हुन नसकेमा कानून समेतमा तत्काल संशोधन गर्नुपर्ने भए सो समेत गरी निवेदकलाई नियुक्त गरिएको पदमा यथाशीघ्र शपथग्रहण गर्ने, गराउने व्यवस्था गरी निजलाई नियुक्त गरिएको पदमा कार्यभार सम्हाल्न दिनु भनी नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय लगायतका सबै विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा

इति संवत् २०६९ साल वैशाख ६ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत :- कमलप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं. ८७६९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा

माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती

०६४-WO-०१९३

आदेश मिति: २०६६।१०।२१

विषय: उत्प्रेषण परमादेश समेत।

निवेदक: जिल्ला जुम्ला, लाम्ना गाउँ विकास समिति

वडा नं. ४ बस्ने माधवप्रसाद चौलागाईं

विरुद्ध

विपक्षी:स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय समेत

- अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले गरेको निर्णयमा निजले उक्त अधिकारको स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग गरेको वा प्रष्ट आधार र कारण उल्लेख नगरी निर्णय गरेको अवस्थामा बाहेक अदालतले प्रवेश गरी कुनै अमुक व्यक्ति कुनै पद वा कार्यको लागि उपयुक्त छ छैन भनी निर्णय गर्न नमिल्ने हुँदा अवकाश दिँदा अपनाइएको प्रक्रिया र कारणहरू कानून एवं

न्यायसम्मत् छन् छैनन् भन्नेसम्म कुरामा हेरी निर्णय दिनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.३)

- नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८० मा विभागीय सजाय दिन पाउने अधिकारीले कुनै कर्मचारीलाई सजाय दिने आदेश दिनु भन्दा अघि कारवाही गर्न लागिएको कारण उल्लेख गरी सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्ने भन्ने प्रावधान रहेको, दफा ८१ मा विशेष सजायको आदेश दिनु पहिले सजाय प्रस्ताव गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको तथा दफा ८२ मा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने समेतको प्रावधान रहेको पाइन्छ । उक्त प्रावधानहरू स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीलाई विभागीय सजाय दिने सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्ने कुरा र परीक्षणकालमा नियुक्त भएको कर्मचारीको नियुक्ति सदर वा बदर गर्ने कुरा फरक विषय भएकोले उक्त कानूनी प्रावधानहरू परीक्षणकालमा रहेको कर्मचारीको नियुक्ति सदर वा बदर हुने भन्ने सम्बन्धमा आकर्षित नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- नियुक्ति बदर गर्नुपर्ने कारणहरू परीक्षणकालको अवधिभित्रै सिर्जना भएकोमा सोही कारणबाट निज विरुद्ध कारवाहीको प्रक्रिया समेत परीक्षणकाल भित्रै शुरु भइसकेकोले नियुक्ति बदरको औपचारिक अन्तिम निर्णय परीक्षणकाल व्यतीत भइसकेपछि सोही कारणले पहिलेदेखि प्रारम्भ भएको प्रक्रियाअनुसार गरिएको निर्णय कानूनविपरीत भयो भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- परीक्षणकालको अवधिमा विना सूचना कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कारण काम सन्तोषजनक नभएको भनी अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले कानूनले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी गरिएको नियुक्ति बदरको निर्णय

स्वेच्छाचारी रुपमा गरिएको र कानूनको प्रक्रिया पूरा नगरी अन्यायपूर्ण तवरबाट गरिएको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय प्रेमसिंह धामी तथा सिर्जना कँडेल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरे

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५९, नि.नं. ७१४८

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा १८, ७४, ८०, ८१, ८२

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको भई पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

म निवेदक लोकसेवा आयोगको विज्ञापन नं. १०४५/०६०/०६१ अनुसार स्वास्थ्य सेवा ऐन, हेल्थ इन्सपेक्शन समूह, छैटौँ तह, स्वास्थ्य निरीक्षक (खुला) पदमा नियुक्तको लागि सिफारिश भई नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०६१।१०।२५ को निर्णयअनुसार जनस्वास्थ्य निरीक्षक अधिकृत छैटौँ तह, स्वास्थ्य सेवा विभागमा नियुक्ति पाई मिति २०६२।१।२९ देखि जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा पदस्थापना भई कार्य गरी आएको थिएँ । स्वास्थ्य सेवा अन्तर्गतका कर्मचारीको स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा १८ बमोजिम नियुक्ति पाएको एक वर्ष परीक्षणकालभित्र काम सन्तोषजनक नभएमा उक्त नियुक्ति बदर गर्न सकिने एवं परीक्षणकाल अवधि समाप्त भएमा सो नियुक्ति स्वतः सदर हुने कानूनी व्यवस्था छ । म निवेदकले मिति २०६२।१।२९ गते नियुक्ति पाई एक वर्ष परीक्षणकाल समाप्त भई नियुक्ति स्वतः सदर भए पश्चात मिति २०६४।३।३१ गतेको सचिवस्तरको निर्णयबाट मेरो नियुक्ति बदर गरियो । त्यसरी नियुक्ति

बदर गर्दा निवेदक अधिकृत स्तर छैटौं तहको कर्मचारी भएकोले स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ८०, ८१ र ८२ बमोजिमको कार्यविधि पालना गर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त कानूनी प्रक्रिया एवं कार्यविधि समेत पालना नगरी मनोगत एवं हचुवा तवरबाट नियुक्ति बदर गरिएको मिति २०६४।३।३१ को निर्णय गैरकानूनी भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ।

विपक्षी मन्त्रालयको मिति २०६४।३।३१ को निर्णय गैरकानूनी र अन्यायपूर्ण भई स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा १८, ७४, ८०(१) द्वारा प्रदत्त कानूनी हक र नेपालको अन्तरिम संविधानद्वारा प्रदत्त संवैधानिक हकको विपरीत भएको र विपक्षी सचिवले गर्नु भएको उल्लिखित निर्णय बदर गराउने अन्य प्रभावकारी र वैकल्पिक उपायको अभाव भएको हुँदा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत यो निवेदन गर्न आएको छु। विपक्षी सचिवले गर्नु भएको उल्लिखित निर्णयलगायत सोसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू बदर गरी म निवेदकलाई पूर्ववत सेवामा बहाल गर्नु गराउनु र निर्णय पछिको तलव, भत्ता समेत निवेदकलाई दिनु दिलाउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशलगायत अन्य जुनसुकै आदेश जारी गरिपाउँ। साथै उक्त पदमा पदपूर्ति नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु। लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश।

निवेदकलाई मिति २०६२।१।२९ देखि लागू हुने गरी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा पदस्थापना

गरिएकोमा निज २०६२।३।१२ गते देखि २०६३।८।२ सम्म भण्डै १७ महिना अनुपस्थित रहेको र निजलाई जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, हुम्लाको च.नं. ९३, मिति २०६२।४।१७ र च.नं. १३५, मिति २०६२।४।३० को पत्रानुसार स्पष्टीकरणसहित हाजीर हुन आउन निजको घर ठेगानामा पत्राचार गर्दा समेत निज नआएको कारण दर्शाई जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लाले यस मन्त्रालयमा पत्राचार गरेको हो।

नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ अनुसार परीक्षणकालमा रहेको स्थायी कर्मचारीले सन्तोषजनक कार्य नगरेमा स्थायी नियुक्ति बदर हुनसक्ने प्रावधान रहेको छ। सोही ऐनको दफा ७४(ज) बमोजिम विदा स्वीकृत नगराई लगातार ६० दिनसम्म आफ्नो कार्यालयमा अनुपस्थित रहेमा सरकारी सेवाको लागि अयोग्य नहुने गरी सेवाबाट हटाउन सकिने व्यवस्था समेत रहेको छ। निजलाई मिति २०६२।१।२९ गते देखि लागू हुने गरी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा पदस्थापन गरिएको र मिति २०६२।३।१२ गतेदेखि २०६३।८।२ सम्म भण्डै १७ महिना कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कर्मचारीले परीक्षणकालमा सन्तोषजनक कार्य गरेको र एक वर्षको परीक्षणकाल समाप्त भएको भनी भन्नु आफैमा विरोधाभाषपूर्ण छ। लगभग सत्र महिना अनुपस्थित भएको कर्मचारीलाई नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा १८ बमोजिम परीक्षणकालको अवधि भित्रै निजको काम सन्तोषजनक नभएको भनी नियुक्ति बदर गरिएको नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०६४।३।३१ को निर्णयमा प्रश्न उठ्नु नसक्ने हुँदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदक माधवप्रसाद चौलागाई नियुक्ति भएपश्चात् मिति २०६२।२।२९ गतेदेखि जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा हाजीर भई निज मिति २०६३।३।१२ गते देखि मिति २०६३।८।२ गते सम्म कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कारण कार्यालयबाट निवेदकलाई विभिन्न मितिमा हाजीर हुन आउने र स्पष्टीकरण पेश गर्ने भनी पत्राचार गरिएकोमा निवेदकले मिति २०६३।८।३ गते उपस्थित भई स्पष्टीकरण पेश गरेपश्चात्

उक्त स्पष्टीकरण सहित संलग्न राखी आवश्यक कारवाहीको लागि स्वास्थ्य सेवा विभागमा फाइल पठाएकोमा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको मिति २०६३।३।३१ को निर्णयानुसार निज माधवप्रसाद चौलागाईंको नियुक्ति बदर भै आएको हुँदा रिट निवेदक परीक्षणकालमा आफू बहाल रहेको कार्यालयमा रुजू हाजीर नभै स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा १८, ७४, ८०(१) बमोजिम नियुक्ति बदर गरिएको कानूनसम्मत हुँदा मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लाको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा समावेश भई पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय प्रेमसिंह धामी तथा सिर्जना कँडेलले निवेदकलाई मिति २०६१।१०।२५ को निर्णयानुसार जनस्वास्थ्य निरीक्षक, अधिकृत छैटौं तहमा नियुक्ति गरी मिति २०६२।१।२९ बाट लागू हुने गरी जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा नियुक्ति गरिएको हुँदा सो मितिले एक वर्ष मिति २०६३।१।२८ मा परीक्षणकाल व्यतीत भई निवेदकको नियुक्ति स्वतः सदर भई सकेको अवस्था छ । परीक्षणकाल व्यतीत भइसकेपछि स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ८०, ८१ तथा ८२ बमोजिम पालना गर्नुपर्ने कार्यविधि समेत पालना नगरी कार्य सन्तोषजनक नभएको भनी नियुक्ति बदर गर्ने गरी निर्णय भएको छ । उक्त निर्णय नैकाप २०५९, नि.नं. ७१४८ मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत र कानूनविपरीत हुँदा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय समेत तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता कृष्णजीवी घिमिरेले निवेदकलाई मिति २०६२।१।२९ देखि लागू हुने गरी जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा पदस्थापना गरिएको र मिति २०६२।२।२९ देखि हाजीर भएपश्चात् मिति २०६२।३।१२ देखि मिति २०६३।८।२ सम्म करिव सत्र महिना विना सूचना कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको प्रष्ट छ । परीक्षणकालमा सन्तोषजनक कार्य नगरेमा स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा १८ अनुसार नियुक्ति बदर गर्न सकिने व्यवस्था छ । मिति २०६२।२।२९ मा

हाजीर भई मिति २०६३।३।१२ देखि अनुपस्थित हुँदा एक महिना पनि कार्यालयमा काम नगरी विना सूचना अनुपस्थित भएकोले निजको कार्य सन्तोषजनक नभएको स्वतः प्रष्ट छ । निवेदकलाई नियुक्ति बदरको निर्णय विरुद्ध पुनरावेदनमा जाने वैकल्पिक उपचारको मार्ग छँदाछँदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको समेत त्रुटिपूर्ण छ । निज निवेदकका विरुद्ध कारवाहीको उठान परीक्षणकाल भित्रै शुरु भई सकेको हुँदा निर्णय पछि गरिएको कारणले मात्रै निजको नियुक्ति स्वतः सदर भएको अर्थ गर्न मिल्दैन । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदनको औचित्य नहुँदा खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस समेत सुनी पेश भएका मिसिल कागजात अध्ययन गरी इन्साफतर्फ विचार गर्दा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुन्छ हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकलाई मिति २०६१।१०।२५ को निर्णयानुसार जनस्वास्थ्य निरीक्षक, अधिकृत छैटौं तहमा नियुक्ति गरी मिति २०६२।१।२९ देखि लागू हुने गरी जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा नियुक्त गरिएकोमा मिति २०६३।१।२८ मा परीक्षणकाल समाप्त भई नियुक्ति सदर भई सकेको हुँदा स्वास्थ्य सेवा ऐनको कानूनी प्रावधान विपरीत मिति २०६४।३।३१ को निर्णयानुसार निवेदकलाई दिएको नियुक्ति कानून विपरीत बदर गरिएको हुँदा त्यसरी नियुक्ति बदर गर्ने लगायतको कारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई पूर्ववत सेवामा बहाल गराउनु भन्ने परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने माग दावी रहेको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक परीक्षणकालमा विना सूचना लगातार कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोले निजको नियुक्ति बदर गरिएको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ रहेछ ।

२. मिसिल अध्ययन गर्दा निवेदक माधवप्रसाद चौलागाईंलाई मिति २०६१।१०।२५ को निर्णयानुसार मिति २०६२।१।२९ देखि लागू हुने गरी जनस्वास्थ्य निरीक्षक पदमा नियुक्ति गरी जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लामा पदस्थापन गरिएको देखिन्छ । निज निवेदक

उक्त कार्यालयमा पदस्थापना गरिएपछि मिति २०६२।२।२९ मा कार्यालयमा हाजीर भई मिति २०६२।३।१२ देखि विदा स्वीकृत नगराई मिति २०६३।८।२ सम्म लगातार अनुपस्थित रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद देखिएन । यसरी निवेदक परीक्षणकालको अवधिदेखि नै विदा स्वीकृत नगराई कार्यालयमा अनुपस्थित रहेकोले जनस्वास्थ्य कार्यालय हुम्लाको मिति २०६३।४।१७ समेतका विभिन्न पत्रहरूबाट कार्यालयमा हाजीर हुन आउने सम्बन्धमा घर ठेगानामा पत्राचार गरिएको मिसिलबाट देखिन्छ । सोही मिसिलमा निवेदकलाई स्वास्थ्य सेवा ऐन अनुसार कारवाही गर्ने क्रममा जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लाको मिति २०६२।५।१९ को पत्रबाट कारवाहीको प्रारम्भ गरी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयमा पत्राचार गरेपश्चात् विभिन्न तहमा टिप्पणी पेश हुँदै स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको मिति २०६२।३।१२ को सचिव स्तरीय निर्णयबाट परीक्षणकालको अवधिमा कार्य सन्तोषजनक नभएको भन्ने आधारमा निवेदकको नियुक्ति बदर गर्ने निर्णय गरिएको पाइन्छ ।

३. नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा १८ मा “स्वास्थ्य सेवाको स्थायी पदमा नयाँ नियुक्ति गर्दा महिला कर्मचारीको हकमा छ महिना र पुरुष कर्मचारीको हकमा एकवर्षको परीक्षणकालमा रहने गरी गरिनेछ । परीक्षणकालमा निजको कार्य सन्तोषजनक नभएमा निजको नियुक्ति बदर गर्न सकिनेछ । यसरी नियुक्ति बदर नगरिएका कर्मचारीको नियुक्ति परीक्षणकाल समाप्त भएपछि स्वतः सदर भएको मानिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएकोले उक्त ऐनले अख्तियार प्राप्त व्यक्तिलाई परीक्षणकालमा काम सन्तोषजनक नभएको अवस्थामा नियुक्ति बदर गर्ने अधिकार प्रदान गरेको प्रष्ट छ । कर्मचारीलाई निश्चित अवधिको परीक्षणकालमा रहने गरी नियुक्ति गर्नुको उद्देश्य र प्रयोजन नियुक्त गरिएको व्यक्ति नियुक्त गरिएको कामको लागि उपयुक्त छ, छैन, निजले तोकिएको काम सम्पादन गर्न सक्छ, सक्दैन भनी परीक्षण गर्नु हो । त्यसरी परीक्षण गरेपछि मात्र निजलाई दिएको नियुक्ति सदर वा बदर गर्न सक्ने गरी नियुक्त गर्ने अधिकारीलाई विधायिकाले प्रदान

गरेको यो स्वविवेकीय अधिकार हो । यस्तो स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गरी कुनै व्यक्ति तोकिएको पदका लागि उपयुक्त छ, छैन र निजले तोकिएको काम सम्पादन गर्न सक्छ, सक्दैन भन्ने कुरा हेरी जाँची अख्तियार प्राप्त व्यक्तिले गरेको निर्णयमा निजले उक्त अधिकारको स्वेच्छाचारी रूपमा प्रयोग गरेको वा प्रष्ट आधार र कारण उल्लेख नगरी निर्णय गरेको अवस्थामा बाहेक अदालतले प्रवेश गरी कुनै अमुक व्यक्ति कुनै पद वा कार्यको लागि उपयुक्त छ, छैन भनी निर्णय गर्न मिल्दैन । अदालतले निवेदकलाई अवकाश दिँदा अपनाईएको प्रक्रिया र कारणहरू कानून एवं न्यायसम्मत छन्, छैनन् भन्नेसम्म कुरामा हेरी निर्णय दिनुपर्ने हुन्छ ।

४. निवेदकको नियुक्ति बदर गर्दा अपनाइएको प्रक्रिया र कारणहरू कानूनसम्मत छन्, छैनन् भनी हेर्दा निवेदकको नियुक्ति बदर गर्दा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐनको दफा ८०, ८१, ८२ समेतको कानूनी प्रावधानविपरीत नियुक्ति बदर गरिएको र परीक्षणकाल व्यतीत भइसकेपछि नियुक्ति बदर गरिएको हुँदा कानूनविपरीत छ भन्ने निवेदकको निवेदन माग र निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूको बहस जिकीर रहेकोले सो सम्बन्धमा विचार गर्दा नेपाल स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ८० मा विभागीय सजाय दिन पाउने अधिकारीले कुनै कर्मचारीलाई सजाय दिने आदेश दिनु भन्दा अघि कारवाही गर्न लागिएको कारण उल्लेख गरी (सफाइ पेश गर्ने मौका दिनुपर्ने भन्ने प्रवाधान रहेको, दफा ८१ मा विशेष सजायको आदेश दिनु पहिले सजाय प्रस्ताव गर्नुपर्ने प्रावधान रहेको तथा दफा ८२ मा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने समेतको प्रावधान रहेको पाइन्छ । उक्त प्रावधानहरू स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीलाई विभागीय सजाय दिने सम्बन्धमा व्यवस्था गरिएको पाइन्छ । कर्मचारीलाई विभागीय सजाय गर्ने कुरा र परीक्षणकालमा नियुक्त भएको कर्मचारीको नियुक्ति सदर वा बदर गर्ने कुरा फरक विषय भएकोले उक्त कानूनी प्रावधानहरू परीक्षणकालमा रहेको कर्मचारीको नियुक्ति सदर वा बदर हुने भन्ने सम्बन्धमा आकर्षित हुने अवस्था देखिएन ।

५. नियुक्ति बदरको निर्णय गर्दा परीक्षणकाल व्यतीत भई सकेपछि गरिएकोले कानून र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत छ भन्ने निवेदकको अर्को जिकीर रहेकोले सो सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक शुरु नियुक्ति भइ मिति २०६२।२।२९ देखि कार्यालयमा हाजीर भई मिति २०६२।३।१२ देखि अनुपस्थित भएपछि जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लाले २०६२।४।१७ देखि हाजीर हुन आउने सम्बन्धमा पत्राचार शुरु गरी पटक पटक पत्राचार गरेपछि मिति २०६२।५।१९ मा जिल्ला जनस्वास्थ्य कार्यालय हुम्लाको पत्रबाट निवेदकलाई आवश्यक कारवाहीको लागि स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयलाई पत्राचार गरिएको पाइन्छ। सोही कारवाहीको निरन्तरतास्वरूप मिति २०६४।३।३१ को स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको निर्णयअनुसार निवेदकको नियुक्ति बदर गर्ने निर्णय गरिएको देखिन्छ। निज निवेदकको नियुक्ति बदर गर्नुपर्ने कारणहरू पनि परीक्षणकालको अवधि भित्रै सिर्जना भएकोमा विवाद भएन। सोही कारणबाट निज विरुद्ध कारवाहीको प्रक्रिया समेत परीक्षणकाल भित्रै शुरु भइसकेको देखिनाले नियुक्ति बदरको औपचारिक अन्तिम निर्णय परीक्षणकाल व्यतीत भई सकेपछि भएको भएता पनि सोही कारणले पहिलेदेखि प्रारम्भ भएको प्रक्रियाअनुसार गरिएको निर्णय कानूनविपरीत भयो भन्न मिल्ने अवस्था रहेन।

६. जहाँसम्म हरिशचन्द्र साह विरुद्ध लोकसेवा आयोग अञ्चल कार्यालय जलेश्वर समेत भएको मुद्दामा (नेकाप २०५९, नि.नं. ७१४८) मा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएको निर्णय बदर हुनुपर्छ भन्ने निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूको बहसमा जिकीर गर्नु भएको सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त मुद्दामा निवेदक हरिशचन्द्र साहलाई नियुक्ति गर्दाको प्रक्रिया कानूनसम्मत नभएको भन्ने आधारमा लोकसेवा आयोगले नियुक्तिको कारवाही निर्णय सहितको सम्पूर्ण प्रक्रिया बदर गर्ने निर्णय गरेको र त्यसको परिणामस्वरूप निवेदकलाई समेत अवकाश दिनुपर्ने निर्णय गरिएको देखिन्छ। सो मुद्दामा निवेदक मिति २०५५।६।२९ को पत्रबाट स्थायी नियुक्ति भई २०५६।६।२९ देखि परीक्षणकाल समाप्त

गरी २०५६।१।२४ मा सेवाबाट विस्थापित नभएसम्म सेवामा रुजु हाजीर रही कार्य गरी आएको देखिन्छ। यसरी निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले उल्लेख गर्नु भएको सिद्धान्त कायम भएको मुद्दा नियुक्ति प्रक्रिया कानून विपरीत भएको भन्ने सम्बन्धमा लोकसेवा आयोगले गरेको निर्णय सम्बन्धमा परेको देखिएको, तर प्रस्तुत मुद्दा निवेदक परीक्षणकालको एक वर्षमा एक महिना पनि हाजीर नभई कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कारण नियुक्ति बदर गरिएको भन्ने विषयमा परेको देखिएकोले उक्त सिद्धान्त प्रतिपादित भएको मुद्दा र प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य नै आधारभूत रूपमा फरक देखिन्छ। नजीरलाई आधार मानी फैसला गर्दा मुद्दाको तथ्य र निर्णय गर्नुपर्ने प्रश्नहरू समान प्रकृतिको हुन आवश्यक छ। मुद्दाको तथ्य नै आधारभूत रूपले फरक परेको हुँदा उक्त नजीर यस मुद्दामा आकर्षित हुनसक्ने देखिन आएन।

७. नियुक्ति बदरको निर्णय गर्दा स्वेच्छाचारी रूपमा र आधार एवं कारण नखोली गरिएको भनी निवेदकले निवेदनमा प्रष्ट दावी लिन सकेको पाइदैन। यी निवेदक जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय हुम्लाको जनस्वास्थ्य निरीक्षक पदमा नियुक्त भई पदस्थापन भएपछि मिति २०६२।२।२९ मा हाजीर भई हाजीर भएको एक महिना पनि नबिन्दै २०६२।३।१२ देखि लगातार ५११ दिन अर्थात् करिब सत्र महिना विना सूचना अनुपस्थित रहेको देखिन्छ। त्यसरी परीक्षणकालमा विना सूचना अनुपस्थित भएको होइन वा पदस्थापन भएको कार्यालयमा अनुपस्थित रहनुको मनासिव कारण समेत निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको पाइदैन। निवेदकलाई कार्यालयमा हाजीर हुन आउन सम्बन्धित कार्यालयले पटक पटक पत्राचार गरेको समेत मिसिल प्रमाणबाट देखिन्छ। परीक्षणकाल व्यतीत भई सकेको कर्मचारीलाई समेत लगातार ६० दिन विदा स्वीकृत नगराई अनुपस्थित रहेमा अवकाश दिन सकिने स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा ७४ मा कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ। सो प्रावधान लगायत सोही ऐनको दफा १८ मा भएको परीक्षणकालभित्र काम सन्तोषजनक नभएमा नियुक्ति

बदर हुनसक्ने कानूनी प्रावधान निवेदकलाई नियुक्ति हुँदाकै अवस्थामा ज्ञात हुने कुरा हो । दफा ७४ को उक्त व्यवस्था परीक्षणकाल व्यतीत भइसकेको कर्मचारीलाई समेत लागू हुने भएपछि कारवाहीको प्रक्रिया फरक भएपनि उक्त प्रावधान परीक्षणकाल नै व्यतीत नभएको कर्मचारीको हकमा नियुक्ति सदर वा बदरको निर्णय हुँदा विचार गर्न नमिल्ने भन्ने हुँदैन । परीक्षणकालको एक वर्षमा एक महिनासम्म पनि कार्यालयमा उपस्थित भइ काम नगरेको कर्मचारी तोकिएको काम गर्न उपयुक्त र सक्षम रहेको भनी अख्तियार प्राप्त व्यक्तिलाई परीक्षण गर्न समेत आधार नभएको मिसिल संलग्न तथ्यहरूले स्थापित गरी रहेको देखिन्छ । यसरी समन्यायको दृष्टिबाट हेर्दा पनि निवेदकलाई अन्याय नै पर्न गएको रहेछ भन्न सकिने आधारहरू मिसिल प्रमाणबाट देखिन आएन । अतएव: निजलाई परीक्षणकालको अवधिमा विना सूचना कार्यालयमा अनुपस्थित रहेको कारण काम सन्तोषजनक नभएको भनी अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले आफूलाई कानूनले प्रदान गरेको अधिकार प्रयोग गरी गरिएको नियुक्ति बदरको निर्णय स्वेच्छाचारी रूपमा गरिएको र कानूनको प्रक्रिया पूरा नगरी अन्यायपूर्ण तवरबाट गरिएको भन्न मिल्ने भएन ।

८. तसर्थ, विवेचित आधार र कारणहरूबाट निवेदकलाई परीक्षण कालमा काम सन्तोषजनक नभएको भनी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयबाट भएको निर्णय कानून विपरीत नदेखिएकोले उक्त निर्णयबाट निवेदकको संविधान तथा कानून प्रदत्त हक अधिकार हनन् भएको भन्न नमिल्ने हुँदा निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्न मिलेन । रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाईदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ माघ २ गते रोज २ शुभम् ।
इजलास अधिकृत: कमलप्रसाद पोखरेल

निर्णय नं. ८७७०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
फौ. पु.नं. ०६३-CR-०००८, ००७६, ०१६१, ०१७३
फैसला मिति: २०६९।२।१।३

मुद्दा :- भ्रष्टाचार ।

पुनरावदेक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने
लीलाराज गौतम समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका
अनुसन्धान अधिकृत दिनेशहरि अधिकारीको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

पुनरावदेक वादी: नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १० बस्ने वैदेशिक
हुलाक कार्यालयका ना.सु. केशवराज गौतम

पुनरावदेक प्रतिवादी: रामेछाप जिल्ला, बेताली गा.वि.स.,
वडा नं. ३ घर भै हाल का.म.न.पा.वडा नं.
७ चावहिल बस्ने कल्याणबहादुर बस्नेत समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

पुनरावदेक प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. १० बानेश्वर बस्ने
केशवराज गौतम समेत

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने :-

अध्यक्ष, मा.न्या. श्री भूपध्वज अधिकारी
सदस्य, मा.न्या. श्री कोमलनाथ शर्मा
सदस्य, मा.न्या.श्री चोलेन्द्र शम्सेर ज.व.रा.

- व्यक्तिगत रूपमा लेखिएका र परीक्षण गर्न नसकिने निजी डायरीलाई कानूनबमोजिमको अकाट्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्दै जाने हो भने त्यसले गलत संस्कार र कृत्रिम प्रमाणको सिर्जनालाई बढावा दिने हुँदा अदालतले त्यस्ता कृत्रिम र बनावटी प्रमाणको सिर्जना हुने प्रक्रियालाई अपनाउन र प्रोत्साहन गर्न नहुने ।
(प्रकरण नं. २७)
 - जाँच अवधिमा आफूले आर्जन गरेको सम्पत्ति छोरा र श्रीमतीलाई वण्डा लगाइदिएकै कारणले त्यसको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्दैन भन्ने तर्कलाई स्वीकार्ने हो भने सार्वजनिक पदमा रहेका हरेक व्यक्तिले जुनसुकै व्यहोराले आर्जन गरेको सम्पत्ति त्यसरी नै हक हस्तान्तरण गरेर स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहने ।
(प्रकरण नं. ३०)
 - पति पत्नी र छोरा छोरीहरूबीच अंशवण्डाको लिखत पारीत गरी छुट्टि भिन्न भएको देखिएपनि भ्रष्टाचार मुद्दाको प्रयोजनको लागि त्यस्तो वण्डापत्रमा लेखिएका सम्पत्तिहरूको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति नहुने ।
(प्रकरण नं. ३२)
 - सम्पत्तिको स्रोतलाई कानूनी आवरणले ढाकी हालैको बकसपत्र भन्ने शब्द लिखतमा उल्लेख गरेकै आधारमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई भ्रष्टाचार मुद्दाको प्रयोजनको लागि बकसपत्रबाट आएको मानी त्यसको स्रोत खोज्नु नपर्ने भनी अर्थ गर्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं. ३४)
 - आयोगले अभियोग दावी गर्ने हकलाई विशेषाधिकार मानी मन लागे छूट दिने र मन नलागे दावी गर्ने मनोमानी र स्वेच्छाचारिता देखाउन सक्तैन । कानून, न्याय र विवेकको अधीनमा नरही अभियोगपत्र दायर गर्ने हो भने न्यायले स्वच्छता गुमाउँदछ । यसलाई गम्भीर जिम्मेवारी सम्भरेर आयोगले अनुसन्धान एवम् अभियोजन गर्न सक्नु पर्दछ ।
- अन्यथा अरुमाथि अख्तियारको दुरुपयोगको दावी गर्ने आयोगका पदाधिकारी वा कर्मचारीहरू स्वयम् पनि त्यस्तो दोषको भागीदार हुनसक्ने अवस्था नआओस् भनी सतर्क रहनु पर्ने ।
(प्रकरण नं. ३५)
- बकस दिनुपर्ने कुनै कारण नै नभई मूल्य लिएर लिखतमा हालैदेखिको बकसपत्र भनी उल्लेख गरी भ्रूठो व्यवहार देखाउने दाताले पनि सम्पत्तिको स्रोत लुकाउन मद्दत गरेको देखिन्छ । तर वादीले त्यस्ता दाताउपर कुनै कारवाही र दावी गरेको नदेखिएको अवस्थामा अदालतले त्यस्ता दाताको हकमा अन्यथा गर्न मिलेन । त्यसैले विशेष अदालतले जग्गाहरूलाई खरीद मानेको फैसला प्रस्तुत मुद्दाको प्रयोजनको सन्दर्भमा मिलेकै देखिने ।
(प्रकरण नं. ३६)
 - ठूलो परिमाणको सुन किन्न सक्नेले अर्काको लकरमा सुन राख्न दिएको भन्ने बयान आफैमा विश्वासप्रद नदेखिने हुँदा आफ्ना गठमेलका मानिसहरूलाई मिलाई जुनसुकै समयमा तयार पार्न सकिने घरायसी बनावटी कागज खडा गरी गराई आफूले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको मूल्य घटाउने उद्देश्यले अपुष्ट बयान गरेको र गर्न लगाएकै भरमा प्रतिवादीकै नामको बैंक लकरमा भएका सुनलाई उनाउ व्यक्तिको भन्न नमिल्ने ।
(प्रकरण नं. ४१)
 - काठमाडौं जस्तो स्थानमा पाँचवटा घर भएको र भाडाबाट अस्वाभाविक र उल्लेख्य परिमाणको आय प्राप्त गरेको जिकीर लिइन्छ भने त्यसलाई व्यवसायकै रूपमा मान्नु पर्ने हुँदा मौखिक जिकीरका भरमा आय प्रदान गर्न मिल्दैन । ठूलो परिमाणमा घर भाडा प्राप्त गरेको भन्ने व्यक्तिले घर भाडामा दिएको संभौता तथा कर तिरेको प्रमाण पेश गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ४६)

- अपुष्ट, अतार्किक र हचुवा आधारमा गरिने कल्पनाबाट अदालत सन्तुष्ट हुन सक्तैन । वस्तुनिष्ठ आधारबिना नै हचुवाको आधारमा लिइने दावीलाई कानूनसंगत मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.४८)

- आफ्नो जिकीरलाई वस्तुपरक र कानूनले मान्यता दिएका प्रमाणबाट पुष्टि वा खण्डन गर्न तथ्ययुक्त र वस्तुनिष्ठ प्रमाण प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा मुद्दाका पक्षले अपुष्ट भनाई राखेकै आधारमा अदालतले पनि त्यसै गर्ने अवस्था नरहने ।

(प्रकरण नं.४९)

- कृषि आयको निर्धारण सम्बन्धमा सरकारी स्तरबाट छुट्टै वैज्ञानिक मापदण्ड निर्धारण नभएको स्थितिमा त्यसको आय निर्धारण गर्नुपर्ने स्थिति सिर्जना भएमा सरकारी स्तरबाट नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको मोहीले जग्गाधनीलाई बुझाउनु पर्ने कुतको दरलाई नै कृषि आय निर्धारण गर्ने आधार बनाउनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.५०)

- घडेरी प्रयोजनका लागि खरीद भएका जग्गाहरू आयस्रोत बढाउने उद्देश्यले व्यावसायिक रूपमा धान र गहुँलगायत तरकारी उत्पादनको खेती गर्ने कार्य गरेको भनी वस्तुनिष्ठ आधारबिना जिकीर गरेकै भरमा विश्वास गर्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.५१)

- विदेशबाट प्राप्त भएको रकम के कसरी देशभित्र भित्रिएको हो र सो रकमको स्रोत के हो भन्नेतर्फ ध्यान नदिने हो भने अवैधानिक रकमले स्वतः कानूनी आवरण प्राप्त गर्ने हुँदा विदेशबाट रकम प्राप्त भएको भनी दावी गर्ने पक्षले त्यस्तो रकमको स्रोतलाई पुष्टि गर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.५६)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश थापा र विद्वान उपन्यायाधिवक्ता तेजनारायण पौडेल

पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता यज्ञमूर्ति बन्जाडे र विद्वान अधिवक्ताहरू केशवप्रसाद भट्टराई र कृष्णप्रसाद सापकोटा

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप, २०६६, अङ्क ८, नि.नं. ८२००
- नेकाप २०६७, अङ्क १२, नि.नं. ८५१९, पृ. २०३३
- नेकाप २०६८, अङ्क ६, नि.नं. ८६३०
- नेकाप २०६८, अङ्क ११, नि.नं. ८७२२

सम्बद्ध कानून:

- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) १६(ग)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१), (२), ६५ को उपदफा (३)
- मुलुकी ऐन, अ.ब.११५ नं. १३३ र १३९ नं.
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५
- भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३क

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६२/११/१९ को फैसलाउपर दुवै पक्षको पृथक-पृथक पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

वैदेशिक हुलाक भन्सार कार्यालयका ना.सु. केशवराज गौतमले अर्थ मन्त्रालयअन्तर्गत कार्यरत रहँदा भ्रष्टाचार गरी करोडौं रुपैयाँको सम्पत्ति कमाएको भन्ने व्यहोराको कुसुमदेवी गौतम समेतले मिति २०५९/१४/१९ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमक्ष आवश्यक कारवाहीको लागि निवेदन दिएको ।

प्रतिवादीको घर खानतलासी गर्दा भेटिएको नगद रकम, सुन, चाँदी, बैंक चेकवुक, जग्गा सम्बन्धी कागजात, शेयर सम्बन्धी कागजात लगायतका विभिन्न कागजात उल्लेख गरिएको बरामदी मुचुल्का ।

नेपाल कानून पत्रिका, २०६९, जेठ

प्रतिवादी केशवराज गौतमले २०३५।४।१ देखि नायव सुब्बाबाट नोकरी शुरु गरी वैदेशिक हुलाक भन्सार कार्यालयमा कार्यरत् रहेको ।

आरोपपत्रमा उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादी केशवराज र निजका परिवारका नाममा रहेको सम्पत्ति निम्नबमोजिम देखिन्छ:-

तालिका नं. १
घरको विवरण

कस्को नाममा छ	अभियुक्तसँग निजको नाता	घर रहेको स्थान	घर निर्माणको समय	साविक मूल्य	विशेष रुपमा घर सजावट, विद्युतिय सामान, फर्निचर समेतको मूल्य	हालको दरभाउ अनुसारको मूल्य
केशवी गौतम	श्रीमती	कामनपा १० बानेश्वर हाइट कि. नं २१६	०५१-०५३	२७,१३,४८८।७८	९,८६,६०४।८५	३८,७४,६९४।०२
केशवराज गौतम	आफै	कामनपा १० बानेश्वर हाइट कि न २१७	२०३६ साल (नक्सा पास भएको नदेखिएको)	७५,१९,७।४३	-	१३,८७,९२९।७०
केशवी गौतम	श्रीमती	कामनपा १० बानेश्वर हाइट कि. नं २१६	पहिलो तल्ला २०३४ सालतिर दोस्रो तल्ला २०३८ सालमा थपेको, (नक्सा पास नदेखिएको)	३,३८,६८७।२५	-	१०,००,७७४।५०
लीलाराज गौतम र राजु गौतम	छोराहरू	कामनपा १० बानेश्वर कि. नं ९ र १०	०४१ सालमा वनेको,	११,४६,६९७।-	-	५१,९८,२५७।५७
लीलाराज गौतम	छोरा	जि.मोरङ्ग, भोराहाट गा.वि.स. ५	टिनको छानो भएको घर	४०,०००।-	-	४०,०००।-
केशवी गौतम र कमलराज गौतम	श्रीमती र भाई	जि.मोरङ्ग, भोराहाट गा.वि.स. १	फुसको छानो भएको घर	२५,०००।-	-	२५,०००।- ५२ = १२,५००।-

८७७०- लीलाराज गौतम समेत वि.नेपाल सरकार

तालिका नं. २
जग्गा जमिनको विवरण

जग्गा धर्नीको नाम	अभियुक्त संगको नाता सम्बन्ध	जग्गा रहेको स्थान	कि. नं.	जग्गाको क्षेत्रफल	जग्गा प्राप्त गरिको मिति	जग्गा प्राप्तिको तरिका	लिखतमा जनिएको मूल्य	मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको मूल्य	कैफियत
केशवराज गौतम	आफै	का. म. न. पा. १०, वानेश्वर हाईट	२१७	०-६-०-०	०३४१०१२७	राजीनामा	५०,०००।-	८,१०,०००।-	कि. नं. ३६,४५ र त्यस पछि ४५ सटा गरी ३७ हुँदै आएको
केशवी गौतम	श्रीमती	का. म. न. पा. १०, वानेश्वर हाईट	२१६	१-२-०-०	०३४१०१२७	राजीनामा	-	२४,३०,०००।-	कि. नं. ३६,४५ र त्यस पछि ४५ सटा गरी ३७ हुँदै आएको
केशवराज गौतम	आफै	का. म. न. पा. १०, वानेश्वर	८६	०-३-०-१	०४७९१२	वकसपत्र	५०,०००।-	४,५९,३७५।-	साविक महादेवस्थान गा. वि. स. कि. नं. २८९ र २९१ बाट मिडेको
केशवी गौतम	श्रीमती	का. म. न. पा. १०, वानेश्वर	७	०-१४-३-२	०४८१३२२	वकसपत्र	६,७५,०००।	३७,७८,१२५।-	साविक महादेवस्थान गा. वि. स. ३
केशवी गौतम	श्रीमती	का. म. न. पा. १०, वानेश्वर	११७	२-३-२-०	०४८१३२२	वकसपत्र	-	-	कि. नं. १६ हुँदै आएको ।
लीलाराज गौतम	छोरा	का. म. न. पा. १०, वानेश्वर	९	०-५-०-१	०४०१२६	वकसपत्र	१८,७५०।-	१७,७९,८७५।-	भूमिसुधार कार्यालय भाडामा रहेको घर जग्गा
राजु गौतम	छोरा	का. म. न. पा. १०, वानेश्वर	१०	०-५-०-१	०४०१२६	वकसपत्र	१८,७५०।-	१७,७९,८७५।-	भूमिसुधार कार्यालय भाडामा रहेको घर जग्गा
गंगा कुमारी खड्का (गौतम)	बृहारी (पति लीलाराज गौतम)	मध्यपुर ठिमी न. पा. ७	१६३१	१-०-०-०	०३९१४१५	राजीनामा	-	५,००,०००।-	साविक भीमसेन गा. वि. स. २ को कि. नं. १५२३ बाट
लीलाराज गौतम	छोरा	मध्यपुर ठिमी न. पा. ७	१६३२	३-०-०-०	०३९१४१५	राजीनामा	१,५०,०००।	१५,००,०००।	साविक भीमसेन गा. वि. स. २ को कि. नं. ९७८ बाट
राजु गौतम	छोरा	मध्यपुर ठिमी न. पा. ७	१५२४	४-४-१-०	०३९१४१५	राजीनामा	-	२१,२६,९५३।-	साविक भीमसेन गा. वि. स. २ को कि. नं. ९७८ बाट
लीलाराज गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट, बडा नं ५	१७७	०-१२-०	०४५१४१४	राजीनामा	६६,०००।-	५,९५,०००।	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
लीलाराज गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट, बडा नं ५	२७४	२-७-१०	-	-	-	-	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
राजु गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट, बडा नं ५	२८२	२-११-४	०४५१३३	राजीनामा	५६,५००।-	५,२२,०००।-	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
राजु गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट बडा नं ५	१७१	०-२-५	०४५१३३	राजीनामा	-	२२,५००।-	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
राजु गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट बडा नं ५	१७२	०-१-१५	०४५१३३	राजीनामा	-	१७,५००।-	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
राजु गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट बडा नं ५	१७३	०-१-२	०४५१३३	राजीनामा	१२,०००।	११,०००।-	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
राजु गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट बडा नं ५	१७४	०-०-१५	०४५१३३	राजीनामा	-	७,५००।-	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
राजु गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट बडा नं ५	१७५	०-०-७	०४५१३३	राजीनामा	-	३,५००।	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
राजु गौतम	छोरा	जि. मोरङ, भोराहाट गा. वि. स. बडा नं ५	१७६	०-३-१०	०४५१३३	राजीनामा	-	३५,०००।-	रु. २,००,००० प्रति विगाहा
केशवी गौतम र कमल राज गौतम	श्रीमती तथा भाई	जि. मोरङ, भोराहाट गा. वि. स. बडा नं १	३६७	०-३-६	०४९१११४	हा. व. (खरीद)	३०,०००।	१,६५,०००।	वाट २ भाग लगाउदा हुने ८२,५००।-
केशवराज गौतम	आफै	जि. रामेछाप डुहु गा. वि. स. ९	नखुलने	०-९-०-०	०५६	अंश भाग पैतृक	-	-	पैतृक

नेपाल कानून पत्रिका, २०६९, जेठ

तालिका नं. ३
शेयरको विवरण

धनीको नाम	अभियुक्त संगको नाता	शेयर/बचतपत्र के हो ?	बचत/ शेयर कहाँको हो ?	कति कित्ता	खरीद गर्दाको समयको प्रतिकित्ता मूल्य	हालको मूल्य	जानकारी दिने निकायको पत्रको च.नं. र मिति
लीलाराज गौतम	छोरा	शेयर	नेपाल ईण्डस्ट्रियल एण्ड कमर्सियल बैंक लि.	७०	१००। प्रतिशेयर	७,०००।-	एन.आई.सि. बैंक को मिति २००२ सेप्टेम्बर ६ को पत्रानुसार
लीलाराज गौतम	छोरा	शेयर	तारागाउँ रिजेन्सी होटल लि.	१९०	१००। प्रतिशेयर	१९,०००।-	तारागाउँ रिजेन्सी होटल लि.को मिति ०५.१५.१९३ को पत्रानुसार
लीलाराज गौतम	छोरा	शेयर	ईश्वर प्याकेजिङ्ग इण्डस्ट्रिज प्रा.लि. थिसिखेल, ललितपुर	७,०००	१००। प्रतिशेयर	७,००,०००।	ईश्वर प्याकेजिङ्ग इण्डस्ट्रिजको ०५.१५.१९० को पत्रानुसार
राजु गौतम	छोरा	शेयर	नेपाल ईण्डस्ट्रियल एण्ड कमर्सियल बैंक	७०	१००। प्रतिशेयर	७,०००।-	एन.आई.सि. बैंक को मिति २००२ सेप्टेम्बर ६ को पत्रानुसार
राजु गौतम	छोरा	शेयर	बैंक अफ काठमाडौं, कमलादी	५२	१००। प्रतिशेयर	५,२००।-	बैंक अफ काठमाडौंको प.सं. ०२४४। २००२ मिति ०५.१५.१९७ को पत्रानुसार
राजु गौतम	छोरा	शेयर	तारागाउँ रिजेन्सी होटल लि.	१९०	१००। प्रतिशेयर	१९,०००।-	तारागाउँ रिजेन्सी होटल लि.को मिति ०५.१५.१९३ को पत्रानुसार

तालिका नं. ४
बैंक खाताको विवरण

खातावाला को नाम	अभियुक्त संगको नाता सम्बन्ध	खातामा रहेको बैंक टुंगाना सहित	खाता को किसिम	खाता नम्बर	खाता खोलेको मिति	हालको मौज्जात रकम	जानकारी दिने बैंकको प.सं. च.नं. र मिति	कैफियत
केशवराज गौतम	आफै	नेपाल अरब बैंक लि. कान्तीपथ काठमाडौं	बचत	०११००१३३७२ २०१	१९९८ ल्यखा ४ मा दरवारमार्गबाट सरेको, खाता खोलेको मिति एकै नभएको	११,१८,३५५। २३	०५.१५.१९३ को नेबिल बैंकको पत्रबाट	निज केशवराज गौतमको खाता नं ०२१००१५२९०८०१ २३ जुलाई १९८४ मा इरबामार्ग शाखामा खोलिएको उक्त शाखा १९९८ नोवेम्बर ४ मा कान्तीपथ शाखामा स्थान्तर हुँदा ०११००१३३७२२०१
केशवराज गौतम	आफै	रा.वा. बैंक सिंहदरवार	बचत	६४७४	०३.४।१।२	१०,६५,२५९।३६	रा.वा. बैं. सिंहदरवारको च.नं. २४४ मिति ०५.१५.१९२ को पत्रानुसार	
केशवराज गौतम	आफै	हिमालयन बैंक, ठमेल	बचत	३६८१३० 'जे'	नखुल्ले	१२,५३,१५३।०२	हिमालयन बैंकबाट प्राप्त स्टेटमेन्ट अनुसार	
केशवराज गौतम	आफै	कृषि विकास बैंक रत्नपार्क शाखा	बचत	०४२८४०	०५.३।३।३१	-	-	०५.०।३।३१ मा खाता बन्द
केशवराज गौतम	आफै	ने.बै.लि.डि.ली बजार	बचत	०४०७५५०	नखुल्ले	१५,४८,९१६।३७	ने.बै.लि. प्र.का लेखा विभाग नं.१ सिएसी ६५।२१३६ मिति ०५.१५.१९९	
केशवराज गौतम	आफै	ने.बै.लि. काठमाडौं अफीस न्यूरोड	बचत	६४३५१५०	नखुल्ले	१०,६३,५७३।७२	ने.बै.लि. काठमाडौं अफीस न्यूरोडको च.नं. ६५।२१२० ०५.१५.१९८ को पत्रानुसार	
केशवराज गौतम	आफै	कृषि विकास बैंक बानेश्वर शाखा	बचत	१४१३३०	०५.४।१।२।२६	९,३९,३६९।२२	कृषि विकास बैंकको च.नं. २४१ मिति ०५.१५.१९३ को पत्रानुसार	
केशवराज गौतम	आफै	स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंक नयाँ बानेश्वर	बचत	१८०१०८४५६ ०१	२००१.कभउ १३	१०,५७,०५१।३२	स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकको मिति २००२।०९।२ को पत्रबाट	

तालिका नं. ५
घरबाट बरामद भएका स्वदेशी तथा विदेशी
मुद्राको विवरण

मुद्राको नाम	बरामद भएको परिमाण	सटही दर	सटहीबाट कायम आउने नेपाली रुपैया	कैफियत
नेपाली रुपैयाँ	७७,५००।	-	७७,५००।	मिति २०५९।७।२५ को राष्ट्र बैकले तोकेको सटही दर अनुसार गणना गर्दा कूल रु.२,३२,००७।१० हुन आएको ।
भारतीय रुपैया	३,६५०।	भा.रु.१००। को ने.रु.१६०।	५,८४०।	
अमेरिकी डलर	१४०७	प्रति डलर ने.रु.७८।	१,०९,७४६।	
हङ्कङ डलर	१५०	प्रतिडलर रु.१०।	१५००।	
पाउण्ड स्टर्लिङ	१०	प्रति पाउण्ड रु.१२३.२९	१२,३२।९०	
युरो	४६०	प्रति युरो ७८.६७	३६,१८८।२०	

केशवराज गौतमले कतै उल्लेख नगरेको तर अनुसन्धानबाट ने.वै.लि. काठमाडौँ अफीस, भूगोलपार्कमा निजको नाममा १४२-४ नं. को लकर रहेको तथ्य खुल्न आएपछि मिति २०५९।५।२९ मा सा लकरबाट बरामद गरिएका ४,५१०.१३६ ग्राम सुन र

सुनका गहनाहरूको मूल्य रु.३७,२०,८६२।२० र मिति २०५९।५।२ मा निजको घरबाट बरामद भएका १७३०.८०० ग्राम चाँदीका भाँडाकुँडाको मूल्य रु.२२,७६०।०२ समेत गरी बरामद भएको सुनचाँदीको जम्मा रु.३७,४३,६२२।२२ मूल्य कायम हुन आएकोछ ।

तालिका नं. ६
सुन, /चाँदी आदिको विवरण

सुन चाँदी आदि	तौल	कहाबाट बरामद भएको	हालको मूल्य
करुवा १ प्लेट १० गिलास १ समेत चाँदीमा सामानहरू	१७३०.८०० ग्राम	२०५९।५।२ गते घरबाट खानतलासी हुँदा बरामद भएको ।	२२,७६०।०२
पोते नउनेको ठूलो तिलहरी थान १ एक	अं. डेड तोला	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको केशवराज गौतमको नामको नं. १४२-४ को लकरबाट बरामद भएको ।	क्र.सं. २ देखि १५ सम्मको १ मुष्ट ४,५१०.१३६ ग्राम सुन र सुनका गहनाहरूको मूल्य रु.३७,२०,८६२।२० मूल्याङ्कन भै आएको ।
सुनको वाला थान ६ छ	अंन्दाजी १५० ग्राम लाहसमेत	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
सुनको नेकलेस थान ३ तीन	अं. ८५ ग्राम	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
सुनको कानमा लगाउने भुम्का थान ६	अं २४ ग्राम	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
सुनको असर्फी औठी थान ३ तीन	अं २४ ग्राम	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
सुनको सिक्री सहितको रिङ्ग थान २	अं. १५ग्राम	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
सुनको ब्रास्लेट हातमा लगाउने थान १	अं. १९ ग्राम	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
सुनको सिरिन्दी थान १ एक	अं. १० ग्राम	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
सुनको औठी (वेरुवा र तयारी) थान २	अं. २० ग्राम	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
फाइन गोल्ड ५ रेल लेखिएको सुनको टुक्रा थान २२ (वाईस)	अं. ३५२ तोला	मिति ०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकरबाट बरामद भएको ।	
नेपाल राष्ट्र बैकबाट निस्काशित सुनको असर्फी ४ चार थान	अन्दाजी २१२ तोला	०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकर नं. १४२-२ बाट बरामद	
नेपाल राष्ट्र बैकबाट निस्काशित सुनको असर्फी थान २ दुई	अं. १० ग्राम	०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकर नं. १४२-२ बाट बरामद	
नेपाल राष्ट्र बैकबाट निस्काशित सुनको असर्फी थान २ दुई	अन्दाजी १२ ग्राम	०५९।५।२९ गते ने.वै.लि. न्यूरोडको लकर नं. १४२-२ बाट बरामद	

२०४० सालमा ढालकुमारी शाहबाट वकसपत्रबाट प्राप्त भएको का.जि.का.म.न.पा. १० मा ०-५-०-१ जग्गा र सो जग्गामा घर तथा ठिमी भिमसेन गा.वि.स. स्थित ४-४-१-० जग्गा रहेको छ। छोरी बुहारीको नाममा घर जग्गा छैन। स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकमा बचत खाता, नेपाल बैंक लि.मा बचत खाता छ। मेरो पुख्र्यौली घर रामेछाप जिल्ला, गुन्सी गा.वि.स. १ मा हो। २०५६ सालमा पिताबाट अंश लिई छुट्टी भिन्न भै बसिआएको र ५ जना दाजुभाइमध्ये म माहिलो हुँ। मेरो नाममा का.जि. का.म.न.पा. १० मा ०-६-०-०, जि. रामेछाप डुहु गा.वि.स.-९ मा ०-९-०-० जग्गा छ। मोरङ्ग भोराहाट गा.वि.स.-१ मा कमलराज गौतम (भाई) र मेरी श्रीमती केशवी गौतमको नाममा ०-३-६ जग्गा, मेरी श्रीमतीको नाममा का.म.पा.१० मा वकसपत्र प्राप्त ०-१-३-२ र ३-२-२-० जग्गा, २०५२ सालको पारीत अंशवण्डाबाट १-२-० मा घर जग्गा रहेको छ। मेरो जेठो छोरो शिवराज गौतमको नाममा २०५२ सालको पारीत अंशवण्डाबाट प्राप्त का.म.न.पा. १० मा ०-६-०-० जग्गा, माहिलो छोरा लीलाराज गौतमको नाममा २०५२ सालको पारीत अंशवण्डाबाट मोरङ्ग भोराहाट गा.वि.स.- ५ स्थित २-१९-१० जग्गा, भक्तपुर जिल्ला भीमसेन स्थित ४-०-०-० जग्गा, २०४० सालमा ढालकुमारी शाहबाट वकसपत्र प्राप्त का.म.न.पा.- १० मा ०-५-०-१ जग्गा र सो जग्गामा घरसमेत रहेको छ। त्यसैगरी कान्छो छोरा राजु गौतमको नाममा जि.मोरङ्ग भोराहाट गा.वि.स. ५ मा विभिन्न किताका करिब ३ विगाहा जग्गा, डिल्लीबजारमा बचत खाता, नेविल बैंक दरवारमार्गमा बचतखाता, रा.वा.बैंक सिंहदरबार शाखामा बचत खाता मेरा नाममा छन्। मेरो छोरा राजु गौतमको श्रीमती सगुन गौतमको नाममा स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंक बानेश्वरमा बचत खाता छ। मेरो छोरा लीलाराज गौतमको नाममा तारागाउँ रिजेन्सी होटल, नेपाल इण्डस्ट्रियल एण्ड कमर्सियल बैंकमा शेयर छ। राजु गौतमको नाममा तारागाउँ रिजेन्सी होटल र बैंक अफ काठमाडौँमा शेयर रहेको छ। मेरो नाममा २०४३ सालमा खरीद गरेको वा.२ प.६६३१ नं.को मोटरसाइकल र २०५८ सालमा खरीद गरेको वा.१२ प. ८२८८ नं. को यामाहा मोटरसाइकल रहेको छ।

मेरो जेठो छोरा नेपाल वाल मन्दिरबाट दुर्गम क्षेत्रका जेहेन्दार विद्यार्थीमध्येबाट छानिएर २०३७ सालमा

बेलायत गएको हो। मैले खर्च पठाउनु परेन। माहिलो छोरा लीलाराज गौतमले शुरुमा रत्नराज्य स्कूलमा र पछि ९ र १० कक्षा सिद्धार्थ वनस्थली वालाजुमा पढेको हो। एस. एल. सी. पास गरेपछि लीलाराजले भारतको तेनाली भन्ने ठाउँमा १०+२ पढेको र वार्षिक १५,०००/- तिर्नु पर्दथ्यो। वि.एस्सी. भारतको सिलाङ्गमा २०५२/२०५३ सालमा पढ्दा लाग्ने खर्च शिवले पठाउँदथ्यो। वार्षिक १५,०००/- जति खर्च लागेको होला। कान्छो छोरा राजुले शुरुमा रत्नराज्य स्कूलमा पढेको र एस. एल. सी. चाहीं वृहस्पति स्कूलबाट गरेको हो। २०५० सालतिर मासिक पढाई खर्च करिब ५६ सय हुँदो हो। १०+२ चाहीं सिलाङ्गबाट गरेको, त्यहा बोर्डस गर्दा २ वर्षको रु.१५०००/- जति लागेको हुन सक्छ।

मेरो नोकरी प्रवेश २०३५ साल साउन १ गते हो। यस अवधिमा मेरो सगोलको पिताको नाममा रहेको घर, जग्गा, खेतवारी गरी जम्मा करिब २५।३० रोपनी खेत, ३५।४० रोपनी बारी, पाखो जग्गा ४०।५० रोपनी, २५।३० तोला सुनका गरगहना थियो। साथै मेरो बैंक ब्यालेन्स रु.६०।७० हजार थियो। २०३४ साल माघमा हाल बसोबास भएको घर क्षे.फ.१-८-०-० जग्गा र सोमा भएको पुरानो १० कोठाको घर किनेको हो। भीमसेन गा.वि.स.२ को कि.नं. ९७८ क्षे.फ. ८-४-१-० जग्गा मैले २०३९ सालमा रु.१,५०,०००/- मा खरीद गरेको र २०५२ सालमा मेरा छोराहरू लीलाराज गौतमलाई सो जग्गाबाट ४-०-०-० र राजु गौतमलाई ४-४-१-० अंश दिएको, छोरा लीलाराज गौतमले आफ्नो भागबाट आफ्नी श्रीमती गंगा कुमारीलाई १-०-०-० वकस गरी दिएको रहेछ। उक्त जग्गा मैले २०३९ सालमा पैतृक आय, कृषि व्यवसाय, २०३४ सालमा खरीद गरेको बानेश्वर हाईटको घरभाडा, २०३७/०३८ मा आमाले दिएको गर-गहना, पैतृक आयस्रोतमध्ये भैसी पालनको विक्री, घिउ विक्री, खसी बाखा पालन, कृषि व्यवसाय र मेरो पारिश्रमिक तलबभत्ता आदि स्रोतबाट खरीद गरेको हो। साविक महादेवस्थान गा.पं.७ कि.नं. ५७४ को ०-४-०-२ र कि.नं.५७८ को ०-०-३-२ जग्गा का.जि. का.न.पा.-१० बस्ने मुख्य चौतारीयाकी रानी ढालकुमारी शाहले मेरो छोरा लीलाराज गौतमलाई छोरासरह मानी २०४० सालमा वकस गरी दिएको र २०४४ सालमा नापी हुँदा हाल

कि.नं. ९ को ०-५-०-१ कायम भएको छ। मोरङ्ग भोराहाट गा.वि.स.-५ को कि.नं. १७७ को क्षे.फ. ०-१२-० र कि.नं. २७४ को २-७-१० हाल लीलाराज गौतमका नाममा रहेको जग्गा मैले २०४५ सालमा क्रमश रु.१३,०००/- र ५३,०००/- मा खरीद गरेको र २०५२ सालमा अंशवण्डाबाट छोरा लीलाराज गौतमलाई दिएको हुँ। उक्त जग्गाहरू मैले २०४५ सालमा खरीद गर्दासम्मको पुख्र्यौली कृषि आय रु.१ लाख, २०४९ सालमा निर्मित लीलाराज र राजु गौतमको नामको काठमाडौँको घरभाडा, बानेश्वर हाईटमा २०३६ सालमा बनेको घरको भाडा, २०३८ सालमा रु.६०,०००/- मा बनेको दक्षिणपट्टिको १ नाले घरको घरभाडामध्येको आयस्रोतबाट खरीद गरेको हो। साविक महादेवस्थान गा.पं.७ को कि.नं. ५७७ र ५७५ को क्रमशः ०-४-०-३ र ०-०-३-१ को जग्गा २०४० सालमा मुख्य चौतारियाकी श्रीमती ढालकुमारी शाहले मेरो छोरा राजु गौतमलाई छोरा सरहमानी वकसपत्र गरी दिएको र २०४३ सालमा नापी हुँदा उक्त जग्गा का.म.पा.-१० कि.नं.१० मा क्षे.फ. ०-५-०-१ कायम भएको छ।

मोरङ्ग भोराहाट गा.वि.स. वडा नं. ५ का कि.नं. २८२,१७१,१७२,१७३,१७४,१७५,१७६ का जग्गाहरू २०४५ सालमा मैले ६८,०००/- मा खरीद गरी २०५२ सालमा अंशवण्डाबाट मेरा छोरा राजु गौतमलाई दिएको हो। मैले २०३४ सालमा रु.५०,०००/- मा खरीद गरेको साविक महादेवस्थान गा.पं.४ को कि.नं.३५ र ३६ को जग्गा २०४२ को नापीबाट का.म.न.पा. १० कि.नं. ४३ क्षे.फ. १-८-०-० भएकोमा २०५२ को अंशवण्डाबाट मैले आफ्ना नाममा कि.नं.२१७ को क्षे.फ. ०-६-०-० जग्गा राखी कि.नं. २१६ को क्षे.फ.१-२-०-० जग्गा श्रीमती केशवी गौतमलाई दिएको हो। सरकारी सेवामा प्रवेश गर्नुभन्दा अघि घरसहित उक्त जग्गा खरीद गरेको र खरीद गर्दाका अवस्थाको घर २०४९ सम्म कायमै थियो। साविक महादेवस्थान गा.पं. ४ को कि.नं. २८९ र २९१ को क्षे.फ. क्रमशः ०-२-०-० र ०-२-०-० को जग्गा २०४२ सालको नापीबाट का.जि.का.म.न.पा. को कि.नं. ८६ को क्षे.फ. ०-३-०-१ कायम भएको र हाल मेरो नाममा रहेको छ। उक्त जग्गा पैतृक आयस्रोतमध्ये २०३४ सालमा खरीद गरेको घरको घरभाडा, पशु आय र अन्य

विक्रीबाट प्राप्त आय र पारिश्रमिकमध्येबाट खरीद हो। का.जि. बौद्ध, ५ कि.नं.१६४ को क्षे.फ. ०-१५-२-२ को जग्गा मैले २०४७ सालमा रु.५० हजारमा खरीद गरेको र २०५६ सालमा अंशवण्डा हुँदा मेरा भाईहरू रितु गौतम, कमलराज गौतम र भीमनाथ गौतमका नाममा कायम भएकोले हाल मेरा नाममा छैन। यो जग्गा पुख्र्यौली आयस्रोतबाट समेत खरीद गरेकोले अंशवण्डाबाट भाइहरूलाई गएको हो।

मोरङ्ग भोराहाट गा.वि.स.-१क कि. नं. ३६७ को क्षे.फ. ०-३-६-० जग्गा २०४९ सालमा भाइ कमलराज गौतम र मेरी श्रीमती केशवी गौतमका नाममा खरीद गरेको र केशवी गौतमको हकमा रु.१५०००/- मा आफैले हालको र कमलराजले आफ्नै तर्फबाट रकम हालेको हो। काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. १० को कि.नं. ७ क्षे.फ.०-१४-३-२ र कि.नं. ११७ को २-३-२-० जग्गा काठमाडौँ निवासी स्व. डा भरतराज वैद्यले मेरी श्रीमतीलाई वकसपत्र गरी २०४४/०४५ तिर दिएको जग्गा हो। का.जि.का.म.न.पा.-१० स्थित मेरा नाममा बनाएको घर मैले २०३६ सालतिर बनाएको हो। त्यसवेला करिब रु.६०/७० हजार लागेको थियो। उक्त घर बनाउँदा पैतृक कृषि आयबाट प्राप्त रकम, २०३४ सालमा सो जग्गा खरीद गर्दाको बखतको घरको घरभाडा वार्षिक रु.१८,०००/-, ट्युशन पढाएर प्राप्त भएको मासिक रु.१०००/-देखि १५००/-, प्राइभेट मोटरसाईकल मर्मत गरी कमाएको वार्षिक रु.१२/१५ हजार, त्यसैगरी २०२८ सालमा नेपाल बैक लि. डिल्लिबजारमा खोलेको बचत खातामा २०३३ सालतिरै रु.५५/६० हजार बैक ब्यालेन्स छ। त्यसबाट बढेबढाएको रकमसमेत करिब २०२८ सालदेखि २०३६ सालसम्म रु.५ देखि ५ लाख ५० हजार हुन आउने हुँदा सोही स्रोतबाट र ऐ. स्थानमा रहेको हाल केशवी गौतमको नाममा रहेको दक्षिणपट्टिको १ नाले ८ कोठाको घर २०३८ सालमा बनाएको हो। सो घर बनाउँदा पनि करिब रु.५०/६० हजार जति खर्च भएको र माथि उल्लिखित स्रोतबाटै बनाएको हो।

का.जि.का.म.न.पा. १० मा मेरी श्रीमती केशवी गौतमका नाममा रहेको नयाँ घर २०५० सालतिर बनाएको हो। सो घर बनाउँदा २०३४ सालमै म, छोरा राजु र लीलाराज गौतमको नाममा रहेका घरको घरभाडा

२०४२ सालदेखि २०४५ सालसम्मको करिब ५।६ लाख, २०४६ सालदेखि २०५३ सालसम्म भूकम्प पीडित उद्धार आयोजना बसेर घरभाडा तिरेको करिब १२।९३ लाख, सटरबाट हुने २०४२ सालदेखि २०५० सालसम्मको आयस्रोत, पैतृक आय, अन्य घरको घरभाडा र मेरो पारिश्रमिक समेत गरी रु.४०।५० लाख हुन आउने हुँदा सोही स्रोतबाट बनाएको हो। का.जि.का.म.न.पा.-१० को लीलाराज गौतमको घर २०४०।४१ सालतिर बनेको र घर बन्दा २२।२५ लाख रुपैयाँ खर्च लागेको होला। यसमध्ये केही निर्माण सामग्री उधारो लिई पछि तिर्दै गएको, करिब २ लाखजति ढालकुमारी शाहबाटै सहयोग प्राप्त थियो। राजु गौतमको घरको खर्चको स्रोतसमेत एकै किसिमको छ। उक्त घर पनि २०४०।४१ साल तिरै निर्माण भएको हो। मोरङ्ग भोराहाटमा राजुको जग्गामा घर छैन।

२०२७ सालदेखि हामी भिन्न नहुँदासम्म (२०५६ सालसम्म) वार्षिक सरदर रु.२०।२२ हजारले २०५५ सालसम्म करिब रु.६ लाख पैतृक कृषि आयबाट प्राप्त भएको, २०३४ सालमा खरीद भएको घरको (१० कोठा र गोठसमेतको) वार्षिक रु.सरदर १८,०००।- ले २०४९ सालसम्म रु.करिब ४ लाख भाडावापत प्राप्त भएको र यसै घर कम्पाउण्डमा रहेको हाल श्रीमती केशवी गौतमको नाममा रहेको १ नाले घरबाट (८ कोठा) २०३९ सालदेखि हालसम्मको भाडा रु.१६ लाख प्राप्त भएको र २०३९ सालमा मैले रु.१ लाख ५० हजारमा खरीद गरेको ठिमीको जग्गा बारीबाट पनि प्राप्त भएको घाँस, दाउरा, मकै, आदि बिक्रीबाट वार्षिक करिब रु.५ हजारले १० वर्षसम्मको रु.५० हजार र पछि २०५७ सालसम्मको रु.५० हजारले जम्मा रु.१ लाख कृषि आय र सोबाट बढेबढाएको आय, २०४५ सालमा मेरा नाममा खरीद भै २०५२ सालमा अंश भै राजु र लीलाराज गौतमको नाममा रहेको घर जग्गाको आय पनि निजहरूको नाममा बैंक खाता नभएको कारण मैले नै कारोवार गरेको हुँदा मेरै खातामा जम्मा गर्ने गरेको, मोरङ्ग भोराहाट वडा.नं.५ को जग्गाको कृषि आयसमेत २०४५ सालदेखि हालसम्मको धान बिक्री, गहुँ, बिक्री र जुट बिक्री आदिबाट वार्षिक सरदर रु.१ लाखले (६ विगाहा जग्गाको) २०४५ सालदेखि हालसम्मको करिब रु.१४ लाख आयस्रोत भएको, २०४५।०४७ सालतिर श्रीमती

केशवी गौतमले बकसपत्रबाट प्राप्त गरेको धोवीखोला किनाराको खेत (तीन रोपनी) तरकारी उत्पादनमा राम्रो भएकोले सोमा लगाएको तरकारी खेतीको खर्च कटाएर वार्षिक सरदर रु.४ लाखभन्दा बढी कृषि आय र सोबाट बढेबढाएको समेत जम्मा रु.४।५ लाख, २०३४ सालमा खरीद गरेको घर जग्गा सिरुवा कन्स्ट्रक्सनलाई प्रयोग गर्ने गरी नेपाल बैंक लि. मा कोल्याटर पास गरेर दिएबापत उक्त सिरुवा कन्स्ट्रक्सनले दिएको रकममध्ये २०४५ सालदेखि २०५२ सालसम्मको वार्षिक रु.९६ हजारले रु.३,८४,०००।- समेत गरी रु.४,८०,०००।- रहेको, सिरुवा कन्स्ट्रक्सन निर्माण कम्पनी हो र यो डिल्लीबजारमा छ। मैले पैसा बुझेको कागज छैन, पेश गर्न सक्तिन। व्यवहारमा पैसा लिएको हो। लीलाराज र राजु गौतमको घरभाडा रकम पनि चेकमार्फत् प्राप्त हुने रकम २०४२ सालदेखि हालसम्मको जम्मा रकम करिब रु.७५।८० लाखसमेत मेरै खाता मध्येका बैंक व्यालेन्स हुन्। सो रकम रु.७५।८० लाख भूकम्प पीडित आयोजनाले दिएको, करिब १२।९३ लाख, यातायात व्यवस्था विभाग २०५३ सालदेखि र ०५७ सालसम्म बसेकोबाट प्राप्त घरभाडा वापत करिब रु.१४ लाख र १ लाख मर्मत खर्चसमेत गरी रु.१५ लाख र सोबाट बैंकको व्याज बढेबढाएको समेत करिब रु.१५।१६ लाख, भूमिसुधार कार्यालयले २०५७ साउनदेखि हालसम्म दिएको करिब रु.१२।९३ लाख र १ लाख मर्मत खर्चसमेत गरी रु.१५ लाख र सोबाट बैंकको व्याज बढेबढाएको समेत करिब रु.१५।१६ लाख, भूमिसुधार कार्यालयले २०५७ साउनदेखि हालसम्म दिएको वार्षिक रु.३ लाख ६० हजारले करिब रु.७ साढे ७ लाख, ती घरको तल पसल कवल र भित्री कोठासमेत जम्मा ९ कोठाबाट प्राप्त हुने भाडामध्ये हाल रु.२१ हजार प्रति महिना आउने, २०४२ सालदेखि हालसम्म र २०४२ सालदेखि २०४५ सम्मको समेत गरी जम्मा भाडावापत रु.३५।३६ लाखसमेत जम्मा रु.७५।८० लाख भएको छ।

२०३५ साउनमा ना.सु. पदमा नियुक्ति भएदेखि हालसम्मको तलव, भत्ता, ग्रेड, सरकारी कामकारवाहीबाट प्राप्त भएको पुरस्कार, कमिसन आदिबाट प्राप्त आय र सोबाट बढेबढाएको रकमसमेत २४।२५ वर्षको करिब रु.१०।११ लाखसमेत मेरो आयस्रोत

भएको छ । नेपाल अरव बैंक कान्तिपथको मेरो खातामा रहेको र रा.वा. बैंक सिंहदरवार शाखा काठमाडौंमा मेरो खातामा रहेको रकमसमेत यसै आयस्रोतको हो । नेपाल बैंक लि. डिल्लीबजार काठमाडौंको मेरो नाममा रहेको खाताको मैले सेवा प्रवेश गर्नुभन्दा आठवर्ष अघि सञ्चालन भएको हो र सेवा प्रवेशभन्दा अघि नै प्राप्त गरेको रकम र अन्य माथि नै उल्लेख गरेको स्रोतको रकम हो । नेपाल बैंक लि. काठमाडौं अफीस न्यूरोडमा मेरो नामको खातामा रहेको रकम पटक-पटक यातायात विभाग, भूमिसुधार कार्यालयले दिएको घरभाडा बापतको एकाउण्ट पेयी चेकबाट जम्मा भएको र अन्य आयस्रोत माथि नै उल्लेख गरेको छु । कृषि विकास बैंक बानेश्वर शाखा काठमाडौंमा मेरा नाममा रहेको रकमको स्रोत पनि माथि नै उल्लेख गरेको छु । स्टान्डर्ड चार्टर्ड बैंक नयाँ बानेश्वरमा रहेको मेरो खाताको रकम आयरल्याण्डबाट छोराले पठाएको रकम करिब रु.७ लाख चानचुन र माथिकै आयस्रोतमध्येको हो । मेरो नाममा हिमालयन बैंक ठमेलको खाताको रकम आयरल्याण्डबाट गत पुस महिनामा आउँदा साथमा ल्याएको २ हजार डलरको ड्राफ्ट जम्मा गरेको रकम र माथि उल्लेख गरेको आयस्रोतको रकम हो ।

मेरी बुहारी सगुन गौतम र भतिजी बुहारी रसीला गौतमका नाममा स्टान्डर्ड चार्टर्ड बैंक बानेश्वरमा रहेको खाताको रकमबारे थाहा छैन । मेरा छोराहरूको नाममा रहेको शेयर पनि माथिकै स्रोतबाट खरीद गरेको हो । छोरा लीलाराज गौतमको नाममा २०४७४८ सालमा स्थापित ईश्वर प्याकेजिङ्ग ईण्डस्ट्रिज प्रा.लि. ललितपुरमा रु.७ लाख मूल्यको ७०००१- कित्ता शेयर भने वेलायतबाट छोराले नेपाल आउँदा लगानीको लागि दिएको मध्येको हो ।

नेपाल बैंक लि. सिटि अफीस भूगोलपार्क काठमाडौंमा मेरो नाममा रहेको १४२-४ नं.को लकरबाट बरामद भएका २२ वटा विष्कुट आकारका करिब ३५२ तोलाको सुन र सोही लकरबाट बरामद भएका सुनका गहना समेतका सम्बन्धमा १६ तोला बराबरका छ टुक्रा सुन ०५६ सालमा र ७ टुक्रा सुन २०५७ सालमा मलाई कल्याण वस्नेतले राख्न दिएका हुन् । १६ तोलाकै दरका तीन टुक्रा सुन रामेछाप

लखनपुर गा.वि.स. बस्ने भोलानाथ चौलागाईंले २०५५ सालमा राख्न दिएका हुन् । मेरो लकरमा राख्न दिएबापत कल्याण वस्नेतले मलाई वार्षिक रु.१०००१- भाडासमेत दिएका छन् । बरामद भएका सुन टुक्रा १६ बाहेक अन्य सुन श्रीमती र बुहारीहरूको विवाहमा आएका गरगहना र सिक्का आदि करिब १२० तोला जति सुन मेरा हुन् । मेरा सुनबाहेक अन्य १६ टुक्रा सुनको मैले लकरमा राख्न लिएको भरपाई निजहरूलाई लेखी दिएको छु । मेरा आफ्ना सुनमध्ये छोरा शिव र निजका परिवार वेलायतबाट पटक-पटक आउँदा नियमानुसार ल्याउन पाउने प्रतिव्यक्ति ३३ तोलाका दरले ल्याएका करिब १२१५ तोला, म आफैँ सन् २००१ र २००२ मा समेत ३ पटक विदेशमा गएको बेला साथमा ल्याएको करिब ९११० तोला एवं भाई भीमनाथले २०५९ साल असारमा आयरल्याण्डबाट आउँदा ल्याएको करिब ४१५ तोलासमेत गरी जम्मा करिब ३२ तोला विदेशबाट आउँदा ल्याएका र अन्य करिब ९० तोला सुन श्रीमती, बुहारीहरूको दाइजो पेवा आदि र मैले प्राप्त पारिश्रमिक र घरभाडा समेतबाट अलि-अलि गरी किनी राखेको हो । २०५९।५।२ मा बरामद भएका ने.रु.र भा.रु.नगद असार र साउन महिनाको घरभाडामध्ये उठाएर राखेको हो । अमेरीकी डलर, पाउण्ड, यूरो र हङ्कङ्ग डलर म र मेरा परिवार र भाई भीमनाथसमेत पटक-पटक विदेश आउने जाने क्रममा सोभिनियरको रुपमा रहेका हुन् ।

२०५२ सालमा छोराहरूलाई र श्रीमतीलाई अंश भाग दिए तापनि २०४१ सालमा छोराहरू राजु र लीलाराजको नाममा घर निर्माणको लागि नक्सा पास भएको सम्बन्धमा श्रीमती ढालकुमारी शाहले निजहरूलाई छोरासरह नै ५।५ आना जग्गा वकस दिएको हुँदा निजहरूकै नाममा नक्सा पास भै घर निर्माण भएको हो । स्वास्थ्य-छोराहरू २०५२ सालमा अंश लिई छुट्टै बसेका हुन् । लीलाराज त २०५१ सालदेखि नै छुट्टै बसेको हो । राजुलाई निजको दाजु शिवले २०५७ सालमा आयरल्याण्डमा लगेर राखेको र २०५८ साल पौषमा म समेत आयरल्याण्ड जाँदा विवाह गर्न भनी काठमाडौं आएको र २०५९ वैशाखमा विवाह गरेपछि हाल केही महिनाको लागिमात्र सँगै बसेको

हो। बौद्धको ०-१५-२-२ जग्गा चाहीं भाईहरूको नाममा २०५६ सालमा अंशवण्डाबाट भएको हो। सेवा प्रवेश गर्नु अघि छुट्टै भिन्न बसेको होइन। मैले प्रयोग गरेको ६६३१ नं. को हिर्रोहोण्डा २०४३ सालमा रु.३८,०००/- मा खरीद गरेको र उक्त मोटरसाईकल छोरा शिवले बेलायतबाट नेपाल आउँदा खरीद गरी दिएको र हाल विग्रिएको छ। ८२८८ नं. को यामाहा मोटरसाईकल रु.९०,०००/- मा मैले नागरिक लगानी कोषबाट लिएको रु.२२,०००/- र माथिका विभिन्न स्रोतबाट खरीद गरेको र आफ्नै नाममा रहको छ।

मिति २०५९।५।२२मा मेरो घर कोठाबाट बरामद भएको CIMMCO INTERNATIONAL नामक कलेजी रंगको डायरी देखें हेरें। डायरीको फोटोकपीमा समेत सनाखत गरी दिएको छु। देखाइएको डायरीको Monday May 8 / Saturday May 20 को पाना हेरें। सो सम्बन्धमा शिवले नेपाल आउँदा र विभिन्न व्यक्तिमार्फत् २०४६ सालमा करिब ६ लाख, २०४७ सालमा ४ लाख, २०४८ सालमा करिब ८ लाख र २०४९ सालमा ४ लाख रुपैयाँ पठाएको थियो। फेरी २०५३ सालमा करिब ८ लाख छाडेकोमा अवि सिंहलाई समेत करिब ८ लाख दिनु भनेको हुँदा २०५३ मंसिरतिर दिएको हो।

सुरबहादुर श्रेष्ठ र सूर्यबहादुर श्रेष्ठ एउटै हुन्। सुरबहादुर श्रेष्ठ ईमान्दार व्यापारी एवं समाजसेवी व्यक्ति भएकोले बेईमानी हुँदैन भन्ने विश्वासले शिवले विदेशबाट आउँदा ल्याएको र आफैसँग भएको केही रकमसमेत गरी रु.१२ लाख लगानी गरेको र हाल उक्त रकम निजले फिर्ता दिईसकेको छ। निज सुरबहादुरलाई उक्त रकम २०४९ साल फाल्गुणमा दिएको र मासिक रु.२५,०००/- व्याजमा दिएको हो। भन्सार विभागमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा बैंक खातामा रहेको सञ्चित रकम विवरण भुलवस छूट भएको हो। २०५५।१।३१ मा भन्सार विभागमै सम्पत्ति विवरण पेश गर्दा जग्गाको सम्बन्धमा श्रीमतीलाई आफैसँग र गरगहनाको सन्दर्भमा छोरा बुहारीलाई समेत एकासगोलमा देखाएको सन्दर्भमा छुट्टी बसेका परिवारको देखाउनु पर्दैन भन्ने थाहा नभएर लेखिएको हो। हालको सम्पत्ति न्यायिक छानबीन आयोगमा सम्पत्ति विवरण पेश गरेको छैन। मोवाईल फोन २०५८ सालतिर प्रयोग गर्दै आएको र शुल्कको हकमा

मासिक रु.५।६ सय तिर्दै आएको छु। उच्च स्तरको जीवनयापन गरेको हैन। मैले माथिका बयानमा उल्लेख गरेमध्ये पैतृक सम्पत्तिमध्ये कृषि पशुपालन, नगद र गरगहना समेतको २०२७ सालदेखि २०५५ सालसम्मको करिब आय रु.८,६५,०००/-, अन्य कृषि आयमध्ये अन्नवाली, र तरकारी खेतीबाट करिब रु.२४,६०,०००/- घरभाडामध्ये सरकारी कार्यालयहरूको २०४७ सालदेखि २०५८ सालसम्मको करिब रु.३९,५३,०००/-, अन्य व्यक्तिले भाडामा बसेकोमध्ये रु.८०,८२,०००/- छोरा शिवले विदेशमा आर्जन गरेको रु.४६,००,०००/-, सिरुको कन्स्ट्रक्सन कम्पनीका प्रा.लि.ले मेरो घर जग्गा ने.वै.लि. लाई कोल्याटरमा दिएवापत प्राप्त करिब रु.४,८४,०००/- ईष्टमित्रले सुरक्षार्थ भनी राख्न दिएको करिब रु.३,००,०००/- मेरो तलव भत्ता, नागरिक लगानी कोष, कमिसन समेतको रकम रु.१०,००,०००/- हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केशवराज गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

मिति २०४९।४।३१ मा आयोगबाट शीलछाप लगाउन जाँदाका अवस्थामा घरमा म र मेरा श्रीमान केशवराज गौतम एउटा कोठामा, छोरा राजु गौतम र निजकी श्रीमती मेरी बुहारी सगुन हामी सुतेभन्दा दक्षिणतिर सँगैको कोठामा, मेरी छोरी सँगिता राजु र बुहारी सुतेभन्दा पूर्वतिरको कोठामा, देवर ऋतु गौतमका छोरा बुहारी शरण र रसिला सुतिरहेको अवस्थामा थियौं। हामी सबै काठमाडौँमा रहँदा बस्दा सधैं सोही घरमा बस्दछौं। देवरका छोरा बुहारी विगत ३४ वर्ष अघिदेखि बस्दै आएका हुन्। मेरा पति केशवराज गौतमले नै घर खर्च ऋण सापटी, आवश्यक सरसामानको बन्दोबस्ती मिलाउने समेतको काम गर्नु हुन्छ। भाडामा दिइएको ३ वटा घर आफूले भोगचलन गर्ने गरी कुनै कोठा वा तला लिएको छैन। कागजमा अंशवण्डा भएको भए पनि वास्तविक रूपमा हामी एकैसाथ बस्दै आएका छौं, कहिल्यै पनि पतिबाट छुट्टै भिन्न बसेकी छैन। मेरो अंश भागको आयस्ता मेरा पति केशवराजकै हातबाट घर खर्च हुन्छ। कहाँ के मा कहिले कसरी खर्च हुन्छ मलाई थाहा छैन। अंश भागमा कहाँ के कति जग्गा मेरो भागमा छ मलाई थाहा छैन, पतिलाई नै थाहा छ। उजूर बाजुर गरी अंश लिएकी होइन। मेरा नामको चलअचल सम्पत्ति कानूनबमोजिम जफत भएमा सहन भोग्न मञ्जूर छ

भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केशवी गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

२०५१।४।३१ मा आयोगबाट शिलछाप लगाउन जाँदा मेरो घरमा म र मेरी पत्नी सगुन गौतम, मेरो बुबा, आमा, मेरी बहिनी सङ्गीता, काकाको छोरा शरण गौतम र निजकी श्रीमती रसिला रहेका थियौं । हामी सबै त्यही घरमा बस्दै आएका छौं । मेरो परिवारको घरखर्च, ऋण, सापटी बन्दोबस्त मिलाउने काम मुख्य भई पिताले गर्दै आउनु भएको छ । मेरो नाममा बैंक खाता छैन । आयरल्याण्डमा पढ्दा भने थियो, अहिले बन्द छ । मेरो नाममा कुनै बैंकमा लकर, सवारी साधन वा फर्म वा कम्पनी छैन । शेयर छ । भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौं बसेको घर जग्गा मेरो हो । भक्तपुर ठिमीमा र मोरङ्ग भोराहाट गा.वि.स. मा मेरो नाममा जग्गा छ । हामी बसेको घरबाहेक अरु घर भाडामा दिएको छ । घरभाडाको रकम बुझ्ने र त्यसको नियन्त्रण बुबाले नै गर्नु हुन्छ । पितासँग अंशवण्डा भए पनि सगोलमा नै बस्दै आएका छौं । अंशवण्डा हुँदा नगद जिन्सी गरगहना लिएको छैन । उजूरबाजूर गरी अंश लिएको होइन । सन् २००२ मा आयरल्याण्डमा अध्ययन गर्दा बचेको समयमा रेस्टुरेन्ट तथा होटलमा वेटर तथा हाउस किपिङ्गको काम गरी हप्तामा सरदर २०० पाउण्ड कमाउँथे । बुबाले खर्च पठाउनु भएको थिएन । म आयरल्याण्डमा गएकोले आवश्यक कामको लागि बुबालाई अधिकृत वारेचनामा दिएको थिएँ । पिताबाट अंश पाउनु अघि नै हाल मेरा नाममा कायम रहेको घर बनेको थियो । बाबु आमाले नै विवाह खर्च गरेको हो । श्रीमती सगुनले विवाहमा केही गरगहना, रुपैयाँ, दाइजो ल्याएकी थिइन् । मेरा नामको चलअचल सम्पत्ति कानूनबमोजिम जफत भएमा ठहरेको सहन बुझाउन मञ्जूर छ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजु गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

का.म.न.पा. चावहिलमा डेरा गरी बसेको छु । भैरहवा निवासी ज्योती खड्का भन्ने गंगा खड्कासँग २०५६ सालमा प्रेम विवाह भएको हो । श्रीमतीले दाइजो पेवा ल्याएकी छैन । श्रीमती गंगाको नाममा भक्तपुरमा १ रोपनी जग्गा छ । मेरो नाममा भक्तपुरमा करिब ३ रोपनी जग्गा, मोरङ्ग, भोराहाटमा करिब ३ विगाहा जग्गा र का.जि.का.म.न.पा. वडा

नं.१० मा मेरो नाममा साढे ३ तलाको घरसहित ०-५-०-१ जग्गा छ । मेरा नाममा बैंक खाता लकर, बचत वा ऋण पत्र छैन । तारागाउँ रिजेन्सी होटलको शेयर छ । मेरा नाममा ४-९३२४२ नं. को टेलिफोन, ९६०१-२१२६९ को पेजर छ । म र मेरी श्रीमतीको नाममा व्यापारिक फर्म दर्ता छैन । अंशबापत पिताले दिनु भएको बाहेक आफ्नो आयस्रोतले कुनै चल अचल सम्पत्ति जोडेको वा खरीद गरेको छैन । भक्तपुर भीमसेन गा.वि.स.को मेरा नामको केही जग्गा वकसपत्रबाट श्रीमतीलाई हस्तान्तरण गरेको छु । ईश्वर प्याकेजिङ्ग इण्डष्ट्रिजमा शेयर छ । दाई शिवराज गौतमले केही गर भनी दिएको रु.७ लाख उक्त इण्डष्ट्रिजमा लगाएको हो । पछि भैभमेला नहोस् भनी हाम्रो नाममा बुबाले घर जग्गा हस्तान्तरण गरी दिनु भएको हो । मेरा नामको घर, बुबाको भोगचलनमा छ । व्यवहारमा हामी सगोलमा नै छौं । अंशमा नगद, सुन चाँदी लिए दिएको छैन । मेरो नामको जग्गाको आयस्ता पनि पिताले नै उठाउनु हुन्छ । कुनै लिखत गरिएको छैन । पेशाका सम्बन्धमा नियमित रूपमा मैले कहीं काम गरेको छैन, जहिले जहाँ आफ्नो लागि उपयुक्त काम पाउँथे वा पाउँछु, गर्दै आएको छु । सरदर मासिक कमाई गरी १०-१५ हजार रुपैयाँ खर्च हुने गर्दछ । कानूनबमोजिम मेरो नामको चल अचल सम्पत्ति जफत भएमा मञ्जूर छ भनी मिति २०५१।६।११ मा लीलाराज गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

मेरो नाममा नेपाल अधिराज्यमा भीमसेन गा.वि.स. भक्तपुरमा १ रोपनी जग्गा रहेको र सो बाहेक अन्यत्र कहीं पनि घर जग्गा छैन । मेरा नाममा टेलिफोन, मोवाईल छैन । मेरो विवाह २०५६ साल वैशाखमा का.म.न.पा. वडा नं. १० बस्ने केशवराज गौतमको छोरा लीलाराज गौतमसँग भएको र विवाह गरी आउँदा मेरो साथमा अन्दाजी तीन (३) तोला सुनको गरगहना थियो । मेरो प्रेम विवाह भएको र हाम्रो विवाह घरमा स्वीकार नभएको हुँदा सुरक्षाको दृष्टिले मेरो श्रीमानको नाममा रहेको माथि उल्लिखित जग्गा वकस गरी मलाई दिनुभएको हो । मेरो नामको सम्पत्ति कानूनबमोजिम जफत भएमा मञ्जूर छ भन्ने समेत व्यहोराको गंगाकुमारी गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान ।

मेरो नाममा स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकको बचत खातामा रहेको १९०,९३७- रकम वाल्यकालदेखि जम्मा गरेको पैसा, विवाहमा गोडा धुँदा, मुख हेर्दा प्राप्त भएको नितान्त निजी रकम हो। उक्त रकम मेरो निजी भएकोले जफत हुनुपर्ने होइन। विवाहमा २०५९ वैशाखमा राजु गौतमसँग भएको र विवाहमा सुनको औंठी २ थान, हार भुम्का २ थान, पत्थर औंठी १ थान, चुरा २ थान, चाँदीको सादा करुवा १ थान, चाँदी ल्येट र पट्टा समेतका गरगहना र परम्परागत रुपमा दिइने सरसामान ल्याएकी थिएँ भन्ने समेत व्यहोराको सगुन गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

मेरा नाममा थाहा भएसम्म बैंक खाता, लकर, क्रेडिट कार्ड, शेयर, बचत वा ऋण पत्र, जग्गा घर केही पनि छैन भन्ने समेत व्यहोराको संगीता गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

म का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. २९ केशरमहल ठमेल बसी आएको छु। केशवराज गौतमलाई १०।१२ वर्ष अघिदेखि चिन्दछु। कामको सिलसिलामा भन्सार कार्यालयमा काम गर्दा निजसँग चिनजान भएको हो। २०५१ सालतिर अन्दाजी रु.१२ लाख निज केशवराजसँग सरदर १०।१२ प्रतिशतमा व्याज तिर्ने गरी लिएको र पटक-पटक गरी हाल साँवा र व्याज तिरी सकेको छु। सोदेखि बाहेक निजसँग अरु लेनदेन केही पनि छैन र मेरो व्यापारमा निजको संलग्नता पनि छैन भन्ने समेत व्यहोराको सुरबहादुर श्रेष्ठले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

मिति २०५७।१०।१६ देखि केशवराज गौतमको घरमा बस्दै आएकी छु। घर भाडा तिर्नु पर्दैन। मेरो श्रीमानसहित म, केशवराज गौतम, निजकी श्रीमती र छोराहरू एउटै भान्सामा खान्छौं। मेरो श्रीमानको नाममा बैंक खाता र घर जग्गा छैन। मेरो नाममा स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकमा खाता छ र अन्दाजी ७०।८० हजार रुपैयाँ सो खातामा हुनुपर्छ। उक्त रकम विवाहपछि बुबाले दाइजो दिएको, मेरो श्रीमान १ वर्ष अघिदेखि कुक पेशामा संलग्न भएकोले त्यसबाट कमाएको थोरबहुत रकम र विवाहमा चेलीवेटीलाई दान दक्षिणावापत दिएको रकम जम्मा भएको हो। केशवराज

गौतमले जम्मा गरिदिएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको रसिला गौतमले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान।

केशवराज गौतमसँग रु.४,०८,६५,३६६।३४ भन्दा बढी मूल्यको चल अचल सम्पत्ति रहेको देखिन आयो। केशवराज गौतमका घरमा जडिएका ३ लाइन टेलिफोन, सामान्य किसिमका फर्निचर तथा फ्लेरिड, मिति २०५९।५।२ को खानतलासी एवं बरामदी मुचुल्काबाट देखिएका घर व्यहारमा प्रयोग हुने सामान्य सरसामान आदिलाई मूल्याङ्कनभित्र समावेश गरिएको छैन साथै उपचार खर्च, टेलिफोन र विद्युत महसूल, घरको सरसफाइ, रंगरोगन एवं मर्मत सम्भार, विदेश यात्रा आदिमा हुने खर्च पनि सञ्चित धनबाटै हुने अर्थमा निजसँग भएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कनको दायराभित्र यी वस्तुहरू र सेवा-सुविधाको मूल्य पनि पर्ने स्पष्ट हुँदाहुँदै पनि यिनलाई उच्च जीवनस्तरको मापकको रुपमा ग्रहण गरिएको छ। यी विविध वस्तु तथा सेवाको मूल्य प्रतिवादीको सम्पत्तिमा नजोडिएबाट निजसँगको सम्पत्ति ४ करोड ८ लाख ६५ हजार ३६६ रुपैयाँ ३४ पैसा रहेको छ।

२०३४ सालमा किनेको १० कोठे घरबाट केशवराज गौतमले १० कोठाहरू नै भाडामा लगाएर वार्षिक रु.१८,०००।- जति आय हुने व्यहोरा बताएका भए तापनि आफू डेरामा बसेको निजको कथन नहुँदा बढीमा आधि घरसम्म भाडामा लगाएको हुन सक्छ र त्यसबापत त्यस बखत निजले बढीमा वार्षिक ९,०००।-सम्म घरभाडा पाएको हुन सक्छ। ट्युशन पढाएर मासिक रु.१०००।१५०० र मोटरसाईकल मर्मतको काम गरेर वार्षिक १२।१५ हजार कमाएको भन्ने निजको कथनलाई विश्वास गर्न सकिँदैन। त्यसबखत निज केशवराज काठमाडौँ उपत्यका नगर विकास समितिमा कार्यरत् रहेको देखिँदा र प्रायः परीक्षण कालकै अवधि सकिँदा नसकिँदै २०३६ सालतिर ५०।६० हजारको लागतमा निजको नाममा रहेको घर बनेको अवस्था हुँदा तालिका नं.१ को क्रमसंख्या १ मा उल्लिखित घरको निमार्णको स्रोतको वैधतामाथि शंका गर्नुपर्ने अवस्था सामान्यतः देखिँदैन। २०३८ सालमा बनेको भनिएको हाल केशवी गौतमको नाममा रहेको (तालिका नं. १ को क्रमसंख्या २ मा उल्लिखित) घर २०३४

सालमा जग्गा किन्दा नै टहरोको रुपमा रहेको र त्यसमाथि एक तल्ला भने २०३८ सालमा थपेको उक्त घर बनाउने आर्थिक हैसियत केशवराजसँग रहे भएको मान्नुपर्ने देखिन्छ ।

छोराहरू लीलाराज र राजु गौतमका नाममा रहेको (तालिका नं. १ को क्र.सं.३ मा उल्लिखित) २ वटा घरहरू २०४१ सालमा बनेको देखिन्छ भने का.म.पा.१० को.कि.नं.९ र १० का ती जग्गाहरू आफ्ना छोरीहरूलाई दाजुको हैसियतबाट लीलाराज र राजुले तिहारमा टिका लगाइदिने कारण मुख्य चौतारियाकी श्रीमती ढालकुमारी शाहले बकस दिएको ०-५-०-१ र ०-५-०-१ को जग्गा बनेको देखिन्छ र यो बकस वास्तवमै 'बकस' हो भन्ने मात्र होइन जग्गा बकस दिने ढालकुमारी शाहले २।२ लाख रुपैयाँ सापटसमेत दिएकीले उक्त रकम, यस अघिका ३ वटा घरबाट आउने भाडा रकम र केही निर्माण सामग्री उधारोमा लिएको अवस्थामा साथै दोस्रो तलाको पार्टिशन समेतका लागि भाडामा बस्नेले शुरुमा लगानी गरेको भन्ने केशवराजको कथनलाई असम्भव मान्न सकिँदैन ।

२०५१-०५३ सालमा बनेको हाल केशवी गौतमको नाममा रहेको (तालिका नं. १ को क्रमसंख्या ४ मा उल्लिखित) सजावटसहित रु.३८,७४,६९४।०२ पर्ने भनी मूल्याङ्कन भै आएको घर सम्बन्धमा वास्तवमा यहाँसम्म आइपुग्दा निज केशवराजको आयस्रोत निकै बढिसकेको पनि देखिन्छ । खासगरी लीला र राजुका नामका घरबाट २०४१ देखि २०४६ सम्म सटरसहित दुवै तलाको मासिक रु.२०,०००।- मात्रै प्राप्त गरेको मान्ने हो भने पनि यस अवधिको घर भाडा रु.१२,००,०००।- हुन आउने देखिन्छ किनभने २०४७ सालमा घरको माथिल्ला तलाहरू भाडामा लिदा भूकम्प पीडित क्षेत्र तथा पुनर्स्थापना आयोजनाले मासिक रु.२१,९९६।- तिर्ने गरी लिएको देखिन्छ । २०४७ सालदेखि हालसम्म उल्लिखित घरको माथिल्लो तल्ला सरकारी कार्यालयहरूले नै प्रयोग गरेको र माथि लेखिएअनुसारको भाडा तिर्ने गरेको यथार्थलाई ध्यानमा राख्दा व्यक्तिहरूले लिएको तल्लो तल्लामा माथिल्ला तलहरूमा रहेभन्दा आधि कोठा तथा सटरहरूबाट निजलाई माथिल्ला तलाबाट प्राप्त हुनेभन्दा आधि रकम प्राप्त भएको मान्नु पर्ने हुन्छ । यसरी विचार गर्दा

लीला र राजुको नाममा रहेको घरबाट मात्रै पनि २०५० सालसम्ममा केशवराज गौतमलाई मोटामोटी रुपमा रु.३५,००,०००।- देखि ४०,००,०००।- सम्म रकम घरभाडावापत प्राप्त भएको देखिन्छ । यस बाहेक, यस अघि ३ वटा घरहरूबाट २०४२ सालदेखिको घरभाडावापत प्राप्त हुने रकम पनि यहाँनेर जोड्नु पर्ने हुँदा केशवी गौतमको नाममा बनेको घरको लागत निजको आयस्रोतबाटै खर्च गर्न पुग्ने देखिन्छ ।

माथि गरिएको विवेचनाको आधारमा २०३४ सालमा जग्गासहित किनिएको घर, टहरो, २०३६ सालमा बनेको केशवराजको नामको घर, पुरानो टहरामा २०३८ सालमा तला थपिएको केशवी गौतमको नामको घरसमेतका घरहरूबाट २०४१ सालसम्मको घरभाडाको रकम समेतलाई २०४१ सालमा बनेको लीला र राजुको घर निर्माणमा खर्च भैसकेको अवस्था हुँदा ती घरहरूमध्ये २०४९ सालमा भत्काएको भनिएको २०३४ सालमा किनिएको घर, २०३६ सालमा बनेको घर, २०३८ सालमा तल्ला थपिएको घर र २०४१ सालमा बनेको घरबाट २०४२ सालदेखि हालसम्म प्राप्त हुने घरभाडा वापतको रकम निश्चित गर्नुपर्ने देखिन्छ । २०३४ सालमा किनेको टायलको छानो भएको १० कोठे घरको प्रतिकोठा सरदर रु.३००।- का दरले भाडामा दिँदा पनि मासिक ४०००।- र वार्षिक ३६,०००।- हुन आउँछ र २०४२ सालदेखि २०४८ सम्मको ७ वर्ष (२०४९ मा यो घर भत्काएकोले) अवधिमा यस घरबाट रु.२,५२,०००।-, २०३६ सालमा बनेको घरको ११ कोठे घरको प्रतिकोठा सरदर ५००।- का दरले मासिक ५५००।- र वार्षिक ६६,०००।- का दरले २०४२ देखि २०५८ सम्मको १७ वर्षे अवधिमा यस घरबाट रु.११,२२,०००।-, २०३८ सालमा तला थपिएको भनिएको २ तले उक्त घरमा एकतल्लाका ४ वटा कोठा निज केशवराजले प्रयोग गरेको मानी बाँकी एक तल्लाका ४ कोठामात्र भाडामा रहेको भन्ने आधारमा प्रतिकोठा प्रतिमहिना रु.५००।- का दरले मासिक हुन आउने रु.२,०००।- र वार्षिक हुन आउने रु.२४,०००।- का दरले १७ वर्षको अवधिमा यस घरबाट रु.४,०८,०००।-, २०४१ सालमा बनेको लीला र राजुका नामका दुवै घरबाट संयुक्त रुपमा २०४७ सालमा भूकम्प पीडित क्षेत्र पुनःनिर्माण तथा पुनःस्थापना आयोजनाले

रु.२१,९१६।- तिरैको समेत आधारमा २०४२ देखि २०४७ सालमा मासिक रु.२०,०००।- र वार्षिक रु.२,४०,०००।- का दरले यस अवधिमा रु.११,४०,०००।- हुन्छ।

उक्त घरको २०४७ माघदेखि २०५३ असारसम्म भूकम्प पीडित क्षेत्र पुनःनिर्माण तथा पुनःस्थापना आयोजनाले मासिक रु.२१,९१६।- घरभाडा तिरैको देखिएको आधारमा त्यसको आधी रकम तल्लो तल्लाको लागि जोड्दा ६७ महिनाको यस अवधिको हुन आउने रु.२२,०२,५५८।-, २०५३ मंसिरदेखि २०५७ असारसम्म यातायात व्यवस्था विभागले मासिक रु.३५,२००।-का दरले ३ वर्ष ८ महिनाको रु.१५,४८,८००।- र सोही आधारमा त्यसको आधी तल्लो तल्लाका सटरहरूको भाडा जोड्दा हुने रु.२३,२३,२००।-, २०५७ साउनदेखि भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंले दोस्रो वर्षदेखि वार्षिक १० प्रतिशतले भाडादर बृद्धि हुने गरी भाडामा लिएको र यसअनुसार मासिक ३५,२००।- का दरले २०५८ असारसम्म १ वर्षको ४,२२,४००।-, २०५८ साउनदेखि २०५९ असारसम्म मासिक ३८,७२०।- ले १ वर्षको ४,६४,६४०। र २०५९ साल साउनदेखि २०५९ साल मंसिरसम्म मासिक ४२,५९२।- ले ५ महिनाको रु.२,१२,९६०।- समेत गरी २०५७ साउनदेखि २०५९ मंसिरसम्म भूमिसुधार कार्यालय काठमाडौंले तिरैको घर भाडा रु.११,००,०००।- सोही आधारमा त्यसको आधी रकम तल्लो तल्लाका घरभाडा रकम समेतलाई जोड्दा हुन आउने जम्मा रु.१६,५०,०००।- समेत गरी निज केशवराजले आफ्नो, श्रीमती र छोराहरूका नाममा काठमाडौंमा रहेको सम्पूर्ण ५ वटा घरहरूबाट जम्माजम्मी घरभाडाबापत रु.९०,९७,७५८।- प्राप्त गरेको देखिन्छ। यसमा १५ प्रतिशत रकम (१३,६४,६६२।९८) करबापत कटाउदा बाँकी हुन आउने ७७,३३,०९५।०२ लाई निजको घरभाडा बापतको खुद आयस्रोत मान्नु पर्ने हुन्छ।

यसैगरी सञ्चयकोष कट्टासमेत तिर ध्यान नदिई नायव सुब्बा तह जागीरबाट २०३५ सालदेखि हालसम्म पाउने तलवको टाईम स्केलको बीचको टाईम स्केलले हिसाव गर्दा केशवराज गौतमले तलवबापत बढीमा रु.६,०८,४३७।- पाउने देखिन्छ।

लीला र राजुको घर बनाउन लिएको अवस्थाको ऋण, बुझिएका सुरबहादुर श्रेष्ठ समेतलाई व्याजमा रूपैयाँ लगाएर प्राप्त भएको व्याज समेतका अरु सबै विविध आयलाई उदारतापूर्वक स्रोत खुलेको सम्पत्तिको रूपमा अर्को २,००,०००।- भन्दा बढी छुट्याउन सकिने अवस्था छैन। केशवराज गौतमले आफ्नो बयानमा उल्लेख गरेका २०३९ सालमा किनिएको भक्तपुर, मध्यपुर ठिमी नगरपालिकामा रहेको माथि विवेचित करिव ८ रोपनी जग्गा, २०४८ सालमा केशवी गौतमको नाममा आएको का.म.न.पा.-१० कि.नं.७ र ११७ को करिव ३ रोपनी जग्गा र मोरङ्ग भोराहाटमा २०४५ सालमा किनिएको करिव ६ विगाहा जग्गाको आयस्ता र माथि उल्लिखित स्रोत खुलेका सम्पत्तिबाट बढे बढाएको सम्पत्तिलाई केशवराज गौतमसहित निजका परिवारको खान-पिन, लुगाफाटो, चाडवाड, छोराहरूको पढाई, ब्रतवन्ध एवं विवाह खर्च र मिति २०५९।५।२ मा भएको खानतलासी एवं बरामदी मुचुल्काबाट देखिएका टि.भी., डेक, फ्रिज समेतका सामान किन्नमा खर्च भएको मानी त्यसलाई केशवराजको सञ्चित सम्पत्तिको रूपमा गणना गरिएको छैन। यसरी नै केशवराजले आफ्नो अचल सम्पत्ति सिरुवा कन्स्ट्रक्सन कम्पनीका लागि कोल्याटरलमा राखी दिएबापत उक्त कम्पनीले करिव ४,८०,०००।- आफूलाई दिएको निजको मौखिक भनाईको आधारमा निजको आयस्रोत मान्न सकिदैन।

हाललाई विवेचना गरी हेर्दा २०३४ सालमा २ नाले ३ तले टायलको छाना भएको घर र सोसँगै रहेको टहरो सहितको जग्गा खरीद गरिसकेपछि २०३६ र २०३८ सालमा बनेको तथा तल्ला थपिएको घर एवं २०४१ सालमा बनेको लीलाराज र राजु गौतमको नामको घर निर्माण गर्दाको लागतको रूपमा तत् समयमा प्राप्त भएको घरभाडा समेतको रकमलाई घर निर्माणमै समावेश गरिसकेको हुँदा २०४१ सालसम्मको आयस्रोतको रूपमा विशेषज्ञ इन्जिनियरबाट मूल्याङ्कन भै आएका ती घरहरूको कूल मूल्यलाई नै स्रोत खुलेको आय मान्नु पर्ने भै माथि उल्लिखित घरहरूको हाल प्रचलित दरभाउ अनुसारको मूल्य रु.७५,८६,९६१।७७, भाडामा लागेका २०३४ सालमा किनिएदेखि २०४१ सालमा लीलाराज र राजु गौतमको नाममा बनेको ५ वटा घरहरूको २०४२ सालदेखि

हालसम्मको घरभाडाबापत प्राप्त भएको कूल रकम रु.९०,९७,७५८- मध्येबाट १५ प्रतिशत कर कटाउँदा हुन आउने भाडाबापतको रकम रु.७७,३३,०९५।०२, तलव बापतको रु.६,०८,४३७- ऋण र व्याजबापत प्राप्त रकम, पैतृक आयस्ता समेतका विविध स्रोतबाट प्राप्त आय रु.२,००,०००।- समेत गर्दा कूल रु.१,६१,२८,४९३।७२ मूल्य बराबरको सम्पत्ति निज केशवराजको स्रोत खुलेको सम्पत्ति भएको देखिन्छ।

हाल का.म.न.पा. १० कि.नं.२१६ र २१७ को जग्गा १-८-०-० जग्गा सहितको घर सरकारी सेवामा प्रवेश गर्नुअघि २०३४ सालमा खरीद गरेको रु.३२,४०,०००।- मूल्य कायम भएको तथा हाल का.म.न.पा. १० को कि.नं.९ र १० को ०-५-०-१ र ०-५-०-१ जग्गा ढालकुमारी शाहबाट लीलाराज र राजु गौतमले वकस प्राप्त गरेको हाल रु.३२,४०,०००।- मूल्य कायम भएको हुँदा ती जग्गाहरूको मूल्य रु.६७,८३,७५०।- लाई केशवराजले आर्जन गरेको सम्पत्तिको दायराभित्र समावेश गर्नु न्यायोचित नहुँदा कूल ४,०८,६५,३६६।३५ मध्येबाट उक्त मूल्य घटाई विगो कायम हुने अर्थमा अब केशवराजको कूल सम्पत्तिको मूल्य रु.३,४०,८१,६९६।३५ कायम हुन आउँछ।

माथिको विवेचना र मूल्याङ्कनबाट केशवराज गौतम, निजकी पत्नी केशवी गौतम, छोराहरू लीलाराज र राजु गौतम तथा बुहारी गंगाकुमारी गौतम (खड्का) को नाममा रहेको रु.३,४०,८१,६९६।३५ मूल्य बराबरको कूल चल अचल सम्पत्तिबाट स्रोत खुलेको रु.१,६१,२८,४९३।७२ मूल्य बराबरको सम्पत्तिलाई छुट्याउँदा निजसँग रु.१,७९,५३,१२२।६३ मूल्य बराबरको स्रोत नखुलेको सम्पत्ति रहेको देखिन्छ। केशवराज गौतमले अंशबापत रामेछापमा पाएको ०-९-०-० जग्गालाई समेत यस प्रयोजनका लागि कतै पनि समावेश गरिएको छैन।

भ्रष्टाचार गरी गैरकानूनी रूपमा आर्जित तथा सोबाट बढे बढाएको सबै सम्पत्ति नै प्रस्तुत मुद्दामा जफतको माग दावीको विषय हो। तथापि जरीवाना तथा उच्च जीवनस्तरको मापकको सन्दर्भमा तिनको विगो कायम गर्न आवश्यक भएबाट हाल प्राप्त गर्न सकिने अचल सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गराई तदनुरूप दावी लिइएको छ। ती सम्पत्ति हालसम्म प्रतिवादीको

लाभार्जनजनित उपभोग्य वस्तुका रूपमा रहेबाट हालको मूल्याङ्कनद्वारा विगो कायम गरिएको छ। सुन, चाँदी, नगद र शेयर आदि चल सम्पत्तिलाई जे जस्तो रूपमा छ, सोही मूल्यमा एवम् अन्य गलैचा, टि.भी., डेक र घरभित्रका अन्य उच्चस्तरीय उपभोग्य भौतिक सामान आदि उच्च जीवनस्तर मापनका आधार प्रमाणका रूपमा चित्रण गरिएको छ। यसै गरी प्रतिवादीले प्राप्त गरेको तलवभत्ताको रकम कुनै पनि बचत नहुने, खानलाउन, सन्तानको शिक्षा दीक्षा, औषधोपचार समेतका घर व्यवहारमा सम्पूर्ण रूपमा खर्च हुने हो तापनि विशुद्ध मानवीय आधारमा सो आर्जितलाई वैध आयको रूपमा समावेश गरिएको हो।

उपरोक्तानुसार उल्लेख भएबमोजिम प्र.केशवराज गौतमद्वारा आर्जित रु.३,४०,८१,६९६।३५ सम्पत्तिमध्ये रु.१,७९,५३,१२२।६३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको पुष्टि हुन आएकोले नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १४(१) को सान्दर्भिकता तथा साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ अनुसार अपराध भएको सन्दर्भलाई दृष्टिगत गर्दै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिमको कसूर गरेको सिद्ध हुन आएकोले सो सम्पत्ति निजले आफ्नी केशवी गौतम तथा छोराहरू लीलाराज गौतम र राजु गौतम तथा बुहारी गंगाकुमारी गौतम (खड्का) का नाममा समेत राखेकोले निजहरूको नामको सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७(१) तथा १६(ग) लाई समेत मध्यनजर राखी अपराध गर्नमा मुख्य भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम रु.१,७९,५३,१२२।६३ विगो बमोजिम जरीवाना तथा हद्दसम्म कैद र सजाय गरी निजको नामको गैरकानूनी सम्पत्ति जफत गरी तथा निजको गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्ति प्रतिवादीहरू केशवी गौतम, लीलाराज गौतम, राजु गौतम र गंगाकुमारी गौतम (खड्का) का नाममा उपरोक्तानुसार रहेको अवैध आर्जनको सम्पत्ति ऐ ऐनको दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९(ख) र ३० बमोजिम जफत गरिपाउँ। साथै सगुन गौतम र रसिला गौतमका हकमा हेर्दा स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंक बानेश्वरमा सगुन गौतमको

बचत खाता नं. ८०४९०५४७०१ मा रहेको रु. १,९०,९३७-रकम निजले वाल्यकालदेखि जम्मा गरेको विवाहमा गोडा धुँदा, मुख हेर्दा प्राप्त भएको रकम हो भनी बयान गरेको र निजको विवाह २०५९ वैशाखमा भएको देखिँदा निजको बयानमा विश्वास नगर्नुपर्ने अवस्थासमेत नभएको र रसिला गौतमको हकमा स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंक नयाँ बानेश्वरमा निजको नाममा रहेको बचत खाता नं. १०१०२७५७००२०१ मा रहेको रु. ८०,९९३।७५ निजले विवाहमा पाएको दाइजो र श्रीमानको तलव समेतबाट सञ्चित गरेको हो भनी बयान गरेको तथा केशवराज गौतमकी भतिजा बुहारी नाताकी भएको कारणबाट समेत निजको बयानमा विश्वास नगर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा निजहरूबाट अपराध नभएकोले रसिला गौतम र सगुन गौतमको हकमा कुनै माग दावी लिइएको छैन भन्ने समेत व्यहोराको आरोपपत्र ।

अभियोग पत्रमा देखाइएका सम्पत्तिहरूमध्ये २०३४ माघ २७ मा पास गरेको जग्गा र सोमा बनेको घर गोठ मेरो पैतृक सम्पत्ति, मोटरसाइकल वर्कसपबाट खरीद गरेको जग्गालाई गैरकानूनी आर्जनमा जोडिएको हुँदा आरोप भूठा हो । मेरो घरबाट बरामद भएका विदेशी मुद्रा र ने.रु.मध्ये डलर र यूरो मुद्रा मेरो भाई भीमनाथ गौतम आयरल्याण्डमा बस्ने हुँदा मेरो सानो छोरा राजुलाई आयरल्याण्ड आउँदा ल्याएर आउनु भनी छाडेको हो । भारतीय रुपैयाँ घरभाडाबाट आएको र हडकड डलर र स्टर्लिङ पाउण्ड म विदेशबाट नेपाल आउँदा बचेको मुद्रा हो । डलर आयरल्याण्डमा साटेको हो । नेपाली रुपैयाँ साउन महिनाको भाडाको रकम हो । म सेवा प्रवेश गर्नु पूर्व नै मेरा नामको क्र.सं. २ मा उल्लिखित घर २०३६ सालमा करिब ६०।७० हजार हुने लागतमा निर्माण गरेको हो । क्र.सं. ३ को घर ५०।६० हजारको लागतमा २०३४ सालमा एक तला र २०३८ सालमा अर्को तला निर्माण गरेको हो । मेरो पिताजीले दिएको ३५।४० हजार र मैले ट्युशन पढाएर र मोटरसाइकल मर्मत गरी कमाएको रकमबाट उक्त घर बनाएको हो । क्र.सं. १ मा उल्लिखित घर मेरो श्रीमतीको नाउँमा रहेको उक्त घर निर्माण गर्न रु.१२ लाख खर्च भएको छ, जुन मेरो छोराले विदेशबाट पठाएको रकम र घरभाडाबाट प्राप्त रकमले बनाएको हो । क्र.सं.५ को घर मोरङमा २०४५ सालमा

रु.६६,०००।- मा टहरो बिक्री, ०३४, ०३६, ०३८ सालमा बनेको घरको भाडा, कृषि आयबाट छोरा लीलाराजको नाममा खरीद गरेको हो । क्र.सं.४ को घर २०४० सालमा चौतारिया रानी ढालकुमारी शाहको छोरीले मेरो छोरालाई भाई मानी टीका लगाएको कारण वकस दिएको र निजले नै दिएको रु.२३ लाखबाट बनाएको हो । क्र.सं. ६ को केशवी र कमलराजका संयुक्त नामको घर रु.१,५००।- मा खरीद गरेको हो । जुन घरभाडा र पैतृक सम्पत्तिको आयबाट खरीद गरेको हो । क्र.सं.२ मा उल्लिखित घर, २०३४ सालमा बनेको घरको घर भाडा, पैतृक सम्पत्तिबाट रु.६०।७० हजारमा निर्माण गरेको हो ।

मेरो आयस्रोतको सम्बन्धमा घर भाडाबाट वार्षिक रु.९।१० लाख, कृषि आयबाट वार्षिक १,१३,०००।- तलवबाट मासिक रु.६,२००।- ने.बैं. लि.मा मेरो घर जग्गा धितो दिएबापत, सिरुवा कन्स्ट्रक्सन कं.ले पटक-पटक गरी रु.४,८४,०००।- लिएको, २०३७ सालदेखि छोरा शिवराज वेलायतमा रहेको र २०४२ देखि हालसम्म रु.४६,००,०००।- मलाई पठाएको, आफू आउँदा रु.१२,००,०००।-अर्को पटक रु.७,००,०००।- पठाएकोमा भाई लीलाराजले ईश्वर प्याकेजिङ इण्डस्ट्रिजमा लगाएको, मलाई दिएको रु.१२,००,०००।- ३० प्रतिशत व्याजमा सुरबहादुर श्रेष्ठलाई लगाएकोमा २०५७ भाद्रसम्ममा रु.२१,००,०००।- व्याज र साँवासमेत फिर्ता लिएको, घर भाडा, कृषि आयबाट जम्मा भएको रकमको व्याज करिब २०।२५ लाख हुन्छ । माइली दिदी टीकामायाले मलाई राख्न दिएको रु.३,००,०००।- मैले चलाएको हो । मेरो पैतृक सम्पत्तिबाट करिब ८,६५,०००।- अन्य कृषि आयबाट २४,६०,०००।- सरकारी कार्यालयबाट २०४७ मंसिरदेखि हालसम्म प्राप्त घरभाडा रु.३९,५३,०००।- अन्य व्यक्तिहरू भाडामा बसेकोबाट प्राप्त घरभाडा रु.८०,८२,०००।- गरी सबै आयलाई एकमुष्ट गर्दा रु.२,५५,४४,०००।- मेरो वैध आय हुन्छ । मेरो तलव भत्ताबाट घर चलाउने गरेको छु ।

सि.नं. १ र २ का जग्गा म सरकारी सेवामा प्रवेश गर्नु पूर्वका जग्गा हुन् । क्र.सं. ३ को जग्गा घरभाडा मध्येबाट खरीद भएको, क्र.सं. ४ र ५ को जग्गा स्व. भरतराज वैद्यले मेरो श्रीमतीलाई वकस

दिएको हो । क्र.सं.६ र ७ का जग्गा ढालकुमारी शाहले छोरा राजु र लिलालाई वकस दिएको हो । क्र.सं. ८, ९, १० का जग्गाहरू मेरो आमाले मलाई दिएको सुन २५ तोला बिक्री र पैतृक आय समेतबाट खरीद गरेको हो । क्र.सं. ११ देखि १९ सम्मका जग्गाहरू घरभाडा र पैतृक कृषि आयबाट खरीद गरेको, क्र.सं. २० को जग्गा पैतृक आयबाट २ भागमा रहेको, क्र.सं. २१ को जग्गा २०५६ सालमा वण्डाबाट पाएको जग्गा हो । क्र.सं. १ र २ को शेयर छोरा लीलाराजको नाउँको घरको भाडाबाट खरीद गरेको हो । क्र.सं. ३ को शेयर लीलाराजकै दाजु शिवराजले केही काम गरी खान दिएको रु.७,००,०००/- मध्ये बाटै राखेका हुन् । क्र.सं. ४, ५ र ६ मा उल्लिखित शेयर छोरा राजुकै नाउँको घरभाडाबाट प्राप्त रकमबाट खरीद गरिएको हो ।

बैंक खाता विवरण क्र.सं. १ देखि ८ सम्मका खातामा रहेको रुपैयाँ मेरै हो । उक्त खोलिएको खाता र सोमा रहेको रकम छोरा शिवराज गौतमले पठाएको, घरभाडा, कृषि आय, २०५५ सालसम्मको पैतृक आय, आफन्तहरूले सुरक्षाका लागि राख्न दिएको रकमबाट जम्मा भएको हो । बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित क्र.सं. १ देखि १५ सम्मका सुन चाँदीका गहनाको सम्बन्धमा ९९९९ नं. का अं. तोला १६ का २२ टुकामध्ये २०५६ सालमा चावहिल निवासी कल्याण वस्नेतले राख्न दिएका ६ टुक्रा, ०५७ सालमा राख्न दिएको ७ टुक्रा, भोलानाथ चौलागाईले राख्न दिएको ३ टुक्रा, सुन हुन्, जसको भर्पाइ पनि छ । सो मैले राखी दिएवापत लकर नं. १४२-४ को भाडा वार्षिक १,२००/- पर्नेमा कल्याणले वार्षिक १,०००/- दिने गरेका हुन् । अन्य सुन चाँदीको हकमा मेरा भाई, छोरा बुहारी, नाति नातिनी र मसमेत ३४ पटक विदेश गै आउँदा पाउने सुविधामध्येको करिव ३२ तोला, बाँकी गरगहना श्रीमती र बुहारीहरूको दाइजो पेवाका हुन् । ४ टुक्रा ६४ तोला श्रीमती र मैले पटक पटक लक्ष्मी पूजाको दिनमा खरीद गरेको हो । विदेशबाट छोराले आफैले किनी पठाएको हो । श्रीमती र मैले किनेको गहना घरकै सगोल आर्जनबाट खरीद गरेको हो ।

मैले २०२८ सालदेखि नै बैंक व्यालेन्स गर्दै आएको, कृषक परिवारकै भएपनि सम्पन्न परिवारकै मानिस हुँ । मैले २०३५ सालमा मात्र सरकारी सेवा

प्रवेश गरेको हुँ । बरामद भएका डायरी कागज, रुपैयाँ, गहना मेरै हुन् । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा गरेको बयान मेरै हस्ताक्षरको भए पनि मलाई तत्काल मानसिक यातना दिएर बयान गराइएको हो । आरोपपत्र भूठा हो । मैले सबै सम्पत्ति आफ्नो वैध आर्जनबाट खरीद तथा निर्माण गरेको हो । अनुसन्धानका क्रममा हचुवा भरमा मूल्याङ्कन गरी मूल्य बढाई अभियोग दायर गरिएको छ । मउपरको आरोप असत्य, भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केशवराजले अदालतमा गरेको बयान ।

आरोपपत्रमा उल्लेख गरिएको मेरा नामको सम्पत्तिको हकमा भक्तपुर जिल्ला, मध्यपुर ठिमीको कि.नं.१५२४ क्षे.फ.४-४-१-० जग्गा हजुरबुबा र हजुरआमाले धेरै अगाडि दिएको रु.४०,०००/- र गहना २५ तोला सुन बिक्री गरी खरीद गरिएको र बुबाले मलाई दिनु भएको हो । मोरङ्ग, भोराहाट वडा नं.५ कि.नं. २८२, १७१, १७२, १७३, १७४, १७५, १७६ का जग्गाहरू दाजु लीलाराज गौतम र मैले वकस पाएको घरजग्गाको मैले प्राप्त गर्ने भाडा रकमबाट किनिएको हो । नेपाल इण्डिष्ट्रियल एण्ड कमर्सियल बैंक, बैंक अफ काठमाडौँ र तारागाउँ रिजेन्सी होटलमा भएको शेयर मैले वकस पाएको घरजग्गाको भाडाबाटै मेरा नाउँमा बुबाले किनी दिनु भएको हो । डलर र युरो आयरल्याण्डमा काम गर्ने काकाले छोडी दिनु भएको हो । हामीहरू बेग्लै बस्दै आएका छौँ । यसरी मेरा नाउँमा उल्लेख भएको सम्पत्ति वैध आर्जनको भएकोले जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी.राजु गौतमले अदालतमा गरेको बयान ।

म बसेको घर मेरो हो । का.जि. का.म.न.पा. वडा नं.१० मा रहेको कि.नं.११७ र ७ को क्षे.फ. क्रमशः २-३-२-० र ०-१४-३-२ को जग्गा मैले डा.भरत वैद्यबाट रिभवापत पाएकी हुँ । सो बाहेक मेरो कुनै बैंकमा खाता पनि छैन र मैले कुनै शेयर खरीद गरेकी पनि छैन । मेरो नामको सम्पत्ति जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी.केशवी गौतमले अदालतमा गरेको बयान ।

मेरा नाउँमा मेरा श्रीमान लीलाराज गौतमले वकस गरी दिएको भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमीको १ रोपनी जग्गा छ । सो बाहेक कुनै बैंक खाता, शेयर

छैन । मेरो नाउँको सम्पत्ति जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी गंगाकुमारी गौतम (खड्का)ले अदालतमा गरेको बयान ।

मेरो नाममा रहेको भक्तपुर जिल्ला, मध्यपुर ठिमी न.पा. वडा नं.७ मा भएको ४ रोपनी जग्गामध्ये १ रोपनी जग्गा मैले मेरो श्रीमती गंगाकुमारीलाई बकस गरी दिएको हुँ र सो जग्गा हाम्रा हजुरबुबा र हजुरआमाले दिएको रु.४०,०००/- नगद र सुनका गरगहनासमेत विक्री गरी ०३९ सालमा बुबाको नाममा खरीद गरी हजुरबुबा हजुरआमाको इच्छाबमोजिम २०५२ सालमा हामी दाजुभाइको नाममा कायम गराई दिनु भएको हो । मोरङ जिल्ला भोराहाट गा.वि.स. वडा नं. ५ कि.नं. १७७ र २७४ का जग्गा र नेपाल इण्डस्ट्रियल एण्ड कमर्सियल बैंकमा रहेको ७० कित्ता शेयर, तारागाउँ रिजेन्सी होटलमा रहेको १९० कित्ता शेयर हामी दाजुभाई (राजु र लीलाराज) लाई ढालकुमारीले बकस गरी दिएको घरजग्गाको भाडा एवं आम्दानीबाट बाबाले किनी दिनुभएको हो । यस्तै ईश्वर प्याकेजिङ इण्डस्ट्रिय प्रा.लि.को मेरा नाउँमा भएको ७,०००/- कित्ता शेयर मेरो आयरल्याण्ड बस्ने दाजु शिवराज गौतमले बाबालाई दिएको रकमबाट खरीद गरी दिनु भएको हो । यसरी मेरा नाउँमा रहेको सम्पत्तिमा बाबा केशवराज गौतमको आर्जनको रकम समावेश नभएकोले जफत हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लीलाराज गौतमले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी केशवराजका साक्षी पुण्यप्रसाद गौतम, राजेन्द्रप्रसाद चौलागाई तथा प्रतिवादी लीलाराज गौतमका साक्षी श्याम ढुङ्गानाको बकपत्र सम्पन्न भै मिसिल सामेल रहेको ।

मैले प्र.केशवराज गौतमलाई २०५५ सालमा चोकोपन आकारको तीन टुक्रा अन्दाजी प्रति टुक्रा १६ तोला तौल भएका नम्बरी सुन जम्मा तोला ४८ दिएको हुँ । उक्त सुन राख्न दिएबापत निजले गरेको भरपाईको फोटोकपी पनि यसैसाथ पेश गरेको छु भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका भोलानाथ चौलागाईको बयान ।

मैले पाँच टेलका फाइन गोल्ड नम्बरी सुन ९९९९ नं. का चोकोपन चक्लेट आकारका प्रति टुक्रा अन्दाजी १६ तोला भएका ६ टुक्रा सुन २०५६ सालमा

र सोही किसिमका ७ टुक्रा सुन २०५७ सालमा निजको नाममा नेपाल बैंक लिमिटेड, केन्द्रीय कार्यालयमा रहेको लकर नं.१४२-४ मा राख्न दिएबापत लकरभाडा वार्षिक १ हजारका दरले विगत ४ वर्षदेखि दिँदै आएको छु । यस सम्बन्धमा निजले गरी दिएको भरपाईको फोटोकपी यसै साथ पेश गरेको छु भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका कल्याणबहादुर वस्नेतको बयान ।

वादीतर्फका साक्षी सुरेन्द्रप्रकाश राजकर्णिकार, जयन्तकुमार राजवंशीको बकपत्र सम्पन्न भई मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी केशवराज गौतमको घरको मूल्याङ्कन मैले गरेको हो भन्ने अदालतको आदेशबमोजिम महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयबाट उपस्थित गराइएका नवराज प्याकुरेलले गरेको बकपत्र ।

प्र.केशवराज गौतमसँगबाट मैले रु.१२ लाख रुपैयाँ रकम एकै पटकमा २०४९/१९/२२ मा लिएको थिएँ । रकम लिँदा भरपाई गरी दिएको छु । उक्त रकमको २०५७ साल भाद्र महिना सम्ममा व्याज मात्र रु.२२,३८,०००/- बुझाई सकेको छु । साँवाको हकमा २०५७ भाद्र ७ देखि १५ गतेसम्म पटक-पटक गरी फिर्ता दिएको छु । बुझाए बापतमा कुनै लिखत छैन भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं.१३९ नं. बमोजिम बुझिएका सुरबहादुर श्रेष्ठले गरेको बयान ।

रामेछापको गाउँमा बस्ने भएकोले र देशमा रहेको असुरक्षाको कारणले गर्दा मैले आफ्नो दाइजो, पेवाबाट बढे बढाएको रकम घरको अन्नपात, गाई वस्तुको विक्रीबाट प्राप्त रकम २०५३ सालदेखि २०५८ सालसम्ममा पटक-पटक गरी ३०।४० हजारका दरले नगद ३ लाख प्र.केशवराजलाई राख्न दिएको हो । यो मितिमा यति नै रकम दिएको हो भन्ने प्रष्ट मिति थाहा छैन । यो यसबाट यति रकम जम्मा भएको हो भन्ने थाहा छैन भन्नेसमेत व्यहोराको बुझिएकी टिकामाया चौलागाईको बयान ।

प्रतिवादी केशवराज गौतमले राष्ट्र सेवकको रूपमा सार्वजनिक पदमा वहाल रहेको अवधिमा आर्जन गरेको र दाइजो पेवाको समेत गरी आफू, आफ्ना श्रीमती, छोरा तथा बुहारीका नाउँमा रहेभएका चल अचल सम्पत्तिको तत्कालको लागत एवं खरीद मूल्य

र मूल्याङ्कनअनुसार मूल्य रु.३४,४०,११८।७४ को घर, मूल्य रु.१०,२४,५००।० को जग्गा, मूल्य रु.२,४५,१००।० को विद्युतीय सामान, मूल्य रु.३,४८,६०१।५० को फर्निचर, मूल्य रु.७,५७,२००।० अंकित शेयर लगानी, मूल्य रु.१,२८,०००।० को मोटरसाईकल, मूल्य रु.३७,४३,६२२।२२ का सुन तथा सुनचाँदीका गहना, बैंक मौज्जात रु.८०,४५,६७८।२४ र विदेशी मुद्रासहितको नगद मौज्जात रु.२,३२,००७।१० समेत गरी जम्मा मोल विगो रु.१,७९,६४,८२७।८० को चल अचल सम्पत्ति रहे भएको पाइन्छ। त्यसमध्ये माथि विवेचना गरिएअनुसार मौद्रिक आय रु.१,१४,४७,४४८।० र पेवा दाइजोको रु.३,०३,७३५।२२ समेत गरी जम्मा विगो रु.१,१७,५१,१८३।१७ को चल अचल सम्पत्तिको मात्र स्रोत पुष्टि हुन आउँछ। बाँकी विगो रु.५१,७२,०१६।७९ र सोबाट बढे बढाएको व्याज रु.१०,४१,६२७।८४ समेत जम्मा रु.६२,१३,६४४।६३ को चलअचल सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुन सकेको पाइदैन।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ ले स्रोत नखुलेको सम्पत्ति र त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्तिसमेत जफत हुने व्यवस्था गरेको पाइन्छ। आरोपपत्रको तालिका नं १ मा उल्लिखित प्रतिवादीहरूका नाउमा रहेका लागत मूल्य रु.३४,४०,११८।७४ का घरहरू र सो घरमा भएका मूल्य रु.५,९३,७०१।५०का फर्निचर तथा विद्युतीय सामानहरू, प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएका विदेशी मुद्रासहितको नगद रकम रु.२,३२,००७।१०, खरीद मूल्य रु.१,२८,०००।० को मोटरसाईकल दुई थान, प्रतिवादी केशवी गौतमका नाउँको लिखत मूल्य रु.६,७५,०००।० को का.म.न.पा. वडा नं. १० को कि.नं. ७ र ११७ को जग्गा, प्रतिवादी केशवी गौतम र कमलराज गौतमका संयुक्त नाउँको मोरङ भोराहाट वडानं. १ कि.नं. ३६७ को घरजग्गामध्ये खरीद मूल्य रु.१५,०००।० को भाग हिस्सा, प्रतिवादी राजु गौतमका नाउँको खरीद मूल्य रु.५६,५००।० को मोरङ भोराहाट वडा नं. ५ को कि.नं. २८२, १७१ र १७२ का जग्गा, आरोपपत्रको तालिका नं. ३ मा उल्लिखित प्रतिवादी लीलाराज गौतम र राजु गौतमका नाउँको मूल्य रु.७,५७,२००।० अंकित शेयरहरू, प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाउँको नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौं

अफीसमा भएको लकरवाट बरामद भएको २२ टुक्रा सुन र ८ थान सुनका सिक्कामध्ये मूल्य रु.१७,१९,९४३।५० को २०८४.७८० ग्राम सुन, आरोपपत्रको तालिका नं.४ मा उल्लिखित प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाउँमा विभिन्न बैंकमा रहेका खाताको मौज्जात रु.८०,४५,६७८।२४ मध्ये निक्षेप रकम रु.२८,८३,६५५।१९ र सोको व्याज रु.९,४६,३२२। गरी बैंक मौज्जातको रकम रु.३८,२९,९७७।१९, प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि भएको मौद्रिक आयबाट आर्जन गरेको र मूल्य रु.३,०३,७३५।२२ का सुनचाँदीका गहना तथा भाडावर्तन श्रीमती तथा बूहारीहरूको दाइजो पेवा समेतबाट आर्जन गरेको समेत गरी जम्मामोल विगो रु.१,१७,५१,१८३।१७ को सम्पत्तिकोसम्म स्रोत पुष्टि हुन आउँछ।

सो बाहेकको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको विगो रु.५१,७२,०१६।७९ र स्रोत पुष्टि नभएको बैंक निक्षेपबाट बढे बढाएको व्याज रु.१०,४१,६२७।८४ समेत जम्मा रु.६२,१३,६४४।६३ को चल अचल सम्पत्ति गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहर्छ। सो ठहर्नाले आरोपपत्रको तालिका नं.१ मा उल्लिखित लागत मूल्य रु.३४,४०,११८।७४ का घरहरू र सो घरमा भएका मूल्य रु.५,९३,७०१।५० का फर्निचर तथा विद्युतीय उपकरणका सामानहरू, प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएका रु.२,३२,००७।१० को विदेशी मुद्रासहितको रकम, मूल्य रु.१,२८,०००।०- को मोटरसाईकल २ थान, प्रतिवादी केशवी गौतमका नाउँको मूल्य रु.६,७५,०००।०- को का.म.पा.वडा नं.१० को कि.नं.७ र ११७ को जग्गा, प्रतिवादी केशवी गौतम र कमलराज गौतमका संयुक्त नाउँको मोरङ भोराहाट वडा नं.१ को कि.नं.३६७ को घरजग्गामध्ये मूल्य रु.१५,०००।०- को भाग हिस्सा, प्रतिवादी राजु गौतमका नाउँको मूल्य रु.५६,५००।०- को मोरङ भोराहाट वडा नं. ५ को कि.नं.२८२, १७१ र १७२ का जग्गा, आरोपपत्रको तालिका नं.३ मा उल्लिखित प्रतिवादी लीलाराज गौतम र राजु गौतमका नाउँको शेयर लगानी रु.७,५७,२००।०, प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाउँमा नेपाल बैंक काठमाडौं अफीसमा भएको लकरवाट बरामद भएको सुनका टुक्रा थान २२ र सिक्का ८ थानमध्ये मूल्य रु.१७,१९,९४३।५० को

२०८४.७८० ग्राम सुन, वरामद भएका मूल्य रु.३,०३,७३५।२२ का सुनका गहना तथा चाँदीका भाँडावर्तन, आरोपपत्रको तालिका नं.४ मा उल्लिखित प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाउँमा विभिन्न बैंकमा रहेका खाताको मौज्जात रु.८०,४५,६७८।२४ मध्ये निक्षेप रु.२८,८३,६५५।९९ र सोको व्याज रु.९,४६,३२२।- गरी बैंक मौज्जात रु.३८,२९,९७७।९९ समेत जम्मा रु.९,९७,५९,९८३।९७ को चल अचल सम्पत्तिबाहेक आरोपपत्रमा दावी लिएका प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाउँको का.म.न.पा. वडा नं.१० बानेश्वरको कि.नं.८६ को जग्गा, प्रतिवादी गंगाकुमारी खड्का (गौतम) का नाउँको मध्यपुर ठिमी नगरपालिका वडा नं.७ को कि.नं. १६३१ को जग्गा, प्रतिवादी लीलाराज गौतमका नाउँको सोही ठाउँको कि.नं. १६३२ को जग्गा, प्रतिवादी राजु गौतमका नाउँको सोही ठाउँको कि.नं.१५२४ को जग्गा, प्रतिवादी लीलाराज गौतमका नाउँको मोरङ्ग भोराहाट वडा नं.५ को कि.नं. १७७ र २७४ को जग्गा, प्रतिवादी राजु गौतमका नाउँको सोही ठाउँको कि.नं.१७३, १७४, १७५ र १७६ को जग्गा, लकरवाट वरामद भएका सुनका टुक्रा २२ थान र सिक्का ८ थानमध्ये मूल्य रु.१७,९९,९४३।५० को २०८४.७८० ग्राम सुन र आरोपपत्रको तालिका नं.४ मा उल्लिखित प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाउँमा विभिन्न बैंकमा रहेका खाताको मौज्जात रु.८०,४५,६७८।२४ मध्ये निक्षेप रु.३९,७४,०७३।२९ र सोको व्याज रु.१०,४९,६२७।८४ समेतका चल अचल सम्पत्ति र सोवाट बढे बढाएको सम्पत्तिसमेत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ बमोजिम जफत भई प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई सोही ऐनको दफा २०(२) अनुसार विगो बमोजिम जरीवाना रु.५९,७२,०९६।७९ र ९। (एक) वर्ष कैद हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालतको फैसला ।

२०५२।९।१७ को पारीत अंशवण्डाबाट हाम्रो नाममा कायम रहेको मध्यपुर ठिमी न.पा., वडा नं. ७ को कि.नं. १६३१ र १६३२ को जग्गाको स्रोत सम्बन्धमा आमाले दिएको २५/३० तोला सुन, पिताजीले दिएको नगद, घरभाडा र पारिश्रमिकबाट खरीद गरेको फैसलाको पाना ७ मा उल्लेख छ । फैसलाको पाना ४५ को दोस्रो प्रकरणमा आमाले दिएको सुनको गहना समेतको

रु.३,०३,७३५।२२ लाई वैध आयको रूपमा पुष्टि गरेको छ । पिताबाट पाएको रु.३५,०००।- लाई पनि फैसलाको पाना ३५ को तेस्रो प्रकरणको अन्तिममा पुष्टि गरेको छ । २०३४ सालमा खरीद गरेको १० कोठे घरको भाडा प्रतिकोठा सरदर रु.३००।- का दरले भाडामा दिँदा पनि वार्षिक रु.३६,०००।- हुन आउँछ भनी फैसलाको पाना १९ को अन्तिम २ लाइनमा पुष्टि गरेबाट २०३४ सालदेखि २०३९।४।१५ सम्म सो घरको घरभाडा मात्र करिव रु.९,५९,०००।- हुन्छ । २०५३।४।१ देखि ना.सु. पदमा सेवा प्रवेश गरेबाट मिति २०३९।४।१५ सम्मको तलब भत्ता रु.९,०८,८४९।- समेत हिसाब गर्नुपर्ने हुँदा उक्त जग्गा खरीद गर्दा जम्मा रु.६,०६,५७६।२२ प्राप्त भएबाट सम्मानित अदालत आफैले स्रोत पुष्टि गरेको अवस्थामा कि.नं. १६३१ र १६३२ जफत गरेको त्रुटिपूर्ण छ । त्यसैगरी मोरङ्ग भोराहाटको कि.नं. १७७ र २७४ को जग्गा २०४५।४।४ मा खरीद गर्दा हाम्रो बानेश्वरको घरको भाडाको रकमबाट खरीद गरेको फैसलाको पाना ७ र ८ को शुरुमा उल्लेख छ । काठमाडौं महानगरपालिका, वडा नं. १०, कि.नं. ९ र १० को जग्गामा २०४९ सालमा निर्मित हाम्रो घरबाट २०४९ सालदेखि ०४६ सालसम्म सटरसहित दुवै तल्लाको मासिक रु.२०,०००।- मात्रै प्राप्त गरेको भन्ने हो भने पनि घरभाडा रु.९२,००,०००।- हुन आउँछ । सो कुरा फैसलाको पाना नं. १९ को दोस्रो प्रकरणको सातौं, आठौं र नवौं प्रकरणले पुष्टि गरेको छ । जम्मा रु.६६,०००।- मा मिति २०४५।४।४ मा खरीद गर्दा स्रोत पुष्टि भएन भनी जफतमा लिने गरी भएको शुरु फैसला आफैमा बाभिएको हुँदा विशेष अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लीलाराज गौतम र गंगाकुमारी गौतम (खड्का)को पुनरावेदन पत्र ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० अन्तर्गतको कसूरमा गैरकानूनी आर्जनको सम्पत्तिको विगो बराबरको जरीवाना र कैदसमेत हुने व्यवस्था छ । हालको मूल्यबाट कायम गरिएको विगोलाई गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको सम्पत्तिको विगो मान्नु पर्ने हुन्छ । अदालतबाट फैसला हुँदा भोराहाट र काठमाडौं बौद्धको कि.नं. १६४ को जग्गाबाट रु.३,८६,०५४।- बराबर प्रतिवादीको कृषि आय प्रतिवादीको परिवार सञ्चालन र छोराछोरीको पढाई लेखाई आदिमा खर्च हुने भएकाले

कृषि आय बचत हुने अवस्था छैन । त्यसलाई मनन् गरी तलव भत्तालगायतका स्रोतलाई बचत मानिएको हो । प्रतिवादी केशवराजको विभिन्न बैंकहरूमा रु.८०,४५,६७८।२४ मौज्जात रहेको रकमको स्रोत पुष्टि हुन नसकेकोमा मनोगत आधारमा स्रोत खुलेको रु.३१,७४,०७३।२५ कायम गरेको त्रुटिपूर्ण छ । आमाले दिएको २०/२५ तोला सुन समेतबाट घर निर्माण गरेको भन्ने प्रतिवादीको कथन रहेकोमा वरामद चाँदीका सामानहरूको वैध स्रोत प्रतिवादीले खुलाउन सकेको छैन । बुहारी सगुन गौतमले सुनका औंठी दुई, भुम्का दुई, पत्थर औंठी एक, चुरा दुई, चाँदीको सादा करुवा र प्लेट १, त्यस्तै गंगा खड्का (गौतम) ले तीन तोला सुनको गहना विवाह गरी आउँदा ल्याएको भनी बयानमा उल्लेख गरेकोमा रु.३,०३,७३५।२२ का गहना र चाँदीका सामान प्रतिवादीको स्रोत खुलेको सम्पत्ति हुन सक्तैन । प्रतिवादीको सम्पत्तिको जाँच अवधि २०३५।४।१ देखि २०५१।८।९ सम्मको छ । प्रतिवादीको तलव, घर भाडा जस्ता रकम अर्ध मासिक रूपमा हुन, कृषि आय वार्षिक एवम् अर्ध वार्षिक रूपमा हुने र त्यसबाट प्राप्त आय खर्च पनि हुँदै जाने हुँदा तलव, भाडा र कृषि आय उल्लेख्य रूपमा बचत हुनसक्ने स्थिति नै हुँदैन । पारिवारिक खर्चलाई पनि न्यायसंगत रूपमा अनुमान गरी कटाउनु पर्नेमा आयको मात्र अनुमान गरी आयमा थप गर्न मिल्ने होइन । प्रतिवादीहरूको आयलाई जस्ताको त्यस्तै बचत हुने तर खर्च नहुने भन्ने तर्क र मनसाय प्रदर्शित हुने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला दावी नपुग्ने ठहर गरी भएको हकमा त्रुटिपूर्ण छ भन्नेसमेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदनपत्र ।

पुनरावेदक कल्याणबहादुर बस्नेत निर्माण व्यवसायी भएको र ठेक्कापट्टा र जग्गा बिक्री गरेको रकमबाट सुन किनी साथमा राख्न सुरक्षित नहुने भएकाले चिने जानेको विश्वासिलो व्यक्तिलाई राख्न दिँदा सुरक्षित हुने भएकाले २०५६ सालमा चोकोफन चकलेटको आकारका ६ टुक्रा -एक टुक्रामा १६ तोला र २०५७ सालमा ७ टुक्रा सुन केशवराज गौतमको नेपाल बैंक लिमिटेड केन्द्रीय कार्यालयमा रहेको लकरमा वार्षिक रु.१०,०००।- भाडा तिर्ने गरी राख्न दिएको हो । म भोलानाथ चौलागाईंले ३ टुक्रा (४८) तोला चोकोफोन आधारको सुन मेरो मामा नाताको

केशवराज गौतमलाई लकरको वार्षिक रु.१०००।- तिर्ने गरी राख्न दिई भरपाई गरी लिएको छु । प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी हचुवाको भरमा विशेष अदालत काडमाडौंले गरेको फैसला आन्यायपूर्ण भएकाले उक्त फैसला बदर गरी सुन १६ टुक्रा (२५६ तोला) हामी पुनरावेदकको कायम गरिपाउँ भन्नेसमेत व्यहोराको बुभिएका कल्याण बस्नेत र भोलानाथ चौलागाईंको पुनरावेदनपत्र ।

भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० ले "गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जनगरेको मानिने" भन्ने नयाँ कसूरको सिर्जना गरेकोले मिति २०५९।३।५ देखि आर्जन गरेको सम्पत्तिको वैध स्रोत प्रमाणित गर्नुपर्ने दायित्व हुँदा सोभन्दा अधि आर्जित सम्पत्तिको हकमा लागू हुन सक्तैन । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ लगायत कुनै पनि दफाले कल्पना नगरेको हालको ऐनको दफा २०(२) को नयाँ व्यवस्थालाई निरन्तरताको अर्थ लगाइएको त्रुटिपूर्ण छ । अभियोगपत्रको तालिका नं. १ को क्रमसंख्या १ देखि ४ सम्मका पाँचवटा घरहरूको निर्माण लागत स्रोत खुलेको भनी अभियोगपत्रको पृष्ठ २५ र २६ मा मानिएको छ । काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० कि.नं. २१६ र २१७, कि.नं. ९ र १० का जग्गा र सो जग्गाहरूमा बनेका घरहरूको स्रोत खुलेको सम्पत्ति भएको देखिन्छ, भनी अभियोगपत्रको पृष्ठ २९ मा वादीले मानेको छ । विशेष अदालतले दावीभन्दा बाहिर गएर प्रतिवादीका घरहरूको मूल्य कायम गरेको मिलेको छैन ।

लकरमा राखिएको सुनको मूल्य खरीद मूल्यभन्दा बढी देखाइएको छ । लकरमा राखिएका २२ टुक्रा सुन २०५५-२०५६ सम्म राखिएका हुन् । सो समयमा (२०५६ सालमा) सुनको मूल्य प्रतीतोला रु.७६२९ थियो । प्रति तोला रु.९६२३।- को दरमा रु.७,१२,८०१।-बढी मूल्य देखाइएको छ । लकरमा रहेको सुन तोला ३८६.६७ मध्ये सुन तोला २०८ (१३ टुक्रा) कल्याण बस्नेतको र ४८ तोला (३ टुक्रा) भोला चौलागाईंको भन्ने पुनरावेदकको बयानलाई पुष्ट्याई गरी दुवै जनाले बकपत्र गरेका छन् । सुन तोला ३४.६७ विवाहमा दाइजो आएको व्यहोरा बुहारीको बयानबाट खुलेको छ । ३२ तोला सुन पुनरावेदक केशवराजले र परिवार विदेशबाट आउँदा भन्सार सुविधामा ल्याएको

हो। चाँदीको भाँडा कुँडा दाइजोमा आएका भनी बुहारी सगुन गौतमको बयानमा लेखाएकी छन्। उल्लिखित सुन तथा चाँदीका भाँडाकुँडाको मोल विगो घटाउँदा जम्मा सुन तोला ६४ को २०५६ सालको भाउले रु.४,८८,२५६।- मात्र पुनरावेदकले आयस्रोत पुष्ट्याई गर्नुपर्ने हो। बरामद भएको विदेशी मुद्रा पुनरावेदकका भाई भीमनाथ गौतमले आयरल्याण्डबाट आउँदा ल्याएको र राजु गौतम आयरल्याण्ड जाने प्रयोजनका लागि छाडेको हो। सो बयान प्रमाणबाट पुष्टि भएको छ। जम्मा रु.१,०२,२९,७०६।३४ मात्र पुनरावेदकले आयस्रोत पुष्टि गर्ने सम्पत्ति हो।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले २०४२ साल पूर्वको आय घर बनाउन लगानी भएको भन्ने आफूखुशी अनुमान गरेकोले २०४२ सालदेखिको मात्र जिकीर लिइएको छ। पुनरावेदकको तलब र दशैं पेशकीसमेत जम्मा रु.६,७६,१३२।- हुनेमा विशेष अदालतले कम कायम गरेको त्रुटिपूर्ण छ। २०४२ सालपछि पुनरावेदकको आयस्रोत घरभाडा हो। वास्तविक र प्रमाणद्वारा पुष्टि भएकोभन्दा कम आय कायम गरी अवैध सम्पत्ति कायम गरिएको चित्त बुझेन। खानतलासी मुचुल्का र आरोपत्रबाट मासिक रु.७६,०००।- घरभाडा आएको देखिन्छ। मासिक रु.७६,०००।- ले वार्षिक रु.९,१२,०००।- र २०४२ सालदेखि २०५९ साल साउनसम्म १७ वर्ष ४ महिनाको घरभाडा रु.१,५८,०८,०००।- लाई आयस्रोतमा लिनुपर्छ। अभियोगपत्रमा सि.नं. ४ का २ वटा घरहरूको माथिल्लो तल्लाको प्रतिमहिना रु.२१,९१६।- बहाल दिने गरी भूकम्प पीडित क्षेत्र पुनः निर्माण तथा पूनर्स्थापना आयोजनाले बहालमा लिएकोमा त्यसलाई आधार मानी २०४२ सालदेखि २०४७ सालसम्मको प्रति महिना रु.२०,०००।- का दरले भाडादर कायम गरी सो अवधिको रु.११,४०,०००।- घरभाडाको रकम आयस्रोतमा राखेकोमा २०४७ सालभन्दा पछिल्ला वर्षहरूको माथिल्ला तल्लाको आधा भूईँतल्लाको कायम गरेकोमा २०४२ सालदेखि २०४७ साल सम्मको भूईँ तल्लाको भाडा हिसाव गरेन। माथिल्ला तल्लाको पनि गलत हिसाव गरेको छ। २०४२ साल वैशाखदेखि २०४७ सालसम्मको ६९ महिनाको माथिल्लो तल्लाको आधा भूईँ तल्लाको पनि मासिक रु.१०,०००।- गरी मासिक रु.३०,०००।-

का दरले रु.२०,७०,०००।- कायम हुन्छ। भक्तपुर ठिमीको २ तल्ले १० कोठा भएको घरको बहाल अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हिसाव गरेन। सो घरको पहिला दश वर्षको प्रति महिना रु.२०००।- का दरले र त्यसपछि ९ वर्ष ८ महिनाको प्रति महिना रु.३०००।- का दरले जम्मा रु.५,८८,०००।- आयस्रोतमा समावेश हुनुपर्छ। पुनरावेदकको जम्मा घरभाडाबापत प्राप्त आय रु.१,२२,०९,५००।- कायम हुनुपर्छ।

घरभाडाबापत प्राप्त आय आरोपपत्रमा र विशेष अदालतले पनि स्वीकार गरेको हुँदा घरभाडाबापत प्राप्त रकम बैंकमा जम्मा गरिएको स्रोत खुलेका सम्पत्ति हुन्। बैंक पोष्टिड गरेको रकममा आयकर कटाएर जोड्दा हुने रु.२५,३१,९७६।१९ लाई आयस्रोतमा गणना गरिनु पर्दछ। विदेशबाट छोरा शिवले बैंकमार्फत् पठाएको रु.८,८२,४४३।- हो। हिमालयन बैंक लि. मा जम्मा भएको ड्राफ्ट बनाएको रसीद आयोगले मिसिलसाथ राखेको छ। विशेष अदालतले अन्यथा हुने गरी तर्क गर्न मिल्दैन। उक्त रकम रु.१,५४,१००।- र सिरुवा कन्स्ट्रक्शन कम्पनीले Collateral राखी दिएबापत कमिशन दिएको रु.४,८४,०००। को भौचर लेजरका पानाहरूले पुष्टि हुन्छ। त्यो पुनरावेदकको आयमा समावेश हुनुपर्दछ।

पुनरावेदकको पैतृक सगोलको १०० रोपनी जग्गाका अलावा मोरङ्ग भोराहाटमा ६ विगाहा र काठमाडौँमा ११ रोपनीभन्दा बढी खेती गर्ने जग्गा रहेकोछ। मोरङ्ग भोराहाटको वार्षिक धान र गहुँको रु.४८,५२२।८७ ले २०४५ सालदेखि २०४८ सालसम्मको रु.३८,३३,३०६।८७, भक्तपुर ठिमीको ८-४-१ रोपनी जग्गाको मकै र गहुँको वार्षिक रु.४३,२१।३० ले २०३९ सालदेखि २०५८ सालसम्मको हुने रु.७,१३,०१।५०, काठमाडौँ धोवी खोलाको ३-२-१-२ समेतको एकमुष्ट रु.६,८६,९०० समेत गरी कृषि आय रु.६०,८८,१३१।१७ हुनेमा विशेष अदालतले २०२४ सालको मोही कूतलाई उत्पादकत्व कायम गरेको अन्यायपूर्ण छ।

माता पिताले दिएको रु.१,६५,०००।- बाट त्यति रकम दिनसक्ने हैसियत रहेको एकसय रोपनी जग्गा स्वामित्वमा भएकोबाट पुष्टि हुन्छ। बरामद गरेको डायरीको अप्रिल २४ को सि.नं. २ र मे.२० को पाना सि.नं. २ मा बैना फिर्ता गरेबापत रु.३ लाखको सट्टा रु.६

लाख प्राप्त भएको पुष्टि भएको छ । असुरक्षाका कारण आफन्तले राख्न दिएको सुन प्रतिवादीको नामको लकरमा राख्न दिएको आयोग र अदालतमा खुलाएको छ । प्र. केशवराजका ३ भाई छोराहरूको विवाहमा भित्रिएको रु.६,२४,२६२।- का गरगहनालाई अन्यथा मान्नु पर्ने अवस्था छैन । पुनरावेदकले २०४९।११।२२ मा सुरबहादुर श्रेष्ठलाई दिएको रु.१२,००,०००।- को ७ वर्ष ५ महिना १२ दिनको २५ प्रतिशतले हुने व्याज रु.२२,३८,२००। मध्ये हचुवाको भरमा २ लाख मात्र मानेको वद्विनयत मात्र हो । प्रत्येक ३ महिनामा रु.७५,०००। का दरले सुरबहादुरबाट व्याज प्राप्त भएको बरामद डायरीमा लेखिएको छ । मिति २०४९।११।२२ मा रा.वा.बैंक सिंहदरवार शाखाको बचत खाता नं. ६४७४ बाट ९ लाख भिकेको देखिन्छ । व्याज रु.२२,३८,२००।- लाई वैध आयमा कायम गरिपाऊँ । पुनरावेदकका छोरा शिवराज गौतम २०३६ सालदेखि बेलायतमा रहेका र हाल आयरल्याण्डमा रेष्टुरा चलाएर बसेका हुँदा पितालाई रु.४६ लाख दिन सक्ने हैसियत भएको स्वभाविक देखिन्छ । हामी पुनरावेदकहरूका नाममा कुनै पनि स्रोत नखुलेको सम्पत्ति नरहेको अवस्था छ ।

दिदी टिकामायाले सुरक्षार्थ पुनरावेदकलाई राख्न दिएको रु.३,००,००० लाई पनि मेरै सम्पत्ति भनी अदालतले फैसला गरेको अन्यायपूर्ण छ । वस्तुतः कुनै दृष्टिले दोष प्रमाणित हुन्छ भने पनि तजविजको आधारमा कैदको सजाय गर्न र नगर्न समेत सक्ने कानूनको व्यवस्था भएकोमा तजविजी कैदको सजायलाई हदैसम्म तन्काई २०५२।१।१७ मा पुनरावेदक तथा छोरा लीलाराज समेतका बीचमा कानूनबमोजिम भएको अंशवण्डालाई मान्यता नहुने गरी भएको विशेष अदालतको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी वादी दावी नपुग्ने ठहर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी केशवराज गौतमको पुनरावेदनपत्रको व्यहोरा ।

यसमा, प्रतिवादी लीलाराज गौतमको फौ.पु.नं. ८ को पुनरावेदन तथा कल्याण बस्नेत र केशवराज गौतम समेतको क्रमशः फौ.पु.नं. १६१ र १७३ नं. को पुनरावेदन पर्न आएको देखिँदा सोको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।७।३० मा भएको आदेश ।

यसमा विशेष अदालत काठमाडौँबाट प्रतिवादी केशवराज गौतमको बैकमा जम्मा भएको रुपैयाँको स्रोत सम्बन्धमा विचार नै नगरी बैकबाट प्राप्त आधा ब्याजलाई समेत स्रोतमा गणना गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.व. २०२ नं. बमोजिम विपक्षी भिकाई आएपछि लगाउका फौ.पु.नं. ०००८,०१६१ र ०१७३ का मुद्दा साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।६।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा दुवै पक्षको तर्फबाट परेका पुनरावेदन जिकीर सहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश थापा र विद्वान उपन्यायाधिवक्ता तेजनारायण पौडेलले एवम् पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता यज्ञमूर्ति बन्जाडे र विद्वान अधिवक्ताहरू केशवप्रसाद भट्टराई र कृष्णप्रसाद सापकोटाले गर्नु भएको बहस सुनियो ।

पुनरावेदक वादी तर्फका विद्वान सहन्यायाधिवक्ता महेश थापा र विद्वान उपन्यायाधिवक्ता तेजनारायण पौडेलले बहस प्रस्तुत गर्दा मुख्य रुपमा निम्न बुँदाहरू उल्लेख गर्नुभयो:

- प्रस्तुत मुद्दा अन्य मुद्दा जस्तो नभएको र प्रतिवादीको नोकरीको दौरानमा गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरी अस्वभाविक जीवनशैली बिताएको भन्ने रहेको हुनाले प्रतिवादीले सम्पत्ति आर्जन गर्दा त्यो आर्जनको वैधानिक स्रोत थियो वा थिएन भनी हेनुपर्ने हुन्छ । पछिल्लो समयमा आर्जन भएको रकमलाई पहिलेको खर्चमा समायोजन गर्न मिल्दैन । प्रतिवादीले गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरेको रकमलाई पुष्टि गर्न विभिन्न स्रोत देखाए पनि ती स्रोतबाट वैधानिक आय प्राप्त भएको पुष्टि भएको छैन ।
- सरकारी कार्यालयवाहेक व्यक्ति भाडामा बसेको भए घर बहाल कर कटाएको देखाउनु पर्नेमा त्यसको कुनै प्रमाण पेश गरेको छैन । वादीले बिना लिखत र प्रमाण पनि प्रतिवादीको घरभाडामा लागेको तर्कसंगत अनुमान गरी घरभाडा मानेको अवस्थामा प्रतिवादीको भनाइकै आधारमा थप घरभाडा निर्धारण गर्न कानूनसम्मत हुँदैन ।

- प्रतिवादीले आयको अर्को स्रोतको रूपमा तलव र भत्तालाई राखेको देखिए पनि भत्ताको रकम अवस्था र परिस्थितिलाई ध्यान दिई खर्च गर्न दिइएको सम्पत्ति भएकोले भत्ताको रकमलाई आयको रूपमा वचत गरेको भन्नु मिल्दैन ।
- प्रतिवादीले आयको स्रोतको रूपमा कृषि आयलाई देखाए पनि त्यो अपुष्ट छ । के कुन जग्गाबाट के कति र कहिले आय भएको भन्ने प्रतिवादीले पुष्टि गर्ने प्रमाण पेश नगरेको अवस्थामा कृषि आय वचत हुनसक्ने अवस्था हुँदैन । परिवारको लालन पालनको लागि कृषि आयलाई अभियोजन पक्षले छुट्ट्याई तलवलाईसम्म वचतको रूपमा लिएको हो । प्रतिवादीले आमाबाबुले दिएको रकम र सुन तथा दाइजोमा पाएका सुन बैध आय भनेको भए पनि दाइजो पेवा र विवाहमा प्राप्त सुनलाई अभियोजन पक्षले मूल्याङ्कनमा समावेश गरेको छैन । अदालतले पुनः हिसाव गरी त्यो घटाउन मिल्दैन । प्रतिवादीले छोराहरूको विवाहमा सुन दाइजो आएको भने पनि प्रतिवादीका बुहारीले दाइजो पेवा ल्याएको भनेका छैनन् ।
- प्रतिवादीले स्रोत खुलेको सम्पत्तिको बैंक निक्षेपको व्याज स्वरूप अभियोजन पक्षले २ लाख स्वीकार गरेको छ । अदालतले बैंकमा निक्षेप धेरै देखिएको भनी अतिरिक्त व्याज दिलाएको मिलेको छैन ।
- प्रतिवादीले घर निर्माण गर्दा लागत मूल्य आर्जन गरेको वादीले स्वीकार गरेको छ । २०५३ सालसम्म शून्य व्यालेन्स अवस्थामा रहेको प्रतिवादीको आय पछिल्लो अवस्थामा ठूलो मात्रामा बढ्न सक्ने हुँदैन । प्रतिवादीले जग्गा जमिन खरीद गर्दा आयका विविध स्रोतहरू छैनन् । वैधानिक रूपमा प्राप्त सुनको मूल्यले पुग्दैन । विदेशबाट छोरांले पैसा पठाएको भने पनि त्यो पुष्टि हुँदैन ।
- सुरबहादुरलाई लगानी गरेको रकमलाई मानेको खण्डमा पनि त्यो लगानीको वैधानिक स्रोत छैन । डायरीमा प्रतिवादीले व्यक्तिगत रूपमा लेखेको हो । त्यो स्रोत पुष्टि गर्ने माध्यम बन्न सक्तैन । घरमा जडान भएका विद्युतीय सामग्री, फर्निचर र घर अलग हो । हरेक चीजको अलग मूल्य हुँदा विद्युतीय सामग्री र फर्निचरलाई घरको मूल्याङ्कनमा समावेश गर्न मिल्दैन । अभियोग दावीवमोजिम विगो कायम गर्नुपर्नेमा दावी विगो घटाएको हकमा विशेष अदालतको फैसला मिलेको छैन ।
- प्रतिवादीको वैधानिक आय सबै स्थिर पूँजीमा लगानी भएको छ । घर निर्माणमा बैध स्रोतको लागत खर्च नै नपुगेको देखिन्छ । अतिरिक्त आम्दानीका स्रोत प्रतिवादीले देखाउन सकेको अवस्था छैन । आम्दानीको स्रोत नै नभई बीच-बीचमा जग्गा खरीद गरिएको छ ।
- वैधानिक स्रोत पुष्टि गर्न नसकेपछि लकरमा रहेको सुन र बैंकमा भएको केही रकम प्रतिवादीको गैरकानूनी आर्जन भएको सहजै अनुमान गर्न सकिन्छ । आरोपपत्र अनुरूप अवैध सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत पुष्टि नभएकोमा पनि विगो घटाएको विशेष अदालतको फैसला मिलेको नहुँदा आरोपपत्रअनुसार विगो कायम गरी प्रतिवादीलाई सजाय दिलाइनु पर्दछ ।
- त्यसैगरी पुनरावेदक प्रतिवादीका तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता यज्ञमूर्ति बन्जाडे तथा विद्वान अधिवक्ताहरू केशवप्रसाद भट्टराई र कृष्णप्रसाद सापकोटाले पक्षको तर्फबाट बहस गर्नु हुँदा मुख्य रूपमा निम्न बुँदाहरू उल्लेख गर्नुभयो:
- विशेष अदालतले सम्पत्तिको वास्तविक स्रोतलाई मानेको छैन । स्रोत पुष्टि गर्दा हालको बजार मूल्यलाई हेर्न मिल्दैन ।
- प्रतिवादीका छोराहरूको विवाह भैसकेको छ । विवाहमा फर्निचर लगायतका सामानहरू आउन सक्ने कुरालाई इन्कार गर्न सकिँदैन । फर्निचर सामान्य किसिमका छन् भन्ने कुरालाई अभियोग दावीमा स्वीकार गरिएको छ । वादीले फर्निचर र विद्युतीय सामानहरूलाई विगोमा समावेश नगरेको भए पनि विशेष अदालतले त्यसलाईसमेत विगोमा जोडेको मिलेको छैन ।
- प्रतिवादीको बैंक खातामा रहेको रकमबाट प्राप्त भएको व्याजलाई विगो मान्न मिल्दैन । बैंकमा जम्मा भएको रकममध्ये ३ लाख रुपैयाँ प्रतिवादीकी माहिली दिदीले राख्न दिएको भन्ने टीकामायाको बयानबाट पुष्टि भएको छ । ठूलो रकमको दावी र ठूलो आय हुनेले ३ लाख दिदीको हो भनी भुठो

- बोल्नु पर्ने अवस्था छैन । सो रकमलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिबाट घटाइनु पर्दछ ।
- प्रतिवादीका घरहरू वैधानिक स्रोतबाट बनेको भन्ने कुरालाई आरोपपत्रमा स्वीकार गरिएको छ । घरको मूल्याङ्कन गर्दा पूर्ण रूपमा तयार भएको घरको मूल्याङ्कन गर्नुपर्छ ।
 - प्रतिवादीले २०५२ सालमा लकर खोली सुन चाँदी राखेको हो । २०५९ सालको बजार भाउअनुसार मूल्याङ्कन गर्न मिल्दैन । मूल्याङ्कन गरिएको मितिमा सुन खरीद गरिएको नहुँदा सुनको मूल्याङ्कन गरेको पनि मिलेको छैन ।
 - बरामद गरिएको डायरीमा प्रतिवादीको आम्दानी र खर्चको हिसाव छ । पछि मुद्दा पर्लाकी भनी पहिल्यै सो डायरी तयार गरिएको होइन । डायरीमा उल्लिखित कारोवारको रकमलाई केही मान्छु र केही मान्दिन भन्न मिल्दैन । उक्त डायरीमा उल्लिखित केही कुराहरूलाई वादीले स्वीकार गरेको हुँदा त्यसमा उल्लिखित अन्य कुराहरूलाई पनि प्रमाणको रूपमा स्वीकार गरिनु पर्दछ ।
 - प्रतिवादीलाई नागरिक लगानी कोषबाट, घरभाडाबाट, मोटरसाइकल मर्मतबाट, जग्गा कोल्याटरमा राखेबापत सिरुवा कन्स्ट्रक्सनबाट, बैना फिर्ताबाट र रकम लगानीबाट रकम प्राप्त भएको छ । त्यसलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन ।
 - आरोपपत्रबाटै प्रतिवादीका घर वार्षिक ७६,०००।-मा भाडामा लागेको देखिएकोछ । एउटै घरको माथिल्लो तल्लालाई भाडामा लागेको स्वीकार गरेपछि तल्लो तल्ला भाडामा नलाग्ने भन्न मिल्दैन । घरभाडा लगाएको कुराको सबै अवस्थामा लिखत हुन सक्तैन । २०४२ साल अगाडिको घरभाडा जोडिएन । त्यो जोडिनु पर्दछ । घरभाडाबाट प्रशस्तै आम्दानी भएको र त्यसको लगानी नभएको कारण बैकमा सञ्चय भएको हो ।
 - प्रतिवादीका घरहरू भाडामा लागेको स्वीकार गरेको अवस्थामा लिखत नभई भाडालाई मान्दिन भनी अदातले भन्न मिल्दैन । अदालतले व्यवहार र तथ्यगत संभाव्यतालाई पनि विचार गर्नु पर्दछ । भाडामा लगाइएका घरहरू वैध देखिएपछि ती घरमा भाडा लगाई प्राप्त आयलाई पनि वैध कायम गर्नु पर्दछ । वादीले प्रतिवादीका घरहरू भाडा नलागेको भन्न नसकेको अवस्थामा प्रतिवादीले घरभाडाबाट प्राप्त गरेको आय रु.१,२२,२३,५८३ लाई मान्यता दिइनु पर्दछ ।
 - प्रतिवादीलाई विदेशबाट छोराले पटक-पटक पैसा पठाएको छ । रु.७,२८,३४३ लाई मात्र विदेशबाट आएको मान्न मिल्दैन । नेपालबाट पैसा लगेर विदेशबाट ल्याएको भनी अनुमान गर्न मिल्दैन । आयरल्याडमा रेष्टुरेन्टहरू चलाएर बस्ने छोराले त्यति रकम पठाउन नसक्ने भन्न मिल्दैन ।
 - वादीले प्रतिवादीको प्रशस्त जग्गा जमिन छ भन्ने स्वीकार गरेको छ । विशेष अदालतले सोत परीक्षण नगरी निर्धारण गरेको कृषिआय मिलेको छैन ।
 - बैना फिर्ताबापत प्राप्त भएको रकम बरामद डायरीबाट देखिन्छ । प्रतिवादीले रकम लगानी गरेको र प्राप्त भएपछि बैकमा जम्मा गरेको कुरा बैक स्टेटमेन्टबाट पुष्टि हुन्छ । राष्ट्रिय बचतपत्रबाट प्राप्त व्याज, शेयरको लाभांश आयमा जोडिनु पर्दछ । बैकको निक्षेप (स्रोत खुलेको) लाई मानेपछि त्यसको व्याजलाई इन्कार गर्न मिल्दैन ।
 - अ. बं. १३९ नं. बमोजिम बुझिएका व्यक्तिहरूले बयानमा खुलाएका कुराहरूलाई प्रमाणमा लिनु पर्छ । प्रतिवादीको स्रोत नखुलेको सम्पत्ति नहुँदा विशेष अदालतको फैसला मिलेको नहुँदा प्रतिवादीलाई आरोपपत्र दावीबाट सफाई दिनु पर्दछ ।
- आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा दुबै पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीले गर्नु भएको उपरोक्त बहस जिकीर मनन गरी पेश हुन आएको लिखित बहसनोट एवम् मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मुख्यतः देहायका प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आएको छ :-
१. ऐनको पश्चातदर्शी असर हुने गरी सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षबाट उठाइएका कानूनी प्रश्न एवम् अन्य सैद्धान्तिक विषयहरूको सान्दर्भिकता के कस्तो रहेको देखिन्छ ?
 २. पुनरावेदक प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएको डायरीलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने हो वा होइन ?

३. छुट्टिभिन्न भएका भनिएका अशियारहरूका नामको सम्पत्ति तथा वकस पत्रबाट पाएको भनिएको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने नपर्ने के हो ?
४. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाउमा रहेका चल अचल सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको मूल्याङ्कन मनासिव देखिन्छ वा देखिदैन ?
५. घर भाडाको आय कायम गर्ने सम्बन्धमा के कस्तो आधार अवलम्बन गरिनु न्यायोचित् र वाञ्छनीय हुन्छ ?
६. कृषि आय कायम गर्ने सम्बन्धमा के कस्तो आधार अवलम्बन गरिनु न्यायोचित् र वाञ्छनीय हुन्छ ?
७. पुनरावेदक प्रतिवादीका अन्य आयस्रोतका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषण न्यायोचित् छ वा छैन ?
८. विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ वा छैन र पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन ?

निर्णय निरोपणको लागि निर्धारण गरिएका उपरोक्त तथ्यगत प्रश्नहरूको अन्तर्वस्तुमा प्रवेश गर्नुअघि प्रथमतः प्रस्तुत मुद्दामा उठाइएका केही कानूनी र सैद्धान्तिक विषयहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखिन्छ। मूलतः पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमद्वारा जाँच अवधिमा आर्जित रु.३,४०,८१,६१६।३५ सम्पत्ति मध्ये रु.१,७९,५३,१२२।६३ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको र सो सम्पत्ति निजले पत्नि केशवी गौतम तथा छोराहरू लीलाराज गौतम र राजु गौतम तथा बुहारी गंगाकुमारी गौतम (खड्का) का नाममा समेत राखेकोले निजहरूका नामको सम्पत्ति साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा ७ (१) तथा १६(ग) लाई समेत मध्यनजर राखी अपराध गर्नमा मुख्य भूमिका निर्वाह गर्ने प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) बमोजिम रु.१,७९,५३,१२२।६३ विगोबमोजिम जरीवाना तथा हद्दसम्म कैद र सजाय गरी निजको नामको गैरकानूनी सम्पत्ति जफत गरी केशवी गौतम, लीलाराज

गौतम, राजु गौतम र गंगाकुमारी गौतम (खड्का) का नाममा रहेको अवैध आर्जनको सम्पत्ति ऐ. ऐनको दफा ४७ तथा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा २९(ख) र ३० बमोजिम जफत गरिपाउँ भन्ने समेत अभियोग दावी देखिन्छ।

प्रतिवादीले आफ्नो तलबभत्ता, पैतृक सम्पत्ति, कृषि आय, घरभाडा, कमिसन, बैना फिर्ता, छोराको विदेशबाट पठाएको रकम, ऋण लगानीबाट प्राप्त भएको व्याज समेतका वैध आयबाटै सम्पत्ति आर्जन गरेको हुँदा गैरकानूनी आर्जन गरेको छैन भन्ने समेत जिकीर लिएको पाइन्छ। विशेष अदालतबाट साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को निरन्तरता हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० (१) भएको निष्कर्षमा पुग्दै प्रतिवादीको साथमा रहेको कूल रु.१,७९,६४,८२७।८० को सम्पत्तिमध्ये जम्मा रु.१,१७,५१,१८३।१७ को सम्पत्तिको स्रोत खुलेको र सो बाहेकको स्रोत पुष्टि हुन नसकेको विगो रु.५१,७२,०१६।७९ र स्रोत पुष्टि नभएको बैंक निक्षेपबाट बढे बढाएको व्याज रु.१०,४१,६२७।८४ समेत जम्मा रु.६२,१३,६४४।६३ को चल अचल सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको ठहर्‍याई स्रोत पुष्टि नभएका सम्पत्ति जफत तथा प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) अनुसार विगोबमोजिम जरीवाना रु.५१,७२,०१६।७९ र कैद वर्ष १ हुने ठहर्‍याई फैसला गरेको देखियो। उक्त फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको तथा प्रतिवादीहरूको पृथक-पृथक पुनरावेदन परेको अवस्था छ। पुनरावेदक वादी पक्षले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० अन्तर्गतको कसूरमा विगो कायम गर्दा हालको मूल्यबाट गर्नुपर्नेमा तत्कालीन मूल्याङ्कनका आधारमा गरेको त्रुटिपूर्ण भएको भन्ने समेत जिकीर लिएको देखिन्छ। त्यस्तै पुनरावेदक प्रतिवादीले मिति २०५९।३।१५ देखि लागू भएको भ्रष्टाचार निवारण ऐनको व्यवस्थाअनुसार सो मितिभन्दा अगावै आर्जन गरेका सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नु नपर्ने र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को निरन्तरता हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) नभएबाट सजाय गर्न नमिल्ने अवस्था विद्यमान हुँदाहुँदै कसूर ठहर्‍याई सजाय गरेको विशेष

अदालतको फैसला नमिलेको भन्ने समेत पुनरावेदन जिकीर लिएको पाइन्छ ।

२. प्रथमतः प्रस्तुत मुद्दामा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ आकर्षित हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा वस्तुतः प्रस्तुत मुद्दा कुनै खास निश्चित अवधिमा अमूक व्यक्तिले अमूक अपराध गरेको भन्ने अभियोग लगाई दायर भएको मुद्दा होइन । अर्थात कुनै निश्चित समयमा घटित कुनै खास वारदातलाई भ्रष्टाचारको कसूरका रूपमा प्रस्तुत गरिएको अवस्था छैन । पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतम २०३५।४।१ देखि सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गरेको र निज प्रस्तुत मुद्दा दायर हुँदाको अवस्थामासम्म निरन्तर सोही पदमा रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन । सार्वजनिक पदमा रहेको उक्त जाँच अवधिमा निजले प्राप्त गर्नसक्ने वैधानिक आयस्रोतको तुलनामा गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी अस्वाभाविक रूपमा जीवन यापन गरेको भन्ने अभियोग लगाइएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अन्य मुद्दाहरूमा जस्तो समय वा दिन गन्तीको खास हदम्याद सम्बन्धी सिद्धान्त वा कसूरको परिभाषा आकर्षित हुनसक्ने देखिन आएन । त्यसमा पनि पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतम निजामती सेवामा बहाल रहेकै अवस्थामा आरोपपत्र दायर भएको हुँदा हदम्यादको प्रश्नको सान्दर्भिकता देखिँदैन । यी प्रतिवादी सरकारी सेवामा प्रवेश गर्दा तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ लागू रहेको थियो भने सेवामा बहाल रहेकै अवधिमा उक्त ऐनलाई खारेज गर्दै भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ आएको देखिन्छ, र यो ऐनको दफा ६५ को उपदफा (३) मा साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ बमोजिम भए गरेका कामकारवाही पनि यसै ऐनबमोजिम भए गरेको मानिने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । जसअनुसार साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐनले निषेध गरेका वा कसूर मानेका कुराहरू घटित भए गरेको अवस्थामा त्यसको असर र परिणाम सो ऐन खारेज भएको भन्ने आधारमा मात्र समाप्त हुनसक्ने देखिन आएन । यदि यसप्रकारको कसूरलाई साविक ऐनले पनि समेटेको र परिभाषित गरेको र हाल बहाल रहेको ऐनले निरन्तरता दिएको अवस्था हो भने प्रस्तुत मुद्दा दायर हुनु कुनै कानूनी अड्चन रहेको मान्न सकिन्छ । तर यसप्रकारको कसूरलाई साविक ऐनले

नसमेटेको अवस्था हो भने त्यो विचारणीय हुने देखिन्छ । गैरकानूनी आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको सम्बन्धमा साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐनबीचको निरन्तरताको कडी जोडिएको छ वा छैन भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट हुनको निमित्त उक्त ऐनहरूमा गरिएको व्यवस्था दृष्टिगत गर्नु सान्दर्भिक हुन आउँछ ।

३. साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा दफा १५ मा अनुमानित कसूरः भन्ने शीर्षकमा “यो ऐनअन्तर्गत सजाय हुने कुनै कसूरमा अभियोग लागेको राष्ट्रसेवकको साथमा रहेको निजको र निजको परिवारका सदस्यहरूको थाहा भएसम्मको आम्दानीको स्रोतको अनूपातमा नमिल्दो आर्थिक साधन वा सम्पत्ति भएको वा निजले त्यसरी नमिल्दो उच्च जीवनस्तर बनाएको वा अरु कसैलाई ठूलो दान दातव्य बकस दिएको फेला परेमा निजले अदालतलाई त्यसको सन्तोषजनक हुने सबूद दिन सकेमा बाहेक गैरकानूनी रूपले रिसवत लिएको अनुमान गरिनेछ, र केवल अनुमानको आधारमा कसूरदार ठहर्‍याई अदालतबाट फैसला भएको छ भन्दैमा सो फैसला बदर हुन सक्दैन” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

४. त्यसै गरी हाल प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० मा गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको मानिने भन्ने शीर्षक अन्तर्गत उपदफा (१) मा “प्रचलित कानूनबमोजिम सार्वजनिक पदधारण गरेको मानिने राष्ट्रसेवकले प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिन आएमा वा निजले मनासिव कारण बिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो सम्पत्ति के कस्तो स्रोतबाट आर्जन गरेको हो भन्ने कुरा निजले प्रमाणित गर्नुपर्नेछ, र नगरेमा त्यस्तो सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मानिनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ ।

५. यसरी दुवै ऐनमा रहेको व्यवस्थाको तुलनात्मक अध्ययनबाट तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ ले गैरकानूनी रूपमा अर्थात अवैधानिक माध्यमबाट सम्पत्ति आर्जन गर्न छूट नदिएको र हाल

प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ ले पनि सो कुरालाई स्पष्ट रूपमा समेटेको देखिन्छ। फरक के मात्र देखिन्छ भने साविक ऐनको दफा १५ को व्यवस्था स्वतन्त्र नभई भ्रष्टाचार मुद्दाको कारवाहीको सिलसिलामा प्रतिवादीसँग आयको तुलनामा अमिल्दो सम्पत्ति देखिएको वा अमिल्दो जीवनस्तर यापन गरेको पाइएमा प्रतिवादीले अन्यथा प्रमाणित गरेमा बाहेक रिसवत लिएको अनुमान गर्न मिल्ने भन्ने हो भने हालको दफा २०(१) मा सोही प्रकृतिको कसूर वारदातलाई स्वतन्त्र रूपमा परिभाषित गरी छुट्टै सजायको समेत व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उल्लिखित कानूनी प्रावधानहरूको सन्दर्भमा यस अदालतको पाँच सदस्यीय पूर्ण इजलासबाट पुनरावेदक वादी मोहनप्रसाद बन्जाडेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार विरुद्ध प्रत्यर्थी/प्रतिवादी अर्थ मन्त्रालयका उपसचिव ईश्वरप्रसाद पोखरेलसमेत भएको गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा “साविक ऐनले पनि कसूरको संज्ञा दिई त्यसका लागि सजाय समेत निश्चित गरेको क्रियालाई हालको ऐनमा समेत निरन्तरता दिँदै साविक ऐनले निश्चित गरेको सजायभन्दा हालको ऐनले कम सजाय तोकेको स्थितिमा एउटै क्रियालाई साविक र हालको ऐनले फरक- फरक नामाकरण गरेको भन्ने मात्र आधारमा Ex Post Facto Laws को प्रसँग उठाउनु सान्दर्भिक नहुने” भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप, २०६६, अङ्क ८, नि.नं. ८२००) प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उक्त सिद्धान्तलाई अङ्गीकार गर्दै पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध प्रत्यर्थी प्रतिवादी चिरञ्जीवी वाग्लेसमेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा अङ्गीकार गरी फैसला भएको (नेकाप, २०६७, अङ्क १२, नि.नं. ८५१९, पृष्ठ २०३३) देखिन्छ। यसरी यस अदालतको बृहद् पूर्ण इजलास समेतबाट यस्तै प्रकृतिका मुद्दाहरूमा भएका व्याख्याबाट साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ को प्रावधान र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को प्रावधान फरक उद्देश्यको लागि आएको नभई एकै उद्देश्य र प्रयोजनको लागि आएको भन्ने सिद्धान्त स्थापित भैसकेकोले त्यसलाई अङ्गीकार नगरी अन्यथा गर्नसक्ने विकल्प यस इजलाससमक्ष नभएकोले सो सम्बन्धमा थप व्याख्या र विश्लेषण गरिरहनु पर्ने

अवस्था रहेन। उपरोक्त सिद्धान्त समेतका आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादीउपर लगाइएको कसूर कानूनको नितान्त नयाँ सिर्जना भन्ने देखिन नआएको हुँदा अतित प्रभावी कानूनका आधारमा अभियोग लगाइएको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमको पुनरावेदन जिकीरसँग सहमत हुनसक्ने अवस्था रहेन।

६. अब, सैद्धान्तिक विषयहरूको सान्दर्भिकताको सन्दर्भमा हेर्दा वस्तुतः अपराध गर्ने तरिका (Modus Operandi), प्रमाणको भार आदि कुराका आधारमा अन्य परम्परागत फौजदारी मुद्दा र निश्चित वारदातका आधारबाट भ्रष्टाचार सम्बन्धी कसूर कायम हुने मुद्दाभन्दा प्रस्तुत अनुमानित कसूर सम्बन्धी मुद्दा ज्यादै फरक र विशिष्ट प्रकृतिको मुद्दा हो। यसमा प्रमाणको भार पूरै प्रतिवादीमा निहित गरिएको छ। भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) मा गरिएको यस किसिमको कानूनी व्यवस्थाले सार्वजनिक पद धारण गरेको मानिने राष्ट्र सेवकले सार्वजनिक ओहोदामा रहँदाको अवस्थामा पदको दुरुपयोग गरी गरेका वा गर्न सक्ने गैरकानूनी आर्जन वा लाभहरूलाई निषेध वा निरुत्साहन गर्ने बृहत उद्देश्य राखेको प्रष्टै छ। सार्वजनिक जीवनमा रहनेहरूलाई सदाचारको बन्धनमा बाँधी मुलुकमा सुशासन र नैतिकता कायम गर्ने ऐनको अभिप्राय भएकोले दफा २०(१) को व्याख्या गर्दा समेत ऐनको मूल मर्म र भावनाको सापेक्षताबाट गर्नुपर्ने हुन्छ। खासगरी ऐनको दफा २०(१) ले सार्वजनिक पद धारणा गरेको राष्ट्रसेवकले गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको अनुमान गर्नको लागि मुख्यतः देहायका तत्वहरूको उपस्थितिलाई मापदण्डका रूपमा अङ्गीकार गरेको देखिन्छ:-

- क. प्रचलित कानूनबमोजिम पेश गरेको सम्पत्ति विवरण अमिल्दो वा अस्वाभाविक देखिएमा,
- ख. मनासिव कारणबिना अमिल्दो र अस्वाभाविक उच्च जीवनस्तर यापन गरेमा,
- ग. आफ्नो हैसियतभन्दा बढी कसैलाई दान, दातव्य, उपहार, सापटी, चन्दा वा बकस दिएको प्रमाणित भएमा।

७. ऐनमा भएका उपरोक्त मापदण्डहरू मध्ये कतिपय अमूर्त प्रकृतिका समेत देखिन्छन्। खास गरी सम्पत्ति विवरण अमिल्दो तथा अस्वाभाविक देखिएको, उच्च जीवनस्तर यापन गरेको र हैसियतभन्दा बढी

दान दातव्य दिएको भन्ने कुराहरू वस्तुनिष्ठ आधारसहित न्यायिक परीक्षणबाट निष्कर्षमा पुग्न हमेशा कठिन र जटिल हुने विषय हुन् । के कति सम्पत्तिलाई अमिल्दो वा अस्वाभाविक मान्ने, के कुन स्तरको जीवन यापनलाई अमिल्दो, अस्वभाविक र उच्च भनी परिभाषित गर्ने र हैसियतको मापदण्ड के कुन कुरालाई मानि हैसियतभन्दा बढी वा घटी दान दातव्य दिएको निष्कर्षमा पुग्ने भन्ने कुराको निरपेक्ष जवाफ खोज्न सजिलो छैन । त्यस्तै व्यक्तिका हरेक आय व्ययको विवरण अभिलेखीकरण गर्नुपर्ने र त्यस्तो कारोवारको लगत व्यवस्थित गर्ने कानूनी बाध्यता र प्रणालीको अभावमा सार्वजनिक जीवनमा रहँदाको लामो अवधिलाई जाँच अवधि मानी त्यसको यथार्थ हिसाब किताबको लगत एकैपटकको अनुसन्धानबाट संकलन गर्ने, माग्ने वा पेश गर्ने विषयहरू पनि चुनौतीरहित छैनन् ।

८. कानूनी व्यवस्थाको उपरोक्त सैद्धान्तिक पृष्ठभूमि र यथार्थताको बीचबाट गुज्रदै यस प्रकृतिका विवादहरूको न्यायिक निष्कर्षमा पुग्नपर्ने वाध्यात्मक स्थिति छ । ऐन जारी भएको समय र प्रस्तुत विवादहरूको उठान हुँदाको अवस्थालाई हेर्दा न्यायिक अभ्यास विकसित हुन बाँकी नै छ भन्न सकिन्छ ।

९. जाँच अवधि (Check period) को आय र व्यय अर्थात् सम्पत्ति र स्रोतबीचको अस्वभाविकता र असामञ्जस्यताबाट कसूर कायम हुने र नहुने यस प्रकृतिका मुद्दामा हालसम्म अवलम्बन गरिएको आधारको सिंहावलोकन गर्दा न्यायिक विवेक र विश्लेषणभन्दा पनि सम्पत्ति र आयको लेखापरीक्षण (Auditing) मा बढी ध्यान केन्द्रित गरिएको पाइन्छ । अभियोजन पक्षबाट प्रतिवादीले सार्वजनिक जीवनमा प्राप्त गर्न सक्ने बैध स्रोत र निजको जीवनस्तर तथा सम्पत्तिको अस्वभाविकतालाई तार्किक आधारमा प्रस्तुत गर्ने भन्दा पनि हिसाब किताबका सूक्ष्मतम् मापदण्डतर्फ उन्मुख गराउन खोजेको देखिन्छ । प्रतिवादीको प्रयास पनि स्वभावतः आयस्रोत बढाउने र सम्पत्तिको मूल्याङ्कन घटाउने प्रमाण सिर्जना गर्नमै बढी केन्द्रित हुने नै भयो । दावी र जिकीरमा सीमित रहनुपर्ने न्यायिक मान्यताले गर्दा न्यायिक प्रक्रिया पनि वादी र प्रतिवादी पक्षबाट पेश गरिएको गणितीय आधारमै भर गर्न पुगेको देखिन्छ ।

१०. वस्तुतः आयस्रोतको तुलनामा अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति राख्ने तथा दिने र उच्च जीवनयापन गरेको भन्ने विषय विगतमा राख्दै नराखिएको र राख्दै नपर्ने अति सूक्ष्मतम् हिसाब किताबबाट मात्रै निरूपण हुनसक्ने विषय होइन । बरु त्यस्तो अस्वाभाविकता र अमिल्दोपनको चरित्रलाई अनुसन्धानले टडकारो रूपमा भल्काउन सकेको हुनु पर्दछ । ठीक ढंगबाट लगत नराखेकै कारणले आयका स्रोतहरू असीमित हुँदैनन् । राष्ट्रसेवकले सार्वजनिक पदमा रहँदा प्राप्त गर्ने आयस्रोतको दायरा त भनै साँगुरो हुने हुँदा त्यसको मोटामोटी आंकलन गर्न खासै कठिनाई हुनुपर्ने देखिन्छ । सार्वजनिक पदका अतिरिक्त राष्ट्रसेवकले पैतृक सम्पत्ति, दान दातव्य तथा कुनै वरव्यवसायबाट पनि वैधानिक रूपमा आय प्राप्त गरेको हुन सक्दछ ।

११. त्यसरी प्राप्त भएको भनिएको सम्पत्ति वा आयको हिस्सा सामान्य र स्वभाविक छ भने लेखा नराखिएको वा कर नतिरिएको भन्ने तर्क उठाउनु सान्दर्भिक र न्यायोचित नहुन सक्दछ ।। हामीकहाँ जनजीविकाको आर्थिक लागत, विभिन्न तहगत आयवर्गका व्यक्तिहरूमा जनजीविकाको निमित्त लाग्ने खर्चको भिन्नता र तह निर्धारण आदि केही पनि नभएको अवस्थामा हरेक राष्ट्रसेवकहरूको जीवनस्तर कतिलाई उच्च भन्ने वा नभन्ने, वा कस्तो हैसियतलाई नमिल्दो हैसियत भन्ने प्रश्न उठिरहने गरेको देखिन्छ । आधारभूत रूपमा आर्थिक एवम् सामाजिक मूल्याङ्कन वा सर्भेक्षण गर्ने कुराहरूमा पनि आजसम्म हाम्रो आर्थिक प्रणालीले आवश्यक कार्य गर्न सकेको देखिँदैन, जुन जरुरी छ । उच्च जीवनस्तर भनेको व्यक्तिले आफ्नो वा अर्काको लागि गरेको खर्चले उपभोगको स्तर मापन गर्ने हो वा प्राप्त आयस्तरबाट मापन गर्ने हो, त्यो पनि महत्वपूर्ण छ । साविकको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ एवम् हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को सन्दर्भमा समेत हेर्दा सम्पत्ति विवरण नमिल्दो देखिएमा एउटा अनुमानको अवस्था आउने देखिन्छ भने अमिल्दो र अस्वभाविक जीवनस्तर भोगेको वा आफ्नो हैसियतभन्दा बढी दान दातव्य दिएको भन्ने कुराहरू उपभोगको स्तरबाट देखिने कुराहरू हुन् । कतिपय अवस्थामा व्यक्तिले प्राप्त आय धेरै भए पनि उपभोगमा अति संकुचन गरेको

हुन सक्तछ भने कतिपयमा सम्पत्ति विवरण जे भए पनि उच्च उपभोगस्तर कायम राखेको वा अरुलाई दान दातव्य दिएको हुन सक्तछ । सम्पत्ति विवरण र जीवनस्तरको परिसूचकहरूको संयोजन गरी राम्ररी हेर्न सकिएन भने उक्त कानूनी व्यवस्थाहरूको प्रयोजनको लागि सही निष्कर्ष निकाल्न सकिदैन ।

१२. राष्ट्रसेवकले आयको तुलनामा अस्वाभाविक रुपमा सम्पत्ति आर्जन गरी उच्च जीवनस्तर बिताउने कार्यलाई कानूनले कसूरको रुपमा परिभाषित गर्नुको अर्थ न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता परिपूर्ति गरिएको विषय माथि नै प्रश्न उठाउनु पर्छ भन्ने होइन । न्यूनतम आधारभूत आवश्यकता पूरा गर्ने चाहना सबैले राखेको हुन्छ । शहरमा बस्नेले एक टुक्रा घडेरी वा शिर ढाक्नको लागि आफ्नो गच्छे अनुसारको सामान्य वास निर्माण गर्ने तथा गाउँमा भए परिवारको लागि एकसरो खान पुग्ने खेती जग्गा जोडनुलाई अस्वाभाविक मान्न सकिन्न । त्यस्तै दुई अढाई तल्लाको घरको एक तल्लामा आफू बसी अर्को तल्ला भाडामा लगाई घरभाडाबाट केही आय प्राप्त भएको तर्कसंगत जिकीर गरिन्छ, र त्यो मिसिल प्रमाणबाट विश्वासलायक देखिन आउँछ भने भाडा सम्भौता वा कर तिरेको प्रमाण खोजी रहनु नपर्ने अवस्था हुन सक्दछ । न्यूनतम आवश्यकता पूरा गर्न मानिस खाई नखाई मरीमेटी गरी लागी पर्ने हुँदा समयान्तरमा त्यसरी जोडिएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कनमा केही भिन्नता आउनु वा ठीक ढंगबाट हिसाबकिताब नराखिएको कारणबाट आयको तुलनामा आर्जित सम्पत्ति र खर्च केही बढी देखिनुलाई अस्वाभाविक र अमिल्दो सम्पत्ति रहेको भनी कसूर ठहर गर्नु न्यायोचित हुन सक्दैन । समान पद वा उस्तै आयवर्गमा पर्ने व्यक्तिहरूले औसतमा बिताउने जीवनशैली वा जीवनयापन गर्न लाग्ने औसत खर्चको हिसावले अस्वाभाविक ढंगले उच्च जीवनस्तर भोगेको भन्ने टङ्कारो देखिदैन भने जो सुकैको लागि पनि तत्काल प्रचलित कानूनको सन्दर्भमा आय र व्ययको कच्चावारी माग गर्नु उचित देखिदैन । वस्तुतः तत्कालीन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ ले सार्वजनिक ओहदाको पदमा बस्ने हरेकले आफ्नो आय र व्ययको विस्तृत लेखा राख्न बाध्य नगरेको अवस्थामा सो बिना नै सामान्य रुपले औसत जीवनयापन गर्नु स्वाभाविक हुन्छ । त्यतिकै कारणले हरेकलाई

प्रतिरक्षात्मक विन्दूमा पुऱ्याइनु उचित हुँदैन । सो दफा अन्तर्गत र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ अन्तर्गतको नमिल्दो जीवनस्तर भोगेको व्यक्तिको सम्बन्धमा आधारभूत अनुसन्धानपछि मात्रै आयस्तर र जीवनशैलीको आर्थिक मूल्याङ्कन गर्न र त्यसको हिसाव कितावको अनुसन्धान गर्न मिल्ने देखिन्छ ।

१३. प्रस्तुत मुद्दा फौजदारी न्यायप्रणाली अन्तर्गत पर्ने तथ्य निर्विवाद छ । फौजदारी न्याय प्रणाली कानूनको उचित प्रक्रिया र निष्पक्ष सुनुवाइको माध्यमबाट अपराधीलाई दण्ड दिने, सुधारने र निर्दोषको रक्षा गर्ने उद्देश्यबाट परिचालित भएको हुन्छ । तथापि फौजदारी न्याय प्रणाली मुख्य रुपमा दुई धारहरू अन्वेषणात्मक पद्धति (Inquisitorial model) र प्रतिद्वन्दात्मक पद्धति (Adversary model) बाट प्रभावित रहेको मानिन्छ । अनुसन्धानात्मक पद्धतिमा मुद्दाको अनुसन्धान र प्रमाणको संकलन जस्ता कुराहरूमा अदालतको सक्रिय भूमिका रहेको हुन्छ । यस पद्धतिमा अभियोजनकर्ता, प्रहरी र अदालतको पारस्परिक समन्वय र सहभागितामा अभियुक्तउपर कसूरको आरोप लगाई पुष्टि गर्ने कार्य गरिन्छ । साथै अभियुक्तउपर लगाइएको आरोपमा निजलाई चुप लाग्ने अधिकार प्रदान गरिदैन । आफूउपर लागेको अभियोग गलत हो भन्ने तथ्यलाई प्रमाणद्वारा निजले पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । अर्कोतर्फ प्रतिद्वन्दात्मक पद्धतिमा अदालतले अभियुक्तउपर लगाइएको कसूरको सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकीकात र प्रमाण संकलन जस्ता कुराहरूमा भाग लिएको हुँदैन । अदालतले निष्पक्षताको भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । कानूनबमोजिमको उचित कार्यविधिगत कुराहरूबाट निर्देशित हुँदै मुद्दाका पक्षहरूले देखाएका र उपलब्ध गराएका प्रमाणहरूको आधारमा तथ्यको विश्लेषण र विवेचनाबाट निष्कर्ष निकालिन्छ । अभियुक्तउपर अभियोजनकर्ताले कस्तो दावी लिएको छ, कस्तो प्रमाण पेश गरेको छ र त्यसले अभियोग पुष्टि गर्दछ वा गर्दैन भनी हेर्ने गरिन्छ । यस पद्धतिमा अभियुक्तउपर लगाइएको अभियोगलाई अभियोग लगाउने पक्षले नै शंकारहित तवरले पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ ।

१४. हाम्रो फौजदारी न्याय प्रणालीको आफ्नै मौलिक पहिचान रहे तापनि मुख्य रुपमा प्रतिद्वन्दात्मक पद्धतिका केही विशेषताहरू रहेको पाइन्छ । त्यसो भनिरहँदा

अन्वेषणात्मक पद्धतिका (Inquisitorial model) कुनै विशेषता नै छैनन् भन्न खोजिएको पनि होइन । मुलुकी ऐन, अ.व.११५ नं. १३३ र १३९ नं. तथा विशेष अदालत ऐन, २०५९ र भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ लगायतका प्रचलित केही नेपाल कानूनहरूमा अन्वेषणात्मक कानून प्रणालीका विशेषताहरू पनि रहेको पाइन्छ । वस्तुतः हामीले अबलम्बन गरेको पद्धतिमा कुनै कसूरको सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकीकात गर्ने, अभियुक्त विरुद्ध प्रमाणको संकलन गर्ने र दावी लिने जस्ता कुराहरूमा अदालतको अपेक्षित रूपमा सक्रिय भूमिका रहँदैन । कसूरको अनुसन्धान तहकीकात गर्ने र अभियोजन गर्ने अलग्गै निकायको कानूनमा व्यवस्था गरिएको हुँदा हाम्रो फौजदारी न्याय प्रणालीमा अदालतको निष्पक्ष र तटस्थ भूमिकाको अपेक्षा गरिन्छ । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम फौजदारी मुद्दामा कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादीमा राखिएको भए पनि राज्यमा सुशासन, कानूनी राज्य, शान्ती र अमनचयन तथा सर्वसाधारणको हीत र सुरक्षा कायम राख्न समाजलाई नै चुनौती दिने केही खास प्रकारका अपराधहरू (जस्तै: लागू औषध, मानव बेचबिखन, भ्रष्टाचार आदि) को सन्दर्भमा अपवादात्मक व्यवस्था गरी कसूर प्रमाणित गर्ने भार वादीमा नराखी निर्दोषिता पुष्टि गर्ने प्रमाणको भार प्रतिवादीमा राखिएको पाइन्छ । तर निर्दोषिता प्रमाणित गर्ने भार प्रतिवादीमा राखिएको भन्दैमा अदालतले प्रतिवादीउपर अनुसन्धान तहकीकात गर्ने, प्रमाणको संकलन र प्रस्तुतीकरण गर्ने तथा दावी वा प्रतिदावीको स्थान लिने भन्ने होइन । यस अवस्थामा वादीले के कस्तो दावी लिएको छ र प्रतिउत्तर कसरी प्रस्तुत भएको छ भन्ने कुराहरूबाट नै अदालतले गर्ने इन्साफको मार्गलाई डोऱ्याउने निश्चित छ ।

१५. फौजदारी कानून स्पष्ट हुन्छ र यसको स्पष्ट उल्लंघन भएको शंकारहित प्रमाणबाट पुष्टि भएमा बाहेक अभियुक्तउपरको दावी पुष्टि भएको मानिँदैन । त्यसैले फौजदारी न्याय प्रणालीमा शंका, अनुमान र विश्वास जस्ता कुराहरूलाई दावी पुष्टि गर्ने प्रमाणको रूपमा स्वीकार गरिँदैन । तर सबै अवस्थामा यसलाई निर्विवाद सिद्धान्तको रूपमा ग्रहण गर्न नसकिने हुन्छ । राज्यले हरेक नागरिकले के कस्तो व्यवहार गरेको छ भनी सबै नागरिकको पछि लागि निगरानी र नियन्त्रण गर्न सक्तैन र यो संभव पनि

छैन । लुकीछिपी अमुक समयमा कानून विपरीत गरिने अमुक व्यवहारलाई मौकैमा रोक्न नसकिने भए पनि त्यसको निगरानी र नियन्त्रणका गोश्वारा उपायहरूको व्यवस्था गर्न आवश्यक हुन्छ । राज्यले यस्तै विशेष अवस्था र परिस्थितिको सामना गर्न अपवादात्मक रूपमा कानूनमा व्यवस्था गरी अनुमानित कसूरको पनि व्यवस्था गरेको हुन्छ । गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने प्रस्तुत मुद्दा पनि यही अपवादात्मक व्यवस्थाअन्तर्गत पर्ने देखिन्छ । त्यसैले यस प्रकृतिका मुद्दाहरूमा वादी पक्षका साथै प्रतिवादी पक्षउपर पनि प्रमाणको भार सम्बन्धी केही निश्चित दायित्व निर्धारण गरिएको पाइन्छ । खास गरी आफूसँग रहेको सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्व प्रतिवादीमा नै रहन्छ । प्रतिवादी पक्षले त्यसो गर्न नसकेमा गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भनी लिइएको दावी पुष्टि भएको अनुमान गरिन्छ । प्रमाणको भार प्रतिवादीमा रहने यो मान्यता अन्वेषणात्मक कानून प्रणालीको विशेषताहरू मध्ये एक हो ।

१६. प्रस्तुत मुद्दाको प्रकृति अनुमानित कसूरमा नै आधारित रहेको र सो अनुमानलाई प्रमाणद्वारा खण्डन गर्न प्रतिवादीउपर प्रमाणको भार राखिएको छ । प्रतिवादीउपर निजले गैरकानूनी र अस्वाभाविक रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने दावी लिइएको हुँदा आफूले आर्जन गरेको सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत प्रतिवादीले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) बमोजिम देखाई आफ्नो निर्दोषिता निजले नै पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । राज्यमा सबै नागरिकलाई कानूनबमोजिम सम्पत्ति आर्जन गर्ने, भोग गर्ने र सम्पत्तिको बेचबिखन गर्न पाउने हकलाई संवैधानिक संरक्षण रहेको छ । यही संवैधानिक संरक्षणभित्र प्रचलित कानूनअनुकूलको प्रक्रिया वा माध्यमअनुरूप नै सम्पत्ति आर्जन गर्न सकिने हुन्छ र त्यसरी आर्जन गरिएको सम्पत्तिलाई स्रोत पुष्टि भएको सम्पत्ति मानिन्छ । प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्तिको वैधानिक स्रोत देखाउन नसकेमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई निजको गैरकानूनी आर्जन मानिन्छ ।

१७. यसै गरी यस प्रकृतिको मुद्दाको कसूर कुनै खास अवधि वा समयमा घटाइएको वा गरिएको

सामान्य प्रकृतिको अपराधको विषय होइन। यस्ता कसूरका मुद्दाहरूमा व्यक्तिको हैसियत र सम्पत्तिको छानबीन गरिने हुँदा सरकारी वा सार्वजनिक सेवामा प्रवेश गरेको समयावधिबाटै प्रतिवादीको आयस्रोतको छानबीनको अवधि शुरू हुने भएबाट जसउपर अभियोग लगाइएको हुन्छ, सो व्यक्तिको हैसियत कस्तो थियो र अहिले कसरी हैसियतभन्दा बाहिर गई अस्वभाविक जीवन विताएको छ भन्ने कुराको गहन छानबीन र अनुसन्धान आवश्यक हुन्छ। प्रमाणको भार प्रतिवादीमा सारिएको भन्दैमा अनुसन्धान र तहकीकात नगरी अनुमानित रूपमा कसूर लगाई मुद्दा चलाउने भन्ने होइन। प्रतिवादीले आर्जन गरेको सम्पत्ति, निजको खर्च तथा बचत के कसरी भएको छ, भन्ने कुरालाई अभियोजनकर्ताले स्पष्ट देखाई प्रतिवादीले हैसियतभन्दा बाहिर गई यो यति सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको हो भनी स्पष्ट र एकीन दावी लिन सक्नु पर्दछ। प्रतिवादीले पनि आफूले हैसियतभन्दा बाहिर गई कानूनविपरीत सम्पत्ति आर्जन गरेको होइन भनी आफ्नो सम्पत्ति आर्जनको वैधानिक स्रोतलाई वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सक्नु पर्दछ।

१८. प्रस्तुत मुद्दामा यस्तो विवरण अभियोजन पक्षले प्रतिवादीले अमुक वर्षमा कति आय भएको वा कस्तो जीवनशैली विताएको वा कुन स्तरको नमिल्दो खर्च गरेको भनी देखाएको अवस्था होइन। अभियोजनकर्ताले विभिन्न सालहरूको आयको एकमुष्ट गणना गर्ने गरेको र हालसम्मको सम्पत्ति जम्मा गरेको स्तर एवम् सम्पत्तिको उपभोगको स्तरको आधारमा एकमुष्ट दावी गरेको पाइन्छ। निर्णयकर्ताले पनि सोही अनुसार आय र व्ययको छुट्टाछुट्टै वास्केट निर्माण गरी त्यसको सामाञ्जस्यता वा असमाञ्जस्यताका आधारमा अनुचित जीवनस्तर हो वा होइन भन्ने कुराको निर्णय गरेको पाइन्छ। अभियोक्ताले खास वर्षमा गरिएको खास आय वा उपभोग नै स्रोतविहीन हो भनी यकीन गर्न सक्तैन र समष्टिमा दावी लिन बाध्य हुन्छ भने अदालतसँग हरेक सालको आय र उपभोग स्तरको छुट्टाछुट्टै मूल्याङ्कनको माग गर्न मिल्दो हुन सक्तैन। वस्तुतः यस्तो प्रश्नमा अभियोक्ताले नै अनुसन्धानको चरणमा विवादित अमुक सम्पत्ति वा उपभोगको स्तर कुन खास कारणले अमिल्दो र स्रोतविहीन छ भनी तथ्यसाथ किटान गर्न

नसकेसम्म यस्ता प्रश्नहरूलाई अमुक प्रमाणको आधारमा निराकरण गर्न सकिने स्थिति रहँदैन। त्यसतर्फ अभियोक्तापक्षले अनुसन्धान एवम् अभियोजन गर्दा नै विशेष रूपमा विचार गरी दावी लिन सक्नु पर्दछ।

१९. प्रस्तुत मुद्दामा साविक भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०१७ को दफा १५ र हालको भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को रोहमा मुद्दा चलाइएको भै आरोपपत्र र प्रतिवादीको भनाइबाट दुवैपक्षले पुष्ट्याई गर्नुपर्ने खास-खास कुराहरूमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनु आवश्यक छ। सोको उपेक्षा गरी आयस्रोत तथा हैसियतको सापेक्षतामा आधारभूत आवश्यकताभन्दा बढी नै सम्पत्ति आर्जित गरेको तथा रहन-सहनको स्तर खर्चिलो भएको भन्ने गोश्वारा दावी र त्यसको पुष्टि गर्न सार्वजनिक पद बाहेक अन्य स्रोतबाट पनि उल्लेख्य आय प्राप्त भएको जिकीर लिइन्छ भने त्यसको विश्वासनीयता, आधिकारिकता प्रमाणित हुने वस्तुनिष्ठ र ठोस प्रमाण पेश गरिनु बाध्यात्मक र अनिवार्य हुन जान्छ। पैतृक सम्पत्तिबाट त्यस्तो आय प्राप्त गरेको जिकीर लिइन्छ भन्ने सम्पत्ति दाखिल खारेज, अन्य अशियारसँग रहेको पैतृक सम्पत्तिको परिमाण, पैतृक सम्पत्तिको अशियारहरूबीच गरिएको न्यायोचित वितरण आदि जस्ता तथ्यहरू वस्तुनिष्ठ रूपमा प्रमाणित गरिनु पर्दछ। त्यस्तै एकभन्दा बढी घर निर्माण गरिएको तथा घरहरू भाडामा लगाई उल्लेख्य घरभाडा प्राप्त गरेको जिकीर लिइन्छ भने घरभाडा सम्भौता तथा कर तिरेको प्रमाण दाखिल नभई मौखिक जिकीरलाई मान्यता दिन सकिन्न। यो कुरा घरसारको लिखतबाट कारोवार गरिएको अन्य विषय र वकसपत्रको माध्यमबाट सम्पत्ति प्राप्त गरिएको जिकीरका हकमा समेत समान रूपमा लागू हुन्छ।

२०. यस अदालतबाट उपरोक्त न्यायोचित र विवेकसम्मत् आधारमा नै प्रतिवादीको सम्पत्ति तथा आयस्रोतका सम्बन्धमा सम्बन्धित मिसिल संलग्न पृथक तथ्यगत वस्तुस्थितिको विश्लेषण गरी अमूक शीर्षकको आय वा सम्पत्तिलाई मान्यता दिने वा नदिने गरिएको पाइन्छ। हरेक मुद्दाको तथ्यगत अवस्था समान नरहने हुँदा सम्बन्धित मिसिल प्रमाणबाट देखिएको तथ्यको सान्दर्भिकता, प्रमाणिकता र विश्वासनीयताको विश्लेषण र मूल्याङ्कनमा भिन्नता रहनु अस्वाभाविक हुँदैन। तर

सामान्य आय हुने राष्ट्रसेवकद्वारा काठमाडौंलागायत महत्वपूर्ण शहरी क्षेत्रमा एकभन्दा बढी घर निर्माण गरेको र दशौं लाख भाडा आय प्राप्त गरेको जिकीर लिइन्छ भने भाडा सम्भौता वा त्यसलाई पुष्टि गर्ने कर तिरेको प्रमाणको अभावमा आय प्राप्तिको जिकीरलाई मान्यता दिन सकिँदैन। त्यस्तै घर व्यवहार चलाउनको लागि सम्पत्ति र स्रोतको अनुपातअनुसार सामान्य मानिने रकम तमसुकबाट लिएको वा दिएको देखिन्छ र तर्कसंगत रूपमा विचार गर्दा त्यो मनासिव नै देखिन्छ भने मान्यता दिन सकिँदैन। तर आफूसँग उल्लेख्य बैंक मौज्जात छँदाछँदै ठूलो रकम घरसारको कागजबाट लिइएको जिकीर गरिएकोमा त्यस्तो व्यवहारलाई मान्यता दिन सकिँदैन। घर घडेरीको एक टुक्रा जग्गा वकस प्राप्त गरिएको छ, वकस दिने र पाउनेबीच सार्थक नाता वा व्यवहारिक सम्बन्ध प्रमाणित भएको छ भने वकसपत्रको कारोवारलाई स्वभाविक मानी मान्यता दिन सकिँदैन। तर मूल्यवान जग्गाहरू कुनै सम्बन्ध र सरोकार नै नभएका व्यक्तिहरूबाट वकसपत्र भनी लिइएको देखिन्छ भने त्यसलाई अस्वाभाविक मानी खरीद नै मान्नुपर्ने हुन्छ। यस्तो स्थिति अन्य सम्पत्ति र स्रोतको विश्लेषणको सम्बन्धमा पनि रहन सक्तछ।

२१. पुनरावेदक प्रतिवादीतर्फका कानून व्यवसायीबाट मुद्दाको अवस्थाअनुसार तथ्यगत रूपमा गरिएका यसप्रकारका पृथक विश्लेषणलाई नजीरका रूपमा पेश गर्दै अदालतबाट एकरूपतापूर्ण व्याख्या नभएको भनी जिकीर लिएको पाइन्छ। उपरोक्त विवेचनाको आधारमा सम्पत्ति र आयको स्वाभाविकता र अस्वाभाविकताको मापदण्डका आधारमा मुद्दैपिच्छे रहन जाने तथ्यगत भिन्नतालाई नजीरका रूपमा लिई व्याख्यामा एकरूपता नभएको मान्न मिल्ने स्थिति नहुँदा प्रत्यर्थीतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीको बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन।

२२. त्यसैगरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको अनुसन्धान र अभियोजनको आधार र मापदण्डमा समेत एकरूपता रहने गरेको देखिएको छैन। लिखतमा उल्लेख भएको सम्पत्तिको वास्तविक लागत मूल्य र घर निर्माणको तत्कालीन लागतलाई मान्यता नदिई हालको मूल्याङ्कनका आधारमा दावी

प्रस्तुत गर्ने गरिएको पाइन्छ। हाल कायम भएको मूल्य बढे बढाएको सम्म हुने भए पनि सम्पत्ति प्राप्त गर्दा गरिएको लगानी नै वास्तविक विगो हुने भई विगो र बढे बढाएको सम्पत्तिको सम्बन्धमा ऐनको दफा २०(२) र ४७ मा गरिएको पृथक-पृथक र स्पष्ट प्रावधानलाई गोश्वारा रूपमा ग्रहण गर्दा अनुसन्धान अधिकृत र आयोगको क्षमतामा नै गम्भीर प्रश्न चिन्ह उठ्न सक्दछ। त्यसैले हालको मूल्यका आधारमा सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गरिनु पर्दछ भन्ने पुनरावेदक वादी पक्षको जिकीर आधारहीन देखिन आउँछ।

२३. साथै एउटै मुद्दाभित्र तथा मुद्दापिच्छे लिइने दावीको आधार वा मापदण्ड पनि विरोधाभाषपूर्ण हुने गरेको पाइन्छ। कुनै मुद्दामा जग्गा खरीदको मूल्य पारीत लिखतमा उल्लेख भएको रकमबाट कायम गरिन्छ भने सोही जग्गा बिक्री गरेको लिखत मूल्यलाई भने मान्यता नदिई प्रतिवादीको जिकीरबमोजिम बढी आय प्रदान गर्ने गरिएको पाइन्छ। सानोतिनो घर भाडाको आयको जिकीर लिइएको अवस्थामा कर नतिरेको र रीतपूर्वकको सम्भौता नभएको भनी आय नदिने गरेको देखिन्छ भने लाखौं रकमको त्यस्तो जिकीरलाई बिना कुनै आधार र प्रमाण आयोग स्वयंबाट आय दिइएको पाइन्छ। प्रतिवादीले कृषि आयको जिकीर लिएको जग्गा तथा सम्पत्तिको स्थलगत निरीक्षण समेतका वस्तुनिष्ठ आधारबाट आय यकीन नै नगरी हचुवा आधारमा आय दिने वा नदिने गरेको पाइन्छ। त्यस्तै विदेश भ्रमणबापत पाएको भत्ताको ७० प्रतिशत बचत हुने भनी आय दिइने तथा तलब भत्ताको सबै रकम बचत हुने अनुमान गरी आयमा जोड्नुको वस्तुनिष्ठ आधार पाइँदैन। एउटै मुद्दा र मुद्दैपिच्छे अनुसन्धान अधिकृतबाट अवलम्बन गरिने फरक र परस्पर विरोधाभाषपूर्ण मापदण्ड र अभियोजनमा लिइने आधारबाट न्याय निरोपण गर्ने कार्यलाई थप जटिल र चुनौतिपूर्ण बनाएको हुँदा यसप्रकारका गम्भीर त्रुटि नदोहोर्‍याउनेतर्फ आयोग सचेत हुनुपर्ने देखिएको छ।

२४. यसका अतिरिक्त जाँच अर्वाधिका प्रतिवादीको सबै आयस्रोत गणना गरिएको हुन्छ। तर जाँच अर्वाधिमा पारिवारिक भरण पोषणमा हुनसक्ने सामान्य खर्च यकीन गर्ने तथा आयबाट कट्टा गर्ने गरिएको समेत पाइँदैन। प्रस्तुत मुद्दामा पनि त्यस्तै

अवस्था छ। तर पुनरावेदन तहमा आएर सो प्रश्न उठाउने गरिएको हुँदा मौकामा नलिएको त्यसप्रकारको जिकीरका सम्बन्धमा पुनरावेदन तहमा जिकीर लिन र त्यसका आधारमा यस अदालतले बोल्न मिल्ने अवस्था रहँदैन। त्यसैगरी माथि प्रकरण प्रकरणमा विश्लेषण भए बमोजिम प्रतिवादीको सालवसाली हुनसक्ने आय र व्ययको तुलनात्मक विवरण प्रस्तुत नगरी हचुवा र गोश्वारा रुपमा दावी प्रस्तुत गर्ने गरिएबाट अधिबाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिको स्रोत पछि प्राप्त गरेको आयबाट पुष्टि हुने अवस्था रहेको छ। अनुमानित कसूरसम्बन्धी मुद्दा हो भन्ने आधारमा अनुसन्धान अधिकारीले समेत प्रतिवादीको वास्तविक आय र सम्पत्तिको यकीन साथ अनुसन्धान, विश्लेषण र मूल्याङ्कन नै नगरी अनुमानकै भरमा अभियोजन गर्नु गैरजिम्मेवारीपूर्ण देखिएको हुँदा आगामी दिनमा यसप्रकारका त्रुटिहरू नदोहोर्याउने तर्फ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको ध्यानाकर्षण हुनुपर्ने देखिन्छ।

२५. अब प्रतिवादीका घरबाट बरामद भएको डायरीलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने नमिल्ने के हो भन्ने दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, पुनरावेदक प्रतिवादीको घर खानतलासी हुँदा निजको घरबाट बरामद भएको डायरीलाई प्रतिवादीले आफ्नो आयस्रोत देखिने मुख्य प्रमाणको रुपमा प्रस्तुत गर्न खोजेको देखिन्छ भने निजतर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले पनि सो डायरीलाई वादीले प्रमाणको रुपमा लिएकोले अदालतले पनि प्रमाणमा लिनु पर्दछ भन्ने बहसमा जिकीर लिनु भएको छ। यस स्थितिमा प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएको डायरीमा उल्लिखित कुराहरूलाई प्रमाणमा लिन मिल्छ या मिल्दैन भन्ने सम्बन्धमा विद्यमान प्रमाणसम्बन्धी कानूनमा के कस्तो व्यवस्था रहेको छ भन्नेतर्फ दृष्टिगत गर्नु वाञ्छनीय हुन आउँछ।

२६. प्रमाण ऐन, २०३१ को परिच्छेद ३ मा प्रमाणमा लिन हुने र नहुने कुराहरूको सम्बन्धमा व्यवस्था भएको देखिन्छ। सो परिच्छेद अन्तर्गत दफा १४ मा नियमित रुपमा राखिएका खाता, बही, किताव वा अन्य सेस्तामा जनिएका कुराहरूलाई पनि प्रमाणको रुपमा लिन सकिने कानूनी मनसाय छ। जस अनुसार “कुनै कामकारवाई वा व्यवसायको सिलसिलामा नियमितरुपमा राखिएका खाता, बही, किताव वा अन्य सेस्तामा नियमित

रुपमा चढाएको वा जनाएको कुनै कुरा वा सो काम, कारोवार वा व्यवसायका सम्बन्धमा लेखेको चिठीपत्र, भरपाई, चलानी वा अन्य कुनै विवरण प्रमाणमा लिन हुन्छ” भन्ने उक्त दफामा उल्लेख भएको देखिन्छ।

२७. प्रतिवादीको घर खानतलासी हुँदाको अवस्थामा जे जुन कुराहरू भेटिए ती कुराहरूको विवरण २०५९।५।२ को बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएको देखिन्छ र सोही सन्दर्भमा प्रस्तुत डायरी पनि भेटिएको हो भन्ने तथ्यमा विवाद छैन। उक्त डायरी नियमित रुपमा राखिएको खाता, बही, किताव वा सेस्ता हो वा होइन भन्ने प्रश्न उपस्थित भएको छ। प्रतिवादी सरकारी सेवामा रहेका व्यक्ति हुन् भन्ने तथ्य निर्विवाद छ। निजले आफ्ना घरहरू वहालमा पनि दिने गरेको भन्ने तथ्य केही सरकारी निकायहरूलाई वहालमा दिँदा गरेका सम्झौताहरू तथा सम्बन्धित निकायबाट प्राप्त मिसिलमा संलग्न पत्राचारहरूबाट स्पष्ट हुन आउँछ। उल्लिखित डायरी हेर्दा प्रतिवादीले आफ्ना विविध निजी कुराहरू लेखेको, कतिपय ठाउँमा केरमेट गरेको, साथीभाईहरूको सम्पर्क ठेगाना र फोन नम्बरहरू लेखेको, ढुकुटी खेलेको लगायतका विविध कुराहरू लेखिएको देखिन्छ। अर्थात् सो डायरीमा कारोवार वा व्यवसायजन्य कुराहरू लेखिएको हो भन्ने अवस्था देखिन आउँदैन भने साविकदेखिका कामकारवाहीको क्रमबद्ध र नियमित विवरण राखेको पनि देखिँदैन। कानूनबमोजिम मान्यता प्राप्त गरेको व्यावसायिक कामकारवाहीको सन्दर्भमा उक्त डायरी लेखिएको भन्ने नदेखिएबाट उक्त डायरी कुनै कामकारवाहि वा व्यवसायको सिलसिलामा नियमित रुपमा राखिएको खाता, बही, किताव वा सेस्ता नभएको स्पष्ट हुन्छ। यसको साथै घर खान तलासी हुँदा फेला परेको कारण सो डायरी मिसिलमा सामेलसम्म भएको तथ्यमा विवाद छैन। त्यसमा उल्लिखित केही कुराहरूलाई वादीले स्वीकार गरेको हुनाले अदालतले उक्त डायरीमा उल्लिखित अन्य कुराहरूलाई प्रमाणमा लिनु पर्दछ भन्ने प्रतिवादी र निजतर्फका कानून व्यवसायीहरूको जिकीर भए पनि घर खानतलासी गर्दा फेला परेका सबै कुराहरूले मुद्दामा प्रमाणको स्थान लिन सक्ने हुँदैन। खानतलासीको क्रममा फेला परेका कुराहरूको मुद्दामा ग्राह्यताको प्रासंगिकता र

वैधानिकता छ वा छैन भनी हेर्नुपर्ने हुन्छ। अदालतले कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अनुरूप नै प्रमाण ग्रहण गर्ने र त्यसको छानबीन गरी न्यायिक निष्कर्ष निकाल्ने हो। बरामद भएको डायरीमा उल्लिखित निजी कुराहरू केही वास्तविक र अवास्तविक दुवै हुनसक्ने भए पनि यो कोरा अनुमानको मात्र विषय हो। निर्विवाद रूपमा तथ्यद्वारा पुष्टि गर्नुपर्ने र अनुमान गर्दा द्विअर्थी परिणाम आउने कुराहरू न्यायिक अनुमानको विषय हुन सक्तैन। प्रमाण परीक्षणयोग्य र तर्कसंगत हुन आवश्यक हुन्छ। बरामद भएको डायरीमा जथाभावी केरमेट गरेको, चित्र कोरिएको अवस्थित सो डायरी परीक्षणयोग्यसमेत देखिन आउँदैन। व्यक्तिगत रूपमा लेखिएका र परीक्षण गर्न नसकिने त्यस्ता निजी डायरीलाई पनि कानूनबमोजिमको अकाट्य प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्दै जाने हो भने त्यसले गलत संस्कार र कृत्रिम प्रमाणको सिर्जनालाई बढावा दिने हुँदा अदालतले कृत्रिम र बनावटी प्रमाणको सिर्जना हुने प्रक्रियालाई अपनाउन र प्रोत्साहन गर्नु हुँदैन।

२८. मुद्दामा ग्राह्य हुने प्रमाणलाई कानूनले मान्यता दिएको र परीक्षण गर्न सकिने अवस्थाको हनुपर्दछ। मुद्दामा ग्राह्य हुने प्रमाण प्रचलित कानून अनुकूल, निर्विवाद र तर्कसंगत हुनुपर्दछ। मुद्दाका कुनै पक्षको हित अनुकूल वा प्रतिकूल भएर मात्र हुँदैन। यस अदालतबाट यस सम्बन्धमा यस्तै प्रकृतिको राम्राज्ञा चतुर्वेदी विरुद्ध अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका अनुसन्धान अधिकृत चेतनाथ घिमिरेको प्रतिवेदनले नेपाल सरकार भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा “न्यायिक प्रक्रियामा प्रमाण बुझ्ने तथा प्राप्त प्रमाण ग्रहण गर्ने सम्बन्धमा निश्चित कानूनी आधार र न्यायिक मापदण्डहरू रहेका छन्। यसको विपरीत जुनसुकै प्रक्रियाबाट मिसिलमा समावेश हुन आएका कुरालाई प्रमाणको रूपमा मान्न र त्यसको आधारमा कुनै पनि न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न सम्भव नहुने” भन्ने सिद्धान्त (नेकाप, २०६८, अङ्क ६, नि.नं.८६३०) प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उल्लिखित सिद्धान्त र माथि गरिएको विवेचना समेतबाट प्रतिवादीको घर खानतलासी हुँदा फेला परेको डायरीलाई कानूनबमोजिमको प्रमाणको रूप दिन मिल्ने।

२९. अब छुट्टि भिन्न भएका श्रीमती र छोराहरूको नाममा रहेको सम्पत्ति र बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त गरेका सम्पत्तिहरूको स्रोत पनि

प्रतिवादीले पुष्टि गर्नुपर्ने हो, होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको तेस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमले छोराहरू तथा पत्नी केशवी गौतमलाई २०५२ सालमा लिखत पारीत गरी अंश दिएकोले निजहरू सगोलमा नरहेको भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ। तर स्वयं प्रतिवादी केशवराजले भने २०५६ सालमा आएर मात्र पैतृक सम्पत्ति अंश लिएको प्रमाण पेश गरेको पाइन्छ। सामान्यतः अंशवण्डा अंशियारहरूबीच हुने पैतृक सम्पत्तिको समानुपातिक वितरण हो। अंशवण्डा गर्ने नगर्ने, गर्दा कहिले र के कसरी गर्ने भन्ने कुरा सम्बन्धित अंशियारहरूको सहमति र मञ्जूरीमा निर्भर रहने कुरा हो। पुनरावेदक प्रतिवादी तथा निजका श्रीमती र छोराहरूबीच अंशवण्डा भएको हो होइन भनी ठहर गर्नुपर्ने प्रस्तुत मुद्दाको मुख्य विवादको विषय पनि होइन। तर गैरकानूनी आर्जन लुकाउने उद्देश्यबाट व्यावहारिक रूपमा एकासगोलमै रहेका श्रीमती र छोराहरूलाई कानूनी रूपमा छुट्ट्याइएको हुँदा त्यसलाई मान्यता दिन नमिल्ने भन्ने पुनरावेदक वादी पक्षको दावीको आधार रहेकोले उक्त विषय पनि आनुसांगिक भएर आएको छ। यस विषयको विवेकसम्मत निष्कर्षमा पुग्नको लागि अन्य कुराका अतिरिक्त पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजका श्रीमती र छोराहरूले अंशवापत पाएको भनिएको सम्पत्ति के कस्तो सम्पत्ति हो, अर्थात् केशवराजको पैतृक सम्पत्तिबाट अंश दिएको हो वा निजले जाँच अवधिमा आर्जन गरेको सम्पत्ति नै बण्डा लगाएको हो, कानूनी रूपमा छुट्टिभिन्न भएपछि अंशियारहरूले अलग-अलग चुलोमानो गरी छुट्टाछुट्टै बस्दै आ-आफ्नो कारोवार अलग-अलग गर्दै आएको अवस्था हो वा एउटै घरमा बसी एकै भातभान्सामा खानपीन गरी सम्पूर्ण कारोवार पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजले नै गर्दै आएको अवस्था हो र छुट्टिभिन्न भएपछि कुनै अंशियारले आर्जन गरेको सम्पत्तिलाई पनि पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजकै सम्पत्ति मानी निजसँग स्रोत मागिएको छ वा छैन भन्ने जस्ता विषयहरूलाई सूक्ष्मतम् रूपमा केलाउनु पर्ने हुन्छ।

३०. प्रथमतः मूल अंशियार पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतम स्वयंले पैतृक सम्पत्तिबाट अंश नलिँदै अधिवाटै आफ्ना छोरा तथा पत्नीलाई अंश दिएको भनी तयार पारेको लिखत स्वाभाविक

देखिन आउँदैन। पैतृक सम्पत्ति नलिँदै श्रीमती र छोराहरूलाई अंश दिएको कुरालाई अन्यथा मान्न मिल्दैन भन्ने हो भने पनि त्यसबाट उल्टै पुनरावेदक केशवराज आफूले आर्जन गरेको सम्पत्ति नै वण्डा दिएको तथ्य स्वतः पुष्टि हुन पुग्दछ। जाँच अवधिमा आफूले आर्जन गरेको सम्पत्ति छोरा र श्रीमतीलाई वण्डा लगाइदिएकै कारणले त्यसको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्दैन भन्ने तर्कलाई स्वीकार्ने हो भने सार्वजनिक पदमा रहेका हरेक व्यक्तिले जुनसुकै व्यहोराले आर्जन गरेको सम्पत्ति त्यसरी नै हकहस्तान्तरण गरेर स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने अवस्था रहन्छ। यसप्रकारको जिकीरलाई मान्यता दिने हो भने भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) को मूल व्यवस्था र सोको मर्म नै पराजित हुन पुग्दछ जुन कुरा अदालतले गर्न सक्दैन।

३१. तथ्यगत रुपबाट हेर्ने हो भने पनि २०५२ सालको उक्त पारीत लिखतबाट श्रीमती र छोराहरूलाई कानूनी रुपमा छुट्टयाएको देखाए तापनि सबै कारोवार प्रतिवादी केशवराजले नै गरेको देखिन आउँछ। छोरा तथा पत्नीको छुट्टै व्यवहार र कारोवार देखाउन सकेको अवस्था छैन। अनुसन्धानको क्रममा भएको खानतलासीबाट पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजका पतिपत्नी एउटै कोठामा रहेबसेको अवस्थामा पाइएको छ भने छोराछोरीसमेत सोही घरमा सँगै बस्दै आएको तथ्य स्थापित भएको देखिन्छ। त्यतिमात्र होइन पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजको भतिजा र भतिजी बृहारीसमेत सोही परिवारमा संयुक्त रुपमा बस्दै आएको देखिएको छ। पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमका श्रीमती, छोरा र भतिजी बृहारी रसीला गौतमले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयानमा प्रतिवादीहरू एकै भातभान्सामा खानपीन गर्दै एकासगोलमा रहेबसेको र सम्पूर्ण कारोवार घरको मुख्य व्यक्ति केशवराजले नै गर्ने गरेको भन्ने तथ्यलाई स्वीकार गरेको पाइन्छ। अनुसन्धानको क्रममा भएको उक्त बयान स्वेच्छा विपरीतदिएको हो भनी खण्डन हुने ठोस आधार अदालतसमक्षको बयानमा उल्लेख भएको पाइँदैन।

३२. यसप्रकार श्रीमती र छोराहरूलाई अंश दिएको सम्पत्ति पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजको पैतृक सम्पत्ति नभई निजैले आर्जन गरेको सम्पत्ति देखिएको, कानूनी रुपमा श्रीमती र छोरालाई भिन्न भएको देखाए

पनि यथार्थमा एकासगोलमा रहे बसेको र सम्पूर्ण कारोवार प्रतिवादी केशवराज गौतमले नै गर्दै आएको देखिएको हुँदा त्यस्तो सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने दायित्व निज प्रतिवादीउपर नै रहने देखिएकोले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने होइन भनी लिएको जिकीर आधारहीन देखियो। यसर्थ पति पत्नी र छोरा छोरीहरूबीच अंशवण्डाको लिखत पारीत गरी छुट्टि भिन्न भएको देखिए पनि भ्रष्टाचार मुद्दाको प्रयोजनको लागि त्यस्तो वण्डापत्रमा लेखिएका सम्पत्तिहरूको स्रोत पुष्टि गर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति नहुने हुनाले प्रस्तुत मुद्दाको प्रयोजनका लागि एउटै इकाई सरह हेर्न नमिल्ने देखिँदैन।

३३. अब बकसपत्रबाट पाएको सम्पत्तिको अवस्था हेर्दा, आरोपपत्रमा प्रतिवादी केशवराज तथा निजकी पत्नी केशवी गौतमका नाममा काठमाडौँका कि.नं. ७, ११७, ८६ का जग्गाहरू र मोरङको कि.नं. ३६७ को केशवी गौतम र कमलराज गौतमको नामको जग्गा हालैको बकसपत्रको माध्यमबाट आएको देखिए पनि वास्तवमा खरीदी हो भन्ने दावी गरिएको देखिन्छ। वस्तुतः बकसपत्र, सम्पत्ति हस्तान्तरणको एउटा प्रक्रिया वा माध्यमसम्म हो। देवानी मुद्दामा बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त गरेको सम्पत्तिलाई निजी आर्जनको रुपमा लिइन्छ र बकसपत्रको माध्यमबाट आर्जन गरिएको सम्पत्तिलाई आफूखुश गर्न पाउने सम्पत्तिको रुपमा परिभाषित गरिन्छ। प्रचलित कानूनले यो यस नाताको व्यक्तिले यो यस काम गरेबापत बकस दिन हुने भनी शर्त तोकेको नदेखिएको र जो कोहीले पनि जो कोहीलाई बकस दिन सक्ने देखिए पनि बकसपत्रको माध्यमबाट सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्दा सामान्यतः बकस दिनु पर्नाको कारण तर्कसंगत, मनासिव र वस्तुपरक हुनु वाञ्छनीय मानिन्छ।

३४. बकसको माध्यमबाट प्राप्त सम्पत्तिको स्रोत नखोजिने, लागत खर्च नखोजिने जस्ता कानूनी छुटको कारण बकसपत्र सम्बन्धी अवधारणाको गलत प्रयोग हुने र गैरकानूनी रुपमा आर्जन गरिएको सम्पत्तिको स्रोत लुकाउने उद्देश्यले यसको प्रयोग गरिन्छ भने बकसपत्र सम्बन्धी कानूनी अवधारणाको दुरुपयोग हुने संभावना रहन्छ। कानूनी आडमा कानून विपरीत आर्जन गरिएका सम्पत्तिको साम्पत्तिक स्रोत

लुकाउने उद्देश्यले बकसपत्रसम्बन्धी कानूनी अवधारणाको दुरुपयोग हुन नसकोस् भनी लिखतमा राजीनामाको सट्टा बकसपत्र नामाकरण गरिएको छ भने पनि त्यस्तो सम्पत्ति वास्तविक बकसबाट आएको हो वा होइन भनी एकिन गर्नुपर्ने अवस्था हुन्छ। प्रतिवादीका छोरा राजु गौतम र लीलाराज गौतमले काठमाडौंको कि.नं. ९ र १० को जग्गा बकसपत्रबाट पाएको व्यवहारलाई वादीपक्षले नै स्वीकार गरेकोले त्यसतर्फ कुनै विचार गर्नुपर्ने अवस्था भएन। तर पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजको नाममा साविक महादेवस्थान, वडा नं. ४ को कि.नं. २८९ को ०-२-० र कि. नं २९९ को ०-२-० को हाल कि.नं. ८६ जग्गा राधादेवी यादवनीले हालैको बकसपत्रको लिखत पारीत गरी दिएको भन्ने देखिन्छ भने केशवी गौतमको नामका कि.नं. ७ र ११७ को जग्गा भरतराज वैद्यले हालैको बकसपत्र गरी दिएको भन्ने देखिन्छ। त्यस्तै मोरङ स्थित भोराहाटको कि.नं. ३६७ को जग्गा पनि बकसपत्रकै माध्यमबाट आएको देखिन्छ। उल्लिखित जग्गाहरू बकसपत्र दिने व्यक्तिहरूसँग प्रतिवादीको कुनै नाता वा व्यवहारिक सम्बन्ध भएको वा निजहरूको व्यवहारमा सघाउ पुऱ्याई रिभाएको भन्ने तर्कसंगत, मनासिव र विश्वासिलो कारण देखिँदैन। प्रतिवादीको साथमा रहेको सम्पत्तिको अवस्था र हैसियत हेर्दा उनाउ व्यक्तिको घरव्यवहारमा सघाउ पुऱ्याई रिभाउनु पर्ने सम्मको स्थिति पनि देखिएको छैन। सम्पत्तिको स्रोतलाई कानूनी आवरणले ढाकी हालैको बकसपत्र भन्ने शब्द लिखतमा उल्लेख गरेकै आधारमा त्यस्तो सम्पत्तिलाई प्रस्तुत मुद्दाको प्रयोजनको लागि बकसपत्रबाट आएको मानी त्यसको स्रोत खोज्नु नपर्ने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन।

३५. हुनत छोरा राजु गौतम र लीलाराजको हकमा वादी पक्षले नै बकसपत्रबाट पाएको भनी उन्मुक्ति दिने गरेको र प्रतिवादी केशवराज र निजको श्रीमती केशवी गौतमले पाएको बकसपत्रको हकमा भने सो स्वीकार नगरी आय पुष्टि गर्नुपर्ने मानेको भनेकोबाट दोहोरो मापदण्डको प्रश्न नउठ्ने होइन। छोरा राजु र लीलाराजले पाएको बकसपत्रको हकमा पनि स्रोत पुष्टि नभएको सम्पत्तिको रूपमा दावी गरेको भए त्यस सम्बन्धमा छुट्टै निर्णय गर्नुपर्ने कुरा हुन्थ्यो।

तर वादी पक्षले नै दावी नगरेको अवस्थामा सो प्रश्नउपर प्रवेश गरी निर्णय गर्नलाई हाम्रो न्यायिक पद्धतिको सन्दर्भमा दावीभन्दा बाहिर गएर विचार गर्न नमिल्ने हुनाले सो गर्न मिलेन। तथापि समान अवस्थामा कुनै कुरालाई राहत दिने र कुनैलाई गैरकानूनी ठहऱ्याई दावी गर्ने कुराले सामान्य सुभबुझको व्यक्तिको समेत चित्तबुझ्ने अवस्था आउँदैन। आयोगले अभियोग दावी गर्ने हकलाई विशेषाधिकार मानी मन लागे छुट दिने र मन नलागे दावी गर्ने मनोमानी र स्वेच्छाचारिता देखाउन सक्तैन। कानून, न्याय र विवेकको अधीनमा नरही अभियोगपत्र दायर गर्ने हो भने न्यायले स्वच्छता गुमाउँदछ। यसलाई गम्भीर जिम्मेवारी सम्भरेर आयोगले अनुसन्धान एवम् अभियोजन गर्न सक्नु पर्दछ। अन्यथा अरुमाथि अख्तियारको दुरुपयोगको दावी गर्ने आयोगका पदाधिकारी वा कर्मचारीहरू स्वयम् पनि त्यस्तो दोषको भागीदार हुनसक्ने अवस्था नआओस् भनी सतर्क रहनु पर्दछ। आयोगले यस विषयमा विचार गर्नुपर्ने देखिन्छ।

३६. यस अदालतबाट यस्तै प्रकृतिको नेपाल सरकार विरुद्ध रामाज्ञा चतुर्वेदीसमेत भएको गैरकानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने मुद्दामा बकसपत्रबाट सम्पत्ति प्राप्त गर्न सामान्यतया बकसपत्र पाउनेले दातालाई निजको व्यवहारमा कुनै तरहले सहयोग पुऱ्याएको वा सेवा गरी रिभाएको हुनुपर्ने स्थिति र अवस्थाको विद्यमानता अपरिहार्य हुने। देवानी मुद्दामा सम्पत्ति हस्तान्तरणको क्रियाबाट कसैको हक गए नगएको कुरालाई मुख्य रूपमा हेर्ने गरिन्छ। साथै सम्पत्ति प्राप्त गर्ने कुरामा प्राप्तकर्ताको निजी ज्ञान, सीप वा प्रयासले सो सम्पत्ति प्राप्त गरेको हो, होइन र अन्य कसैलाई बण्डा गर्नुपर्ने नपर्ने विषयमा सम्म निर्णय निरोपण हुने गर्दछ। तर बकसपत्र प्राप्त गर्ने कार्य कानूनविपरीत हुँदैन भन्ने कुराको आडमा गैरकानूनी आर्जनलाई लुकाउने माध्यमको रूपमा यस्तो व्यवहारलाई सदैव मान्यता दिइनु पर्दछ भन्ने तर्क न्यायोचित हुन नसक्ने भन्ने समेत सिद्धान्त (नेकाप २०६८, अङ्क ६, नि.नं. ८६३०) प्रतिपादन भएको देखिन्छ। उल्लिखित सिद्धान्त समेतको आधारमा पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज र निजको पत्नीका नाममा हालैको बकसपत्रको माध्यमबाट प्राप्त भएको जग्गा बकसपत्रको रूपमा नै प्राप्त भएको भन्ने

तथ्य यथार्थपरक र वस्तुपरक नदेखिएको हुँदा त्यसलाई स्रोत पुष्टि गर्नु नपर्ने सम्पत्तिका रूपमा लिन मिल्ने देखिएन। बक्स दिनुपर्ने कुनै कारण नै नभई मूल्य लिएर लिखतमा हालैदेखिको बक्सपत्र भनी उल्लेख गरी भूठो व्यवहार देखाउने दाताले पनि सम्पत्तिको स्रोत लुकाउन यी प्रतिवादीलाई मद्दत गरेको देखिन्छ। तर वादीले त्यस्ता दाताउपर कुनै कारवाही र दावी गरेको नदेखिएको अवस्थामा अदालतले त्यस्ता दाताको हकमा अन्यथा गर्न मिल्ने। त्यसैले विशेष अदालतले उल्लिखित जग्गाहरूलाई खरीद मानेको फैसला प्रस्तुत मुद्दाको प्रयोजनको सन्दर्भमा मिलेकै देखियो।

अब पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतम तथा निजका परिवारका सदस्यका नाउँमा रहेको चल अचल सम्पत्तिका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट भएको मूल्याङ्कन मनासिव देखिन्छ, वा देखिँदैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको चौथो प्रश्नका सम्बन्धमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन आएको छ।

३७. प्रस्तुत मुद्दामा मिति २०५९।८।१३ मा अभियोगपत्र दर्ता भएको सन्दर्भमा सेवा प्रवेश गरेदेखिको आयस्रोत र सम्पत्तिको मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने देखिन्छ। आरोप दावी हेर्दा प्रतिवादीको र निजका परिवारको नाममा ७ वटा घरहरू रहेको र ती सबै घरहरूको हालको मूल्य रु.१,१५,१४,१५,१५।७९, प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाममा विभिन्न ६ वटा बैंकहरूमा रहेका बचत खाताहरूमा मौज्जात रहेको रु.८०,४५,६७।२४, प्रतिवादी र निजका परिवारका सदस्यहरूको नाममा रहेका जग्गाहरूको हालको दरभाउअनुसार हुने मूल्य रु.१,६४,४४,७०३-मू प्रतिवादी केशवराजका छोराहरू लीलाराज र राजु गौतमका नाममा ईश्वर प्याकेजिङ्ग इण्डस्ट्रिज (प्रा.लि.) ललितपुर, नेपाल इण्डस्ट्रियल एण्ड कमर्शियल बैंक, तारा गाउँ रिजेन्सी होटल र बैंक अफ काठमाडौँमा रहेका शेयरहरूको जम्मा मूल्य रु.७,५७,२००।-मू नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौँ अफीस, भूगोलपार्कमा प्रतिवादी केशवराज गौतमको नाममा रहेको १४२-४ नं को लकरबाट बरामद भएको सुन र सुनका गहनाहरू समेतको मूल्याङ्कनबाट कायम हुन आएको मूल्य रु.३७,२०,६८२।२४ र प्रतिवादीको घरबाट २०५९।५।२ मा बरामद भएका चाँदीका भाँडाकुँडाको मूल्य रु.२२,६८२।०२ समेत सुन चाँदीको जम्मा मूल्य रु.३७,४३,६२२।२२ प्रतिवादीको घरबाट

बरामद भएको ने.रु.७७,५००।, अमेरिकी डलर १४०७, हङ्कङ डलर १५०, स्टर्लिङ पाउण्ड १०, यूरो ४६० र भा. रु.३६५० को नेपाल राष्ट्र बैंकले तोकेको सटही दर अनुसारको मूल्य रु.२,३२,००७।१० बराबरको नगद र मूल्य रु.१,२८,०००।- पर्ने २ वटा मोटरसाइकलसमेत गरी प्रतिवादी केशवराजसँग रु.४,०८,६५,३६६।३४ को सम्पत्ति रहेको भनी आरोपपत्रमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ। सो सम्बन्धमा प्रतिवादीले गरेको बयान हेर्दा घरजग्गाको मूल्याङ्कन बढी गरेको, बैंक मौज्जात तथा लकरबाट बरामद गरिएको सुन पूरै आफ्नो नभएको भन्ने जिकीर लिई शेयर, मोटरसाइकल तथा घरबाट बरामद नगदका सम्बन्धमा खासै विवाद गरेको पाइँदैन। विशेष अदालतबाट तत्कालीन निर्माण लागतको आधारमा घरको मूल्य रु.३४,४०,११८।७४ र लिखत मूल्यको आधारमा जग्गाको मूल्य रु.१०,२४,५००। कायम गरी फैसला गरेको देखियो। पुनरावेदक वादी पक्षबाट अनुसन्धानको क्रममा भएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कनबमोजिम विगो कायम गर्नुपर्नेमा तत्कालीन मूल्यका आधारमा गरेको त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने र पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षहरूबाट विशेष अदालतबाट बढी मूल्याङ्कन गरिएकोले विगो घटाइनु पर्ने भन्ने समेत पुनरावेदन जिकीर लिएको पाइन्छ। प्रतिवादीको सम्पत्तिका सम्बन्धमा लिइएको आरोप, बयान जिकीर र विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषणका सम्बन्धमा देहाय बमोजिम शीर्षकगत रूपमा विश्लेषण गरिएको छ :-

जग्गा जमिन

मिसिलबाट प्रतिवादी केशवराज तथा निजका परिवारका नाममा मूल्याङ्कनमा समावेश गरेका जग्गाहरू निम्नबमोजिम रहेको देखिन्छ :-

जग्गाधनीको नाम: केशवराज गौतम

जग्गा रहेको स्थान: काठमाडौँ

कि.नं.	जग्गाको क्षेत्रफल	जग्गाको किसिम
८६	०-३-०-१	भीट अवल

जग्गाधनीको नाम: केशवी गौतम

जग्गा रहेको स्थान: काठमाडौँ

कि.नं.	जग्गाको क्षेत्रफल	जग्गाको किसिम
७	०-१४-३-२	
११७	२-३-२-०	

जग्गाधनीको नाम: गंगाकुमारी खड्का

जग्गा रहेको स्थान: मध्यपुर ठिमी न.पा.७

कि.नं.	जग्गाको क्षेत्रफल	जग्गाको किसिम	घर
१६३१	१-०-०-०	भीट दोयम	प्रतिवादी तथा निजका परिवारका नाममा आरोपपत्रमा उल्लेख भए अनुसार निम्न घरहरू रहेको देखिन्छ:-
जग्गाधनीको नाम: लीलाराज गौतम			
जग्गा रहेको स्थान: मध्यपुर ठिमी न.पा.७			
१६३२	३-०-०-०	भीट दोयम	१. घर रहेको स्थान: का.म.न.पा., १० बानेश्वर, कि.नं. २१६
जग्गाधनीको नाम: राजु गौतम			घरधनीको नाम: केशवी गौतम (पत्नी)
जग्गा रहेको स्थान: मध्यपुर ठिमी न.पा.७			घरको प्रचलित मूल्य: ३८,७४,६९४।०२ र १०,००,७७४।५०
१५२४	४-४-१-०	भीट दोयम	२. घर रहेको स्थान: का.म.न.पा., १० बानेश्वर कि.नं. २१७
जग्गाधनीको नाम: लीलाराज गौतम			घरधनीको नाम: केशवराज गौतम
जग्गा रहेको स्थान: जि. मोरङ्ग भोराहट वडा नं ५			घरको प्रचलित मूल्य: १३,८७,९२९।७०
१७७	०-१२-०	अवल	३. घर रहेको स्थान: का.म.न.पा., १० बानेश्वर कि.नं. ९ र १०
२७४	२-७-१०	अवल	घरधनीको नाम: लीलाराज र राजु गौतम (छोरा)
जग्गाधनीको नाम: राजु गौतम			घरको प्रचलित मूल्य: ५१,९८,२५७।५७
जग्गा रहेको स्थान: जि. मोरङ्ग भोराहट वडा नं ५			४. घर रहेको स्थान: मोरङ्ग, भोराहाट ५
२८२	२-११-४	दोयम धनहर	घरधनीको नाम: लीलाराज गौतम (छोरा)
१७१	०-२-५		घरको प्रचलित मूल्य: ४०,०००।-
१७२	०-१-१५	भीट अवल	५. घर रहेको स्थान: मोरङ्ग, भोराहाट १
१७३	०-१-२	भीट अवल	घरधनीको नाम: केशवी गौतम र कमलराज गौतम (पत्नी तथा भाइ)
१७४	०-०-१५	भीट अवल	घरको प्रचलित मूल्य: २५,०००।- आधा हिस्साको रु.१२५००)
१७५	०-०-७	भीट अवल	कूल जम्मा: १,१५,१४,१५५।७९
१७६	०-३-१०	भीट अवल	

जग्गाधनीको नाम: केशवरी गौतम र कमलराज गौतम
जग्गा रहेको स्थान: जि. मोरङ्ग भोराहट वडा नं. १
कि.नं. जग्गाको क्षेत्रफल जग्गाको किसिम
३६७ ०-३-६ घर जग्गा (आधा)

३८. उपरोक्त तालिकाअनुसारको जग्गाहरूको मूल्याङ्कन गर्दा पुनरावेदक वादीले प्रचलित मूल्यलाई आधार लिएको देखिन्छ भने विशेष अदालतले दावीका जग्गाहरूको लिखत मूल्य रु.१०,२४,५००।- लाई नै जग्गाहरूको वास्तविक खरीद मूल्य मानेको पाइन्छ। लिखतमा उल्लेख भएको मूल्यका सम्बन्धमा पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षबाट अन्यथा जिकीर लिन सकेको पाइदैन। विशेष अदालतबाट लिखतमा उल्लेख भएको मूल्यलाई नै मूल्याङ्कनको आधार मानेको मनासिव देखिएकोले हालको मूल्याङ्कनअनुसार मूल्य कायम गरिनु पर्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर आधारहीन देखियो।

३९. अनुसन्धानका क्रममा भैआएको मूल्याङ्कन प्रतिवेदनअनुसार प्रतिवादी तथा निजका परिवारका सदस्यहरूका नाममा रहेका उल्लिखित घरहरूको हालको मूल्य रु.१,१५,१४,१५५।७९ देखाइएको छ। काठमाडौंमा रहेका पाँचवटा घरहरूको फिनिसिङ्ग, साइट डेभलपमेन्ट, स्यानिटरी, बिजुली कम्पाउण्ड बाल, इलेक्ट्रिकल र इलेक्ट्रोनिक्स उपकरण तथा फर्निचरको मूल्यसमेत समावेश गरी घर बनेको सालको दरबमोजिमको मूल्याङ्कनअनुसार जम्मा रु.५२,६०,६७६।०० मूल्याङ्कन गरेको देखिन्छ। जसअनुसार केशवी गौतमको नामको कि.नं.२१६ मा

बनेको घरको रु.३७,००,०९३।६३, सोही जग्गामा भएको अर्को घरको रु.३,३८,६८७।२५, केशवराज गौतमका नाउँको कि.नं.२१७ को जग्गामा बनेको घरको रु.७५,१९७।४३, तथा लीलाराज र राजु गौतमका नामको कि.नं.९ र १० मा रहेको घरको रु.११,४६,६९७।६८ मूल्याङ्कन भएको देखिन्छ। त्यस्तै मोरङस्थित भोराहाटका घरहरूमा वडा नं.१ को केशवी गौतम तथा कमलराज गौतमको संयुक्त नामको घरको रु.२५,०००।- र वडा नं.५ मा रहेको लीलाराज गौतमको नामको घरको रु.४०,०००। लागत लागेको भनी मूल्याङ्कन भैआएको देखिन्छ। विशेष अदालतबाट घरको लागत मूल्य रु.३४,४०,११८।७४ कायम गरेको देखिन आएको छ।

४०. उल्लिखित घरहरूमध्ये मोरङ जिल्लाको भोराहाट गा.वि.स.वडा नं. १ स्थित कि.नं. ३६७ को ०-३-६ जग्गामा अवस्थित घर र जग्गा प्रतिवादी केशवराजकी पत्नी केशवी गौतम र प्रतिवादी केशवराजका भाई कमलराजको संयुक्त नाममा खरीद गरेको र जग्गा लिँदाकै अवस्थामा घर देखिएको हुँदा सो घरको छुट्टै निर्माण लागत गणना गर्नुपर्ने देखिएन। भोराहाट ५ कै लीलाराज गौतमका नाउँको घरको मूल्याङ्कन मुचुल्काअनुसार रु.४०,०००। लागत कायम गरेको पनि मिलेकै देखिएको छ। काठमाडौं १० कि.नं.२१७ को पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाउँको घरको तत्कालीन लागत रु.७५,१९७।४३ प्रतिवेदनअनुसार नै कायम गरेको पनि अन्यथा देखिँदैन। त्यस्तै काठमाडौं १० को कि.नं.२१६ को भुईँ तल्ला २०३४ सालमा जग्गा खरीद गर्दाका अवस्थामा नै अस्तित्वमा रहेको र २०३८ मा त्यसैमा तल्ला थपिएको उक्त घरको मूल्यान प्रतिवेदनअनुसार जम्मा लागत मूल्य रु.३,३८,६८७।२५ कायम गरेको देखिन्छ। भुईँ तल्लाको निर्माण लागत रु.२७,३४४।६५ कटाई माथिल्लो तल्लाको तत्कालीन निर्माण लागत रु.३,११,३४२।६३ कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिँदैन। साथै सोही कि.नं.२१६ को जग्गामा निर्माण भएको केशवी गौतमका नाममा रहेको घरको आधारभूत मूल्याङ्कन रु.२७,१३,४८८।७८ तथा इलेक्ट्रिकल, फर्निचर र उपकरण समेतको मूल्य रु.९,८६,६०४।८५ सहित जम्मा रु.३७,००,०९३।६३ लागेको भन्ने प्रतिवेदनबाट

देखिन आउँछ। विशेष अदालतले उक्त घरको नक्सा मिति २०५१।४।२६ मा पास भएको कुरालाई आधार लिई उक्त घर आ.व.२०५१/०५२ मा बनेको भनी आ.व. २०५१/०५२ को लागि निर्धारण गरिएको मूल्याङ्कनको दररेटअनुसार रु.१८,६६,८८१।- कायम गरेको देखिन्छ। अपितु नक्सा पास भएकै मितिमा सो घर बनाएको हो भन्ने कुराको कुनै ठोस प्रमाण पुनरावेदक प्रतिवादी पक्षले दिन गुजार्न सकेको पाइँदैन। सम्बन्धित विशेषज्ञले घरको भौतिक वस्तुस्थितिको समेत अवलोकन गरी २०५३ सालमा निर्माण भएको भनी गरेको मूल्याङ्कनलाई अदालतबाट बिनाआधार अन्यथा भन्न सकिने स्थिति नहुने भएकोले उक्त घरको आधारभूत निर्माण लागत मूल्याङ्कन प्रतिवेदनअनुसार नै रु.२७,१३,४८८।७८ कायम हुन्छ। साथै पुनरावेदक प्रतिवादीहरू लीलाराज र राजु गौतमका नामको काठमाडौं १० को कि.नं.९ र १० घरको मूल्याङ्कन प्रतिवेदनअनुसार तत्कालीन निर्माण लागत रु.११,४६,६९७।६८ कायम गरेको पनि मिलेकै देखिन्छ। उक्त घरहरूको निर्माण गर्दा प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको भन्दा कम लागत परेको भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकीर रहेको देखिए पनि सो जिकीर पुष्टि हुने ठोस प्रमाण दिन नसकेको हुँदा सम्बन्धित विशेषज्ञबाट भै आएको मूल्याङ्कनलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। तसर्थ पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका घरहरूको निर्माण लागत रु.४२,८६,७२६।५२ कायम हुन्छ।

विद्युतीय सामग्री र फर्निचर

त्यसै गरी पुनरावेदक प्रतिवादीहरू बसोबास गर्दै आएको केशवी गौतमका नाउँको कि.नं.२१६ को घरमा रु.६,९७,२०३।- मूल्य बराबरका फर्निचर र रु.२,४५,१००।- मूल्य बराबरका उपकरण तथा स्यानिटरीमा थप २ प्रतिशतले हुने रु.४४,३०१।८५ समेत जम्मा रु.९,८६,६०४।८५ उक्त घरको मूल्याङ्कनमा थप गरी आरोपपत्रमा सोको पनि एकमुष्ट दावी लिएको देखिन्छ। विशेष अदालतबाट विद्युतीय सामानको बजार मूल्य घट्टो क्रममा रहेकोले मूल्याङ्कनबमोजिम नै रु.२,४५,१००।- तथा फर्निचरको मूल्य बढ्दो क्रममा रहेकोले सरदरमा मूल्याङ्कनको ५० प्रतिशत कायम गर्नु मनासिव हुने भनी रु.३,४८,६०१।५० कायम गरेको देखिन्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीले छोराको विवाहमा

फर्निचर र विद्युतीय सामान दाइजो आएको हुँदा त्यसको मूल्य कायम गर्न नमिल्ने भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ । तथापि निजको घरमा जडिएका सोलार प्यानल, भार बत्ति लगायतका विद्युतीय सामाग्री र फर्निचरको अवस्था हेर्दा दाइजो पेवाबाट प्राप्त हुनसक्ने प्रकृति र परिमाणका नदेखिएको र फर्निचरको मूल्याङ्कन मूल्यमा विशेष अदालतबाट ५० प्रतिशत कम गरेको न्यायोचित नै देखिएकोले विद्युतीय सामाग्रीको रु.२,४५,१००। र फर्निचरको रु.३,४८,६०१।५० मूल्य कायम गरेको मिलेकै देखियो ।

सुन चाँदी

पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजको नाममा नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौं अफीस भूगोलपार्कमा रहेको १४२-४ नं. को लकरवाट सुनका औंठी, २२ थान सुनका टुक्राहरू, सुनका असर्फीहरू ८ थान लगायतका सुनका गरगहनाहरू बरामद भएको देखिन्छ । लकरवाट बरामद भएका सुनमध्ये अन्दाजी १६ तोलाका १३ टुक्रा सुन कल्याण बस्नेतले २०५६ सालमा ६ टुक्रा र २०५७ सालमा ७ टुक्रा भाडामा राख्न दिएको, त्यस्तै ३ टुक्रा २०५५ सालमा भोलानाथ चौलागाईंले राख्न दिएको भनी १६ तोलाका १६ टुक्रा सुन आफ्नो नभएको जिकीर लिएको देखिन्छ । कल्याण बस्नेत र भोलानाथ चौलागाईंले पनि प्रतिवादी केशवराजकै बयानलाई समर्थित हुने गरी बयान गरेको पनि मिसिलबाट देखिन्छ ।

४१. पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमको लकरवाट बरामद भएका सुनहरूमध्ये १६ तोलाका चोकोपन चकलेट आकारका २२ टुक्रा सुनमध्ये १६ टुक्रा सुन आफ्नो नभएको भनेको अवस्था भए पनि ती सुनका २२ वटै टुक्राहरूको बनावटको प्रकृति र तौलमा एक आपसमा फरक रहेको भन्ने कतैबाट पनि देखिन आउँदैन । प्रतिवादीको लकरमा भाडामा राख्न दिएका भनेका १६ टुक्रा र प्रतिवादीका ६ टुक्रा के कुन पसलबाट कहिले खरीद गरेका हुन् र कति-कति मूल्यमा खरीद गरेका हुन् भन्ने पनि मिसिलबाट देखिँदैन । तीन फरक-फरक व्यक्तिका फरक-फरक मितिमा खरीद गरेका सुनको टुक्राको आकृति, प्रकृति र तौल कसरी उस्तै हुन् गएको भन्ने कुरालाई प्रतिवादीले पुष्टि गरेको देखिन आउँदैन । ठूलो परिमाणको सुन किन्न सक्नेले

अर्काको लकरमा सुन राख्न दिएको भन्ने बयान आफैँमा विश्वासप्रद देखिएको छैन । पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजको घरबाट अन्य व्यक्तिको सुन आफ्नो लकरमा राखेको देखिने कुनै प्रमाण मौकामै बरामद भएको पनि छैन । आफ्ना गठमेलका मानिसहरूलाई मिलाई जुनसुकै समयमा तयार पार्न सकिने घरायसी बनावटी कागज खडा गरी गराई प्रतिवादीले आफूले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिको मूल्य घटाउने उद्देश्यले अपुष्ट बयान गरेको र गर्न लगाएकै भरमा प्रतिवादीकै नामको बैंक लकरमा भएका सुनलाई उनाउ व्यक्तिको भन्न मिल्ने हुँदैन । नेपाल सुन चाँदी व्यवसायी संघको मिति २०५९।७।१५ को पत्रअनुसार ४५१०.१३६ ग्राम सुन र १७३०।८०० ग्राम चाँदी समेत प्रतिवादी केशवराजकै देखिन आयो । प्रतिवादीको नाममा २०५२ सालमा नै लकर खोलिएको हुँदा लकरमा रहेको सुनको मूल्य बरामद गर्दा कायम भएको मूल्यमा राख्न नमिल्ने भनी पुनरावेदक प्रतिवादी तथा निज तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहसमा जिकीर लिएको अवस्था भए पनि लकर खोल्नु नै त्यसमा सुन जम्मा भएको प्रमाण होइन । मिसिलमा सामेल भएको प्रतिवादी केशवराजले २०५५ सालमा भन्सार विभागमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा लकरमा सुन राखिएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिँदैन । लकरमा भएको सुन २०५५ सालमा प्रतिवादी आफैँले पेश गरेको सम्पत्तिको विवरणमा नदेखाएको अवस्थामा बरामद भएको मितिको आधारमा नेपाल सुन चाँदी व्यवसायी संघले खुलाएको मूल्य रु.३७,४३,६२२।२२ कायम गरिएको अन्यथा देखिएन । उक्त सुनचाँदीमध्ये गहना र भाँडा वर्तनको रूपमा देखिएका रु.३,०३,७३५।२२ बराबरको सम्पत्तिलाई श्रीमती तथा बुहारीहरूको दाइजो पेवा लगायतको मानी बाँकी रु.३४,३९,८८७।-लाईसम्म स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्तिमा कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन । दाइजो पेवाको स्रोत पुष्टि गर्नु नपर्ने ठहर्‍याएको मिलेन भन्ने वादी पक्षको र आफूले राख्न दिएको सुनलाई समेत प्रतिवादी केशवराजकै मानेको फैसला नमिलेको भन्ने पुनरावेदक कल्याण बस्नेत र भोलानाथ चौलागाईं समेतको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन ।

बैंक मौज्जात

आरोपपत्रअनुसार प्रतिवादीको नाममा विभिन्न बैंक खातामा निम्न रकम बचत रहेको देखिएको छः

बैंकको नाम	बचत खाता नं.	हाल देखिएको रकम
नेपाल अरब बैंक लि., कान्तीपथ	०११००१३३७२२०१	११,१८,३५५।२३
रा.वा.बैंक, सिंहदरवार शाखा	६४७४	१०,६५,२५९।३६
नेपाल बैंक लि., डिल्लीबजार	०४०७५५०	१५,४८,९१६।३७
नेपाल बैंक लि., न्युरोड	६४३५१५०	१०,६३,५७३।७२
हिमालयन बैंक लि., ठमेल	३६८१३०	१२,५३,१५३।०२
कृषि विकास बैंक, बानेश्वर	१४१३३०	९,३९,३६९।२२
स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंक, नयाँ बानेश्वर	१८०१०८४५६०१	१०,५७,०५१।३२
जम्मा रु.		८०,४५,६७८।२४

४२. उल्लिखित रकममध्ये निक्षेप रु.६०,५७,७२८।१८ र रु.१९,८७,९४९।८४ सोवाट प्राप्त व्याज भन्ने देखिन्छ। निक्षेपमध्येको रु.३ लाख दिदी टीकामायाले सुरक्षाको कारण राख्न दिएको भनी प्रतिवादीले जिकीर लिएको र निज टीकामायालाई बुझ्दा पनि प्रतिवादीकै बयानलाई समर्थन हुने गरी बयान गरेको देखिन्छ। तर निज टीकामायाले उक्त रकम प्रतिवादी केशवराजलाई राख्न दिएको भन्ने मौखिक भनाई बाहेक त्यसको समर्थनमा अन्य प्रमाण पेश गरेको मिसिलबाट देखिएको छैन। प्रतिवादी आफ्नो भाई भएको र भाईको समर्थनमा टिकामायाले बयान गर्नु स्वभाविक नै हो। टीकामायालाई बैंकमा राख्नुपर्ने रकम भए निजले स्थानीय जिल्लाको सदरमुकाममा भएका बैंकमा आफ्नो रकम राख्न नसक्ने भन्ने देखिँदैन। तर त्यहाँ रकम राख्न नसकेको भन्ने देखिने तर्कसंगत र वस्तुनिष्ठ आधार मिसिलबाट देखिन आउँदैन। हाल अस्वभाविक सम्पत्ति आर्जन गरेको भन्ने अभियोग लागेका भाईलाई केही हदसम्म भए पनि सहयोग पुगोस् भन्ने दृष्टिकोण राखी अपुष्ट बयान गरेकै आधारमा प्रतिवादीको नाममा भएको बैंक खाताको रकममध्ये ३ लाख निज टीकामायाले भन्ने मिल्ने देखिएन। बैंकमा मौज्जात रहेको रु.८०,४५,६७८।२४ मध्ये निक्षेप रु.६०,५७,७२८।१८ भन्ने देखिँदा उक्त रकम प्रतिवादी केशवराज गौतमले स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने सम्पत्ति देखिन आउँछ। व्याज रकम बैंकबाट बढे बढाएको हुँदा पुनरावेदक प्रतिवादीले त्यसको स्रोत

पुष्टि गर्नुपर्ने तथा व्याजलाई स्रोतका रूपमा देखाई व्याजप्राप्त भएको मूलधनको स्रोत पुष्टि हुने जिकीर लिन नमिल्ने भएकोले सम्पत्तिको विगोका रूपमा गणना हुन सक्दैन।

अन्य सम्पत्ति

४३. प्रतिवादी केशवराज गौतमको घरबाट बरामद भएको ने.रु.७७,५००।, अमेरिकी डलर १४०७, हङ्कङ डलर १५०, स्टर्लिङ पाउण्ड १०, यूरो ४६० र भा. रु.३६५० समेतको नेपाल राष्ट्र बैंकले मिति २०५९।७।२५ को लागि तोकेको सटही दर अनुसारको हुने मूल्य रु.२,३२,००७।०० निजका छोराहरू लीलाराज र राजु गौतमका नाममा ईश्वर प्याकेजिङ्ग, इण्डष्ट्रिज (प्रा.लि.) ललितपुर, नेपाल इण्डष्ट्रियल एण्ड कर्मशियल बैंक, तारा गाउँ रिजेन्सी होटल र बैंक अफ काठमाडौँमा रहेका जम्मा मूल्य रु.७,५७,२००।- का शेयर तथा निज प्रतिवादीको साथमा मूल्य रु.१,२८,०००।- पर्ने २ थान मोटरसाइकल रहेको रहेको भन्ने तथ्यमा विवाद नभएकोले तिनलाई प्रतिवादीको सम्पत्तिका रूपमा गणना गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन।

माथि विभिन्न शीर्षकहरूमा गरिएको विवेचनाबाट प्रतिवादी केशवराज गौतमको स्रोत पुष्टि गर्नुपर्ने कूल सम्पत्ति निम्नबमोजिम कायम हुने देखियोः-

घर	रु.४२,८६,७२६।५२
जग्गा	रु.१०,२४,५००।-
बैंक मौज्जात	रु.६०,५७,७२८।१८
घरबाट बरामद नगद	रु.२,३२,००७।००
शेयर	रु.७,५७,२००।-
मोटर साइकल	रु.१,२८,०००।-
सुन चाँदी	रु.३४,३९,८८७।-
विद्युतीय सामग्री	रु.२,४५,१००।-
फर्निचर	रु.३,४८,६०१।५०
जम्मा	रु.१,६५,१९,७५०।३०

४४. अब, घरभाडाको आय कायम गर्ने सम्बन्धमा के कस्तो आधार अवलम्बन गरिनु न्यायोचित र वाञ्छनीय हुन्छ, भन्ने निर्णय दिनु पर्ने हुन आएको अर्को प्रश्नमा विचार गर्दा, पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतम र निजका परिवारका सदस्यका

नाममा ७ वटा घरहरू रहेको तथ्य माथि नै उल्लेख भैसकेको छ। सोमध्ये आरोपपत्रमा काठमाडौंका घरहरूको भाडाबापत मात्र प्रतिवादीलाई रु.९०,९७,७५८- आय प्राप्त भएको तथ्य स्वीकार्दै त्यसबाट १५ प्रतिशत कर कट्टा गर्दा भाडाबापत खूद रु.७७,३३,०९५।०२ हुने भन्दै उक्त रकमलाई प्रतिवादीको घर भाडा बापतको आयस्रोत कायम गरेको देखिन आउँछ। पुनरावेदक प्रतिवादीले घरभाडाबाट रु.१,२२,०९,५००। प्राप्त गरेको भन्ने जिकीर लिए पनि सरकारी कार्यालयसँग भएको सम्झौताअनुसार जम्मा रु.४१,१७,१७२। भाडा प्राप्त गरेको कुराको प्रमाण पेश गरेको देखिन्छ। सो बाहेक उक्त जिकीरबमोजिम घर भाडा प्राप्त भएको प्रमाणित हुने बहाल सम्झौता तथा कर तिरेको प्रमाण जस्ता ठोस र वस्तुनिष्ठ प्रमाण पेश गरी उक्त जिकीरलाई पुष्टि गराउन सकेको पाइँदैन। विशेष अदालतले प्रतिवादी र निजका परिवारका सदस्यको नाममा रहेका उल्लिखित घरहरूको घरभाडाबापतको आय रु.८४,८०,१८३।- कायम गरेको देखिन्छ। खास गरी व्यक्तिसँगबाट प्राप्त गरेको घरभाडाबापत कर नतिरिने भन्दै आरोपपत्रमा स्वीकारिए बमोजिमकै घर भाडा रकममा सरकारी कार्यालयबाट सम्झौताअनुसार प्राप्त गरेको रकममा १५ प्रतिशतले हुने रु.६,१७,५७५।- कट्टा गरी विशेष अदालतले उक्त बमोजिम आय कायम गरेको देखिन्छ।

४५. घरभाडा बापतको आय आरोपत्रबमोजिम नै हुनुपर्ने भन्ने वादी र बयानअनुसार हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादी पक्षको जिकीर रहेको छ। वस्तुतः पुनरावेदक प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गरेको बयान हेर्दा बहाल संझौता वा कर तिरेको प्रमाण पेश गर्न नसकेको मात्र होइन के कुन घर के कुन समयमा को कसलाई भाडामा दिएबापत के कति आय प्राप्त भएको थियो भन्ने कुराको आधारसहित बयान जिकीर लिन सकेको समेत देखिँदैन।

४६. काठमाडौं जस्तो स्थानमा पाँचवटा घर भएको र भाडाबाट अस्वाभाविक र उल्लेख्य परिमाणको आय प्राप्त गरेको जिकीर लिइन्छ भने त्यसलाई व्यवसायकै रूपमा मान्नु पर्ने हुँदा मौखिक जिकीरका भरमा आय प्रदान गर्न मिल्दैन। ठूलो परिमाणमा घर भाडा प्राप्त गरेको भन्ने व्यक्तिले घर भाडामा दिएको

सम्झौता तथा कर तिरेको प्रमाण पेश गर्नु स्वाभाविक र वाञ्छनीय हुन जान्छ। उपरोक्त आधारबाट यस मुद्दाको तथ्यगत परिवृत्तमा हेर्दा प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रमदेखि नै यस सम्बन्धमा ठोस प्रमाण दिन नसकेको भए तापनि सरकारी निकायसँग भाडा सम्झौता गरी प्राप्त गरेको बहाल रकमलाई आधार मानी वादी पक्षबाटै लिखत र कर तिरेको प्रमाण नभएको अवस्थामा पनि घरभाडा आय दिएको हुँदा वादीले नै स्वीकार गरेको हदसम्म यस अदालतले अन्यथा भन्न सक्ने अवस्था रहेन। परन्तु बयान जिकीर बमोजिम भाडा प्राप्त गरेको हो भन्ने स्पष्ट आधार र प्रमाण पुनरावेदक प्रतिवादी स्वयंले पेश गर्न नसकी वादी पक्षले स्वीकार गरेको भाडाको आयमा छिद्र खोजी पुनरावेदन जिकीर लिएको भरमा पुनरावेदक प्रतिवादीको भाडा आय बढ्ने गरी अदालतले मान्यता दिन सक्दैन। त्यस्तै व्यक्तिसँग प्राप्त गरेको घरभाडा भनी आरोपपत्रमा स्वीकार गरिएको भाडा आयमा कर नै तिर्न नपर्ने भनी विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषण समेत त्रुटिपूर्ण देखिएकोले आरोपपत्रमा उल्लेख भए बमोजिम नै रु.७७,३३,०९५।०२ सम्म प्रतिवादीको घर भाडाको आय कायम हुन्छ।

४७. कृषि आय कायम गर्ने सम्बन्धमा के कस्तो आधार अवलम्बन गरिनु न्यायोचित र वाञ्छनीय हुन्छ भन्ने निर्णय दिन पर्ने हुन आएको छैँठौं प्रश्नमा विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। आरोपपत्र हेर्दा प्रतिवादीको कृषि आय वचत हुनसक्ने अवस्थाको नदेखिएको भनी आय कायम गरेको देखिँदैन। पुनरावेदक प्रतिवादीले पैतृक सम्पत्तिबाट रु.८,६५,०००। र अन्य सम्पत्तिबाट रु.२४,६०,०००। गरी कूल रु.३३,२५,०००। कृषि आयको जिकीर लिएको देखिन्छ। विशेष अदालतबाट रु.३,५१,०५४। लाई प्रतिवादीको कृषि आय कायम गरिएको देखिन आउँछ। प्रतिवादीको पारिवारिक भरण पोषणमा हुनसक्ने खर्चको छुट्टै हिसाव नगरी कृषि आय समेतबाट खर्च भएको मानी सो तर्फको आय नदिइएकोमा जाँच अवधिको खर्चका सम्बन्धमा विचार नै नगरी वचत हुने नसक्ने कृषि आय प्रदान गरेको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ। त्यस्तै बयान

जिकीरबमोजिम नै कृषि आय कायम गर्नुपर्नेमा घटी आय प्रदान गरेको फैसला नमिलेको भन्ने प्रतिवादी पक्षको पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइन्छ।

४८. पुनरावेदक वादी पक्षले प्रतिवादीको कृषि आय बचत नहुने भनी दावी गरेको भए पनि वस्तुतः कृषिबाट के कति आय भएको थियो र त्यसबाट के कुन कार्यमा के कति खर्च भएको थियो भन्ने कुनै तथ्यांक प्रस्तुत नगरेको र कृषि आयको सम्बन्धमा अनुसन्धान तहकीकात गरेको समेत देखिएको छैन। अपुष्ट, अतार्किक र हचुवा आधारमा गरिने कल्पनाबाट अदालत सन्तुष्ट हुन सक्तैन। वस्तुनिष्ठ आधारबिना नै हचुवाको आधारमा लिइने दावीलाई कानूनसंगत मान्न पनि सकिँदैन। हरेक वर्षको र हरेक परिवारको हुने खर्चको रकम एकैनासको हुन सक्तैन। व्यक्तिको स्वभावअनुसार खर्च गराइका पनि विभिन्न तरिका हुन सक्छन्। तथापि सामान्यतया परिवार संख्या, आर्थिक हैसियत, बजार मूल्य समेतलाई दृष्टिगत गर्दै के कुन सालमा के कुन हैसियतको परिवारमा के कति संख्याको परिवारको लागि कुन भौगोलिक क्षेत्रमा सरदर के कति पारिवारिक खर्च हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा हरेक सालको निश्चित मापदण्ड बनाएर आय र व्ययको निर्धारण गरेर निष्कर्ष निकाल्नु पर्नेमा अनुसन्धान गर्ने र मुद्दा चलाउने अनुसन्धान अधिकृत र निकायले त्यसतर्फ कुनै दृष्टिकोण राखेको देखिन आएन। आगामी दिनमा यस दिशामा पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको ध्यान जानुपर्ने देखिन्छ।

४९. वास्तविक न्यायको अनुभूति अदालत एकलैको प्रयासबाट मात्र सम्भव हुन सक्तैन। मुद्दा चलाउने र अनुसन्धान गर्ने अधिकारीले आफ्नो दायित्वलाई कर्तव्य र दायित्वबोधको दृष्टिले नभई केवल औपचारिकताको दृष्टिले हेर्ने, अनुसन्धान गर्नुपर्ने कुरातर्फ ध्यान नदिने, दावी लिनुपर्ने कुरामा दावी नलिने वा थोरै दावी लिने, प्रमाण संकलन र अनुसन्धानका पाटाहरू अदालतकै जिम्मामा छाड्ने र अपुष्ट दावी लिने जस्ता कमजोरीहरू वादी पक्षले सिर्जना गरिदिएको खण्डमा प्रचलित भ्रष्टाचार निवारण ऐनले लिएको उद्देश्यलाई वास्तविक अर्थमा पूरा गर्न कठिनाई उत्पन्न हुन्छ। यस कुरातर्फ अनुसन्धान गरी

मुद्दा चलाउने अधिकारप्राप्त अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग लगायत सम्बन्धित सरोकारवालाले गम्भीर भएर सोच्नुपर्ने हुन्छ। अर्कोतर्फ आफ्नो जिकीरअनुरूप वस्तुनिष्ठ आधार र विश्वासिलो प्रमाण प्रतिवादीले अदालतसमक्ष प्रस्तुत नगरी अनुमान र अपुष्ट खण्डनका जिकीर लिँदैमा अदालत प्रतिवादीको अपुष्ट जिकीरकै भरमा सन्तुष्ट हुन पनि सक्तैन। वादीले आफ्नो दावीलाई र प्रतिवादीले आफ्नो जिकीरलाई वस्तुपरक र कानूनले मान्यता दिएका प्रमाणबाट पुष्टि वा खण्डन गर्न तथ्ययुक्त र वस्तुनिष्ठ प्रमाण प्रस्तुत गर्न नसकेको अवस्थामा मुद्दाका पक्षले अपुष्ट बनाई राखेकै आधारमा अदालतले पनि त्यसै गर्ने अवस्था रहँदैन।

५०. परन्तु खेती गर्ने जग्गा भएपछि त्यसमा बाली लगाई उत्पादन गरिएको हुन्छ भन्ने सामान्यतः अनुमान गर्न सकिन्छ। तर के कुन सालमा के कुन जग्गाबाट के कुन बाली के कति उब्जनी भएको हो भन्ने विश्वासलायक प्रमाणको अभावमा कृषि आय यति नै भनी निष्कर्ष निकाल्न कठिन पनि हुन्छ। जग्गाको भू-बनौटको प्रकृति, सिंचाईको सुविधा, मलखादको व्यवस्था, मौसमको अनुकूलता वा प्रतिकूलता, बालीमा रोग लागे नलागेको अवस्था, अतिवृष्टि, खण्डवृष्टि र अनावृष्टि जस्ता कुराहरूले कृषि आयलाई प्रभावित गर्दछ। प्रतिवादीले यो यस सालमा यो यति जग्गाबाट यो यस बालीबाट यति आर्जन भएको भनी विश्वास गर्न सकिने प्रमाणसहित यकीन तथ्याङ्क प्रस्तुत गरेको देखिँदैन भने वादीले पनि प्रतिवादीको कृषि आयको विवरण दिएको छैन। कृषियोग्य जग्गा भएकै कारण त्यसले प्रशस्त उत्पादन दिने र उत्पादन सबै बचत हुने भन्ने पनि होइन। जग्गामा जोतखन, श्रम, मलखाद आदिको व्यवस्था आवश्यक हुने र त्यसको लागि निश्चित रकमको व्यवस्था अनिवार्य हुन्छ। जग्गा हुँदैमा बाली आफैँ उत्पादन नहुने भएकोले कृषि आयको हिसाव गर्दा त्यसमा लाग्ने खर्चलाई अनदेखा गर्नु हुँदैन। कृषि आय आर्जन गर्न के कति खर्च भएको हो भन्ने प्रतिवादीले उल्लेख गरेको देखिँदैन। कृषि आयको निर्धारण सम्बन्धमा सरकारीस्तरबाट छुट्टै वैज्ञानिक मापदण्ड निर्धारण भएको

पनि देखिंदैन । प्रतिवादीको कृषियोग्य जग्गा भएको र त्यसको आय निर्धारण गर्नुपर्ने स्थिति सिर्जना भएको यस कठिन अवस्थामा सरकारी स्तरबाट नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी तोकेको मोहीले जग्गाधनीलाई बुझाउनु पर्ने कुतको दरलाई नै कृषि आय निर्धारण गर्ने आधार बनाउनुको अन्य विकल्प देखिन आउँदैन । यस तथ्यलाई यस अदालतबाट नेपाल सरकार विरुद्ध रामाज्ञा चतुर्वेदीसमेत भएको माथि उल्लिखित भ्रष्टाचार मुद्दामा कृषि आय निर्धारणमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ बमोजिम जग्गाधनीले पाउने हिस्साअनुरूप नै निर्धारण गर्दा उचित र न्यायसंगत हुने कुरालाई स्वीकार गरिएको र तत्पश्चात फैसला भएको नेपाल सरकार विरुद्ध जयप्रकाशप्रसाद गुप्तासमेत भएको यस्तै प्रकृतिको भ्रष्टाचार मुद्दा (नेकाप २०६८, अङ्क ११, नि.नं ८७२२) मा समेत सो कुरालाई स्वीकार गरिएको छ ।

५१. प्रस्तुत मुद्दामा विशेष अदालतले प्रतिवादीको खर्च यति हो भनी वादीले यकीन गरेको अवस्था नरहेको भनी प्रतिवादीको खर्चतर्फ विवेचना गरेको देखिंदैन । प्रतिवादीले रामेछाप डुहुमा रहेको पैतृक सम्पत्तिबाट ९ आना जग्गा मात्र अंशमा पाएको भनी प्रमाण पेश गरेको देखिँदा पैतृक सम्पत्तिबाट कृषि आय प्राप्त गर्नसक्ने अवस्था देखिएन । यसका साथै प्रतिवादीका काठमाडौँ महानगरपालिका अन्तर्गतका क्षेत्रमा भएका घडेरी प्रयोजनका लागि खरीद गरिएका जग्गाहरू खेती गर्ने प्रयोजनले खरीद भएको मान्न नमिल्ने र त्यसबाट बचत हुनसक्ने परिमाणमा आय प्राप्त हुने अवस्थाको अनुमान गर्न पनि सकिँदैन । खेती गर्ने प्रयोजनले ती जग्गाहरू खरीद भएको र खेती लगाएको भन्ने जिकीर लिनेले वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट सो कुराको पुष्टि गर्नुपर्ने हुन्छ । घडेरी प्रयोजनका लागि खरीद भएका जग्गाहरू आयस्रोत बढाउने उद्देश्यले व्यवसायिक रूपमा प्रतिवादीले धान र गहुँलगायत तरकारी उत्पादनको खेती गर्ने कार्य गरेको भनी वस्तुनिष्ठ आधारबिना जिकीर गरेकै भरमा विश्वास गर्न सकिने हुँदैन । त्यसबाट सानोतिनो कृषि उत्पादन भएकै अनुमान गर्दा पनि त्यो प्रतिवादीको दैनिक उपभोगमा खर्च

हुने प्रकृतिको देखिएकोले आयका रूपमा छुट्टै गणना गरिरहनु पर्ने देखिएन ।

५२. त्यस्तै भक्तपुर ठिमीमा रहेको ८-४-१-० जग्गाको कृषि उब्जनी समेतबाट आय प्राप्त गरेकोमा विशेष अदालतले मान्यता नदिएको भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिन्छ । सो जग्गा खरीदको स्रोत नै पुष्टि नभएकोले आय दिन नमिल्ने भन्ने विशेष अदालतको निष्कर्ष रहेको पाइन्छ । परन्तु प्रतिवादीको कूल आर्जित सम्पत्ति र आयस्रोतबीचको भिन्नताबाट मात्रै कुन सम्पत्ति वैध रूपमा आर्जन गरिएको र कुन सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरिएको हो भन्ने पत्ता लगाउन सकिने हुँदा गैरकानूनी आर्जनको विगो नै कायम नगरी पहिले नै अनुमानका भरमा स्रोत नखुलेको भनी आय नदिने विषय न्यायोचित हुन सक्दैन । अब उक्त जग्गाबाट के कति परिमाणमा कृषि आय प्राप्त हुने रहेछ भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा कृत प्रयोजनको लागि काठमाडौँ उपत्यकाको हकमा भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३३क.ले मुख्य वार्षिक उब्जनीको निम्नबमोजिमभन्दा बढी कुत ठेकी लिन नपाउने व्यवस्था गरेको पाइन्छ:-

	खेत	पाखो
अवल रोपनी १ को	१।३।	१०।१
दोयम रोपनी १ को	१।८।६	१७।२
सीम रोपनी १ को	१।३।	१४।३
चाहार रोपनी १ को	१।८।५	१२।७

५३. प्रतिवादीको उक्त जग्गा भिट दोयम भन्ने देखिएको छ । भूमिसम्बन्धी ऐनले निर्धारण गरेको उपरोक्त वार्षिक उब्जनीले पूरै जग्गाको हिसाब गर्दा मुख्य वाली वार्षिक करीब १६ मुरी प्राप्त हुने अनुमान गर्न सकिन्छ । प्रतिवादीको परिवारमा भतिजा बुहारीसमेत वसोबास र भातभान्सा गर्ने गरेको भन्ने देखिँदा त्यसबाट प्राप्त हुने आय प्रतिवादीको नियमित पारिवारिक उपभोग र खर्चमा नै खपत भैजाने प्रकृतिको देखिएको छ । कृषि आय पारिवारिक रूपमा खर्च भैजाने भन्ने वादी पक्षको जिकीरसमेत रहेको परिप्रेक्ष्यमा त्यसको छुट्टै आय कायम गरिरहनु परेन ।

अब, प्रतिवादीको कृषि आय निर्धारण गर्नुपर्ने मोरङ जिल्लामा रहेको जग्गाहरूमा कुतको के कति दर तोकिएको छ भन्ने हेर्नु आवश्यक हुन्छ । मोरङको

नेपाल कानून पत्रिका, २०६९, जेठ

जग्गाको कृषि आयको सम्बन्धमा तत्कालीन सरकारले २०३० साल आश्विन ३० गते नेपाल राजपत्र भाग ३ मा सूचना प्रकाशित गरी आ. व. २०३०/३१ को बालीदेखि मोरङलगायत तराईका ८ जिल्लाहरूमा लागू हुने गरी मोहीले जग्गाधनीलाई बुझाउनु पर्ने मुख्य बाली उब्जनीको कुतको दर देहायबमोजिम तोकेको देखिन्छः-

जग्गाको किसिम	धान	मकै
अवल	१५ मन	८ मन २० सेर
दोयम	११ मन	२० सेर ६ मन २० सेर
सिम	८ मन	२० सेर ४ मन २० सेर
चाहार	५ मन	२० सेर -

प्रतिवादीको मोरङस्थित भोराहाटमा रहेको जग्गा २०४५ साल असारमा खरीद गरेको देखिन्छ। कि.नं. १७१ र ३६७ को जग्गामा घर रहेको र अन्य कि.नं. १७२, १७३, १७४, १७५, १७६ का जग्गाहरू सानो क्षेत्रफलका घडेरी प्रकारका भीट जग्गा देखिँदा घडेरी जग्गामा वस्तुनिष्ठ आधारबिना व्यवसायिक रुपमा खेती गरी प्रतिवादीले आय आर्जन गरेको भन्न सकिने अवस्था नरहेकोले ती घडेरी जग्गाबाट वस्तुनिष्ठ प्रमाणबिना आय प्राप्त भएको अनुमान गर्न मिलेन। उल्लिखित घडेरी जग्गाबाहेक प्रतिवादीका खेती गर्न सकिने निम्न जग्गाहरू देखिन्छन्ः-

कि.नं.	धनहर	क्षेत्रफल	अवल	दोयम
१७७	०-१२-०			
२७४	२-७-१०			
२८२				२-११-४
कूल जम्मा	२-१९-१०			२-११-४

उल्लिखित खेती गर्न सकिने जग्गाको हुने कुतको निर्धारण गर्दा अवल खेतको १ वर्षको धान ४४ मन २५ सेर तथा दोयम खेतको १ वर्षको धान २९ मन १७½ सेर गरी जम्मा ७४ मन २½ सेर हुने देखिन्छ। उक्त जग्गाहरूमा २०४५ सालदेखि २०५८ सालसम्म बाली लगाई आय आर्जन गर्न सकिने देखिँदा तोकिएको कुतको दरअनुरूपको आयस्ताको हिसाव गर्दा १०३६ मन ३५ सेर हुन्छ। धान बालीको सम्बन्धमा मोरङ जिल्लाको उल्लिखित वर्षहरूको दरभाउ प्राप्त भएको देखिँदैन। तर भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीले निर्धारण गरेको कुतको मूल्यको विवरण मिसिलमा

सामेल भएको देखिन्छ। सप्तरी र मोरङमा धानको भाउमा खासै अन्तर रहन नसक्ने र धानको मूल्य खुलाउन सकिने अन्य विकल्प नभएको अवस्थामा भूमिसुधार कार्यालय सप्तरीले निर्धारण गरेको कुतको दरअनुरूप धानको निम्न मूल्यलाई आधार मान्नु न्यायोचित हुने देखियोः

साल	निर्धारित मूल्य रु. (प्रति मन)	कुतको हुने मूल्य रु.
२०४५	१२४	९९८३।७५
२०४६	१४०	१०,३६८।७५
२०४७	१४४	१०,६६५।-
२०४८	१९०	१४,०७१।९०
२०४९	२००	१४,८१२।५०
२०५०	२४०	१७,७७५।-
२०५१	२३८	१७,६२६।९०
२०५२	२८८	२१,३३०।-
२०५३	२८०	२०,७३७।५०
२०५४	२९०	२१,४७८।१०
२०५५	४००	२९,६२५।-
२०५६	४००	२९,६२५।-
२०५७	२५०	१८,५१५।६०
२०५८	३२०	२३,७००।-
कूल जम्मा रु.		२,५९,५१५।-

५४. प्रतिवादीको उल्लिखित जग्गाहरूमा मोही रहेको भन्ने देखिएको छैन। मोही नभएको जग्गामा कुतको दोब्बर आयस्ता हुने नै देखिन्छ। यस हिसावले मोरङको जग्गाबाट प्रतिवादीले कृषि आयवापत जम्मा रु.५,१९,०३०।- पाउने देखिन आएकोले सोहीबमोजिम कृषि आय कायम हुन्छ। उल्लिखित जग्गाहरूबाट मुख्य बालीबाहेक अन्य बालीबाट पनि कृषि आय प्राप्त भएको भनी प्रतिवादीले जिकीर लिएको भए पनि त्यसको कुनै प्रमाण प्रस्तुत गरेको नदेखिएको अवस्थामा मुख्य बालीको बाहेक अन्य कृषि आयको हकमा विवेचना गरिरहनु परेन।

५५. पुनरावेदक प्रतिवादीको घर भाडा र कृषि आय बाहेकका अन्य आयका सम्बन्धमा विशेष अदालतबाट गरिएको विश्लेषण न्यायोचित छ वा छैन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको सातौं प्रश्नमा

विचार गर्नुपर्ने हुन आएको छ। प्रतिवादीले आय प्राप्त भएको भनिएका अन्य स्रोतहरूमा तलवभत्ता, छोराले विदेशबाट पठाएको रकम, कमिसन, लगानीको व्याज, डिभिडेण्ट, बैना फिर्ता, ट्युशन र मोटरसाइकल मर्मत, नागरिक लगानी कोषबाट प्राप्त रकम आदिको जिकीर लिएको पाइन्छ। जिकीर लिएका आयस्रोतका सम्बन्धमा पनि देहाय बमोजिम विश्लेषण गर्नु प्रासंगिक हुन आएको छ:-

तलव

प्रतिवादी केशवराज गौतम २०३५ साल साउन १ गतेदेखि नायव सुब्बा पदमा नोकरीमा प्रवेश गरेको भन्ने तथ्यमा विवाद छैन। निज प्रतिवादीले तलवबाट बढीमा रु.६,०८,४३७ आय प्राप्त गरेको भनी आरोपपत्रमा वादी पक्षले नै स्वीकार गरेको देखिन्छ। तर के कुन शीर्षकबाट के कसरी उक्त आय प्राप्त गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा आरोपपत्रमा कुनै विश्लेषण भएको देखिन आउँदैन। पुनरावेदक प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गरेको बयानमा निजको तलव मासिक रु.६,२००। हुने भन्ने जिकीर लिएको देखिन्छ परन्तु सो जिकीर पुष्टि हुने ठोस प्रमाण पेश गर्न सकेको पाइदैन। विशेष अदालतले वादीले आरोपपत्रमा स्वीकारेको प्रतिवादीको पारिश्रमिक आयलाई नै मान्यता दिई जाँच अवधिमा निजले दशैं खर्च बापत प्राप्त गरेको रु.४४,६०९। लाई पनि तलवभत्ताको आयमा थप गरी जम्मा रु.६,५३,०४६। आय कायम गरेको देखिन्छ। पुनरावेदक वादी पक्षले हाल पुनरावेदन तहमा आएर तलवभत्ता बचत नै नहुनेमा आय प्रदान गरेको मिलेन भन्ने जिकीर लिएको देखिए पनि सरकारी निकायसँग रेकर्ड रहने तलवी विवरण समेत पनि नबुझी वास्तविक रूपमा पाउन सक्ने भन्दा बढी आय प्रदान गरेको पाइन्छ। साथै प्रतिवादीको पारिवारिक भरण पोषण, छोराछोरीको शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता नियमित खर्च तथा धारा, बत्ति र टेलिफोन जस्ता नियमित रूपमा महशुल तिर्नको लागि हुनजाने स्वभाविक खर्चको यकीन गरी स्रोतबाट कट्टा गरेको नपाइएकोले पुनरावेदन तहमा आएरमात्र लिइएको त्यस्तो जिकीरलाई स्वीकार गर्न सकिने स्थिति भएन। सो तर्फ अख्तियार

दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग अनुसन्धान र अभियोजनको चरणमा नै सचेत रहनु पर्दछ। पुनरावेदक प्रतिवादीले तलव भत्ता र दशैं खर्चसमेत गरी जाँच अवधिमा जम्मा रु.६,७६,१३२।- आय प्राप्त भएकोमा विशेष अदालतले कम आय कायम गरेको त्रुटिपूर्ण रहेको भन्ने पुनरावेदन जिकीर लिएको देखिन्छ। तर निजामती कितावखानाको अभिलेखअनुसार जाँच अवधिमा प्रतिवादीको वृद्धिसहितको तलव रु.५,७५,४५२।- हुने भई त्यसबाट क.सं. कोष कट्टी हुने १० प्रतिशत घटाउँदा खुद रु.५,१७,९०६।८० मात्र पारिश्रमिक आय प्राप्त हुने देखिन्छ। सो रकममा पुनरावेदक प्रतिवादीले जिकीर लिए बमोजिमको दशैं खर्च जोडदासमेत विशेष अदालतले कायम गरेको रु.६,५३,०४६। भन्दा बढी आय प्राप्त हुने अवस्था देखिँदैन। त्यसैले प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर अनुरूप रु.६,७६,१३२।- आय हुने कुनै ठोस प्रमाण पेश हुन नसकेको यस स्थितिमा पारिश्रमिक आय बढी कायम हुनुपर्ने भन्ने प्रतिवादीको जिकीर आधारहीन देखिएकोले तलवभत्ताबापत जम्मा रु.६,५३,०४६। आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला परिवर्तन गर्नुपर्ने देखिएन।

छोराले विदेशबाट पठाएको रकम

पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराजले निजको जेठो छोरा शिवराज गौतम २०३७ सालदेखि नै बेलायतमा रहेको र हाल आयरल्याण्डमा रेष्टुरेन्ट खोली व्यवसाय गरी आएको र २०४२ सालदेखि करीब रु.४६,००,०००।- पठाएको, आफू आउँदा रु.१२,००,०००।- पठाएको, अर्को पटक रु.७,००,०००।- पठाएको भनी अदालतमा बयान गर्दा उल्लेख गरेको देखिन्छ। वादीले प्रतिवादी केशवराजलाई छोराले विदेशबाट रकम पठाएको कुरालाई मानेको देखिँदैन। विशेष अदालतले स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंकमा जम्मा भएको यु.एस.डलर ९५८९ को तत्कालीन विनिमय दरबाट हुन आउने रु.७,२८,३४३। को हकमा भने उक्त बैंकको ५ अप्रील सन् २००४ को पत्रबाट शिवराजले पठाएको किटानसाथ लेखिआएको देखिएको भनी सो रकमसम्म छोरा शिवराजले विदेशमा आर्जन गरी

पठाएको मानेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न Irish Bank Dublin मार्फत् शिव गौतमले प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई स्ट्याण्डर्ड चार्टर्ड बैंकबाट पाउने गरी अमेरिकी डलर ९५८९।०० पठाएको र सन् २००१-१२-११ मा उक्त बैंकमा प्राप्त भएको देखिएको अवस्थामा प्रतिवादीलाई छोराले पठाएको उक्त रकमउपर विवाद उठाउनु पर्ने अवस्था छैन।

त्यस्तै हिमालय बैंकमा Irish Bank Dublin मार्फत् जम्मा भएको रु.१,५४,१००। आफू आयरल्याण्डबाट आउँदा छोराले दिएको रकम २००० डलरको ड्राफ्ट बनाई ल्याएको भन्ने प्रतिवादीको भनाई रहेको छ। विशेष अदालतले उक्त रकमलाई छोरा शिवराजको आर्जनको भन्ने आधिकारिक प्रमाण नभएको अवस्थामा प्रतिवादी आएरल्याण्ड जाँदा साथमा लगेको निज प्रतिवादीकै आर्जनको रकम आउँदा ड्राफ्ट बनाई ल्याएको मान्नु पर्ने भन्दै उक्त ड्राफ्टबाट आएको रकमलाई मान्यता दिएको देखिँदैन।

५६. वस्तुतः गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरिएको सम्पत्तिलाई शुद्धिकरण गरी वैधानिक बनाउन हरेक उपायहरू अपनाइने गरिन्छ। त्यस्तो सम्पत्ति आर्जन गरेको अवैधानिक स्रोतलाई अनुसन्धान गर्न कठिन र जटिल बनाई त्यसलाई पहिचान गर्न र पत्ता लगाउन नसकियोस् भनी देशभित्र विभिन्न बैंकहरूमा रकम साँदै जाने र विदेशमा समेत विभिन्न बहाना र माध्यमबाट त्यस्तो रकम लगी त्यसलाई वैधानिक देखाउन वैधानिक मार्गबाट पुनः देशभित्र ल्याउने प्रयत्न गरिने हुन्छ। विदेशबाट प्राप्त भएको रकम के कसरी देशभित्र भित्रिएको हो र सो रकमको स्रोत के हो भन्नेतर्फ ध्यान नदिने हो भने अवैधानिक रकमले स्वतः कानूनी आवरण प्राप्त गर्ने हुँदा विदेशबाट रकम प्राप्त भएको भनी दावी गर्ने पक्षले त्यस्तो रकमको स्रोतलाई पुष्टि गर्ने दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउन सक्तैन। प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा हेर्दा National Irish Bank बाट ०२/०१/०२ मा ड्राफ्ट नं. ११३९०६ बाट प्रतिवादी केशवराज गौतमको नाममा US २००० को Euro २२८५.७१ को जारी भएको ड्राफ्टको रसिदको फोटोकपी पेश भएको छ। तर सो रसीदबाट विदेशबाट ड्राफ्टमार्फत् कसले रकम पठाएको हो भन्ने उल्लेख भएको छैन। ड्राफ्टबाट रकम पठाउने

स्रोत नै नखुलेको कागजको आधारमा विदेशबाट प्रतिवादीलाई निजका छोराले रकम पठाएको पुष्टि भएको भन्न नमिल्ने हुँदा सो रकमलाई प्रतिवादीको आय कायम नगरेको विशेष अदालतको इन्साफ सो रकमको हकमा मिलेकै देखियो।

प्रतिवादी केशवराजले निजका छोराले विदेशबाट हातहातै पनि रकम पठाएको भनी पुनरावेदनमा जिकीर लिएको देखिन्छ। तर विदेशबाट नेपाली वा विदेशी कस्तो रकम पठाएको भन्ने प्रतिवादीले खुलाउन सकेको पाईँदैन। सामान्यतः विदेशबाट ल्याउने रकम भनेको विदेशी मुद्रा नै हो। छोराले पठाएको विदेशी मुद्रा ल्याएको प्रमाण प्रतिवादीले दिन सकेको देखिएन। विदेशबाट बैंकमार्फत् छोराले प्रतिवादीलाई पठाएको रकम प्राप्त भएको देखिएको अवस्थामा ठूलो परिमाणको रकम हातहातै पठाएको भनी लिएको जिकीर आफैँमा विश्वासप्रद देखिन आएन। प्रतिवादीका छोरा कुन हैसियतमा विदेशमा बस्छन् र प्रतिवादीले दावी गरे अनुरूपको रकम निजले पठाउन सक्ने हैसियतका हुन् वा होइनन् भन्ने निर्धारणको विषय प्रस्तुत मुद्दामा उब्जिएको प्रश्न होइन। प्रतिवादीले जिकीर लिएअनुरूप बेलायतबाट निजका छोराले ठूलो परिमाणको रकम पठाएको देखिने प्रमाण के छ भन्ने नै मूल प्रश्न अनुत्तरित रहेको छ। यस अवस्थामा छोराले बेलायतबाट आफूलाई हातहातै अन्य रकम पनि पठाएको र त्यसबाट लगानी गरेको भन्ने प्रतिवादीको अपुष्ट भनाइकै आधारमा प्रतिवादीको सो आय कायम गर्न मिल्ने देखिन आएन। प्रतिवादीलाई विदेशबाट छोराले पठाएको रकम रु.७,२८,३४३। मात्र निजको आय कायम गरेको विशेष अदालतको फैसला अन्यथा देखिएन।

बैंक मौज्दातबाट प्राप्त व्याज

विशेष अदालतले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका नाममा विभिन्न बैंकमा जम्मा भएको निक्षेप रकममध्ये रु.९,४६,३२२।-लाई वैध रकमको व्याज भनी प्रतिवादीको आयमा समावेश गरेको देखिन्छ। खास गरी बैंकमा रहेको कूल रकम रु.८०,४५,६७८।२४ मध्ये जम्मा गरेको कूल निक्षेप रु.६०,५७,७२८।४० र सोबाट प्राप्त व्याज रु.१९,८७,९४९।८४ मध्ये निक्षेप

रु.२८,८३,६५५।११ को स्रोत खुलेको भनी रु.९,४६,३२२।- लाई व्याज आय कायम गरेको पाइन्छ। तर प्रतिवादीले जम्मा गरेको साँवाबाट प्राप्त व्याज रकम परिचालन गरी अन्य आय तथा सम्पत्ति प्राप्त गरेको नदेखिएको र बैंकमा नै रहेको सो व्याज रकम बढे बढाएको सम्पत्तिसम्म भएको देखिँदा छुट्टै स्रोतको रूपमा गणना गरी निक्षेप रकमकै स्रोत पुष्टि हुने गरी व्याज आय कायम गरेको त्रुटिपूर्ण हुँदा निक्षेप रकमलाई मात्र प्रतिवादीको सम्पत्ति मानिएको हुँदा सोबाट बढे बढाएको व्याज स्रोतको रूपमा गणना गरिरहनु पर्ने अवस्था हुँदैन।

अन्य विविध आय

आरोपपत्रमा व्याज लगायतका विविध स्रोतबाट प्रतिवादीले रु.२,००,०००। आय प्राप्त गरेको भन्ने उल्लेख भएको आधारमा विशेष अदालतले उक्त आयलाई मान्यता दिएको देखिँन्छ। परन्तु पुनरावेदक प्रतिवादीले अन्य विभिन्न स्रोतहरूबाट पनि आय प्राप्त भएको जिकीर लिएकोमा विशेष अदालतले त्यसलाई मान्यता दिएको देखिँदैन। खास गरी सिरुवा कन्स्ट्रक्सन कम्पनीको लागि नेपाल बैंक लिमिटेडमा आफ्नो जग्गा धितोमा राखेबापत पटक-पटक गरी रु.४,८४,०००।-कमिशन प्राप्त गरेको, मिति २०४७।०१।१४ को बैनाको कागजअनुसार बैना फिर्ता गरेबापत रु.३ लाखको सट्टा रु.६ लाख प्राप्त भएको, ट्युशन तथा मोटरसाईकल मर्मतबाट रु.२,००,०००। प्राप्त गरेको, नागरिक लगानीकोषबाट कर्मचारी बचत बृद्धि कार्यक्रममा सहभागी भएबापत साँवा र व्याज गरी जम्मा रु.२३०८६।- भुक्तानी पाएको र सुरबहादुरलाई दिएको रु.१२,००,०००।- बाट रु.२१,००,०००।- व्याज र साँवासमेत फिर्ता लिएको, दाइजो पेवा र शेयर डिभिडेन्टसमेतबाट आय प्राप्त गरेको जिकीर लिएकोमा विशेष अदालतले विविध शीर्षकबाट रु.२,००,०००। मात्र आय दिएको हुँदा सम्पूर्ण आयहरू कायम गरिनु पर्दछ भन्ने जिकीर लिएको पाइन्छ।

५७. पुनरावेदक प्रतिवादीले लिएका उपरोक्त जिकीरका सम्बन्धमा विचार गर्दा बरामद भएको सुन चाँदीमध्ये दाइजो पेवाबापत प्राप्त गहना र चाँदीका सामानलाई विशेष अदालतबाटै बाहेक गरी बाँकी सुनलाई मात्र स्रोत पुष्टि गनुपर्ने सम्पत्तिका

रूपमा राखेको सम्बन्धमा माथि छुट्टै विवेचना भैसकेकोले त्यसमा थप विचार गरिरहनु परेन। नागरिक लगानी कोषको रकम तलबबाटै कट्टी भै जाने रकम भएकोले तलब बापतको आयलाई पूरै गणना गरेपछि लगानी कोषबाट प्राप्त रकम गणना गर्दा दोहोरो पर्ने हुँदा त्यसलाई मान्यता नदिएको फैसला पनि अन्यथा देखिँदैन। त्यस्तै सम्पत्ति सुरक्षण दिएबापत कमिशन प्राप्त भएको भन्ने देखिने सम्झौता भएको कागज प्रतिवादीको घरबाट बरामद भएको नदेखिएको र बैना फिर्ताको जिकीर प्रमाणित हुन नसक्ने आधारहीन विषयहरू भएकोले त्यसतर्फ विचार गर्न आवश्यक देखिँदैन। दुई पक्षको मिलेमतोमा पछिबाट जहिलेसुकै खडा गर्न सकिने अस्वभाविक प्रकृतिको घरसारको लिखत व्यक्तिहरू बीचको विवादमा बाहेक यस प्रकृतिका मुद्दामा प्रमाणमा लिन नमिल्ने हुँदा यस तर्फको प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकीर आधारहीन देखिँन्छ।

५८. साथै विशेष अदालतले प्रतिवादीको सेवा प्रवेश गर्दाको बैंक मौज्जात रु.५३,५००। लाई भएको भनी त्यसलाई निजको आयस्रोत मानेको देखिन आउँछ। तर उक्त रकम पुष्टि हुने बैंक स्टेटमेण्ट लगायतको प्रमाण मिसिल संलग्न नरहेको कुरा पनि फैसलामा नै स्वीकार भएको छ। नेपाल बैंक लिमिटेड, डिल्लीबजारको मिति २०६४।५।२० को प्रतिवादीले पेश गरेको मिसिल संलग्न पत्रबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको नामको बचत खातामा मिति २०२८।१।२ देखि २०३४।५।१७ सम्म सेवा पूर्वको रु.६२,५२६।६५ मौज्जात रहेको भन्ने देखिँन्छ। तर उक्त बैंकले अनुसन्धान अधिकृतलाई मिति २०५९।८।२ मा च. नं. ६५/३९४९ को पत्रबाट गराएको जानकारीअनुसार निजको २०३५ असार मसान्तसम्मको बैंक ब्यालेन्स रु.३३।४६ मात्र भएको अवस्था देखिएबाट सेवा प्रवेश गर्नुपूर्व अर्थात् २०३५ साल असार मसान्तअघि नै सो रकम भ्रिकिसकेको भन्ने पुष्टि भएको देखिँन्छ। यसबाट प्रतिवादीले सेवा प्रवेश गर्नु अघि बैंकमा रहेको रकम २०३४।१।०।२७ मा खरीद गरेको बानेश्वरको घरजग्गामा लगानी गरेको मान्नु पर्ने भएको हुँदा सेवा प्रवेश गर्दा बैंकमा मौज्जात नै नरहेको उक्त

रकमलाई सेवा प्रवेश पूर्वको आयका रूपमा मान्यता दिएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण देखियो ।

माथि विभिन्न शीर्षकहरूमा गरिएको विवेचनाबाट प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई जाँच अवधिमा वैधानिक स्रोतबाट देहाय बमोजिम आय प्राप्त भएको देखिन आउँछः-

तलव भत्ता	रु.६,५३,०४६-
घरभाडा	रु.७७,३३,०९५।०२
कृषि आय	रु.५,१९,०३०-
छोराले विदेशबाट पठाएको	रु.७,२८,३४३-
अन्य विविध आय	रु.२,००,०००-
कुल	रु.९८,३३,५१४।०२

५९. अब, विशेष अदालतको फैसला मिलेको छ, वा छैन र पुनरावेदक वादी तथा प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्ने हो वा होइन भन्ने निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा विशेष अदालतको फैसलाका सम्बन्धमा माथिका विभिन्न प्रश्नहरूबाट गरिएको सम्पत्तिको मूल्याङ्कन तथा आयको विवेचनाबाट पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमको जाँच अवधिको कूल सम्पत्ति रु.१,६५,१९,७५०।३० र निजको वैधानिक आय रु.९८,३३,५१४।०२ हुन आएको देखियो । जसअनुसार प्रतिवादीको वैध आयस्रोतभन्दा रु.६६,८६,२३६।२८ को सम्पत्ति बढी देखिएको छ । स्रोत पुष्टि गर्न नसकेको रु.६६,८६,२३६।२८ बराबरको सम्पत्ति नै प्रतिवादीले गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको मान्नुपर्ने देखिन आयो ।

६०. स्रोत पुष्टि नभई गैरकानूनी आर्जनको विगो कायम भएको तथा सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति जफत हुने भएकोले पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको साथमा रहेको सम्पत्तिमध्ये के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि हुने हो र के कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नहुने हो भन्ने विषयमा विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ । आरोपपत्रमा प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि भएको र हुन नसकेको सम्पत्तिको एकमुष्ट मूल्याङ्कनसम्म उल्लेख गरेको देखिए पनि प्रतिवादीको स्रोत खुलेका र नखुलेका सम्पत्तिका सम्बन्धमा स्पष्ट रूपमा दावी लिईएको छैन । साथै आरोपपत्रमा लिइएको घरजग्गाको मूल्याङ्कनको आधार र विशेष अदालत समेतबाट

लिइएको आधारमा नै भिन्नता भएको कारणबाट स्रोत खुलेको र नखुलेको भनी आरोपपत्रमा गोश्वारा रूपमा उल्लेख भएको सम्पत्ति र स्रोतको अवस्थामा भिन्नता आएको स्थिति छ । प्रतिवादीको प्रत्येक आर्थिक वर्षको वैध आयस्रोत र निजले गरेको खर्च तथा आर्जन गरेको सम्पत्तिको यकीन, वस्तुनिष्ट र तुलनात्मक आधारसहित दावी नलिइएसम्म कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि भएको हो र कुन सम्पत्तिको स्रोत पुष्टि नभएको भनी निर्धारण गर्ने विषय जटिल नै हुन पुग्दछ । त्यसैले यस अदालतले न्यायिक विवेकका आधारमा आयस्रोत, सम्पत्तिको परिमाण र आर्जन गर्दाको अवस्था समेतलाई विचार गरी जफत प्रयोजनको लागि स्रोत पुष्टि हुन नसकेको सम्पत्तिको निर्धारण गर्दै आएको छ । प्रतिवादीको आयस्रोत प्राप्त हुने अवस्था र अमूक सम्पत्ति आर्जन गरिएको समय समेतलाई विचार गरी यस सम्बन्धी न्यायिक निष्कर्षमा पुग्न वाञ्छनीय नै हुन आउँछ ।

६१. यसरी विश्लेषण गर्दा प्रतिवादीको लकरबाट बरामद भएका चोकोफन आकारका २२ टुक्रा सुन र सुनका असर्फी थान ८ को प्रकृति हेर्दा गरगहनाको रूपमा प्रयोग हुने अवस्थामा नरहेको र प्रतिवादीको नाममा विभिन्न बैंकहरूमा भएका खाताहरूमा उल्लेख्य मात्रामा नगद मौज्जातसमेत रहेको देखिएकोले गरगहना बाहेकको लकरमा भएको सुन कानूनबमोजिमको आयबाट खरीद गरेको भनी मान्न मिल्ने अवस्था देखिँदैन । यसका अतिरिक्त २०५५ सालमा प्रतिवादीले भन्सार विभागमा पेश गरेको सम्पत्ति विवरणमा लकरमा रहेको उपरोक्त परिमाणको सुनको बारेमा उल्लेख नगरेको देखिएबाट मूल्य रु.३४,३९,८८७- बराबरका सुनका टुक्रा तथा असर्फी प्रतिवादीको स्रोत पुष्टि नभएको सम्पत्ति देखियो ।

६२. त्यस्तै प्रतिवादीले मिति २०३१।४।१५ मा लिखत मूल्य रु.१,५०,०००।- मा भक्तपुरस्थित ठिमीको साविक कि.नं. ९७८ को हाल कि.नं. १६३१, १६३२ र १५२४ को ८-४-१-० रोपनी जग्गा खरीद गरेको देखिएको छ । २०३५ सालमा ना.सु.पदमा सेवा प्रवेश गरेका प्रतिवादीको २०३९ सालसम्मको सम्पूर्ण तलवभत्ता बचत भएको अनुमान गर्दासमेत सो जग्गा खरीद गर्न पुग्ने अवस्था देखिँदैन । त्यस्तै २०३६ र २०३८ सालमा प्रतिवादीले काठमाडौंको जग्गामा घर

बनाएको र तल्ला थपेको भन्ने देखिँदा अन्य कुनै स्रोतबाट आय प्राप्त भएको अनुमान गर्दा पनि उक्त आय सोही प्रयोजनमा खर्च हुने अवस्था देखिएकोले जग्गा खरीदको स्रोत कतैबाट पुष्टि हुने देखिएन । सो बाहेक अन्य घर जग्गाहरू घरभाडा आय समेतबाट खरीद भएको मान्नु पर्ने हुँदा स्रोत पुष्टि हुने अवस्था देखियो ।

६३. यसै गरी प्रतिवादीको नाममा रहेका विभिन्न बैंक खातामा रु.८०,४५,६७८।२४ जम्मा भएको देखिन आउँछ । सो रकममध्ये रु.१९,८७,९४९।८४ बैंकले प्रदान गरेको ब्याज भन्ने देखिन आएकोले प्रतिवादीले बैंकमा जम्मा गरेको निक्षेप रकम रु.६०,५७,७२८।४० मात्र देखिन आउँछ । भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ४७ बमोजिम बढेबढाएको सम्पत्ति जफतसम्म हुने हुँदा निक्षेप रकमको मात्र विगो कायम गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रतिवादीलाई घरभाडा, कृषि आय, विदेशबाट छोराले पठाएको रकमसमेत प्राप्त भएको भन्ने देखिएकोले बैंकमा मौज्जात रहेको सबै रकमको स्रोत नखुलेको भन्न मिल्ने अवस्था पनि हुँदैन । त्यसैले आरोपपत्रको तालिका नं.४ को क्र.सं.८ मा उल्लिखित पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमको छोरा शिवराजले विदेशबाट पठाएको भनिएको स्टाण्डर्ड चार्टर्ड बैंकमा रहेको रकम बाहेक अन्य बैंक खातामा रहेको ब्याज बाहेकको साँवा रकममध्ये रु.३०,९६,३४९।२८ को स्रोत पुष्टि भएको देखिएन ।

६४. तसर्थ उल्लिखित कानूनी व्यवस्था, प्रतिपादित सिद्धान्त र तथ्य एवम् प्रमाणहरूको विश्लेषण समेतको आधार कारणबाट पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमले रु.५१,७२,०१६।७९ बराबरको चलअचल सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(१) अन्तर्गतको कसूर गरेको ठहरेकोले स्रोत पुष्टि हुन नसकेको उक्त चल अचल सम्पत्ति र सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति समेत भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) तथा दफा ४७ बमोजिम जफत भई दफा २०(२) अनुसार विगो बमोजिम रु.५१,७२,०१६।७९ जरीवाना र १ वर्ष कैद हुन्छ भनी विशेष अदालत काठमाडौँबाट मिति २०६२।११।१९ मा भएको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमले

जम्मा विगो रु.६६,८६,२३६।२८ बराबरको सम्पत्ति गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरी भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २० को उपदफा (१) को कसूर गरेको देखिँदा निजलाई सोही दफा २० को उपदफा (२) बमोजिम कैद वर्ष एक, विगोबमोजिम जरीवाना तथा गैरकानूनी रूपमा आर्जन गरेको विगो रु.६६,८६,२३६।२८ बराबरको सम्पत्ति र दफा ४७ बमोजिम सोबाट बढेबढाएको सम्पत्ति समेत जफत हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिल बमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम विशेष अदालतको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई १ (एक) वर्ष कैद हुने ठहरी फैसला भएकाले निज प्रतिवादी मिति २०५९।४।३१ देखि ०।३।१९ (तीन महिना उन्नाइस दिन) थुनामा बसिसकेको देखिएकोले सो अवधि कटाइ बाँकी कैद ८ (आठ) महिना ११ (एघार) दिनको लगत कसी असूलउपर गर्नु भनी फैसलाको प्रतिसहित काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु...१

विशेष अदालत काठमाडौँको फैसला केही उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई रु.६६,८६,२३६।२८ जरीवाना हुने ठहर भएको हुँदा निजलाई लागेको उक्त जरीवानाको लगत कसी असूलउपर गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिला गर्न सम्पत्तिको विवरणसहित काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लगत दिनु २

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम निम्न लिखित प्रतिवादीहरूका नाममा रहेका निम्न बमोजिमको जग्गा भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ अनुसार जफत हुने ठहर भएकोले कानूनबमोजिम लिलाम बिक्री गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्न सम्पत्ति रहे भएको भक्तपुर जिल्ला अदालतमा लगत दिनु ३

(क) प्रतिवादी गंगाकुमारी खड्का (गौतम) का नाउँको भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमी नगरपालिका वडा नं. ७, कि.नं. १६३१ को पूरै जग्गा १

- (ख) प्रतिवादी लीलाराज गौतमका नाउँको भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमी नगरपालिका वडानं ७ को कि.नं.१६३२ को पूरै जग्गा १
- (ग) प्रतिवादी राजु गौतमका नाउँको भक्तपुर जिल्ला मध्यपुर ठिमी नगरपालिका वडा नं. ७ को किन १५२४ को पूरै जग्गा १

पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाममा नेपाल बैंक लिमिटेड काठमाडौं अफीसमा रहेको लकरबाट बरामद भएका सुनका टुक्रा २२ थान र सुनका सिक्का ८ थान (२०८४.७८० ग्राम) सुन भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) र दफा ४७ अनुसार जफत हुने ठहर भएकोले उक्त सुन सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकमा पठाउनु भनी विशेष अदालतमा लेखी पठाउनु ४

पुनरावेदक प्रतिवादी केशवराज गौतमका नाममा निम्न लिखित बैंक खातामा मौज्जात रहेको साँवा र व्याज रकममध्ये स्रोत पुष्टि नभएको (मिति २०५९ कार्तिक मसान्तसम्मको) साँवा रु.३०,९६,३४९।२८ जफत हुने ठहरेकोले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा २०(२) तथा सो साँवा रकमबाट हालसम्म बढे बढाएको व्याज रकम समेत दफा ४७ अनुसार जफत गरी सर्वसञ्चित कोषमा दाखिल गर्नु र बाँकी रकमको हकमा रोकका भएको खाता फुकुवा गर्न सम्बन्धित बैंकहरूलाई लेखी पठाउनु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ... ५

४. बैंकको नाम: नेपाल बैंक लि., काठमाडौं अफीस, न्यूरोड
बचत खाता नं.:६४३५१५०
व्याज सहितको रकम: १०,६३,५७३।७२
५. बैंकको नाम: हिमालयन बैंक लि., ठमेल
बचत खाता नं.:३६८१३०
व्याज सहितको रकम: १२,५३,१५३।०२
६. बैंकको नाम: कृषि विकास बैंक, बानेश्वर
बचत खाता नं.:१४१३३०
व्याज सहितको रकम: ९,३९,३६९।२२

प्रतिवादी केशवराज गौतमलाई प्रस्तुत फैसलाले लागेको कैद र जरीवाना असूलउपर भई प्रस्तुत फैसला पूर्ण रुपमा कार्यान्वयन भएपछि विशेष अदालतबाट रोकका रहेको बाँकी सम्पत्ति र जेथा जमानत फिर्ता वा फुकुवा गरिपाउँ भनी प्रतिवादीको दरखास्त परे नियमानुसार फिर्ता र फुकुवा गर्न सम्बन्धित कार्यालयमा लेखी पठाउनु भनी विशेष अदालत काठमाडौंमा लेखी पठाउनु ६

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी फैसला प्रतिलिपि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगसमेतलाई पठाई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु..... ७

उक्त रायमा मेरो सहमति छ ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६९ साल जेठ ९ गते रोज ३ शुभम् ...।
इजलास अधिकृत:- दीपककुमार दाहाल

१. बैंकको नाम: नेपाल अरब बैंक लि., कान्तीपथ
बचत खाता नं.:०११००१३३७२२०१
व्याज सहितको रकम: ११,१८,३५५।२३
२. बैंकको नाम:रा.वा.बैंक, सिंहदरवार शाखा
बचत खाता नं.:६४७४
व्याज सहितको रकम: १०,६५,२५९।३६
३. बैंकको नाम: नेपाल बैंक लि., डिल्लीबजार
बचत खाता नं.:०४०७५५०
व्याज सहितको रकम: १५,४८,९१६।३७

निर्णय नं. ८७७१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६३ सालको रिट नं २०६३-wo-०४५९
आदेश मिति: २०६८।७।१२
विषय: उत्प्रेषण ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा.वडा नं. १ दरवारमार्ग
घर भई हाल ऐ ऐ वडा नं. ५ विशालनगर
बस्ने श्रीस शम्शेर राणा

विरुद्ध

विपक्षी: नेपाल सरकार, (मन्त्रिपरिषद्) प्रधानमन्त्री तथा
मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत

- कानूनविपरीतको कामकारवाहीबाट असर परेको व्यक्तिले संवैधानिक बाटो अपनाउन सक्दछ र यस अदालतले पनि संविधान प्रदत्त व्यक्तिको मौलिक वा कानूनी हकको प्रचलनका लागि असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न सक्दछ । अदालतको यो अधिकार शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तप्रतिकूल हो भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- एउटा मन्त्रिपरिषद्बाट गरेको निर्णयबमोजिम गरिएको खर्च ठीक र अर्को मन्त्रिपरिषद्बाट गरेको उस्तै निर्णयबमोजिम गरिएको खर्च वेठीक भन्नुलाई कानूनसम्मत् र न्यायसंगत भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- मन्त्रिपरिषद्बाट खर्च गर्न पाएको अनुमतिको दायराभित्र रही मन्त्रिपरिषद्कै निर्णयबमोजिम गरेको खर्चको जिम्मेवारी मन्त्री एकलैको व्यक्तिगत भन्ने पनि हुँदैन । सो निर्णय र खर्च गर्ने वा वितरण गर्ने कार्यबाट निवेदक एकलैको वद्विनियत रहेको भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.९)

- विधिको शासनमा कानूनको सर्वोपरिता सबैले स्वीकार गर्नु पर्दछ । स्वेच्छाचारी ढंगले वा आफूले मन नपराएको व्यक्ति वा नागरिक माथि कानूनी आधारवेगार कुनै पनि आर्थिक दायित्वको निर्धारण गर्न कानूनको उल्लंघन हुने र नागरिकको कानूनी एवं संवैधानिक हकको अतिक्रमण हुन जाने ।

(प्रकरण नं.१०)

- एउटा मन्त्रिपरिषद्ले गरेको निर्णय सो मन्त्रिपरिषद् परिवर्तन भई अर्को मन्त्रिपरिषद् गठन भएपछि पहिलेको मन्त्रिपरिषद्ले गरेका निर्णयहरूलाई मन्त्रिपरिषद्मा भएको परिवर्तन वा अन्य राजनीतिक कारणले परिवर्तन गर्दै जाने अथवा कुनै खास निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धित मन्त्रीमाथि मात्र मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको जिम्मेवारी थुपाउँ जाने हो भने त्यसले देशको सरकारको विश्वसनीयता र कार्यप्रणाली माथि गम्भीर प्रश्न उठाउन सक्दछ । त्यस्तो व्यवहार विधिको शासन र सुशासनको आधारभूत सिद्धान्तविपरीत हुन जाने ।

(प्रकरण नं.११)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपाने
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता टेकबहादुर
धिमिरे

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ र १७
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ र १९
- आर्थिक प्रशासनसम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ४०(३)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) बमोजिम यसै अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ :-

म निवेदकलाई विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको रजिष्ट्री नं ११३ को च.न. २११ को एक रजिष्ट्री पत्र हुलाकमार्फत् मिति २०६३।७।३० मा प्राप्त भयो । मिति २०६३।७।१९ मा लेखेको रकम असूली बारे भन्ने पत्रमा प्रतिनिधि सभा सार्वजनिक लेखा

समितिले यहाँ राज्यमन्त्री हुँदाको कार्याकालमा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थालाई वितरण गरेको ३६,१८,५००। सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णय नं २ अनुरूप अनियमित वदूनियतपूर्ण र गैर जिम्मेवारी हुंगले खर्च गर्न आदेश दिने तत्कालीन सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री श्रीस शम्शेर राणाबाट प्रचलित कानूनबमोजिम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले असूलउपर गर्ने गराउने भनी मिति २०६३।४।१० मा गरेको निर्णयलाई नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्ले मिति २०६३।६।१० मा कार्यान्वयन गर्न दिएको निर्देशन अनुरूप यो पत्र लेखिएको छ। संसदले सार्वजनिक लेखा समिति र नेपाल सरकारको निर्णयबमोजिम उल्लिखित रकम पत्र प्राप्त भएको मितिले ३५ दिनभित्र सर्वसञ्चित कोषमा दाखिला गरी सोको प्रमाण पेश गर्नु हुन अनुरोध गरिएको छ, भन्ने उल्लेख रहेछ।

उक्त मिति २०६३।७।१९ को पत्रमा उल्लेख भएका निर्णय संविधान, कानूनी अधिकारक्षेत्रविहीन र प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको विपरीत भएकोले उक्त निर्णय पत्र बदर गर्ने कुनै प्रभावकारी कानूनी उपचार विद्यमान नभएकोले सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र गुहार्न आएको छु। मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम उक्त निर्णयले तोकेको शर्तमा खर्च भएको रकमको लेखा जोखा गर्ने अधिकार महालेखा परीक्षकलाई मात्र छ। महालेखा परीक्षकले लेखा परीक्षण गरिसकेपछि उक्त प्रतिवेदन हेर्ने अधिकार मात्र विपक्षी सार्वजनिक लेखा समितिलाई छ। विपक्षी सार्वजनिक लेखा समितिलाई मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम खर्च भएको रकम नियमित अनियमित कानूनसम्मत ठडले खर्च भएको छ, छैन भनी हेर्ने अधिकार छैन। विपक्षी निकायको निर्णय नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १०० को विपरीत छ। प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०६३ को नियम १८२ ले नेपाल सरकारको विनियोजित रकम सम्बन्धी लेखा वा अन्य लेखा वा संसदमा पेश गरिएको महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित वेरुजुको जाँच गरी महालेखा परीक्षकद्वारा भए गरेका कामकारवाही र सो सम्बन्धमा सम्बन्धित विभागबाट हुनुपर्ने कामकारवाही कानूनसम्मत र औचित्य पूर्ण तवरबाट भए नभएको सम्बन्धमा अध्ययन गर्ने सीमित अधिकार

देखिन्छ। यो कानूनी व्यवस्थाले विपक्षी सार्वजनिक लेखा समितिले महालेखा परीक्षकको प्रतिवेदनमा उल्लिखित वेरुजुको सम्बन्धमा मात्र छलफल गर्ने र सभामा प्रतिवेदन पेश गर्ने सीमित अधिकार हो। विपक्षी सार्वजनिक लेखा समितिले मन्त्रपरिषद्को निर्णयबमोजिम खर्च भएको रकम महालेखा परीक्षकले प्रतिवेदन नदिई सीधै आफैले अनियमित भनी असूलउपरको निर्देशन दिन पाउने कुनै अधिकार छैन। विपक्षी सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६३।४।१० को निर्णय नं. २ र प्रतिनिधिसभा नियमावली, २०६३ को नियम १८२ को विपरीत छ।

प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०६३ को नियम १८१(१)(ड) ले विषयसँग सम्बन्धित सरकारी निकायको सार्वजनिक सम्पत्तिको हिनामिना भए नभएको जाँच गरी सभामा प्रतिवेदनसम्म दिने सीमित अधिकार छ। सभा भन्नाले सोही नियमावलीको नियम २(ज) ले सभा भन्नाले प्रतिनिधि सभा वा बैठकलाई जनाउने कानूनी व्यवस्था छ। विपक्षी सार्वजनिक लेखा समितिलाई आफै छुट्टै निर्णय गर्ने र उक्त निर्णय कार्यान्वयन गर्ने निर्देशन दिने अधिकार प्रतिनिधि सभा सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६३।४।१९ मा गरेको निर्णयमा प्रचलित कानूनबमोजिम असूलउपर गर्ने भनिएकोछ। म निवेदकलाई विपक्षी निकायले दिएको पत्रमा विपक्षी मालपोत कार्यालयले विना कुनै आधार असूलउपरको निर्णय गरेको छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ३५(२) ले विपक्षी मालपोत कार्यालय पनि संविधान र कानूनको अधीनमा रही मात्र निर्णय गर्नुपर्नेमा म निवेदकबाट रकम असूलउपर गर्ने विपक्षी निकायको निर्णय पत्र अधिकारक्षेत्रविहीन र संविधानको धारा ३५ (३) को विपरीत छ।

म निवेदकले आफूखुशी उक्त रकम बाँडेको नभई मन्त्रपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन गर्नु मेरो नैतिक र कानूनी कर्तव्य हुँदा मन्त्रपरिषद्को मिति २०६२।१०।२३ को निर्णयमा सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा श्रव्यदृश्य तथा छपा माध्यममा विज्ञापन सूचनामूलक एवं शिक्षाप्रद जानकारी तथा कार्यक्रमहरू प्रचार प्रसार गर्ने कार्यक्रमको लागि विगतदेखि बजेट निकासी हुँदै आएको सोको लागि बजेटमा १० लाख मात्र भएकोले

थप बजेटको लागि भनी मन्त्रालयबाट प्रस्ताव भई उक्त प्रस्तावमा १ करोड ५० लाख भए पनि ७५ लाख मात्र मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएकोले सोही निर्णयको अधीनमा रही रकम खर्च भएको हो । आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ४० को उपनियम ३ ले सालबसाली प्रकृतिका बाहेक विशेष प्रकारका पटके कार्यक्रम आयोजनाका लागि कुनै सरकारी वा गैर सरकारी कार्यालय संगठित, संघ र संस्थालाई बजेटमा समावेश गरेको रकम अर्थ मन्त्रालयले रकम निकासी दिँदा सम्बन्धित मन्त्रालयमार्फत् निकासी दिनुपर्ने छ । यसरी निकासी भएको रकम आय व्ययको प्रगति विवरण लिई सो काममा खर्च गरे वा नगरेको लेखा परीक्षण भए नभएको अनुगमन गरी वार्षिक विवरण तयार गरी सम्बन्धित मन्त्रालयको हुनेछ भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । यो नियमबमोजिम हुने कुरामा विपक्षी निकायले निर्णय गरी असूलउपर गर्न मिल्दैन । मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम खर्च भएको रकम एउटा मन्त्रीसँग असूलउपर गर्ने भनी निर्णय हुनै सक्दैन । विपक्षी निकायको कामकारवाही र निर्णय मिति २०६२।१०।१३ को मन्त्रिपरिषद्को निर्णयको विपरीत छ ।

कुनै व्यक्तिको हकहितविपरीत र कुनै दायित्व सिर्जना गर्नुभन्दा अगाडि सुनुवाइको मौका दिनुपर्नेमा विपक्षी मन्त्रिपरिषद्ले मलाई कुनै सुनुवाइको मौका नदिई गरेको निर्णय सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित नजीरको विपरीत भएबाट असूलउपर गर्ने भनेको रु.३६,१८,५००।- रकम मन्त्रीले तिर्नु पर्छ भनी भन्न नमिल्ने र लिने ठीक दिने वेठीक भनी भन्न नमिल्ने हुँदा उल्लिखित तथ्य तथा कानूनका आधारमा विपक्षी निकायका कामकारवाही र निर्णयले म निवेदकको कानूनी हक र नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११(१), १२(२) (ड), धारा १४(१), धारा १७ द्वारा प्रदत्त मौलिक हक हनन् भएकोले धारा २३ र ८८(२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६३।७।१९ को पत्रमा उल्लेख भएको सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६३।४।१० को निर्णय नं. २ नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६३।६।१० को निर्णय र सोसम्बन्धी

सम्पूर्ण कामकारवाही बढेर गरी अन्य जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई लेखी पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । लिखित जवाफ आए पछि वा अबाधि नाघे पछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने समेतको यस अदालतको मिति २०६३।८।१४ को आदेश ।

विपक्षी रिट निवेदक सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हुँदा अनियमित, वद्वनियत र गैरजिम्मेवारपूर्ण ढंगबाट जनताले तिरेको कर कानूनविपरीत कार्यक्रम र बजेट व्यवस्था विना नै छत्तीस लाख अठार हजार पाँच सय रुपैयाँ खर्च गर्ने आदेश भएको हुँदा निजबाट उक्त रकम प्रचलित कानूनबमोजिम असूल गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र यस मन्त्रालय समेतलाई प्रतिनिधिसभा सार्वजनिक लेखा समितिबाट निर्देशन प्राप्त भएकोमा सो बमोजिम मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६३।६।१० को निर्णयबाट समेत उक्त रकम विपक्षी रिट निवेदकबाट प्रचलित कानूनबमोजिम असूलउपर गर्न भनी यस मन्त्रालयमा लेखिआएको हुँदा विपक्षीबाट सो रकम असूलउपर गर्नको लागि कारवाही चलाइएको हो । सार्वभौमसत्ता सम्पन्न प्रतिनिधिमूलक संस्था प्रतिनिधिसभाको लेखा समितिले छानवीन गरी दिएको निर्देशन र सोका आधारमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् समेतले गरेको निर्णय कानूनसम्मत नै हुँदा त्यसका विरुद्ध विपक्षीले सम्मानित अदालतमा मुद्दा दायर गर्न मिल्ने होइन । तसर्थ विपक्षीले कानूनका सीमाभन्दा बाहिर गई रकम खर्च गर्ने आदेश दिएको हुँदा निजबाट सो रकम असूलउपर गर्न कानूनसम्मत नै भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदक सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हुँदा अनियमित, वद्वनियत र गैर

जिम्मेवारपूर्ण ढंगबाट कानूनविपरीत कार्यक्रम र बजेट व्यवस्था विना नै छत्तीस लाख अठार हजार पाँच सय रुपैयाँ खर्च गर्ने आदेश दिएको हुँदा निजबाट उक्त रकम प्रचलित कानूनबमोजिम असूल गर्न प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय र सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय समेतलाई प्रतिनिधिसभा सार्वजनिक लेखा समितिबाट निर्देशन प्राप्त भएकोमा सो बमोजिम मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०६३।१० मा निर्णय भएको हो । मुलुकमा लोकतन्त्र स्थापना भएपश्चात् प्रतिनिधिसभा घोषणा, २०६३ जारी भई जनतामा सार्वभौमसत्ता र राजकीयसत्ता निहीत भएको र सार्वभौम जनताको प्रतिनिधिमूलक संस्था प्रतिनिधिसभाको सार्वजनिक लेखा समितिले विपक्षी रिट निवेदक सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हुँदा निजबाट भएका अनियमितता र गैरकानूनी क्रियाकलापको छानवीन गर्ने क्रममा उक्त रकम अनियमित र वद्वनियतपूर्ण ढंगबाट कानूनविपरीत गइ खर्च गर्न आदेश दिएको देखिएको हुँदा सोका आधारमा विपक्षीबाट सो रकम असूलउपर गर्न निर्णय भएको हो । विपक्षीले कानूनको सीमाभन्दा बाहिर गई मनोमानी ढंगले लोकतन्त्र विरोधी सीमित सञ्चार माध्यम र व्यक्तिहरूलाई रकम बाँडी खर्च गर्ने आदेश दिएको र निज विपक्षीको यस्तो कार्यबाट गरीब जनताले तिरेको करको दुरुपयोग भएको पाइएको हुँदा निजबाट सो रकम असूलउपर गर्नु परेको र यसरी असूलउपर गर्दा भविष्यमा यस्तो रकम दुरुपयोग गर्न दुरुत्साहन हुन जाने हुँदा नेपाल सरकारले विपक्षीबाट सो रकम असूलउपर गर्ने गरी गरेको निर्णय कानूनसम्मत् नै छ ।

सार्वजनिक लेखा समितिले निजलाई विधिवत् आमन्त्रण गरी आफ्नो कुरा भन्न र आफूलाई प्रतिरक्षा गर्न दिएको कुराको अभिलेख समेत रहेकोले सुनुवाइको मौका नदिएको भन्ने जिकीर निरर्थक छ । कानूनबमोजिम बाहेक कर उठाउन नसकिने र सरकारी कोषमा दाखिला भएको रकम खर्च गर्न नसकिने कुरा संविधानवाद र विधिशास्त्रको सामान्य मान्यता हो । सरकारी कोषमा रहेको रकम कानूनबमोजिम मात्र खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ र सोबमोजिम नभएको खर्चले कानूनी मान्यता नपाउने हुँदा त्यस्तो रकम खर्च गर्ने व्यक्ति नै जिम्मेवार हुनु लेखा सम्बन्धी सामान्य मान्यता रहेको यस अवस्थामा

मौलिक र कानूनी हकको हनन् भयो भनी विपक्षीले दिएको दावी पनि कानूनसम्मत् नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को लिखित जवाफ ।

प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०६३ को नियम १८२ बमोजिम महालेखा परिक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित वेरुजुको जाँचगरी महालेखा परिक्षकद्वारा गरेका कामकारवाही सो सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायबाट हुनुपर्ने कामकारवाही कानूनसंगत र औचित्यपूर्ण तवरबाट भए नभएको सम्बन्धमा अध्ययन गरी आवश्यक निर्णय गर्ने अधिकार समितिमा निहीत हुँदा संसद र संसदीय समितिको कामकारवाहीउपर अदालतमा प्रश्न उठाउनु शक्तिपृथकीकरणको सिद्धान्तप्रतिकूल हुन्छ । प्रतिनिधि सभा सार्वजनिक लेखा समितिलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कुनै आधार र औचित्य छैन । जहाँसम्म निवेदकले आफूलाई सुनुवाइको मौका नदिइएको भनी निवेदनमा लिनु भएको निवेदन जिकीर छ त्यो सरासर भूटा र भ्रामक छ । राज्यकोषको दुरुपयोग भएको सन्दर्भमा सार्वजनिक लेखा समितिमा छलफल हुने क्रममा पूर्व राज्यमन्त्री श्रीस शम्शेर राणालाई समेत मिति २०६३।४।७ को बैठकमा आमन्त्रण गरी उहाँसँग समितिले यस सम्बन्धमा जानकारी लिएको छ । उहाँले सचिवहरूले दिनुहुन्छ भनेर रकम बाँडेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरे पनि कुन कानूनको कुन अख्तियारीअन्तर्गत रकम वितरण गरेको हो भन्ने स्पष्ट जवाफ दिन नसकेको हुँदा सार्वजनिक लेखा समितिले उक्त रकम वितरण गर्ने कार्यलाई राज्य कोषको दुरुपयोग तथा नीतिगत भ्रष्टाचार गरेको निष्कर्षमा पुगेको यथार्थतालाई ढाकछोप गरी सम्मानित अदालतलाई समेत भ्रम पार्नको लागि वद्वनियतपूर्वक दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिनिधि सभा सार्वजनिक लेखा समितिको लिखित जवाफ ।

यसमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट उच्चस्तरीय जाँचबुझ आयोग, २०६३ को प्रतिवेदनबमोजिम “तत्कालीन राज्यमन्त्री श्रीस शम्शेर राणाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ को खण्ड (क) (ख), (ग) र (ज) अन्तर्गतको अनुचित कार्य गरी रु.३६,१८,५००।- रकम

नेपाल सरकारलाई प्रत्यक्षरूपले हानि नोक्सानी पुऱ्याएको देखिँदा त्यस्तो हानि, नोक्सानी भएको रकम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क बमोजिम निजबाट भरिभराउ गर्नुपर्ने देखियो । अतः तत्कालीन राज्यमन्त्री निज श्रीस शम्शेर राणाबाट नेपाल सरकारलाई हानि नोक्सानी भएको उक्त रु.३६,१८,५००।- रकम प्रचलित कानूनबमोजिम असूलउपर गर्न नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्रीको कार्यालयलाई लेखी पठाउने”भनी मिति २०६५।३।३० मा निर्णय भएको देखियो । सोही रकम असूलउपर गर्ने विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णयउपर श्रीस शम्शेर राणाको विशेष अदालत काठमाडौँमा पुनरावेदन परी विशेष अदालतबाट फैसला भई उक्त निर्णय बदर भएको भनी निवेदकका कानून व्यवसायीले इजलाससमक्ष बहसको क्रममा भन्नुभएको हुँदा विशेष अदालत काठमाडौँबाट श्रीस शम्शेर राणाका हकमा यसै रकमका सम्बन्धमा भएको फैसला सहितको मिसिल विशेष अदालत काठमाडौँबाट फिर्काई आएपछि नियमानुसार गरी पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६६।१।१७ को आदेश ।

यसमा निवेदक श्रीस शम्शेर राणा तत्कालीन सरकारका सञ्चार राज्यमन्त्री हुँदा गैरकानूनी ढंगले रकम वितरण गरेकोले असूलउपर गर्न भनी सार्वजनिक लेखा समिति र नेपाल सरकारले गरेको निर्णयउपर प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखिन्छ । यस सम्बन्धमा तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६२।१०।१३ को निर्णयअनुसार अख्तियारी पाई सो रकम दिएको भन्ने समेत निवेदनपत्रमा उल्लेख भएको देखिँदा उक्त निर्णयमा रकम नं. ३.०३ सामाजिक सेवा अनुदान निकासामा सम्बन्धी प्रस्तावमा मन्त्रिपरिषद्बाट निर्णय भएको देखिँदा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ लागू भएपछि उक्त रकम नं. ३.०३ “सामाजिकसेवा अनुदान” शीर्षकअन्तर्गत विभिन्न मन्त्रालयबाट र विभागीय मन्त्रीहरूबाट त्यस्तो रकम वितरण गर्ने गरेको छ, छैन ? त्यसरी वितरण गर्ने गरेको छ भने २०६३ साल साउनदेखि हालसम्म कुन मन्त्रालय र कुन मन्त्रीबाट त्यस्तो रकम वितरण भएको हो । सोको अद्यावधिक फाँटवारी मन्त्रिपरिषद् कार्यालयबाट फिर्काई

आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेतको यस अदालतको मिति २०६७।१।२६ को आदेश ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेशी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता बालकृष्ण नेउपानेले निवेदकले मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम सामाजिक सेवा अनुदान शीर्षक अन्तर्गत वितरण गरेको रकम रिट निवेदकबाट असूलउपर गर्नुपर्ने होइन । त्यसमा पनि सो वितरण गरेको रकम महालेखा परीक्षकबाट वेरुजु नदेखाई लेखा परीक्षण भइसकेको छ । यी रिट निवेदकबाट उक्त रकम भराउने भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।३।३० को निर्णयलाई बदर गर्ने भनी विशेष अदालतबाट मिति २०६६।४।१५ मा निर्णय पनि भइसकेको छ । निवेदकलाई सुनुवाइको मौका समेत नदिई अधिकारविहीन निकायले अनियमित भनी निर्देशन दिन नसक्ने हुँदा विपक्षी सार्वजनिक लेखा समितिको २०६३।४।१० को निर्णय प्रतिनिधिसभा नियमावली, २०६३ को नियम १८२ को विपरीत भएकोले सो निर्णय र मन्त्रिपरिषद्को २०६३।६।१० को निर्णय तथा सो निर्णयसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण कामकारवाही निवेदन मागबमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता टेकबहादुर घिमिरेले प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०६३ को नियम १८२ बमोजिम महालेखा परीक्षकद्वारा पेश भएको वार्षिक प्रतिवेदन सम्बन्धमा हुनुपर्ने कामकारवाही कानूनसंगत र औचित्यपूर्ण भए नभएको सम्बन्धमा छानवीन गरी आवश्यक निर्णय गर्नसक्ने अधिकार सार्वजनिक लेखा समितिलाई भएको । सोहीबमोजिम छानवीन गरी निवेदकसँग समेत स्पष्टीकरण लिई सुनुवाइ गरी रिट निवेदकले अनियमित ढंगले खर्च गरेको रकम सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही गरी असूल गराउने गरी भएको सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६३।४।१० को निर्णय र सोको आधारमा मन्त्रिपरिषद्बाट भएको मिति २०६३।६।१० को निर्णय समेतका कामकारवाही कानूनसम्मत हुँदा बदर हुने

होइनन् । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसरी रिट निवेदक र विपक्षीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी रिट निवेदनपत्र सहितको मिसिल कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन माग वमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो होइन ? सोही विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, म निवेदक सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हुँदाको कार्यकालमा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थालाई वितरण गरेको रु ३६,१८,५००। वदनियतपूर्ण गैरजिम्मेवारी ढंगले खर्च गर्न आदेश दिएकोले असूलउपर गर्ने गराउने भनी सार्वजनिक लेखा समितिले निर्णय गरेको छ । महालेखा परीक्षकबाट लेखा परीक्षण भई वेरुजु नभएको र मन्त्रपरिषद्को २०६२।१०।१३ को निर्णयबमोजिम खर्च भएको उक्त रकम एउटा मन्त्रीसंग असूलउपर गर्ने भनी सार्वजनिक लेखा समितिको मिति २०६३।४।१० को निर्णय तथा सोही आधारमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको मिति २०६३।७।१९ को पत्र समेतका सम्पूर्ण कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य माग दावी रहेको देखिन्छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा प्रतिनिधि सभा नियमावली, २०६३ को नियम १८२ बमोजिम महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित भए गरेका कामकारवाही र सम्बन्धित निकायबाट हुनुपर्ने कामकारवाही कानूनसंगत र औचित्यपूर्ण तवरबाट भए नभएको सम्बन्धमा अध्ययन गरी आवश्यक निर्णय गर्ने अधिकारसम्म सार्वजनिक लेखा समितिलाई छ । सार्वजनिक लेखा समितिले सो रकम सम्बन्धमा छलफलका क्रममा निवेदकलाई आमन्त्रण गरी जानकारी लिईदा पनि कुन कानूनको कुन अख्तियारीअन्तर्गत रकम वितरण गरेको हो स्पष्ट नभएको र सरकारी कोषमा रहेको रकम कानूनबमोजिम मात्र खर्च गर्नुपर्नेमा सोबमोजिम नभएको खर्चले कानूनी मान्यता नपाउने हुँदा असूलउपर गर्ने भनी भएको निर्णय समेतका कामकारवाही कानूनसम्मत नै भएको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

३. रिट निवेदक श्रीस शम्शेर राणा तत्कालीन मन्त्रपरिषद्को सूचना तथा सञ्चार राज्य मन्त्री भएको

र निजले राज्य मन्त्रीको हैसियतले विभिन्न व्यक्ति, संघ, संस्थालाई राष्ट्रिय ढुकुटीबाट रु ३६,१८,५००। रकम वितरण गरेको तथ्यमा विवाद छैन । निजले सो रकम कुनै एक व्यक्ति वा संस्थालाई मात्र दिएको नभई विभिन्न व्यक्ति तथा संघ, संस्थालाई दिएको भन्ने देखिन्छ । व्यक्ति वा संघ संस्थालाई रकम वितरण गर्न निज श्रीस शम्शेर राणाले आफैले निर्णय गरी खर्च भएको भन्ने पनि देखिन्छ । तर उक्त विवादित रकम खर्च गरिने शीर्षकअन्तर्गत खर्च गर्न पाउने गरी तत्कालीन मन्त्रपरिषद्बाट मिति २०६२।१०।१३ मा भएको निर्णयानुसार सूचना तथा सञ्चार माध्यमहरूलाई परिचालन गर्ने प्रयोजनका लागि भनी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयलाई रकम निकासी भएको देखिन्छ । तत्कालीन मन्त्रपरिषद्बाट यसरी रकम निकासी हुँदा सामाजिक सेवा अनुदान रकम नं ३.०३ शीर्षक अन्तर्गत सो रकम निकासी भएको देखिन्छ । यस शीर्षक अन्तर्गत वितरण हुने रकम स्वीकृत बजेट र वार्षिक कार्यक्रमअनुसार प्रत्येक वर्ष उपलब्ध गराउने गरिएको देखिन्छ । यसरी मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराएको रकम मन्त्रपरिषद्को निर्णयको अधीनमा रही सूचना तथा सञ्चार मन्त्रीले वितरण गरेको भन्ने देखिन आएको छ । यस सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय र त्यसलाई बदर गर्ने भनी विशेष अदालतको निर्णय हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन यस अदालतमा विचाराधिन रहेको अवस्थामा यी रिट निवेदकबाट निजले खर्च गरेको रकम भराउने निर्णय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट २०६५।३।३० मा भएको र सो उपर परेको पुनरावेदनमा उक्त निर्णय बदर गर्ने भनी विशेष अदालतबाट मिति २०६६।४।१६ मा निर्णय भएको देखिएकोले उक्त निर्णयहरूले प्रस्तुत रिट निवेदकको निर्णय प्रक्रियालाई कुनै प्रकारले प्रभावित गर्ने वा गर्न सक्ने अवस्था छैन ।

४. अब सामाजिक सेवा अनुदान रकम शीर्षकअन्तर्गत निकासी भएको रकम वितरण गर्दा यी निवेदकद्वारा वदनियतपूर्ण र गैरकानूनी रूपमा वितरण गरिएको थियो थिएन भन्ने हेर्नु पर्ने हुन आउँछ । यी रिट निवेदकले उक्त रकम अनियमित, कानून विपरीत र गैरजिम्मेवारीपूर्ण ढंगबाट खर्च गरेकाले निजबाट

असूल गर्ने गराउने निर्णय भएको भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ देखिन्छ। रिट निवेदकले वितरण गरेको रु.३६,१८,५००।- रकम तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६२।१०।१३ को निर्णयले सामाजिक सेवा निःशर्त अनुदान शीर्षकको रकम निज मन्त्री पदमा बहाल रहेको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको नाममा निकास भएको हो। सो निकास भएको रकम मन्त्रिपरिषद्को २०६२।१०।१३ को निर्णयअनुसार नै व्यक्ति वा संघ संस्थालाई नीतिगत निर्णयका आधारमा वितरण गरेको भन्ने निवेदकको भनाई देखिन्छ। त्यसबाट केही रकम आफैले लिएको वा कृत्रिम व्यक्ति वा हुँदै नभएको संघ सस्था खडा गरी रकम दिएको भन्ने देखिँदैन।

५. यस्तो अवस्थामा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम तोकेको शर्तमा निकास भएको रकम खर्च भएको छ, छैन र खर्च भएको रकमको सम्बन्धमा महालेखा परीक्षकले लेखा परीक्षण गरेको छ, छैन र लेखा परीक्षण गर्दा बेरजु भनी निर्णय गरेको छ, छैन ? यिनै कुराहरू हेरिनु पर्ने हुन्छ। प्रस्तुत खर्च भएको विवादित रकम सम्बन्धमा महालेखा परीक्षकले लेखा परीक्षण गर्दा बेरजु औल्याएको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिँदैन। जबकि महालेखा परीक्षकको वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लिखित बेरजुको जाँच गर्ने काम लेखा समितिको हो भन्ने कुरा सो समितिको लिखित जवाफबाटै देखिन्छ। सो बाहेक संसद र संसदीय समितिको कामकारवाहीउपर अदालतमा प्रश्न उठाउनु शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तप्रतिकूल हुन्छ भन्ने बुँदा उल्लेख गरी सार्वजनिक लेखा समितिले यस अदालतको यस विषयमा सुनुवाइ गर्ने अधिकारक्षेत्र माथि नै प्रश्न उठाएको देखिन्छ।

६. नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ५६ को उपधारा (४) मा व्यवस्थापिका संसदलाई दिएको अधिकार अन्तर्गत कुनै लिखित, प्रतिवेदन, मतदान वा कारवाहीलाई लिएर कुनै व्यक्तिउपर अदालतमा कारवाही चलाउन सकिने छैन भन्ने उल्लेख गरिएको छ। सोही उपधाराको स्पष्टीकरणमा व्यवस्थापिका संसद भन्नाले व्यवस्थापिका संसदको र त्यसको कुनै समितिलाई पनि जनाउँछ, भन्ने उल्लेख भएबाट संसदीय कारवाही र समितिको कारवाहीलाई लिएर अदालतमा प्रश्न उठाउन नपाउने भन्नेसम्म उन्मुक्ति (Immunity)

प्रदान गरिएको छ। तर संविधान वा कानूनविपरीतको कुनै कामकारवाहीबाट कुनै नागरिकलाई असर परेको छ भने त्यस्तो कामकारवाहीलाई पनि उन्मुक्ति प्रदान गरिएको छैन। कानूनविपरीतको कामकारवाहीबाट असर परेको व्यक्तिले संवैधानिक बाटो अपनाउन सक्दछ र यस अदालतले पनि संविधान प्रदत्त व्यक्तिको मौलिक वा कानूनी हकको प्रचलनका लागि असाधारण अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न सक्दछ। अदालतको यो अधिकार शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त प्रतिकूल हो भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन।

७. यी रिट निवेदक श्रीस शम्शेर राणाले आफू सूचना तथा सञ्चार राज्यमन्त्री हुँदा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयबमोजिम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ बहाल रहेको अवस्थामा गठित मन्त्रिपरिषद्बाट सामाजिक सेवा अनुदान शीर्षक अन्तर्गत निकास भएको रकम निज निवेदक मन्त्री पदमा बहाल रहँदा विभिन्न संघ संस्थालाई वितरण गरेको देखिन्छ। यस सम्बन्धमा निज मन्त्री पदबाट मुक्त भएपछि जारी भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ द्वारा विभिन्न समयमा गठित मन्त्रिपरिषद्को कार्य प्रणाली हेर्दा मन्त्रिपरिषद्को निर्णयानुसार प्रत्येक आर्थिक वर्षमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट सोही शीर्षक अन्तर्गत विभिन्न व्यक्ति तथा संघ संस्थाका नाममा रकम वितरण हुने गरेको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको ३ आ.प्र.०६८।६९ च.नं. ८३ मिति २०६८।१।२५ को आर्थिक प्रशासन शाखाको पत्र साथ प्रेषित विवरणबाट देखिन्छ। त्यसमा पनि २०६२।१०।१३ को निर्णयअनुसार यी निवेदकबाट रकम वितरण गरिएका व्यक्ति एवम संघ संस्थाहरूलाई नै पछिल्लो वर्षहरूमा समान प्रक्रियाअनुरूप वितरण गरिँदै आएको समेत उक्त विवरणबाट देखिएको छ। यस्तो सामाजिक सेवा अनुदान शीर्षकबाट वितरण हुने रकम मन्त्रिपरिषद्को नीतिगत निर्णयबमोजिम प्रत्येक वर्ष निरन्तर र अपेक्षाकृत बढी रकम वितरण हुँदै आएको पाइएको छ। त्यस्तो रकम न बेरजु भएको छ, न त सार्वजनिक लेखा समितिले त्यस्तो रकम सम्बन्धमा कुनै कारवाही निर्णय गरेको छ। यसरी विभिन्न सरकारका सूचना तथा सञ्चार मन्त्रीहरूले सामाजिक सेवा अनुदान

शीर्षक अन्तर्गतमा हालसम्म सोही प्रक्रियाअनुरूप रकम वितरण गर्दै आएको देखिएकोले एउटा मन्त्रपरिषद्बाट गरेको निर्णयबमोजिम गरिएको खर्च ठीक र अर्को मन्त्रपरिषद्बाट गरेको उस्तै निर्णयबमोजिम गरिएको खर्च वेठीक भन्नुलाई कानूनसम्मत् र न्यायसंगत भन्न मिल्दैन। यि निवेदकले खर्च गरेको रकम वदन्नियतपूर्ण, कानूनविपरीत र अनियमित हो भने सो निकास गर्ने तत्कालीन मन्त्रपरिषद्का सबै सदस्यलाई कारवाही गर्नुपर्ने हुन्छ। तर तत्कालीन मन्त्रपरिषद् वा मन्त्रपरिषद्को अरु सदस्यउपर न कारवाही भएको छ, न त तिनीहरू माथि कुनै आर्थिक दायित्वको निर्धारण गरिएको छ। यस्तो अवस्थामा मन्त्रपरिषद्को निर्णय कार्यान्वयन गर्ने एक मन्त्रीको कार्यलाई वदन्नियतपूर्ण वा कानूनविपरीत ठहराउन मिल्दैन।

८. सामाजिक सेवा अनुदान शीर्षकबाट वितरीत रकम सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयका मन्त्री स्वयंको निर्णयबाट निकास भएकै भन्ने देखिदैन।

९. मन्त्रपरिषद्को निर्णयबाट निकास भई खर्च भएको रकम नियमित वा अनियमित के कसरी खर्च गरिएको छ त्यसको लेखा परीक्षण गर्ने काम महालेखा परीक्षकको हो। महालेखा परीक्षकले सरकारी कोषबाट खर्च गरिएको रकम नियमित अनियमित के छ त्यसको लेखा परीक्षण गरी अनियमित देखिएमा मात्र त्यस्तो अनियमित खर्च गरेको रकम असूलउपर गर्न सकिने हुन्छ। तर प्रस्तुत विवादित रकम यो ऐन, नियमको व्यवस्थाअनुरूप खर्च भएन भन्ने भनाइ छैन। साथै निवेदक तत्कालीन मन्त्री श्रीस शम्शेर राणाले मन्त्रपरिषद्बाट खर्च गर्न पाएको अनुमतिको दायराभित्र रही मन्त्रपरिषद्कै निर्णयबमोजिम गरेको खर्चको जिम्मेवारी मन्त्री एकलैको व्यक्तिगत भन्ने पनि हुदैन। सो निर्णय र खर्च गर्ने वा वितरण गर्ने कार्यबाट निवेदक एकलैको वदन्नियत रहेको भन्न मिल्ने पनि देखिदैन। आफ्नो व्यक्तिगत फाइदा वा लाभका लागि मन्त्रपरिषद्बाट निर्णय गराएको भन्ने पनि छैन, न त आफ्नो व्यक्तिगत प्रयोजन वा आफूलाई व्यक्तिगत लाभ हुने किसिमबाट खर्च गरेको भन्ने सार्वजनिक लेखा समितिको निर्णयमा वा मन्त्रपरिषद्को मिति २०६३।६।१० को निर्णयमा उल्लेख गरिएको छ। यसरी

यी निवेदकको वदन्नियत पुष्टि हुने आधार नभएकाले २०६२।१०।१३ को मन्त्रपरिषद्को निर्णयानुसार खर्च गरिएको विवादित रकमको आर्थिक दायित्व यी निवेदक माथि थुपार्न मिल्ने वा निजबाट सो रकम असूलउपर गर्नुपर्ने अवस्था छैन।

१०. उपरोक्त विवेचना र विवादित निर्णय एवं लिखित जवाफको अध्ययनबाट यी निवेदकबाट उक्त रकम असूल गर्ने गराउने सम्बन्धमा सार्वजनिक लेखा समितिले मिति २०६३।४।१० मा गरेको निर्णय र त्यसलाई कार्यान्वयन गर्ने प्रयोजनका लागि नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट २०६३।६।१० मा भएको निर्णयको कुनै कानूनी आधार देखिन आएन। अबकि संविधान र कानूनबमोजिम गठन भएका राज्यका अङ्ग र निकायले सीमित अधिकार मात्र प्रयोग गर्न पाउँछन्। सीमित भन्नाले संविधान वा कानूनले जे अधिकार प्रदान गरेको छ त्यतिनै अधिकार प्रयोग गर्न पाउँछन्। आफ्नो इच्छाले आफूले पाएको अधिकारको सीमा बढाउन वा घटाउन पाउने हुदैन। विधिको शासनको यो एउटा आधारभूत मान्यता हो। त्यसैले कानूनी आधार र अधिकारबेगर एउटा नेपाली नागरिकमाथि कुनै प्रकारको दण्ड, जरीवाना वा आर्थिक दायित्व निर्धारण कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी अधिकारप्राप्त निकायले मात्र गर्न सक्दछ। कानूनको स्पष्ट आधार र अख्तियारी बेगर त्यसो गर्न पाइदैन। किनभने संविधान र कानूनले सबै नागरिकलाई समानताको र सम्पत्तिसम्बन्धी हक प्रदान गरेको छ। गैरकानूनी वा अनधिकृत अतिक्रमणबाट संविधानले त्यसलाई सुरक्षा प्रदान गरेको छ। नागरिक नागरिकबीच राज्यको अङ्गहरूले भेदभावपूर्ण व्यवहार पनि गर्न पाइदैन। विधिको शासनमा कानूनको सर्वोपरिता सबैले स्वीकार गर्नु पर्दछ। स्वेच्छाचारी ढंगले वा आफूले मन नपराएको व्यक्ति वा नागरिक माथि कानूनी आधार बेगर कुनै पनि आर्थिक दायित्वको निर्धारण गर्न कानूनको उल्लंघन हुन् र नागरिकको कानूनी एवं संवैधानिक हकको अतिक्रमण हुन जाने हुन्छ।

११. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा हेर्दा तत्कालीन मन्त्रपरिषद्को सामूहिक र नीतिगत निर्णयको आधारमा गरेको खर्चको जिम्मेवार सोही मन्त्रपरिषद्को एकजना सदस्य मात्र हुन् भनी निज

माथि आर्थिक दायित्व निर्धारण गर्नु र रकम असूल गर्ने, गराउने कामबाट यी निवेदकलाई तत्काल प्रचलित नेपाल अधिराज्यको संविधान २०४७ को धारा ११ र १७ ले एवं हाल प्रचलित नेपालको अन्तरिम संविधान २०६३ को धारा १३ र १९ द्वारा प्रदत्त क्रमशः समानताको हक र सम्पत्तिको मौलिक हकमाथि प्रत्यक्ष आघात पार्ने देखिएकोले त्यस्ता निर्णयहरू कायम रहन सक्ने देखिएन । त्यसमा पनि एउटा मन्त्रिपरिषद् ले गरेको निर्णय सो मन्त्रिपरिषद् परिवर्तन भई अर्को मन्त्रिपरिषद् गठन भएपछि पहिलेको मन्त्रिपरिषद् ले गरेका निर्णयहरूलाई मन्त्रिपरिषद् मा भएको परिवर्तन वा अन्य राजनीतिक कारणले परिवर्तन गर्दै जाने अथवा कुनै खास निर्णय कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धित मन्त्रि मात्र मन्त्रिपरिषद् को निर्णयको जिम्मेवारी थुपाउँ जाने हो भने त्यसले देशको सरकारको विश्वसनीयता र कार्यप्रणालीमाथि गम्भीर प्रश्न उठाउन सक्दछ । त्यस्तो व्यवहार विधिको शासन र सुशासनको आधारभूत सिद्धान्तविपरीत हुन जान्छ ।

१२. तसर्थ, माथि विवेचित आधार र कारणबाट यी निवेदक तत्कालीन सूचना तथा सञ्चार राज्य मन्त्रीद्वारा तत्कालीन मन्त्रिपरिषद् को २०६२/१०/१३ को निर्णयबाट सामाजिक सेवा अनुदान शीर्षक अन्तर्गत प्राप्त रकम मन्त्रिपरिषद् को सोही निर्णयको अधीनमा रही आर्थिक प्रशासन सम्बन्धी नियमावली, २०५६ को नियम ४०(३) बमोजिम खर्च गरेको देखिएकोले सो कार्य अनियमित र कानूनविपरीत देखिन नआएकोले सो रकम निजबाट असूलउपर गर्ने भनी मिति २०६३/४/१० मा सार्वजनिक लेखा समितिले गरेको निर्णय र सोको आधारमा नेपाल सरकार मन्त्रिपरिषद् बाट भएको २०६३/६/१० को निर्णय र सोहीअनुसार सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयबाट मिति २०६३/७/१९ मा यी निवेदकलाई लेखेको पत्र समेतका सम्पूर्ण कामकारवाही अन्तरिम संविधानको धारा १३ र धारा १९ विपरीत त्रुटिपूर्ण देखिँदा त्यसबाट यी निवेदकलाई प्राप्त संवैधानिक हक माथि आघात पर्ने देखिएकोले उपरोक्त निर्णय र पत्र समेत बदर गर्ने गरी उत्प्रेषणको आदेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई

दिई प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. भरतराज उप्रेती

इति संवत् २०६८ साल कात्तिक ७ गते रोज २ शुभम् ।

इजलास अधिकृत : श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं. ८७७२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश प्रा.डा.श्री भरतबहादुर कार्की
०६७-WO-०६३२
आदेश मिति: २०६८/१२/१५/१४
विषय : उत्प्रेषण ।

निवेदक: जिल्ला बारा, गञ्जभवानीपुर गा.वि.स. वडा नं. १ जन्म भै हाल जिल्ला पर्सा वीरगञ्ज उपमहानगरपालिका वडा नं. १५ मूर्लिटोल बस्ने धुप साह तेली
विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला बारा, गञ्जभवानीपुर वडा नं. १ गञ्ज भवानीपुर टोल बस्ने राजकली तेलिनको मुद्दा सकार गर्ने लालबाबु प्रसाद तेली समेत

- मुलुकी ऐन, अ.व. ६२(५) नं. ले तारिखमा उपस्थित हुनुपर्ने व्यक्ति बाटो बन्द भई हाजिर हुन नसके बाटो खुलेको मितिले १० दिनभित्र हाजिर भई थाम्न पाउने व्यवस्था भएको र अ.व. ५९ नं. मा आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिले गर्दा म्याद तारिख गुज्जेमा थमाउने व्यवस्था भई अलग अलग परिस्थितिमा गुज्जेको तारिख थाम्न थमाउन पाउने गरी अलग-अलग सुविधा ऐनले प्रदान गरेको अबस्थामा अ.व. ६२(५) नं. बमोजिम गुज्जेको तारिख नथमाई अ.व. ५९ नं. बमोजिम गुज्जेको तारिख थमाउन नमिल्ने वा अ.व. ५९ नं. र अ.व.

६२(५) नं. को सुविधा एकसाथ नपाउने भन्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं.५)

- पक्षले कानूनबमोजिम प्राप्त गर्नसक्ने अलग-अलग सुविधामध्ये एउटा प्रयोग नगरी अर्को प्रयोग गर्न नपाउने भन्न नमिल्ले ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदकको तर्फबाट: उपस्थित विद्वान अधिवक्ता रामेश्वरप्रसाद कोइराला

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता कृष्णमुरारी रौनियार अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.बं. ५९ तथा अ.बं. ६२(५) नं.

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ :-

म रिट निवेदक वादी विरुद्ध राजकली तेलिन प्रतिवादी भै पर्सा जिल्ला अदालतसमक्ष मिति २०६६।३।२९ मा मिति २०५६।३।२२ को कपाली तमसुक बमोजिमको रु. २,५०,०००।- साँवा व्याज समेत दिलाई भराई पाऊँ भनी लेनदेन मुद्दा दायर भई विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ । विपक्षी लालबाबु प्रसाद तेलीले प्रतिवाद गर्दा पर्सा जिल्ला अदालतको अधिकारक्षेत्र नरहेको र अ.बं. ७८ नं. बमोजिम लिखत हेर्न पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर जिकीर लिनुभएको थियो । सक्कल लिखत दाखिल गराई हामी दुबै पक्षलाई पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।३।१७ गते मुलुकी ऐन, अ.बं. ७८ नं. को कानूनी प्रक्रिया पूरा गर्न तारिख तोकिएको थियो ।

पर्सा जिल्ला अदालतबाट तोकिएको उक्त मितिको तारिख विपक्षी लालबाबु साह तेलीले गुजारी बसेको हुँदा गुज्रेको तारिख थामी पाऊँ भनी २०६७।४।४ मा निवेदन दिएकोमा पर्सा जिल्ला अदालतका सेस्तेदारले अ.बं. ६२(५) र अ.बं. ५९

नं. को व्यवस्था अलग अलग परिस्थितिमा लागू हुने भएकोले निवेदन मागबमोजिम अ.बं. ६२(५) नं. बमोजिमको अवस्थामा सोबमोजिम गुज्रेको तारिख नथमाई अ.बं. ५९ नं. बमोजिम गुज्रेको तारिख थमाई पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा मागबमोजिम गुज्रेको तारिख थमाउन नमिल्ने भनी मिति २०६७।४।४ मा आदेश भयो । सेस्तेदारको उक्त आदेश बदर गरी गुज्रेको तारिख थामी पाऊँ भनी विपक्षीले दिएको निवेदनमा सेस्तेदारबाट भएको मिति २०६७।४।४ को आदेश मनासिव देखिँदा परिवर्तन गरिरहनु परेन, कानूनबमोजिम गर्नु भनी पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।४।१२ मा आदेश भयो ।

पर्सा जिल्ला अदालतको उक्त आदेशउपर विपक्षी लालबाबु साह तेलीले अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा तारिख थाम्न नपाउने गरी सेस्तेदारबाट भएको आदेश सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।४।१२ को आदेश वेरीतको देखिँदा बदर गरिदिएको छ । निवेदकको तारिख थामी कानूनबमोजिम गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति २०६७।७।१९ मा आदेश भयो ।

पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट अ.बं. ६२ को देहाय (५) को कानूनी व्यवस्था र अ.बं. ५९ नं. को कानूनी व्यवस्था अलग-अलग हो भनी मानेको देखिन्छ । अ.बं. ६२ को देहाय (५) मा खोलो पहिरो वा हिउँले बाटो बन्द भै वा कर्प्युको घोषणा भएको वा अन्य कुनै व्यहोराले यातायातको साधन नचलेको कारणबाट वा भूकम्प आदि जस्ता दैवी प्रकोप परेको कारणबाट तारिखमा हाजीर हुनुपर्ने व्यक्ति हाजीर हुन नसकी तारिख गुज्रेकोमा सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका वा सरकारी अड्डाबाट सो भएको व्यहोरा खुलाइएको निस्सा लिई बाटो खुलेको वा यातायातको साधन चलेको वा दैवीप्रकोप परेकोमा सो भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १० दिनभित्र हाजीर भै निवेदन पत्र दिएमा म्याद तारिख थामी दिनुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ ।

उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विपक्षी लालबाबु साह तेलीको निवेदन १० दिनभित्र हाजीर

भै परेको होइन । १० दिनभित्र हाजीर भै निवेदन दिन नसकेपछि अ.बं. ६२ को देहाय (५) को सुविधा समाप्त हुन्छ । त्यसबाट विपक्षीको निवेदनबाट पहिलो पटक १३ दिन अघि नै थमाई सकेको बाँकी १७ दिन २०६७४११ मा नै व्यतीत भै २०६७४१४ मा निवेदन पर्दा बाँकी अबधि नभएकोले गुज्रेको तारिख थाग्नि सक्ने अवस्था छैन । साथै पसाहा नदीमा पक्की पुल रहेको कुरा गा.वि.स. सचिवले सिफारिश गर्नु भएबाट २०६७३१७ गते बाटो बन्द भएको थिएन ।

अतः उपरोक्त बमोजिम कानूनविपरीतको निवेदन मागका आधारमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट मिति ०६७७११ मा भएको आदेश एवं सो आदेशबाट पर्सा जिल्ला अदालतमा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको उक्त लेनदेन मुद्दामा विपक्षीको गुज्रेको तारिख थाग्ने गरी भएको आदेशलगायतका समेतका सम्पूर्ण प्रक्रियाहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदन माग दावी ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अबधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७१२६ को आदेश ।

मुलुकी ऐन, अ.बं. ६२(५) नं. ले तारिखमा उपस्थित हुनु पर्ने व्यक्ति बाटो बन्द भई हाजीर हुन नसके बाटो खुलेको मितिले १० दिनभित्र हाजीर भै थाग्ने पाउने व्यवस्था गरेको छ । त्यसै गरी अ.बं. ५९ नं. मा आफ्नो काबुभन्दा बाहिरको परिस्थितिले गर्दा म्याद तारिख गुज्रेमा थमाउने व्यवस्था भई पक्षहरूले प्राप्त गरेको अलग अलग सुविधा भएको हुँदा पक्षले प्राप्त गर्न सक्ने अलग अलग सुविधामध्ये एउटा प्रयोग नगरी अर्को निरन्तर रूपमा प्रयोग गर्न नपाउने भन्ने कुनै कानूनी बन्देज छैन । कानूनले दिएको सुविधालाई पक्षले उपयोग गर्न नपाउने भन्न मिल्दैन । पर्सा जिल्ला अदालतमा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको लेनदेन मुद्दामा गुज्रेको तारिख थाग्ने पाउने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट भएको २०६७७११ को आदेश र सो आदेश अनुसार

मेरो तारिख थमाई मुद्दा पुर्पक्ष गरी आएकोमा उक्त कार्य व्यवहारबाट विपक्षीको संबैधानिक एवं कानूनी हकमा कुनै किसिमको अतिक्रमण नभएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लालबाबु साह तेलीको लिखित जवाफ ।

विपक्षी निवेदक धूप साह तेली विरुद्ध राजकली तेलिन समेत भएको लेनदेन मुद्दामा शुरु पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७४१२ को आदेश बदर गरिपाऊँ भनी निवेदक धूप साह तेलीको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको अ.बं. १७ नं. को निवेदनमा तारिख थाग्ने पाउने गरी सेस्तेदारबाट भएको आदेश सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७४१२ को आदेश वेरीतको देखिँदा बदर गरिएको छ । निवेदकको गुज्रेको तारिख थाग्ने कानूनबमोजिम गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६७७११ मा भएको आदेशबाट विपक्षीले निवेदकले उल्लेख गरेबमोजिम निजको संबैधानिक एवं कानूनी हक हनन नभएको हुँदा विपक्षीले दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको लिखित जवाफ ।

वादी धूप साह तेली विरुद्ध प्रतिवादी राजकली तेलिन भएको लेनदेन मुद्दामा यस अदालतबाट २०६७४१७ गतेको तारिख तोकिएकोमा उक्त मितिको तारिख प्रतिवादीले गुजारी बसेको पाइन्छ । मिति २०६७३१७ गतेको गुज्रेको तारिख थाग्ने पाऊँ भनी प्रतिवादीले २०६७४१४ मा निवेदन दिएकोमा निवेदन मागबमोजिम तारिख थमाउन नमिल्ने भनी सेस्तेदारबाट २०६७४१४ मा आदेश भयो । सेस्तेदारबाट भएको मिति २०६७४१४ को आदेश बदर गरिपाऊँ भनी प्रतिवादीले दिएको निवेदनमा सेस्तेदारबाट भएको मिति २०६७४१४ को आदेश मनासिव देखिँदा परिवर्तन गरी रहनु परेन भनी यस अदालतबाट मिति २०६७४१२ मा आदेश भयो । यस अदालतबाट भएको मिति २०६७४१२ को आदेश बदर गरिपाऊँ भनी प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत, हेटौँडामा अ.बं. १७ नं. बमोजिम निवेदन दिएकोमा तारिख थाग्ने पाउने गरी सेस्तेदारबाट भएको आदेश सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७४१२ को आदेश वेरीतको देखिँदा बदर गरी

दिएको छ, निवेदकको तारिख थामी कानूनबमोजिम गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट मिति २०६७।७।११ मा आदेश भै मुद्दाका पक्षहरू तारिखमा रहेको र यस अदालतमा चलेको उक्त लेनदेन मुद्दा कारवाहीयुक्त अवस्थामा रहेको भन्ने समेत व्यहोराको पर्सा जिल्ला अदालतको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामेश्वरप्रसाद कोइरालाले निवेदक र विपक्षी लालबाबु प्रसाद तेलीबीच पर्सा जिल्ला अदालतमा चलेको लेनदेन मुद्दामा २०६७।३।१७ गतेको तारिख तोकिएकोमा पक्की पुल भएको पसाह नदीमा बाढी आई बाटो बन्द भएको भनी विपक्षीले भूठा सिफारिश पेश गरेकोमा तारिख नथाम्ने गरी स्नेस्तेदारबाट भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट २०६७।४।१२ मा भएको आदेश वेरीतको देखिँदा बदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट २०६७।७।११ मा भएको आदेश त्रुटिपूर्ण भएकोले उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरियोस् भन्ने समेत व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षीमध्येको राजकली तेलिनको मु.स. गर्ने लालबाबु प्रसाद तेलीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री कृष्णमुरारी रौनियारले गुज्रेको तारिख थाम्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट भएको २०६७।७।११ को आदेश कानूनबमोजिम भएकोले विपक्षीले दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरियोस् भन्ने व्यहोराको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको वहस समेत सुनी रिट निवेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने हो, होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा वादी यी निवेदक ध्रुवप्रसाद साह तेली बिरुद्ध प्रतिवादी राजकली तेलिन भएको लेनदेन मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट तोकिएको २०६७।३।१७ गतेको तारिख गुज्रेकोले अ.वं. ५९ नं. तथा अ.वं. ६२(५) नं. बमोजिम थामी पाऊँ

भनी प्रतिवादी राजकली तेलिनको मु.स. गर्ने निजको छोरा लालबाबु प्रसाद तेलीले गञ्जभवानीपुर गा.वि.स. को सिफारिश साथ निवेदन दिएकोमा अ.वं. ६२(५) र ५९ नं. को व्यवस्था अलग अलग परिस्थितिमा लागू हुने भएकोले अ.वं. ६२(५) नं. बमोजिम तारिख नथमाई अ.वं. ५९ नं. बमोजिम तारिख थमाउन नमिल्ने हुँदा गुज्रेको तारिख थमाउन मिलेन भनी पर्सा जिल्ला अदालतका स्नेस्तेदारबाट २०६७।४।४ मा भएको आदेश सदर गर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतको इजलासबाट २०६७।४।१२ मा आदेश भएको पाइन्छ ।

३. पर्सा जिल्ला अदालतको उक्त आदेश अ.वं. १७ नं. बमोजिम वेरीतको भएकोले बदर गरिपाऊँ भनी विपक्षी मध्येका लालबाबु प्रसाद साहले पुनरावेदन अदालत, हेटौंडामा निवेदन दिएकोमा गुज्रेको तारिख थमाउन नमिल्ने गरी स्नेस्तेदारबाट भएको आदेशलाई सदर गर्ने गरी पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको २०६७।४।१२ को आदेश वेरीतको देखिँदा बदर गरिदिएको छ । निवेदकको तारिख थामी कानूनबमोजिम गर्नु भनी पुनरावेदन अदालत, हेटौंडाबाट २०६७।७।११ मा आदेश भएको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिन्छ ।

४. मुलुकी ऐन, अ.वं. ६२(५) ले तारिखमा उपस्थित हुनु पर्ने व्यक्ति बाटो बन्द भई हाजीर हुन नसकेको अवस्थामा बाटो खुलेको मितिले १० दिनभित्र हाजीर भई गुज्रेको तारिख थाम्न पाउने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । त्यसै गरी अ.वं. ५९ नं. अनुसार आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिले गर्दा म्याद तारिख गुज्रेमा थमाउने व्यवस्था गरेको छ । प्रस्तुत निवेदनसँग सम्बन्धित उक्त विवादमा प्रतिवादी राजकली तेलिनको मु.स. गर्ने लालबाबु तेलीले पर्सा जिल्ला अदालतमा चलेको लेनदेन मुद्दामा २०६७।३।१७ गतेको तारिखको दिन पसाह नदीमा बाढी आई बाटो बन्द भएको कारण हाजीर हुन नसकेकोले अ.वं. ६२ (५) नं. बमोजिम उपस्थित हुनुपर्ने अवधिमा विरामी समेत परेबाट अ.वं. ६२(५) र ५९ नं. बमोजिम गुज्रेको तारिख थामी पाऊँ भनी २०६७।४।४ मा निवेदन दिएको देखिन्छ ।

५. मुलुकी ऐन, अ.व. ६२(५) नं. ले तारिखमा उपस्थित हुनुपर्ने व्यक्ति बाटो बन्द भई हाजीर हुन नसके बाटो खुलेको मितिले १० दिनभित्र हाजीर भई थाम्न पाउने व्यवस्था भएको र अ.व. ५९ नं. मा आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थितिले गर्दा म्याद तारिख गुज्जेमा थमाउने व्यवस्था भई अलग-अलग परिस्थितिमा गुज्जेको तारिख थाम्न थमाउन पाउने गरी अलग अलग सुविधा ऐनले प्रदान गरेको छ। यस्तो अवस्थामा अ.व. ६२(५) नं. बमोजिम गुज्जेको तारिख नथमाई अ.व. ५९ नं. बमोजिम गुज्जेको तारिख थमाउन नमिल्ने वा अ.व. ५९ नं. र अ.व. ६२(५) नं. को सुविधा एकसाथ नपाउने भन्न मिल्ने देखिँदैन।

६. यसरी पक्षले कानूनबमोजिम प्राप्त गर्न सक्ने अलग अलग सुविधा मध्ये एउटा प्रयोग नगरी अर्को प्रयोग गर्न नपाउने भनी कुनै स्पष्ट कानूनी बन्देज पनि नरहेको अवस्थामा वादी धुप साह तेली विरुद्ध प्रतिवादी राजकली तेलिनको मु.स. गर्ने लालबाबु प्रसाद तेली भएको लेनदेन मुद्दामा पर्सा जिल्ला अदालतबाट तोकिएको मिति २०६७।३।१७ को तारिख थमाउन नमिल्ने गरी सेस्तेदारबाट भएको २०६७।४।४ को आदेशलाई सदर गर्ने गरेको पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।४।१२ को आदेश कानून अनुरूप देखिन आएन।

तसर्थ पर्सा जिल्ला अदालतको मिति २०६७।४।१२ को आदेश वेरीतको देखिँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई तारिखमा राख्ने गरी पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाबाट २०६७।७।११ मा भएको आदेश कानूनअनुकूल देखिँदा त्यसलाई बदर गर्न निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने अवस्था देखिन आएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाईदिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.प्रा.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल चैत १५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : हरि कोइराला

निर्णय नं. ८७७३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
२०६२ सालको दे.पु.नं. ८५४६
फैसला मिति: २०६८।१।१।२
मुद्दा : रकम दिलाई पाऊँ।

पुनरावेदक वादी: दामोदर रोपवेज एण्ड कन्सट्रक्सन कम्पनी,
वर्शिटाट रोड, कलकत्ता ७००००१, भारतमा
मुख्य कार्यालय भइ काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ
महानगरपालिका, वडा नं. २, लाजिम्पाट शाखा
कार्यालयका अधिकारप्राप्त प्रतिनिधि ललितपुर
जिल्ला, ललितपुर उपमहानगरपालिका, वडा
नं. ३ बस्ने अरविन्द मजुमदार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: २-५-८ किटा आयोयामा, कु. टोकियो,
जापान स्थित प्रधान कार्यालय रहेको हाजमा
कर्पोरेशनको काठमाडौँ जिल्ला, काठमाडौँ
महानगरपालिका, वडा नं. ३५ स्थित प्रतिनिधि
कार्यालयका अख्तियारप्राप्त ऐ.का जनरल
मेनेजर हिरोयुकी नोमियामा समेत

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री कुमारप्रसाद पोखरेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री ज्ञानेन्द्रबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री केशरमान पति

- हाजमा कर्पोरेशनको कार्यालय काठमाडौँ देखिइरहेको र कारोवारको कार्य नेपालमा नै भएको स्थितिमा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको २९ नं. को देहाय १(२) ले निर्दिष्ट गरेअनुसार क्षेत्राधिकारअन्तर्गत पर्ने काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर गरेको हुँदा क्षेत्राधिकार नभएको अदालतमा मुद्दा दायर गरेको भन्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.२)

- करारका पक्षहरूका बीच करारका शर्तहरूको विषयमा जुन मितिमा विवाद उत्पन्न हुन्छ वा करारको शर्तअनुसारका कार्य सम्पादन गर्न इन्कार गरेको अवस्थाको सिर्जना भएपछि मुद्दा गर्नुपर्ने कारण (Cause of Action) उत्पन्न भई सोही दिनदेखि नै हदम्याद शुरु भएको मान्नुपर्ने ।
- सहमतिअनुसार करारका अर्को पक्षले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्ने तर करारका पहिला पक्षले आफ्नो भुक्तानी दिने दायित्व कार्य सम्पादन नगरी बसेका अवस्थामा मौनताले कारण परेको मिति उत्पन्न भएको भन्न नमिल्ने ।
- कुनै निश्चित मितिबाट हदम्याद शुरु हुन्छ भन्न नसकिने स्थितिमा कारोवारी पक्षहरूमध्ये दायित्व बहन गर्नुपर्ने पक्षले बहन गर्नुपर्ने दायित्व सामान्यतः कति समयभित्र पूरा गर्नुपर्ने हो सो अनुमान गरी त्यस्तो समयभित्र भुक्तान नगरेमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न नभएपनि मुद्दा गर्ने स्थिति सिर्जना भएको मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ४)

- कुनै पक्षले आफ्नो बचन वा आचरणबाटै कुनै विषयमा कुनै कुराको प्रतिज्ञा गर्छ र सोबाट आश्वस्त भई अर्को पक्षले कुनै कार्य वा सेवा प्रदान गर्दछ भने त्यस्तो प्रतिज्ञा गर्ने पक्ष आफूले प्रतिज्ञा गरेको दायित्वबाट पछि हट्न सक्ने अवस्था रहँदैन । त्यस्तो प्रतिज्ञा कानूनी दायराभित्र पर्ने ।

(प्रकरण नं. ७)

- आफूले कार्यसम्पादन गरेपछि भुक्तानी पाउने कुरामा विश्वस्त भई प्रतिवादीको वचनबद्धताको आधारमा कार्य सम्पादन गरिसकेपछि भुक्तानी दिनुपर्ने कानूनी दायित्व हुने हुँदा सोबाट विमुख हुन खोज्नु स्पष्टतः प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४(१) विबन्धनको कानूनी व्यवस्था र वचनबद्धताको विबन्धन (Promissory Estoppel) विरुद्ध हुन जाने ।

(प्रकरण नं. ९)

पुनरावेदक वादीका तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय महादेवप्रसाद यादव र शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताद्वय कृष्णराज पाण्डे र नारायणबल्लभ पन्त

प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता सुशीलकुमार पन्त तथा विद्वान अधिवक्ता नरेन्द्रप्रसाद गौतम

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०४४, अङ्क २ नि.नं. २९८८, पृ. १५२
- नेकाप २०४९, नि.नं. ४४४७
- नेकाप २०६३, अङ्क १ नि.नं. ७६३८

सम्बद्ध कानून:

- मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको २९ नं. को देहाय १(२)
- दफा ४३(१), ४३(३) र ४३(४)
- करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग)
- प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४(१)

फैसला

न्या.कमलनारायण दास: पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ (१) बमोजिम यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

फिरादमा विपक्षी बनाइएका उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लि.लाई यस उप्रान्त उदयपुर सिमेन्ट, कावासाकी हेभी इण्डस्ट्रिज लि. र टोमेक कर्पोरेशन कन्सोर्टियमलाई कावासाकी तथा हाजमा कर्पोरेशनलाई हाजमा भनी सम्बोधन गरिने छ । उदयपुर जिल्ला, जलजले भन्ने ठाउँमा सिमेन्ट उद्योग स्थापना गर्ने सिलसिलामा उदयपुर सिमेन्ट र कावासाकीबीच १२ मई १९८९ ई मा सम्भौता भए बमोजिम उद्योगको सम्पूर्ण निर्माण कार्यको ठेक्का टर्न-कि बेशिसमा कावासाकीले लिई निजले पनि पुनः छुट्टै सम्भौताद्वारा मूल सम्भौताबमोजिमका सम्पूर्ण ठेक्का कार्य हाजमालाई सुम्पेको र सो सम्भौता अनुसार गर्नुपर्ने कार्य मध्ये रोपवेज निर्माण कार्य हाजमा आफैले नगरी अरुबाट गराउने सिलसिलामा पि.डब्लु.एच. र एन.वि.एच. को एक संयुक्त कम्पनी (यस उप्रान्त पि.डब्लु.एच.)

भनिएकोबाट वार्ताद्वारा प्रस्ताव माग गरेको रहेछ । सो प्रस्तावित मागका आधारमा पि.डब्लु.एच.ले पनि म फिरादीसँग मिली संयुक्तरूपमा उक्त रोपवेजको निर्माणको काम गर्ने इच्छा जाहेर गरेबमोजिम मेरो पनि मञ्जुरी भएपछि म फिरादी र निज पि.डब्लु.एच. बीच अक्टोबर १२, १९८९ ई. मा सम्झौता भई सोबमोजिम रज्जुमार्गको आपूर्ति समेतका सबै निर्माणको काम म फिरादीले गर्नुपर्ने थियो । मसित पि.डब्लु.एच.ले सम्झौता गरी प्रस्ताव पेश गरेपछि हाजमा सित जुलाई १६, १९८० ई मा छुट्टै सम्झौता गरेको थियो । सोही सम्झौताबमोजिम म फिरादीले काम गर्दै आएको र रज्जुमार्ग निर्माण गर्न चाहिने सामान भारतबाट ल्याई यो आपूर्ति गरेबापत सम्झौताको भुक्तानी शर्तबमोजिम एल.सी. खोली भुक्तानी गरिने भएअनुसार पि.डब्लु.एच. ले जर्मनीको ए.जि. सारव्युकेन स्थित डेस्डनर बैंक (जर्मनी बैंक भनिएको) मा फिरादीले ४१,७९,२१३- जर्मनमार्क बराबरको प्रतीतपत्र खोलेको र त्यस अन्तर्गत मैले आयात गरी निर्माणस्थलमा आपूर्ति गरेको विल अनुसारको रकम जर्मन बैंकबाट म फिरादीले यूनाइटेड बैंक अफ इण्डिया, कलकत्ता (पछि यु.वि.आई.भनिएको) वाट भुक्तानी पाउँदै आएको थिएँ । सम्झौता अनुसार मैले आपूर्ति गरेको दुई कन्साईन्टमेन्ट भित्रको कूल मूल्य जर्मनमार्क ४,८७,२७१।४८ बराबर मात्र यान्त्रिक सरसामान विल बमोजिमको भुक्तानी हुन सकेन । विपक्षी उदयपुर सिमेन्टलाई विपक्षी कावासाकीलाई दिएको ग्यारेन्टी विपक्षी हाजमाले विपक्षी कावासाकीलाई दिएको ग्यारेन्टी र विपक्षी हाजमालाई पि.डब्लु.एच.ले दिएको ग्यारेन्टी फुकुवा गर्न निषेध गरिएको छ । मैले आपूर्ति गरेको कूल मूल्य जर्मनमार्क ४,८७,२७१।४८ भुक्तानी पाउन नसकेकोले उक्त एल.सी.को शर्तबमोजिम यु.वि.आई. मार्फत् पटक पटक जर्मन बैंकलाई पठाउन अनुरोध गरेबमोजिम यु.वि.आई.लाई विल र ता. ३-११-१९९२ ई. मा जर्मनमार्क ३,६९,९३७।६२ बराबरको अर्को विल र ता. १२-१०-१९९२ ई मा अर्को विल १,१७,३३३।६२ बराबरको विल जर्मन बैंकबाट चलान गरेकोमा जर्मन बैंकले कागजात अपुरो भएको दर्शाई भुक्तानी नदिएकोले नपुग कागजात सबै समावेश गरी डिसेम्बर १४, १९९२ ई. मा यु.वि.आई. मा पेश गरेका लिखत जर्मन बैंकलाई यु.वि.आई.ले पठाई पुनः ता.

५-१-१९९३ ई. मा फ्याक्सद्वारा भुक्तानीको माग गरेको र म फिरादीले पनि मेरो विलको भुक्तानी दिन अनुरोध गरेको थिएँ । पछि पि.डब्लु.एच.ले पूर्ण भुक्तानी नदीई १,२५,१९८।७७ जर्मनमार्क भुक्तानी गरेपछि फिरादीलाई बाँकी रकम दिइने शर्त राखी सामान प्रयोग गर्ने पत्र पठाएका थिए । मैले सम्पूर्ण निर्माणकार्य पूरा गरी सबदा पनि पुरानो विलको भुक्तानी पाएको छैन । उक्त भुक्तानी मैले विपक्षी हाजमाबाट पाउनु पर्नेमा विवाद छैन । हाजमा ख्यातीप्राप्त कम्पनी भएकोले मैले विश्वास गरेर नै काम गरी रहेकोछु । त्यसपछि मेरो विलको भुक्तानी नहुन्जेल विपक्षीहरूको बैंक ग्यारेन्टी रकम क्लियरेन्स नगर्नु नगराउनु भनी निषेधाज्ञाको आदेश जारी भएको छ । स्वामित्वसँग सम्बन्धित लिखत पि.डब्लु.एच.ले हाजमालाई, हाजमाले कावासाकीलाई, कावासाकीले उदयपुर सिमेन्टलाई हस्तान्तरण नगरी स्वामित्व हस्तान्तरण हुन सक्दैन । तसर्थ, फिरादीको रकम भुक्तान नभएसम्म उदयपुर सिमेन्टलाई विपक्षी कावासाकीले दिएको पफर्मन्स ग्यारेन्टी विपक्षी हाजमालाई पि.डब्लु.एच. ले दिएको ग्यारेन्टी फुकुवा गर्न लागेको छ भन्ने हाल जानकारीमा आएकोले विपक्षी हाजमाको आचरणबाट अदालतको आदेशको अवज्ञा हुन जाने कुराको अतिरिक्त म फिरादीको विल रकम पनि नतिर्ने मनसाय भएको अनुमान गर्न सकिने भएकोले आपूर्ति गरेका विलहरूको भुक्तानी बाँकी रहेको रकम ३,६२,०७२।७१ जर्मनमार्क र सोमा १९९३ जनवरी १५ तारिख देखि फिराद दायर मिति २५ अक्टोबर १९९७ ई. सम्म ४ वर्ष ९ महिना १० दिनको वार्षिक १० प्रतिशतका दरले हुने एक मार्कको रु.३२.९५ का दरले हुने रु.१,७६,२९,८७०।१२ विपक्षी हाजमाबाट दिलाई भराई पाऊँ भन्ने वादीको फिराद दावी ।

विपक्षीले पि.डब्लु.एच.लाई मात्र प्रतिवादी बनाउनु पर्नेमा यस कम्पनी समेतलाई प्रतिवादी बनाउन हकद्वैया पुग्दैन । विपक्षीले १५ जनवरी १९९३ ई. को पत्रलाई पत्री फिराद गरेको भए पनि वादीको हदम्याद नाघी परेको फिराद खारेजभागी छ । उदयपुर सिमेन्ट उद्योग निर्माण गर्ने सिलसिलामा उदयपुर सिमेन्ट उद्योग र यस कावासाकी हेभी इण्डष्ट्रिज लि.ले उक्त कार्य गर्नका लागि छुट्टै सम्झौता गरी हाजमा कर्पोरेशनलाई दिएको र उक्त सम्झौतामध्ये

सिमेन्ट उत्पादनका लागि चाहिने चुनढुङ्गा कारखानासम्म ढुवानी गर्न रज्जूमार्ग निर्माणको कार्य पनि गर्नुपर्ने भई उक्त सज्जूमार्गको निर्माण गर्न हाजमाले पि.डब्लु.एच.सँग १६ जुलाई १९९० ई.मा सम्झौता गरी पि.डब्लु.एच.लाई दिएपश्चात् पी.डब्लु.एच.ले हाजमासँग सम्झौता गरी रज्जूमार्ग निर्माण गर्नका लागि विपक्षी दामोदर रोपवेसँग छुट्टै सम्झौता गरी उदयपुर सिमेन्ट उद्योगको सम्झौताको पक्षकोरूपमा कावासाकी हेभी इण्डष्ट्रिज हाजमाको सम्झौताको पक्षको रूपमा पि.डब्लु.एच. भएकोमा विवाद छैन । विपक्षी कम्पनीसँग हामीले कुनै सम्झौता नगरेको र करारीय दायित्व सम्झौता गर्ने पक्षले व्यहोर्नु पर्ने हुँदा फिराद दावी खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत कावासाकी हेभी इण्डष्ट्रिज र हाजमा कर्पोरेशनको संयुक्त प्रतिउत्तरपत्र ।

दामोदर रोपवेलाई उक्त कार्य गर्दा पाउनु पर्ने भुक्तानी हामी दिन्छौं भनी हाजमा कर्पोरेशनले जनवरी १५, १९९३ ई. मा दामोदर रोपवेलाई लिखित अनुरोधपत्र दिएको थियो । त्यसको आधारमा दामोदर रोपवेले कार्य पूरा गरेको हो । हालसम्म दामोदर रोपवेले भुक्तानी पाउन सकेको छैन भन्ने समेत वादीका साक्षी यदुनाथ गौतम र राजेन्द्रप्रसाद भण्डारीले गरेको छुट्टाछुट्टै बकपत्र ।

हाजमा कर्पोरेशन र पि.डब्लु.एच. भन्ने कम्पनीबीच उक्त रोपवेको कार्य गर्न १६ जुलाई १९९० ई. मा एक सम्झौता भएको थियो । दामोदर रोपवे र हाजमा कर्पोरेशनबीच कुनै सम्झौता भएको छैन भन्ने समेत प्रतिवादीका साक्षी दुर्वासा दाहाल र तोता लिम्बूले गरेको छुट्टाछुट्टै बकपत्र ।

१६ जुलाई १९९० मा करार भएको र सोहीअनुसार पि.डब्लु.एच. र दामोदर रोपवे बीच करार भएको हो । १६ जुलाई १९९० को सम्झौता सद्दे हो भन्ने समेत वादी वारेस दीपकराजले गरेको बयान ।

वादी प्रतिवादीबाट पेश भएका लिखतहरूका सम्बन्धमा बयान गराउन अदालतबाट तोकिएको मिति २०५५।९।६ को बयानको तारिख प्रतिवादीले गुजारी बसेको ।

वादी प्रतिवादीबाट पेश भएका सक्कल फाईल थान दुई साथै रहेछ ।

विभिन्न मितिका आदेश सहितको अर्डरसिट र तारिख भरपाई मिसिल सामेल रहेको ।

वादी दावी अनुसारको भुक्तानी हुन बाँकी जर्मनमार्क ३,६२,०७२।७१ बराबरको नेपाली रुपैयाँ यी वादीले प्रतिवादी मध्येका हाजमा कर्पोरेशनबाट भरी पाउने ठहर्छ । व्याजका हकमा लिखतमा उल्लेख नहुँदा वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्छ भन्ने काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५५।९।२।१ मा भएको फैसला ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतको इन्साफमा चित्त बुझेन । हामी पुनरावेदकहरूलाई समेत प्रतिवादी बनाई फिराद दायर भएको, तर, विपक्षी वादी र हामी पुनरावेदकबीच सम्झौता भएको नभई पि.डब्लु.एच. कम्पनीसँग वादीको सम्झौता भएको भएपनि पि.डब्लु.एच.लाई प्रतिवादी बनाइएको छैन । विपक्षी वादीसँग हाम्रो सम्झौता नै नभएको अवस्थामा हामी पुनरावेदकहरू उपर फिराद गर्ने हकद्वैया वादीलाई नरहेको अवस्थालाई शुरु फैसलामा नजर अन्दाज गरी एकजना प्रतिवादीबाट मात्र रकम दिलाई भराई पाउने भनी अन्य प्रतिवादीको दायित्व सम्बन्धमा केही नबोली प्रचलित कानून र प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत भएको शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सुफत न्यायपाऊँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर र सोही व्यहोरा मिलानको प्रतिवादी हाजमा कर्पोरेशन र उदयपुर सिमेन्ट उद्योग लि.को पुनरावेदन अदालत, पाटनमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५५।९।२।१ मा भएको फैसलामा व्याजका हकमा वादी दावी पुन नसक्ने ठहर गरेको हदसम्म शुरु फैसला उल्टी गरी फिराद दावी र पुनरावेदन जिकीरबमोजिम भरी भराउने मितिसम्मको सयकडा दशका दरले क्षतिपूर्तिवापतको रकम समेत पाउने गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने वादीको पुनरावेदन अदालत, पाटनमा दिएको पुनरावेदनपत्र ।

फिरादीले कलकत्ता हाइकोर्टमा मार्च १९९३ ई.मा मुद्दा दिएको तथ्यलाई नदेखाएको र आफूसँग करार गर्ने पक्षउपर दावी गरिएको छैन । मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मिति सम्बन्धमा एकिन र स्पष्टताको अभावमा अगस्त १९९५ ई. देखी अक्टुबर १९९५ ई. का बीच भएको भनिएको व्यवहारलाई लिई अक्टुबर

१९९७ ई. मा परेको प्रस्तुत फिराददावी हदम्यादभित्रको नभएको र क्षेत्राधिकार समेतको अभाव रहेको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी खारेज गर्नुपर्नेमा औचित्यभित्र प्रवेश गरी बिलअनुसारको रकम भराउने ठहर गरेको काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१२।१ को फैसला उल्टी भई वादी दावी खारेज हुन्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।३।२७ को फैसला ।

पुनरावेदकले दायर गरेको मुद्दा करार ऐन, २०२३ को दफा १८ (२)(ग) बमोजिम हदम्याद विहीन नभएकोमा आत्मनिष्ठ तथा हचुवाको भरमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको भनी हदम्यादको आधारमा खारेज गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । साथै, मुलुकी ऐन, अ.बं. २९ नं. तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ७ बमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतमा दर्ता भएको मुद्दालाई क्षेत्राधिकार विहीन भनी खारेज गरिएको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६२।३।२७ को फैसला बदर गरी फिराद दावीबमोजिम रकम दिलाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा १५ जनवरी १९९३ ई.मा HAZAMA Corporation ले Damodar Ropeways and Construction Co.(P) Ltd. लाई लेखेको पत्रलाई Promissory Estoppel को दायराबाट अलग राख्न नमिल्ने भन्ने र प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ बाट समेत विवन्धित हुने भनी पुनरावेदन जिकीर रहेको देखिएको परिप्रेक्ष्यमा त्यसतर्फ विवेचना नगरी तथा हदम्याद सम्बन्धमा पनि थाहा पाएको मिति कितान उल्लेख नगरेको भन्ने सम्म आधार लिई खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६५।१।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री महादेवप्रसाद यादव र श्री शम्भु थापा तथा विद्वान अधिवक्ताहरू श्री कृष्णराज पाण्डे र श्री नारायणबल्लभ पन्तले प्रतिवादी हाजमा कर्पोरेशनको अफीस काठमाडौं

मै भएकोले यसको क्षेत्राधिकार काठमाडौं जिल्ला अदालतमा पर्छ । विपक्षीले जहिले पैसा दिन्न भनेर उत्तर दिन्छ सोही मितिबाट मुद्दा गर्नुपर्ने कारण सिर्जना हुने हो । यहाँ यस्तो स्थिति नै छैन । तसर्थ, हदम्याद नभएको भन्न मिल्दैन १५ जनवरी १९९३ ई.को पत्रबाट हाजमाले रकम भुक्तानीको दायित्व आफूमा लिएको हुँदा PWH लाई विपक्षी नबनाइएको र उक्त पत्रबाट अप्रत्यक्ष करार भएको मान्नु पर्ने हुँदा दावीबमोजिमको रकम वादीले प्रतिवादीबाट भराई लिन पाउने भएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी शुरु फैसला सदर हुनपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी प्रतिवादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सुशीलकुमार पन्त तथा विद्वान अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतमले मुद्दा गर्न आएका दुवै पक्ष विदेशी हुन् । नेपालसँग कुनै कारोवार भएको छैन । सबै कारोवार प्रतीतपत्रमार्फत् भएको छ । यो मुद्दा काठमाडौं जिल्ला अदालतको क्षेत्राधिकारमा आउने कुनै आधार नै छैन । कलकत्ता उच्च अदालतमा मुद्दा दिएको कुरा लुकाउनु भएको छ । १५ जनवरी १९९३ ई. को पत्र केवल सद्भाव देखाउन लेखिएको हो । सद्भाव देखाउने कुराबाट भुक्तानीको ग्यारेन्टी हुन सक्दैन । तसर्थ, पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

यसमा सिमेन्ट उद्योग स्थापना गर्न उदयपुर सिमेन्ट उद्योग र कावासाकीवीच १२ मई १९८९ ई. मा भएको सम्झौताबमोजिम उद्योगको सम्पूर्ण निर्माण कार्यको ठेक्का टर्न-की बेसिसमा कावासाकीले लिई निजले पनि सम्पूर्ण काम हाजमालाई सुम्पिएको रहेछ । सो सम्झौता अन्तर्गतको रज्जूमार्ग निर्माण गर्न हाजमाले PWHसित सम्झौता गरी PWHले हामीसँग १२ अक्टोबर १९८९ ई.मा गरेको सम्झौताअनुसार रज्जूमार्ग निर्माण गर्न चाहिने सामग्रीहरू आपूर्ति गरेबापत बिल अनुसारको सामानको भुक्तानी प्रतीतपत्र खोली जर्मनस्थित डेस्डनर बैंकमार्फत् फिरादीको यु.वि.आई. बैंकबाट पाउँदै आएको थिएँ । मैले आपूर्ति गरेको दुई कन्साइनमेन्ट भित्रको रकम भुक्तानी गर्न बारम्बार ताकेता गर्दा हाजमाबाट आफूले प्राप्त गरेपछि मात्रै भुक्तानी दिने पत्र प्राप्त भएपछि सो कुराको जानकारी तत्कालै हाजमालाई दिएकोमा हाजमाले रकम दिलाउने तर्फ आस्वस्त पारी

PWH को भुक्तानी रोकी राख्ने व्यहोराको पत्र पठाएको थियो । हाजमाले आफ्नो लिखित चिठी अनुसार फिरादीलाई भुक्तानी गर्नुपर्ने, नगरेको हुँदा मैले आपूर्ति गरेका बिलअनुसारको बाँकी रहेको रकम ३,६२,०७२।७१ जर्मनमार्क तथा त्यसको हुने व्याज समेत हाजमाबाट दिलाई पाऊँ भन्ने फिराददावी र विपक्षीको सम्झौताको पक्ष हाजमा नभई PWH रहेको तथ्य विपक्षीले स्वीकार गर्नुभएकोले बिलबमोजिमको सामानको भुक्तानी PWH बाटै लिनुपर्ने हो । सहयोगात्मक भावनाले व्यापारिक सदभाव देखाई लेखिएको पत्रलाई सम्झौताको पक्ष PWH लाई विपक्षी नबनाई सम्झौताको पक्षनै नभएको हाजमालाई विपक्षी बनाएको छ । अर्कोतर्फ मुद्दा गर्नुपर्ने कारण यस मितिमा पत्रो भनी उल्लेख सम्म गर्न नसकेकोले फिराद खारेज हुनुपर्छ भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेकोमा शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतले वादी दावी अनुसारको साँवा भराई लिन पाउने ठहर गरेकोमा उक्त फैसला उल्टी गरी वादी दावी खारेज गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसलाउपर वादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको र वादी प्रतिवादीहरूबाट क्षेत्राधिकार तथा हदम्याद सम्बन्धमा विवाद उठाएको देखिँदा ती विषयको निराकरण गरी वादी दावी पुग्न सक्ने हो, होइन पुनरावेदन अदालतबाट भएको निर्णय मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा क्षेत्राधिकार सम्बन्धी पहिलो प्रश्न उठेकोले प्रथमतः त्यस सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रत्यर्थी प्रतिवादी हाजमा (HAZAMA) कर्पोरेशनले दामोदर रोपवेज एण्ड कन्सल्टन्ट कम्पनी (DRCC) लाई Non-Payment of Invoices as per List enclosed भन्ने विषयमा सन् १९९३।१।१५ मा लेखेको पत्रमा आफ्नो ठेगाना काठमाडौँ अफीस, लाजिम्पाट, काठमाडौँ पि.ओ.बक्स नं. ४१३७, टेलिफोन नं. २६६३ HZM NP, फ्याक्स नं. ४१४१३६ टेलिफोन नं. ४१२१४२ भनी उल्लेख गरेको पाइन्छ । उक्त पत्रबाट हाजमा कर्पोरेशनको कार्यालय काठमाडौँ देखिइरहेको र कारोवारको कार्य नेपालमा नै भएको स्थितिमा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको २९ नं. को देहाय १(२) ले निर्दिष्ट गरेअनुसार क्षेत्राधिकारअन्तर्गत पर्ने काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा

मुद्दा दायर गरेको हुँदा क्षेत्राधिकार नभएको अदालतमा मुद्दा दायर गरेको भन्न मिल्ने स्थिति देखिएन ।

३. उल्लिखित अभिलेखबाट प्र. हाजमा कर्पोरेशनको नेपाल स्थित कार्यालय काठमाडौँ जिल्लाभित्र रहेको हुनाले अधिकारप्राप्त अदालत काठमाडौँ जिल्ला अदालत नै रहेको देखियो । जहाँसम्म DRCC र PWH का बीचमा १२ अक्टुबर १९८९ ई. मा करार सम्झौता हुँदा सो सम्झौताको दफा ४३(१), ४३(३) र ४३(४) अनुसार करारका पक्षहरू बीच कुनै विवाद उत्पन्न भएमा सो विवाद मध्यस्थद्वारा समाधान गराउने प्रावधान रहेकोले मध्यस्थतातर्फ जानुपर्ने भन्ने विषयमा पनि विवाद उठाईएको छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत विवाद पुनरावेदक वादी र PWH बीचको नभई प्रत्यर्थी प्रतिवादी हाजमाले सन् १५ जनवरी १९९३ ई. मा पुनरावेदक वादीलाई लेखेको पत्रबमोजिम उत्पन्न भएको करारिय दायित्व परिपालनासम्बन्धी भएको र सो पत्रको विवादको समाधान मध्यस्थताबाट गर्नुपर्ने भन्ने कुरा उक्त पत्रमा उल्लेख नभएको स्थितिमा मध्यस्थतासम्बन्धी व्यवस्था पुनरावेदक वादीलाई लागू हुने भन्न मिल्ने समेत देखिएन । मूल करारका पक्षहरू बीच तय भएका शर्तहरू उपठेकेदारहरूलाई पनि लागू हुने भनी कार्य तोक्दा नै शर्त मञ्जुरी गरेको भए प्रस्तुत संदर्भलाई विषय संगको सम्बन्धता हुने हो । तर, यहाँ त्यस अनुसारको स्थिति देखिएन ।

४. अब प्रस्तुत मुद्दा हदम्यादभित्र दायर भएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा प्रस्तुत विवाद करारिय दायित्व समावेश भएको प्रकृतिको भएकोले तत्काल प्रचलनमा रहेको करार ऐनमा भएको हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्था हेर्नु पर्ने हुन आयो । तत्काल प्रचलनमा रहेको करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग) मा कुनै दावीको हकमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मितिले तीन महिनाभित्र नालेस गर्नुपर्ने भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । जसअनुसार प्रस्तुत विषयमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण कहिले पत्रो भन्ने कुरा विचारणीय हुन आएको छ । त्यस सम्बन्धमा हेर्दा करारका पक्षहरूका बीच करारका शर्तहरूको विषयमा जुन मितिमा विवाद उत्पन्न हुन्छ वा करारको शर्त अनुसारका कार्य सम्पादन गर्न इन्कार गरेको अवस्थाको सिर्जना भएपछि, मुद्दा गर्नुपर्ने कारण

(Cause of action) उत्पन्न भई सोही दिन देखिनै हदम्याद शुरु भएको मान्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीले वादीलाई सम्पादित कार्यबापतको भुक्तानी दिन इन्कार गरी पत्राचार गरेको पाइदैन। सहमति अनुसार करारका अर्को पक्षले आफ्नो कार्य सम्पादन गर्ने तर करारका पहिला पक्षले आफ्नो भुक्तानी दिने दायित्व कार्य सम्पादन नगरी बसेका अवस्थामा मौनताले कारण परेको मिति उत्पन्न भएको भन्न मिल्दैन। ऐ. दफा १८(२) (ग) को कानूनी व्यवस्थाले करारको पक्षको लामो मौनताको स्थितिमा मुद्दा गर्न रोक लगाएको अर्थ गर्न वा हदम्याद नाघेको भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन। तसर्थ, उक्त पृष्ठभूमिमा कुनै निश्चित मितिबाट हदम्याद शुरु हुन्छ भन्न सकिने स्थिति छैन। यस स्थितिमा कारोवारी पक्षहरूमध्ये दायित्व बहन गर्नुपर्ने पक्षले बहन गर्नुपर्ने दायित्व सामान्यतः कति समय भित्र पूरा गर्नुपर्ने हो सो अनुमान गरी त्यस्तो समय भित्र भुक्तान नगरेमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण उत्पन्न नभएपनि मुद्दा गर्ने स्थिति सिर्जना भएको मान्नु पर्ने हुन्छ। यसमा यी प्रतिवादीले आफूमा वादी दावीको दायित्व रहेको मनसाय व्यक्त गरी १५ जनवरी १९९३ ई.मा पत्राचार गरेको र प्रतिवादी प्रतिष्ठित बहुराष्ट्रिय कम्पनी भएकोले वादीले विश्वास गर्नुपर्ने स्वभाविक स्थिति रहेको थियो। तर, वादीले काम सम्पन्न गरेको मुनासीव समय सम्म पनि प्रतिवादीले भुक्तानी गर्ने गराउने कार्य गर्न नसकेको भनी प्रतिवादीले रकम तिर्दैन भन्ने स्थिति देखे पछि फिराद गरेको भनी दावी लिएको अवस्था छ। यस सम्बन्धमा *नेकाप २०४४*, अङ्क २, नि.नं. २९८८, पृष्ठ १५२ हेर्दा “कमिशन Due हुँदा मुद्दा गर्नुपर्ने कारणको सिर्जना हुने नभै Due भएको कमिशन दिन इन्कार गरेपछि मात्रै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण मान्नुपर्ने। हरेक रनिङ बिलको आधारमा हुने भुक्तानीका साथ कमिशनको माग गर्नुपर्ने तथा सो साथै मुद्दा गर्नुपर्ने कारण परेको मिति पनि शुरु हुने भन्न नमिल्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। उक्त प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार यी वादीलाई प्रतिवादीले स्पष्ट शब्दमा रकम दिन इन्कार गरेको भन्ने प्रमाणको अभावमा भुक्तानी पाउने मुनासिव माफिकको समयभित्र भुक्तानी नपाएको अवस्था देखाई फिराद गरेकोलाई हदम्याद नाघेको भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। यस स्थितिमा करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग)

को अन्तर्गत फिराद दायर गरेको हुँदा हदम्याद नाघेको भनी भन्न मिल्ने।

५. विवादको विषय तर्फ हेर्दा यसमा उदयपुर सिमेन्ट कारखाना स्थापना गर्ने सिलसिलामा उदयपुर सिमेन्ट उद्योग र कावासाकीबीच सन् १९८९ मई १२ तारिखमा मूल सम्झौता भइ उद्योगको सम्पूर्ण निर्माण कार्य सम्बन्धी ठेक्का टर्न कि बेसिस (Turn Key basis) मा कावासाकीले लिई कावासाकीले छुट्टै सम्झौता गरी मूल सम्झौताबमोजिमको सम्पूर्ण कार्य गर्ने ठेक्का हाजमा कर्पोरेशनलाई सुम्पिएको पाइन्छ। सो सम्झौता अन्तर्गतको रोपवे निर्माण कार्य गर्न हाजमाले PWH संग प्रस्ताव गरी PWH ले पुनरावेदक वादी दामोदर रोपवेज एण्ड कन्सट्रक्सन कम्पनी (DRCC) लाई सम्झौताद्वारा सुम्पेको देखियो। पुनरावेदक वादीले निर्माण स्थलमा आपूर्ति गरेको सामानको भुक्तानी PWH बाट समयमा प्राप्त नभएको र हाजमाबाट रकम प्राप्त गरेपछि मात्रै भुक्तानी दिन सक्ने आशयको पत्र PWH ले पुनरावेदक वादी DRCC लाई पठाएको र सो व्यहोराको जानकारी पुनरावेदक वादी DRCC ले विपक्षी हाजमा कर्पोरेशनलाई गराएको देखिन्छ। हाजमा कर्पोरेशनले पुनरावेदक वादी DRCC लाई सन् १९९३/१९९४ मा लेखेको पत्रको व्यहोरा हेर्दा प्रतीतपत्रको शर्तबमोजिम तपाईंले PWH बाट भुक्तानी पाउन नसकेको कारणले गर्दा वितीय मामिलामा बैंकले असहयोग गरेको कारणले तपाईंले अब उप्रान्त निर्माण सामग्रीको आपूर्ति बन्द गर्ने बुझियो। साथै, सबै सामानहरू निर्माण स्थलमा आइसकेको कुरा हाम्रो जानकारीमा छ। यो समस्यालाई समाधान गरी तपाईंलाई सहयोग पुऱ्याउन अक्टोबर १९९२ ई.देखि PWH लाई हामीले कुनै भुक्तानी गरेका छैनौं। साथै तपाईंको बिलहरूको रकम PWH ले तपाईंलाई भुक्तानी गरेको प्रमाण नभियाए सम्म र तपाईंको बैंकले Dresdner Bank मा जम्मा गरेको सक्कल सिपिङ्ग डकुमेन्ट हामीलाई प्राप्त नगराएसम्म PWH को भुक्तानी रोकी राख्ने र नयाँ प्रतीतपत्र अन्तर्गतको सामान तत्काल पठाई यो सहयोग गर्न तथा नयाँ प्रतीतपत्र अन्तर्गतको भुक्तानीमा तपाईंलाई कुनै भन्कट व्यहोर्नु पर्ने छैन भन्ने कुरा विश्वस्त पारेको व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। त्यसैगरी १८ जनवरी १९९३ ई. मा समस्या समाधानको लागि सहयोग पुऱ्याएकोमा धन्यवाद दिँदै साइटमा आई सामानको

निरीक्षण गरी भुक्तानी गर्न बाँकी रहेको रकमका सम्बन्धमा छलफल गर्ने छौं भनी अर्को आश्वासन सहितको पत्र प्रतिवादीले लेखी तत्पश्चात पनि पुनः ५ फेब्रेवरी १९९३ ई.मा लेखेको पत्रमा वादीले कलकत्तामा सहमति जनाए जस्तै Sheaves Complete गरिदिन र वास्तविक लागतको मूल्याङ्कन गरी वादीसँग वार्ता गर्ने छौं भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरेबाट वादीलाई प्रतिवादीले आश्वासन (Assurance) दिई कार्य सम्पादन गराएको देखिन आयो ।

६. यसरी प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशनले पुनरावेदक वादी दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्शन कम्पनी (DRCC) लाई पटक-पटक पत्र पठाई पहिले भुक्तानी हुन नसकेको रकम भुक्तानी गर्ने गराउने र सो भुक्तानी नभए सम्म PWH ले हाजमाबाट प्राप्त गर्ने रकम रोक्का राख्ने समेतका आश्वासन (Assurance) दिई विश्वासमा लिई कार्य सम्पादन (Perform) गराएको देखियो । त्यसैगरी वादीले Sheaves को निर्माण कार्य सम्पन्न भएको कुरा प्रतिवादीलाई जानकारी गराए पछि पनि वादीले आपूर्ति गरेको सामान प्रतिवादीले प्राप्त गरे पनि भुक्तानी नगरेको कारणले बैंकसँगको प्रतीतपत्रको कारोवारमा समस्या व्यहोर्नु परेको विषयमा समेत जानकारी प्रतिवादीलाई रहेको व्यहोरा उल्लेख गरी प्रतिवादी हाजमा कर्पोरेशन र पुनरावेदक वादी DRCC का बीचमा पत्राचार भएको पाइन्छ । उल्लिखित पत्राचारहरूबाट यी वादी र प्रतिवादी बीच करार ऐन, २०२३ को दफा ९ अन्तर्गत परिभाषित परोक्ष करार (Deemed contract) भएको देखिन्छ । करारको सम्बन्धमा नैकाप २०४९, नि.नं. ४४४७ तिर्थराजकुमारी राणा वि. विनोदशंकर श्रेष्ठ भएको मुद्दामा “कुनै लिखत करार हो वा होइन भनी निष्कर्षमा पुग्न उक्त लिखतले दुई वा सो भन्दा बढी व्यक्तिहरू बीच कुनै काम गर्न वा नगर्नको लागि त्यसमा संलग्न पक्षहरूलाई बाध्य गराएको छ वा छैन र करारमा उल्लेख भएबमोजिमको काम गर्न दुवै पक्षको बीच सहमति (Meeting of Mind) भएको छ वा छैन हेर्नुपर्ने तथा करारको लिखतमा नै करारनामा भन्ने स्पष्ट रूपमा खुलाइएको हुनुपर्ने वा यस्तो ढाँचामा करार हुनुपर्ने भनी ऐनले नै किटानी व्यवस्था गरेको नहुँदा करार यस्तै ढाँचामा हुनुपर्ने भनी भन्न नमिल्ने” भन्ने

सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । करार भन्नाले दुई वा दुई भन्दा बढी करार गर्न सक्षम रहेका व्यक्तिहरू बीच कानूनले बर्जित नगरेको कुनै कार्य गर्न वा नगर्न सम्बन्धमा दायित्व र प्रतिफल उत्पन्न हुने गरी कुनै विषयमा भएको सहमति वा सम्भौतालाई बोध गराउँदछ । तत्काल प्रचलनमा रहेका करार ऐन, २०२३ को दफा ९ अध्ययन गर्दा कुनै प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम तिर्नुपर्ने कुनै रकम तिरे वा नतिरेको कुरामा सरोकार हुने व्यक्तिले त्यस्तो रकम आफूले तिरी दिएकोमा सो तिर्नु पर्ने व्यक्तिका सम्पत्तिबाट भराई दिने विषय तथा कुनै व्यक्तिले कुनै व्यक्तिलाई कुनै कुरा दिएको वा कुनै काम लगाएकोमा सो काम कुरा अनुसारको पारिश्रमिक दिने जस्ता विषयलाई अप्रत्यक्ष करार भनी परिभाषित गरेको छ । प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशनले पुनरावेदक वादी DRCC लाई सन् १५-१-१९९३ ई.ता. १९९३-१-१८ र १९९३-२-५ मा गरेको पत्राचारबाट PWH बाट पुनरावेदक वादी DRCC ले पाउनु पर्ने रकम भुक्तानी नहुन्जेल हाजमा कर्पोरेशनबाट PWH ले प्राप्त गर्नुपर्ने रकम रोक्का राख्ने तथा नयाँ प्रतीतपत्र अन्तर्गतको सामानको भुक्तानीमा कुनै भन्धक नहुने कुरामा आस्वस्त (Assured) पारेको, सो पत्रलाई समर्थन हुने गरी समस्या समाधानमा सहयोग पुऱ्याएकोमा धन्यवाद दिई पत्र लेखेको र Sheaves निर्माणको सामानको मूल्याङ्कन गरी भुक्तानी दिने लगायतका पटक पटकका पत्राचार समेतको व्यवहारबाट करार ऐन, २०२३ को दफा ९ एवं उल्लिखित प्रतिपादित कानून सरहको सिद्धान्त बमोजिम यी पुनरावेदक वादी तथा प्रत्यर्थी प्रतिवादी हाजमा कर्पोरेशन बीच अप्रत्यक्षरूपमा करार भएको र उक्त १९९३-१-१५ ई.को पत्रले अप्रत्यक्ष करार (Deemed Contract) को रूपमा मान्यता पाउने नै देखियो । अप्रत्यक्ष वा परोक्ष करार (Deemed or implied contract) भन्नाले कुनै निश्चित करार पत्रको लिखत खडा नगरी करारका पक्षहरू बीच सहमत भएको कानूनअनुसारको कारण र न्यायका दृष्टिबाट देखिएको व्यवहार र कारोवारलाई समाहित गर्दछ (An implied contract is one not created or evidenced by the explicit agreement of the parties, but inferred by the law, as a matter of

reason and justice from their acts and conduct the circumstances surrounding the transaction making it a reasonable, or even a necessary assumption that a contract existed that between them by tacit understanding : Black's Law Dictionary, Vth Edition) यसमा अप्रत्यक्ष वा परोक्ष करारका यी सबै तत्व र लक्षणहरू विद्यमान रहेको देखिएकोले वादी प्रतिवादीबीच करार भएको कुरामा कुनै द्विविधा रहेको देखिएन ।

७. उक्त १५ जनवरी १९९३ ई.को पत्रबाट प्रत्यर्थी प्रतिवादी विवन्धित हुनुपर्ने हो होइन र प्रस्तुत मुद्दामा PWH लाई विपक्षी बनाउनु पर्ने थियो थिएन भन्ने प्रश्न पनि प्रस्तुत मुद्दामा निरोपणको विषय बनेको छ । उदयपुर सिमेन्ट उद्योगको सम्पूर्ण निर्माणकार्यको ठेक्का कावासाकीबाट हाजमा कर्पोरेशनलाई सुम्पिएको र सो सम्भौताअन्तर्गतको रोपवे निर्माणको कार्य हाजमा कर्पोरेशनले PWH लाई दिएको र PWH ले पुनरावेदक वादी DRCC लाई यो कार्य दिएको भएपनि उक्त सम्भौताको मुख्य पक्ष नै प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशन रहेको कुरामा विवाद देखिदैन । हाजमा कर्पोरेशन सम्भौताको मुख्य पक्ष भएकै कारण पुनरावेदक वादीले PWH सँगको सम्भौताअनुसार निर्माण स्थलमा पुऱ्याएका सामग्रीहरूको बिजक अनुसारको भुक्तानी नपाए पछि बाँकी सामग्री नपुऱ्याउने आशयको पत्र पुनरावेदक वादी DRCC ले प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशनलाई पठाएकोमा बिलअनुसारको रकम भुक्तानी दिने र सो अनुसारको भुक्तानी नपाएसम्म हाजमा कर्पोरेशनले PWH ले पाउने रकम रोक्का राख्ने र नयाँ प्रतीतपत्र मार्फत् अविलम्ब सामान पठाउन र पठाईएका सामग्रीको विना भन्फट भुक्तानी हुने कुरामा पुनरावेदक वादीलाई आस्वस्त तुल्याई पत्र लेखेको पाइन्छ । हाजमा कर्पोरेशन प्रमुख सम्भौताकर्ता भएको र रोपवे निर्माणको सम्पूर्ण दायित्व PWH लाई एकलरूपमा सुम्पेकोले नै पुनरावेदक वादीलाई रकम भुक्तानी गर्ने आशयको पत्र लेख्ने हैसियत राखेको र प्रतिवादीको सो पत्रबाट पुनरावेदक आश्वस्त भए पश्चात् पनि हाजमा कर्पोरेशनको अनुरोधका आधारमा निर्माण सामग्री पुऱ्याउने, Sheaves जस्ता कार्य सम्पन्न गर्ने कार्य गरेको कुरा सहजै अनुमान गर्न सकिने

विषय हुन् । यसबाट मुख्य सम्भौताकार भएको कारणले पुनरावेदक वादीले PWH बाट पाउनु पर्ने रकम हाजमा कर्पोरेशनले नै PWH लाई उपलब्ध गराउने हुनाले PWH ले हाजमा कर्पोरेशनबाट प्राप्त गर्ने रकम रोक्का राख्ने गरी पुनरावेदक वादीलाई आस्वस्त पारेको कारणबाट वादीले कार्य सम्पादन (Perform) गरेको देखिन्छ । कुनै पक्षले आफ्नो बचन वा आचरणबाटै कुनै विषयमा कुनै कुराको प्रतिज्ञा गर्छ र सो बाट आश्वस्त भई अर्को पक्षले कुनै कार्य वा सेवा प्रदान गर्दछ भने त्यस्तो प्रतिज्ञा गर्ने पक्ष आफूले प्रतिज्ञा गरेको दायित्वबाट पछि हट्न सक्ने अवस्था रहदैन । त्यस्तो प्रतिज्ञा कानूनी दायरा भित्र पर्छ ।

८. यस सन्दर्भमा नेकाप २०६३, अङ्क १, नि.नं. ७६३८ (गणेशकुमार अग्रवाल वि. सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय समेत भएको उत्प्रेषण समेतको मुद्दा) मा “प्रस्ताव स्वीकृत भएको जानकारी गराएपछि त्यही स्वीकृती अनुमतिको आधारमा निवेदकले Network plan बमोजिमको कार्य सम्पन्न गर्ने योजना लागू गर्दै उपकरण जडान गर्दै गएकोमा विपक्षी मन्त्रालयले दिएको अनुमति Unilaterally void गर्न मिल्दैन, विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय Promissory estoppel बाट बाध्दैन । सरकारले कुनै उद्योग व्यवसाय सञ्चालनको लागि कसैलाई सहमति प्रदान गरी आशवासन दिएपछि त्यही विश्वासमा परी अर्को पक्ष अगाडि बढेकोमा सरकारले पछि कुनै कारण जनाई पहिले दिएको अनुमति फिर्ता लिन सक्दैन । त्यस्तो सहमति र अनुमति पूरा गरेको हुनपर्छ” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । यस विवादमा पनि प्रतिवादी हाजमा कर्पोरेशनले PWH ले यी वादीलाई भुक्तानी दिनुपर्ने रकम दिलाउने विश्वास दिलाएको र थप आपूर्ति गर्न लगाएको देखिँदा प्रस्तुत नजीर सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा आकर्षित हुने देखियो । यस सम्बन्धमा भएको कानूनी व्यवस्था हर्दा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४(१) मा “कुनै व्यक्तिले लेखेर, बचनले वा आचारणद्वारा कुनै व्यक्तिलाई कुनै कुरा यस्तो हो भन्ने विश्वासमा पारी वा त्यस्तो विश्वासमा पर्न दिई सो व्यक्तिबाट कुनै काम गराएमा वा हुन् दिएमा नीज र सो व्यक्तिका बीचमा चलेको कुनै मुद्दामा सो कुरा त्यस्तो होइन वा थिएन भनी निजले खण्डन गर्न पाउने छैन” भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको पाइन्छ । सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित ऐ. सिद्धान्त

तथा कानूनी व्यवस्था समेतको पृष्ठभूमिमा सिमेन्ट उद्योग निर्माण तथा व्यवस्थापनको प्रमुख दायित्व भएको प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशनले पुनरावेदक वादीलाई सामान आपूर्ति गरेबापतको बिल अनुसारको रकम उपलब्ध गराउन आफू प्रतिवद्ध रहेको कुरा आस्वस्त पाउँ १५ जनवरी १९९३ ई. मा लेखेको पत्रमा "To solve the problem and assist you, we conform that we have not paid the billed any amount of 1st October 1992 and shall hold further payment against the unpaid invoices as per details enclosed bill we get original shipping documents submitted by your Bank to Dresdner Bank and PWH gives evidence of payment to DRCC" भनी आस्वास्त पाउँ लेखेको पत्रबाट विस्वस्त भै पुनरावेदक वादीले तत्पश्चात् पनि अन्य काम गरेको हुँदा सो पत्रलाई बचनबद्धताको लिखत (Promissory Note) को संज्ञा दिनपर्ने देखिन आयो । बचन बद्धताको विवन्धन (Promissory Estoppel) को सन्दर्भमा Machael Spence द्वारा लिखित Protecting Reliance: The Emergent Doctrine of Equitable Estoppel (Oxford; 1999, pp 60-66) मा सामान्यतया निम्नलिखित आठवटा तत्वहरूको बचनबद्धताको विवन्धन वा समन्यायिक (Equitable) विवन्धनलाई निश्चित गर्दछ ।

- (क) how the promise/representation and reliance upon it were induced;
- (ख) the content of promise/representation;
- (ग) the relative knowledge of the parties;
- (घ) the parties relative interest in the relevant activities in reliance;
- (ङ) the nature and context of the parties relationship;
- (च) the parties relative strength of position ;
- (छ) the history of the parties relationship;
- (ज) the steps, if any taken by the promisor/representor to ensure he has not caused preventable harm;

९. प्रस्तुत विवादमा प्रतिवादीको उल्लेखानुसार लिखित बचनबद्धता (Written Promises) जनाएको र सोमा विश्वास गरी वादीले कार्य सम्पादन (perform) गरेको पाइयो । प्रतिवादीले दिएको बचनबद्धता (Promises)

मा अविश्वास गर्नुपर्ने कुनै कारण देखिएको थिएन । प्रतिवादीको प्रस्तुत कार्य सम्पादनमा हर्कहित समाहित रहेको कुरामा वादी विश्वस्त हुने पूर्वाधार प्रतिवादीले पाएको ठेक्का पट्टा रहेको कुरामा दुवै पक्ष विज्ञ र आश्वस्थ रहेको पाइएको छ । वादीले रज्जूमार्ग निर्माणको उपठेक्का पी. डब्लू. एच. संग पाएकोले वादीको उक्त कार्यमा सार्थक सम्बन्ध (Meaningful Relation) रहेको कुरामा प्रतिवादी विज्ञ रहेको पाइन्छ । प्रतिवादीले गरेको वचनबद्धता अनुसारको कार्य गराई भुक्तानी दिनसक्ने स्थिति (relative strength of position) मा रहेको कुरामा कुनै विवाद नरहेको हुनाले आफूले कार्यसम्पादन गरेपछि भुक्तानी पाउने कुरामा विश्वस्त भई प्रतिवादीको वचनबद्धताको आधारमा कार्य सम्पादन गरी सकेपछि प्रतिवादीले वादीलाई भुक्तानी दिनपर्ने कानूनी दायित्व हुने हुँदा सो बाट विमुख हुन खोज्नु स्पष्टतः प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४(१) विवन्धनको कानूनी व्यवस्था र वचनबद्धताको विवन्धन (Promissory Estoppel) विरुद्ध हुन जाने देखियो ।

१०. जहाँसम्म सामान आपूर्ति गरिएको भनिएको मालसामानको भुक्तानी सम्बन्धलाई लिएर PWH समेतका विरुद्धमा कलकत्ता उच्च अदालतमा वादीले निषेधाज्ञा मुद्दा दर्ता गरेको भन्ने प्रश्न छ त्यस तर्फ हेर्दा वादीले दायर गरेको सो निषेधाज्ञाको याचिका हाजमा कर्पोरेशनसँग रकम भराउने विषयको नभई PWH लाई भुक्तानी गर्न लागिआएको रकम रोक्ने अभिप्रायले दायर भएको र सोमा जारी भएको अन्तरिम आदेश अद्यापि कायम रहेको भन्ने पुनरावेदक वादीतर्फका कानून व्यवसायीहरूले बहस प्रस्तुत गर्नु भएकोमा सो कुराको खण्डन हुने प्रमाण प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट पेश हुन सकेको छैन । सो रिटबाट यी वादीले रकम पाउने नपाउने सम्बन्धमा निर्णय भैसकेको भनी प्रतिवादीले दावी लिन सकेको पाइदैन । साथै भुक्तानी रोक्का प्रयोजनको लागि दायर भएको मुद्दाको कारणबाट रकम भराउने प्रयोजनको लागि दायर भएको प्रस्तुत मुद्दामा असर पर्नसक्ने अवस्था नदेखिएकोले तत्सम्बन्धी प्रतिवादीको जिकीर निष्प्रयोजनिक देखियो ।

११. प्रस्तुत विवाद पुनरावेदक वादी DRCC र PWH बीचको नभई १५ जनवरी १९९३ ई. को पत्रका सम्बन्धमा रहेको स्थितिमा पुनरावेदन अदालत, पाटनले विवाद समाधान गर्न मध्यस्थतातर्फ जानु पर्नेमा

अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि रहेको भन्ने ठहर तथा प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशनले पुनरावेदक दामोदर रोपवेज एण्ड कन्स्ट्रक्सन कम्पनी (DRCC) लाई १५ जनवरी १९९३ ई. मा लेखेको पत्रबाट प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशनले PWH लाई दिनुपर्ने भुक्तानी रोक्का राखी PWH ले पुनरावेदक वादीलाई दिनुपर्ने रकमको दायित्व प्रत्यर्थी हाजमा कर्पोरेशनले लिएको स्थितिको विद्यमानता देखिँदादेखिँदै PWH लाई विपक्षी नबनाएको तथा उक्त चिठ्ठीलाई अप्रत्यक्ष करारको संज्ञा दिन नमिल्ने भन्ने र वादीलाई प्रतिवादीले स्पष्ट पत्राचार गरेको नदेखिएको पृष्ठभूमिमा मुद्दा गर्नुपर्ने कारण यो मितिबाट शुरु हुन्छ भनी आधार कारण उल्लेख गर्न नसकेको स्थितिमा करार ऐन, २०२३ को दफा १८(२)(ग) को म्यादभिन्न दायर भएको मुद्दालाई हदम्याद नाघी दर्ता भएको भन्दै शुरु फैसला उल्टी गरी वादी दावी खारेज हुने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको देखिएन ।

१२. अतः १५ जनवरी १९९३ ई. मा प्रत्यर्थी प्रतिवादीले पुनरावेदक वादीलाई लेखेको पत्रानुसार यी पुनरावेदक वादीले निर्माणस्थलमा पुऱ्याएको सामग्रीको भुक्तानी मागेको र सो सामानको हाजमाले दिने भुक्तानी दिन बाँकी रहेको कुरामा विवाद देखिँदै। उक्त पत्र व्यवहारबाट सो भुक्तानी पुनरावेदक वादीलाई बुझाउनु पर्ने दायित्व प्रत्यर्थी प्रतिवादी हाजमा कर्पोरेशनमा सरेको हुँदा वादी दावी अनुसार भुक्तानी हुन बाँकी रकम पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादी हाजमा कर्पोरेशनबाट पाउने देखियो । अतः पुनरावेदन अदालत, पाटनको वादी दावी खारेज गर्ने गरेको मिति २०६२।३।२७ को फैसला बदर भै वादी दावीअनुसार भुक्तानी हुन बाँकी जर्मनमार्क ३,६२,०७२।७१ बराबरको फिराद दायर हुँदा कायम रहेको जर्मनमार्कको विनिमय अनुसारको नेपाली रुपैयाँ वादीले प्रतिवादीमध्येको हाजमा कर्पोरेशनबाट भरी पाउने र व्याजको हकमा वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेको शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१।२।१ को फैसला सदर हुने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदक वादीले प्रत्यर्थी प्रतिवादीबाट वादी दावीबमोजिम जर्मनमार्क ३,६२,०७२।७१ बराबरको

मुद्दा दर्ता हुँदाको मिति २०५४।७।१२ को विनियम दरअनुसारको नेपाली रुपैयाँ वादीले प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहरेकाले कानूनको म्यादभिन्न दरखास्त दिए भराई दिएबापत लाग्ने कानूनबमोजिमको दस्तूर लिई भराई दिन शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट मिति २०५५।१।२।१ का फैसलाअनुसारको लगत कायम राख्नु भनी लेखी पठाई दिनु -- १

पुनरावेदक वादीले शुरु जिल्ला अदालतमा राखेको कोर्टफीका सम्बन्धमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीले मिति २०५६।३।१९ मा पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्दाका अवस्थामा रु.१,८०,०६८।- धरौट राखेको देखिँदा उक्त रकम वादीले भराई लिने नै हुँदा यहाँ उल्लेख गरिरहनु परेन । यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दा राखेको कोर्टफी रु.२७,०१०।२० प्रतिवादीबाट भराई पाउन कानूनका म्यादभिन्न वादीले दरखास्त दिए कुनै पनि दस्तूर नलिई भराई दिनु भनी लगत राख्न काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु ----- २ प्रस्तुत मुद्दाको लगत दायरीबाट कट्टागरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ----- ३

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६८ साल फागुन १ गते रोज २ शुभम

निर्णय नं. ८७७४

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास
संवत् २०६४ सालको दे.पु.नं. २११
फैसला मिति: २०६७।७।२२
मुद्दा :- घर उठाई खिचोला मेटाई चलन ।
पुनरावेदक वादी: जिल्ला मोरङ्ग विराटनगर
उपमहानगरपालिका वडा नं. १७ रानी
सिकियाही टोलमा बस्ने सन्तोष स्वर्णकार
विरुद्ध
विपक्षी प्रतिवादी: जि.मोरङ्ग विराटनगर उ.म.न.पा.
वडा नं. १७ बस्ने गंगा महतो समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री तेजबहादुर कार्की
पुनरावेदन फैसला गर्ने:-
मा.न्या.श्री दीपककुमार कार्की
मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे

- कसैले कुनै सम्पत्ति आफ्नो भन्ने हैसियतमा निरन्तररूपमा भोग गरिरहेको हुन्छ र त्यसउपर वैध स्वामित्ववालाले थाहा पाएर पनि त्यस्तो भोगलाई मौन सम्मति प्रदान गर्दछ भने त्यसबाट भोगकर्ताको भोगाधिकार सिर्जना हुनसक्ने ।
- बलपूर्वक, चोरी क्रिया, अनुरोध वा विशेष आग्रहको अभावमा अर्काको जग्गामा दीर्घ भोग नै वास्तविक प्रतिकूल भोग (Adverse Possession) को स्थापित आधार हो भनी मान्न सकिन्छ । प्रतिकूल भोग स्थापित गर्न भोगको अटुट निरन्तरता परम आवश्यक तत्व मानिने ।

(प्रकरण नं.५)

- ४० औ वर्षदेखि घर बनाई भोग चलन गरी आएकोमा सो जग्गाबाट घर उठाई पाउँ भनी समयमा नै कानूनी उपचारमा नआई जग्गाको भोगचलनलाई मौन सम्मति प्रदान गरेको अवस्थामा केवल २०६० सालमा मात्र आफ्नो जग्गामा खिचोला गरी घर बनाई बसोबास गरेको भन्ने कथन ठोस प्रमाणबाट पुष्टि हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४०)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता श्री मणिराम निरौला

विपक्षी प्रतिवादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.प्रेम शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८
को दफा ९(१) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र

पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार रहेको छ :-

साविक दर्तावाल प्रतिवादी धुनीदेवीको ससुरा गंगा महतोको पिता कारी नुनिया महतोका नाममा साविक रै.नं. ३७४ को गोप्राहा मौजे रानी सिकियाहीको जग्गा सर्वे नापी हुँदा विराटनगर ११ (क) कि.नं. ९३ को ०-३-१५ जग्गा मध्ये मेरा पति हनुमान मल्ललाई विभिन्न मितिमा दा.खा. हुँदा उक्त कि.नं. ९३ कित्ताकाट भई कि.नं. २४१ को ज.वि. ०-२-६ ^१/_४ र कि.नं. ३३० को ०-०-३ ^१/_४ समेत जम्मा ज.वि. ०-२-१० जग्गा मेरो पतिको नाममा दर्ता हुन आएको हो उपरोक्त जग्गामा कुनै घर बसोबास केही थिएन । पछि पति तथा पतिका दाजुभाइ बीच एक आपसमा अंशवण्डा हुँदा कि.नं. ८३५ ज.वि. ०-०-८ ^१/_४ र कि.नं.८३७ को ०-०-१ ^३/_४ गरी जम्मा ०-०-१० जग्गा देवर दिनेशकुमारको अंश भागमा परी निजबाट मैले २०५९।८।५ मा राजीनामा गराई सो दुवै कित्ता जग्गा मैले खरीद गरी लिएको विवादरहित हकभोगको घर नभएको खाली जग्गा थियो । म फिरादी र मेरा पति भारतको विहारमा निम्ता मान्न मिति २०६०।८।७ मा गएको र घरमा कोही नभएको मौका पारी ऐ. ८ गतेका दिन विहान ७ बजेबाट नौला ७,८ जना मिस्त्री समेतको मद्दतमा उपरोक्त जि. मोरङ्ग विराटनगर उपमहानगरपालिका वडा नं. १७ मा पर्ने कि.नं.८३५ को पूर्व तर्फबाट ०-०-२ घर जग्गा र कि.नं.८३७ को ०-०-१ ^३/_४ ससिम कित्ता समेत जम्मा ०-०-३ ^३/_४ जग्गामा पूर्व उत्तरको सँधियार यी दुवै प्रतिवादीहरूले मेरो जग्गा खिचोला गरी चापी कर्ची बाँसको भित्ता लगाई, सेतो कर्कट पाताको छाना लगाई, अगाडिको बरण्डामा टालीको छाना लगाई बनाएको १ कोठाको घर १, र बाँस कर्चीको टाटी बेरा लगाई फुसको छाना उखु पत्ताको गाह्रो भएको घर १ समेत २ वटा घर मिति २०६०।८।१४ गतेका दिन सम्ममा तयार गरी प्रतिवादी र निजका परिवार समेत बस्न थालेको हुँदा गाउँका भरभलाद्मी समेत राखी छलफल गर्दा गराउँदा समेत घर हटाई मेरो जग्गा खाली नगरिदिएकोले घर बनाउनेको ११ नं. को हदम्यादभित्र प्रस्तुत फिराद गरेको छु । घर बनाउनेको ४ नं. बमोजिम घर हटाउन लगाई जग्गा खाली गराई चलन समेत चलाई पाउँ

भन्ने समेत व्यहोराको वादी सन्तोष स्वर्णकारको मिति २०६१।२।१० को फिराद पत्र ।

वादी दावी विल्कुल भूठा तथा बनावटी मात्र हो । हामी प्रतिवादीहरूले वादीको कि.नं. ८३५ र ८३७ को जग्गा खिचाला नगरी साविकदेखि म प्रतिवादी मध्येकी धुनिदेवी महतो नामदर्ताको कि.नं. १२०२ को जग्गामा घर बनाई बसोबास गर्दै आएका छौं । गाउँघरको रिसइविले दुःख दिने नियतले प्रस्तुत भूठा मुद्दा दिएको मात्र हो । भूठा दावीबाट फुसद दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीहरू धुनिदेवी महतो र गंगा महतोको मिति २०६१।४।१५ को संयुक्त प्रतिउत्तर पत्र ।

प्रतिवादीहरूले मिति २०६०।८।८ गते देखि ऐ.१४ गते सम्ममा वादीको कि.नं. ८३५ र ८३७ को जग्गा मिची २ थान घर निर्माण गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको वादीको साक्षी कुमार थापा क्षेत्रीको बकपत्र ।

विवादित जग्गामा पहिले देखि नै प्रतिवादीहरूको घर बसोबास थियो । प्रतिवादीहरूले खिचोला गरी घर बनाएको होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीका साक्षी शुभकलाल मण्डलले गरीदिएको बकपत्र ।

वादी दर्ताको कि.नं. ८३७ को जग्गामा प्रतिवादीहरूले अनाधिकार घर बसोबास गरेको देखिएकोले मिसिल संलग्न नाप नक्सा मुचुल्काको न.नं. ७ अंकित कि.नं. ८३७ को ज.वि. ०-०-१^३/_४ मा प्रतिवादीहरूले खिचोला गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले उक्त न.नं. ७ को जग्गाबाट प्रतिवादीको घर हटाई उक्त जग्गा वादी सन्तोष स्वर्णकारले भोग चलन गर्न पाउने ठहर्छ । तथ्य प्रमाणको अभावमा कि.नं. ८३५ को जग्गाको हकमा फिराद दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१।१८ को फैसला ।

शुरु जिल्ला अदालतले कि.नं. ८३५ को जग्गामा दावी पुग्न नसक्ने ठहर्नाएको हदसम्मको फैसलामा चित्त बुझेन । दावीको उक्त कि.नं. ८३५ को जग्गा म वादीको दर्ताको हो भन्ने फैसलाले स्वीकार गरिसकेपछि दावीबमोजिम मैले प्रतिवादीबाट चलन पाउनु पर्नेमा दावी पुग्न नसक्ने भनी शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी

दावीबमोजिम न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु जिल्ला अदालतले गरेको फैसलामा चित्त बुझेन । हाम्रो बसोबासको घर कि.नं. १२०२ मा रहेको भन्ने हाम्रो भनाई रहेकोमा हालमात्र उक्त विपक्षीको कि.नं. ८३७ को जग्गामा रहेको थाहा भयो । वादीले उल्लेख गरेको मितिमा हामीले कुनै घर बनाएको छैन । ४० वर्ष अगाडि ससुरा बाजेकै पालामा निर्मित घरमा नै हाम्रो बसोबास यथास्थितिमा छ । वादीको फिराद मुलुकी ऐन, घर बनाउनेको ११ नं. को हदम्याद नाघी दायर भएको हुँदा हदम्यादको कानूनी प्रश्नबाटै दावीको तथ्यभित्र प्रवेश गरी हेर्न नमिल्नेमा फिराद हेरी गरेको शुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी इन्साफ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतको फैसलाउपर दुवै पक्षको पुनरावेदन परेको देखिदा सो व्यहोरा एक अर्कालाई सुनाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।२३ को आदेश ।

विवादित न.नं. ७ को घर हटाई उक्त जग्गा वादीले चलन पाउने गरी गरेको शुरु मोरङ्ग जिल्ला अदालतको मिति २०६२।१।१८ को फैसला सो हदसम्म नमिलेकोले केही उल्टी हुने ठहर्छ । कि.नं. ८३५ को जग्गाको हकमा वादी दावी नपुग्ने ठहर्नाएको हदसम्मको उक्त फैसला मिलेको देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको मिति २०६३।१।२९ को फैसला ।

न.नं.८ को कित्ता नं. ८३५ को जग्गामा वादीले भगडा नजनाएको भनी फैसलामा भनिएको हकमा प्रतिवादीले जग्गामा खिचोला गरेको भनी मेरो फिराद दावी परिरहेकोमा वादीले भगडा नजनाएको भनी गलत तर्कको आधारमा दावी नपुग्ने गरेको न्यायसँगत भएन । बाबु पतिले हक छाडेको जग्गामा नै घर बनाई दाता कै छोरा श्रीमतीले बस्न पाउने कानूनी प्रावधान छैन । प्रतिवादीले मेरो खाली जग्गा खिचोला गरी भोपडी घर बनाएको भन्ने राजीनामा लिखत, अंशवण्डा कागज साक्षी बकपत्रबाट समेत समर्थन भएको छ । मेरो दर्ता हकभोग स्वामित्वको

जग्गामा प्रतिवादीको घर बसोबास कायम गर्न मिल्दैन । ठोस प्रमाणको अभावमा अधिदेखि भोगी आएको भन्दैमा अर्कोको सम्पत्ति भोग गर्न मिल्दैन भन्ने नजीर सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरी फिराद दावीबमोजिम खिचोला गरी बनाएको भोपडी घर हटाई चलन पाऊँ भन्ने वादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

वादीको हक दर्ताको कि.नं. ८३७ को जग्गामा प्रतिवादीको घर बसोबास भनी अदालतबाट भई आएको मिति २०६१।१०।१२ को नक्सा मुचुल्काको न.नं. ७ मा प्रतिवादी धुनिदेवी महतोको बसोबास रहेको भनी उल्लेख गरेबाट नक्सा मुचुल्का र अन्य प्रमाणको गम्भीर बेवास्ता गरी वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भई फरक पर्नसक्ने देखिँदा प्रत्यर्थी भ्रिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालत संयुक्त इजलासको मिति २०६८।२।१९ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदपत्र सहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित रहनुभएका विद्वान अधिवक्ता श्री मणिराम निरौलाले प्रस्तुत विवादका जग्गा विपक्षीका पति पिता कारी महतोबाट मेरो पक्षले २०३४ सालमा खरीद गरी लिएका जग्गा हुन् । कि.नं. ८३७ को जग्गा सन्तोष स्वर्णकारका नाममा आएको छ । सो जग्गामा २०६० साल मंसिर देखि घर निर्माण भएको छ । हाम्रो पक्षले २०६० सालमा घर बनाएको भने पछि कि त हदम्यादको आधारमा खारेज हुनुपर्दछ । हदम्यादको आधारमा खारेज नभएपछि २०६० सालपछि घर बनाएको भनी खिचोला ठहर हुनुपर्दछ । वादी मुन्द्रकला भा भएको मुद्दाको मिसिलबाट पहिला घर बनेको भन्ने देखिँदैन । पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी गरिपाऊँ भन्ने समेत प्रस्तुत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

उल्लिखित बहस जिकीर समेत सुनी हेर्दा पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको छ, छैन र वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने सक्ने हो, होइन सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने भएको छ ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, साविक दर्तावाल प्रतिवादी धुनिदेवीको ससुरा गंगाको पिता कारी नुनिया (महतो) का नाउँको कित्ता नं.९३२ मध्येबाटै खरीद गरी लिएका जग्गाहरू पति हनुमान र निजका भाइहरूमा

२०५० सालमा वण्डा हुँदा देवर दिनेशकुमार स्वर्णकारका नाममा परेको कि.नं.८३५ र ८३७ का जग्गा निजबाट मिति २०५९।८।५ मा पारीत राजीनामाबाट मेरो नाममा दर्ता भएकोमा विपक्षीहरूले मिति २०६०।८।८ गतेबाट खिचोला गरी कि.नं. ८३५ को पूर्वतर्फबाट अन्दाजी ०-०-२ धुर जग्गा र कि.नं. ८३७ को ०-०-१३/४ जग्गामा बाँस समेतका २ वटा भुप्रा घर बनाई बसोबास गरेको हुँदा भोपडी घर हटाउन लगाई जग्गा खाली गराई पाऊँ भन्ने फिराद दावी भएकोमा न.नं.७ को कि.नं. ८३७ को जग्गाको घर हटाई चलन पाउने गरी भएको शुरु फैसला सो हदसम्म केही उल्टी गरी कि.नं. ८३५ को जग्गाको हकमा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याएको हदसम्म शुरु फैसला सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएको रहेछ ।

३. मिसिल संलग्न जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाको प्रतिलिपिबाट कि.नं. ८३५ को जग्गाको क्षे.फ.०-०-८^१/_४ र कि.नं. ८३७ को जग्गाको क्षे.फ. ०-०-१^३/_४ रही यी जग्गाहरू पुनरावेदकको भोगचलनमा रहेको देखिन आउँछ । प्रस्तुत विवादका जग्गा यी पुनरावेदक वादी पक्षले विपक्षी प्रतिवादीका पति पिता कारी महतोबाट पारीत गरी लिएकोमा विवाद देखिँदैन । विपक्षी प्रतिवादीको नामदर्तामा रहेको कि.नं. १२०२ को जग्गामा निज प्रतिवादीको घर बसोबास रहेको भन्ने देखिन आउँदैन भने सो जग्गाको सडकतर्फ किनारा समेत रहेको नदेखिएबाट निकास बाटो नरहेको जग्गामा घर बसोबास रहेको भनी सम्भन मिल्ने अवस्था पनि छैन । विवादित घर बाहेक प्रतिवादीको अन्यत्र बसोबास रहेको भन्ने पुष्टि हुने अवस्था मिसिलबाट देखिन आउँदैन ।

४. दावीको जग्गामा विपक्षी प्रतिवादीहरूले २०६० सालमा घर निर्माण गरेको भनी यी पुनरावेदक वादीहरूले जिकीर लिए पनि सो भन्दा अगाडि यी विपक्षीहरूको अन्यत्र घर बसोबास रहेको नदेखिँदै सोही ठाउँमा नै ४० वर्ष अगाडिदेखि घर बनाई बसोबास गरेको भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको र विपक्षी प्रतिवादीहरूले २०६० सालमा प्रस्तुत विवादको जग्गामा घर निर्माण गरी खिचोला गरेको भन्ने ठोस प्रमाणबाट पुष्टि हुन सकेको अवस्था मिसिलबाट देखिँदैन । यस

आधारमा पनि वि.सं. २०३४ र २०३६ सालमा विपक्षी प्रतिवादीहरूका पति पिताबाट जग्गा खरीद गरी यी वादी पक्षहरूले भोग चलन गरिरहेको जग्गामा एककासी विपक्षी प्रतिवादीहरूले खिचोला गरी घर निर्माण गरी बसोबास गरेको भन्ने कुरा विश्वासलायक देखिदैन । यसका अतिरिक्त विपक्षी प्रतिवादीहरूले पुनरावेदन अदालतसमक्ष गरेको पुनरावेदन पत्रमा आफ्नो घर विपक्षीको जग्गामा साविकदेखि नै रहेको भनी स्वीकार गरेको देखिन आउँछ । यसरी यी पुनरावेदक वादीका दाता नै विपक्षी प्रतिवादी पक्ष रहेको सन्दर्भमा यी विवादका जग्गामा विपक्षीहरूले साविकदेखि नै निर्मित घरमा बसोबास गरी आएको भन्ने देखिन आएबाट यी पुनरावेदक विरुद्ध विपक्षी प्रतिवादीहरूको प्रतिकूल भोग (Adverse Possession) को अवस्था सिर्जना भएको पाइन्छ । आफूले खरीद गर्दाको समयदेखि नै सो जग्गामा विपक्षीहरूको बसोबास रहेको अवस्था भए निजहरूलाई सो जग्गाको भोग चलनबाट निषेध गर्न यी पुनरावेदकले समयमै कानूनी उपचार खोजेको पनि देखिन आउँदैन ।

५. वस्तुतः सम्पत्तिमा वैध स्वामित्ववालाले भोग गरिरहेको हुन्छ भन्ने सामान्य अनुमान हो । तर वैध स्वामित्व कुनै एक व्यक्तिको रहेको र व्यवहारमा भोग वैध स्वामित्वाला बाहेकको व्यक्तिमा रहेको अवस्था हुनसक्ने तथ्यलाई इन्कार गर्न सकिदैन । कसैले कुनै सम्पत्ति आफ्नो भन्ने हैसियतमा निरन्तररूपमा भोग गरिरहेको हुन्छ र त्यस उपर वैध स्वामित्ववालाले थाहा पाएर पनि त्यस्तो भोगलाई मौन सम्मति प्रदान गर्दछ भने त्यसबाट भोगकर्ताको भोगाधिकार सिर्जना हुनसक्दछ । अर्थात् बलपूर्वक, चोरी क्रिया, अनुरोध वा विशेष आग्रहको अभावमा अर्काको जग्गामा दीर्घ भोग नै वास्तविक प्रतिकूल भोग (Adverse Possession) को स्थापित आधार हो भनी मान्न सकिन्छ । प्रतिकूल भोग स्थापित गर्न भोगको अटुट निरन्तरता परम आवश्यक तत्व मानिन्छ ।

६. यसरी विपक्षीले ४० औं वर्षदेखि घर बनाई भोग चलन गरी आएकोमा सो जग्गाबाट घर उठाई पाउँ भनी समयमा नै यी पुनरावेदक वादीले कानूनी उपचारमा नआई विपक्षीको गरेको जग्गाको भोगचलनलाई मौन सम्मति प्रदान गरेको देखिन आउँछ । केवल २०६० सालमा मात्र आफ्नो जग्गामा खिचोला गरी घर बनाई बसोबास गरेको भन्ने वादीको कथन

ठोस प्रमाणबाट पुष्टि भएको नदेखिई आधारहिन रहेको देखिन आयो । यसबाट साविकदेखि नै निरन्तर भोग गरी आफू बसोबास गरिरहेको ठाउँमा विपक्षी प्रतिवादीहरूले अविच्छिन्नरूपमा भोगाधिकार प्राप्त गरेको देखिन आउँछ ।

७. तसर्थ विपक्षीले साविकदेखि नै घर बसोबास गरेको कार्यलाई यी पुनरावेदक वादीको आचारणबाट मौन स्वीकृति दिएको अवस्था मिसिलबाट देखिएको हुँदा न.नं. ७ को कि.नं. ८३७ को जग्गाबाट वादीले घर उठाई पाउने गरेको शुरु फैसला उल्टी गरी कि.नं. ८३५ को जग्गाको हकमा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई गरेको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६३।११।२९ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६७ साल कात्तिक २२ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: चुरामन खडका

निर्णय नं. ८७७५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
२०६४- WO - ०५४५
आदेश मिति: २०६८।०८।१९

विषय :- उत्प्रेषण समेत

निवेदक: जिल्ला ललितपुर, ललितपुर
उपमहानगरपालिका वडा नं. ४ धोबीघाट
स्थित डी.ए.भी. सुशीलकेडिया विश्वभारतीको
तर्फबाट ऐ. को अधिकारप्राप्त प्रिन्सीपल र
सञ्चालक समितिको सदस्य सचिव भुवनेश्वरी
विरुद्ध

विपक्षी: श्रम कार्यालय काठमाडौं समेत

- कुनै विद्यालय, शिक्षालय, स्कूल कलेज वा निकायमा नियुक्ति लिएर मासिक ज्यालादारी वा पूर्णकालीन रुपमा तनखा (तलब) लिएर शिक्षा प्रदान गर्ने काम गर्दछ भने, त्यस्ता शिक्षक कर्मचारी वा गैरशिक्षक कर्मचारी कामदारहरूले बेलाबेला त्यस्ता संस्था वा निकायबाट हुने शोषणको विरुद्धमा वा आफ्नो हकहितको रक्षार्थ तथा आफ्नो उन्नतिको लागि ऐक्यबद्ध हुन सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउनु पर्छ भन्नुलाई स्वाभाविक मान्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- संविधानले नै ट्रेड युनियन गठन गरी आफ्नो हकहितको लागि संगठित हुने हकाधिकार दिइसकेको अवस्थामा, सम्बन्धित कानूनमा नै स्पष्टतः यस कार्य गर्न पाइने छैन भनी निषेध गरिदिएको स्थितिमा बाहेक त्यस्तो शैक्षिक संस्थामा काम गर्ने शिक्षक समेतका कर्मचारीलाई मात्र त्यस्तो अधिकार नभएको भनी मान्न नसकिने ।

(प्रकरण नं.७)

- सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत शिक्षकको लागि पेशागत हकहितको लागि गरिएको विशेष छुट्टै व्यवस्था भएको र सो बाहेक अरु कुरामा ऐन मौन रहनुको आशय विद्यमान संविधान, श्रम ऐन, ट्रेड युनियन ऐनले समेत आ-आफ्नो हकहितको लागि सामूहिक सौदाबाजीको निमित्त एकीकृत हुन पाउने प्रष्टतः कानूनी व्यवस्था गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदक स्कूललगायत अन्य शिक्षक कर्मचारीले ट्रेड युनियन स्थापना गर्न वा गठन गर्न नपाउने गरी निषेध गरिएको हो भन्ने अर्थ गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदक तर्फबाट:

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता किरण पौडेल
र विद्वान अधिवक्ता रमेश वडाल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २९(१), (२), ३०(२),
- शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६(ड)(१), (भ)
- श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख)
- ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ को दफा २(ख)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :

शिक्षा ऐन, २०२८ को सातौं संशोधन मिति २०५८।१०।२५ मा हुँदा, सरकारबाट नियमित रुपमा अनुदान नपाउने गरी अनुमति प्राप्त गरेको संस्थागत विद्यालयले ऐ. संशोधनले व्यवस्था गरेको ऐनको दफा ३(४) अन्तर्गत संचालित रहेको संस्थागत विद्यालयहरूको कम्पनी वा शैक्षिक गुठीको रुपमा परिवर्तन गर्नुपर्ने प्रावधान भएकोले श्री अनिलकुमार केडियाको एकल लगानीमा गुरुकुल इन्टरनेशनल प्राईभेट लिमिटेड नामक कम्पनी, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५९।०१।०२ का दिन दर्ता भएको र शिक्षा विभाग, विद्यालय व्यवस्थापन माध्यमिक शाखाको प.स.च.नं. ४१३ मिति २०६१।१२।२५ को पत्रबाट स्वीकृति प्राप्त भएपछि निवेदक विद्यालयको सम्पत्ति र दायित्व ऐ. कम्पनीमा सारी कम्पनी अन्तर्गत सञ्चालनमा नल्याई विद्यालयले जिल्ला शिक्षा कार्यालय ललितपुरबाट प.सं. च.नं. ३८७ मिति २०५५।१।१८ अन्तर्गत पाएको स्वीकृति अन्तर्गत माध्यमिकस्तर र त्रि.वि.वि. उपकुलपतिको कार्यालय, कीर्तिपुरको प.सं.च.नं. २६५ यो म.शा. मिति २०६०।६।२६ को पत्रबाट वी.बी.एस र ऐ. को प.सं.च.नं. ६८१ म.शा. ०६१।६२ मिति २०६०।०७।१८ को पत्रबाट वी.बी.ए. को कक्षा सञ्चालन गर्ने अनुमति अन्तर्गत नै माध्यमिक विद्यालय र कलेजको रुपमा संचालित हुँदै आएको कुरा ऐ. कम्पनीको २०६३ पुस मसान्त र २०६४ असार मसान्तसम्मको लिक्विडेशन लेखाबाट र अडिटर देवकी विजय एण्ड कम्पनीबाट मिति २०६४।०१।१८ मा लिएको प्रमाण पत्र समेतबाट स्थापित छ । यस बाहेक ऐ. कम्पनीलाई स्वेच्छामा खारेजीमा लाने भनी ऐ. कम्पनीको विशेष साधारण सभाबाट मिति २०६३।५।१५

मा निर्णय भई लिक्विडेटर नियुक्त भई कम्पनी खारेजीको काम अन्तिम चरणमा पुगी सकेको छ ।

विद्यालयको उद्देश्यलाई कम्पनीको जरियाबाट पूर्ति गर्न उपयुक्त नहुने सम्बन्धमा विद्यालयको सञ्चालक समिति र ऐ. कम्पनीको सञ्चालक समितिको संयुक्त बैठक बसी शैक्षिक गुठीकै रूपमा सञ्चालन गर्ने कुरामा मिति २०६३।२।१८ का दिन सैद्धान्तिक निर्णय लिईएको र तदनुसारको शैक्षिक गुठीमा लाने प्रक्रियालाई अगाडि बढाउने कार्य हुँदैछ । हरेक क्षेत्रमा राजनीतिको प्रवेश गराउने अर्वाक्षित क्रियाकलाप भइरहेको बेला यस विद्यालयका केही कर्मचारीहरू ट्रेड युनियन दर्ता गर्न मिल्ने न मिल्ने सम्बन्धमा श्रम मन्त्रालयसंग राय माग गर्दा श्रम मन्त्रालयलाई शिक्षा मन्त्रालयले मिति २०६४।६।३३ को मन्त्रीस्तरीय निर्णयानुसार शिक्षा ऐनले उक्त सम्बन्धमा केही व्यवस्था नगरेकोले ट्रेड युनियन ऐनको दफा ३ तथा अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता गर्न सकारात्मक राय रहेको व्यहोरासहितको मिति २०६४।०६।०६ को पत्र श्रम मन्त्रालयलाई पठाएको छ । शिक्षा ऐनको दफा १६ (ड) मा सार्वजनिक विद्यालयमा शिक्षक युनियन सम्बन्धी प्रावधान गरेको भए पनि उक्त व्यवस्था सामुदायिक विद्यालयको लागि मात्र रहेको भन्ने सोही ऐनको दफा १६(भ) ले १६(ड) को व्यवस्था संस्थागत विद्यालयको हकमा लागू नहुने स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरेको छ । यसरी कानूनले स्पष्ट रूपमा निषेध गरेको अवस्था छँदाछँदै पनि शिक्षा मन्त्रीस्तरको निर्णयबाट संस्थागत विद्यालयमा ट्रेड युनियन खोल्न सकारात्मक राय प्रदान गर्नुले शिक्षा मन्त्रालयमार्फत शिक्षा ऐनको अज्ञानता रहेको स्पष्ट गर्दछ । यसरी ऐनविपरीत तथा आफ्नो अधिकारक्षेत्रभन्दा बाहिर गइ शिक्षा मन्त्रीस्तरबाट गरिएको निर्णयको आधारमा दिईएको मिति २०६४।६।६ को राय स्पष्टतः शिक्षा ऐनको दफा १६ (भ) को प्रतिकूल र अधिकारक्षेत्रको अतिक्रमणयुक्त हुँदा बदर गरिपाऊँ भन्ने निवेदन ।

यसमा, के कसो भएको हो ? निवेदकको माग बमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ आए वा अवधि नाघेपछि नियम बमोजिम पेश गर्नु साथै अन्तरिम आदेशको माग भएकोमा अन्तरिम आदेश जारी गरी

रहनुपर्ने अवस्थामा नहुँदा अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।९।४ को आदेश ।

ट्रेड युनियन दर्ता गर्ने प्रारम्भिक कार्य अन्तर्गत कामदार कर्मचारी प्रमाणित गर्न व्यवस्थापकलाई पत्र पठाईएको हो । युनियन दर्ता भएको अवस्था पनि नरहेको साथै पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६४।८।२७ गते विपक्षीहरूलाई छलफलको लागि बोलाइएको र सो दिनसम्म युनियन दर्ता गर्ने कार्य नगर्न आदेश समेत जारी भएको हुँदा, युनियन दर्ता कार्य हाल नगरिएको व्यहोरा समेत अनुरोध छ । यस कार्यालयबाट श्रम ऐन २०४८ को दफा ८७ अनुसार प्रत्येक प्रतिष्ठानले आफ्नो कामदार वा कर्मचारीको सेवा, शर्त सम्बन्धमा विनियम बनाउनु पर्छ भनि कानूनी व्यवस्था गरेको छ । सो विनियम श्रम ऐनमा उल्लेख गरिएको व्यवस्थाविपरीत हुनु हुँदैन भनी ऐनको उक्त दफाको मनसाय रहेको छ । जुन प्रतिष्ठानको आफ्नो विनियम छ त्यस्तो प्रतिष्ठानमा ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ आकर्षित हुँदैन भनी भन्न मिल्ने देखिँदैन किन कि श्रम ऐनले गरेको प्रतिष्ठानको परिभाषा नै, ट्रेड युनियन ऐनले स्वीकार गरेको छ । निवेदकले जुन जिकीर लिनु भएको छ, आफ्नो विनियम नहुने प्रतिष्ठानहरूको हकमा मात्र ट्रेड युनियन आकर्षित हुन्छ, त्यो जिकीर श्रम ऐन, ट्रेड युनियन ऐनसंग मेल खाँदैन रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने श्रम कार्यालय बागमती अञ्चलको लिखित जवाफ ।

प्रचलित नेपाल कानून श्रम ऐन, २०४८ को दफा २ ले परिभाषित गरेको प्रतिष्ठान एवं कम्पनी मध्ये विपक्षीको डि.ए.वि. शु.के.वि.भा. नामक कम्पनी उक्त परिभाषाभित्रको होइन भनी निवेदनले भन्न सकेको अवस्था छैन । रिट निवेदन स्वयंले उक्त विद्यालय मिति २०५९।८।१० का दिन कम्पनीमा दर्ता भएको तथ्य स्वीकार गर्दागर्दै कम्पनीको रूपमा सञ्चालन भएको कुनै प्रतिष्ठानमा आवद्ध श्रमिक एवं कामदारको रूपमा कार्यरत व्यक्तिहरूले प्रचलित नेपाल कानून र ILO का विश्वव्यापी रूपमा मान्यता प्राप्त हक अधिकार यी विपक्षीको कम्पनीले प्रदान गर्न पर्दैन भनी तर्क गर्नु न्यायसंगत छैन । श्रमिकहरूको विश्वव्यापी संगठनको मूल्य र मान्यतालाई नेपाल सरकारले अंगीकार गर्दा प्रचलित नेपाल कानूनबाट त्यसलाई व्यवहारमा लागू गर्ने उद्देश्यबाट स्थापित ट्रेड युनियन ऐन, २०४९, श्रम ऐन, २०४८ तथा शिक्षा ऐन, २०२८ समेतले ट्रेड युनियन गठन गर्न मिल्ने शैक्षिक

प्रतिष्ठानमा आवद्ध श्रमिकहरूलाई ट्रेड युनियन अधिकार दिन पर्दैन भन्ने रिट निवेदकको निवेदन व्यहोरा उल्लिखित कानूनको मक्सद र उद्देश्यविपरीत छ। श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागले डि.ए.वी. सुशील केडिया विश्वभारती प्याप्स नेपाल नामक ट्रेड युनियन गठन गरी प्रचलित नेपाल कानूनबमोजिम दर्ताका लागि प्रवेश गरेको व्यक्तिहरूका हकमा प्रचलित ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ बमोजिम कानूनी प्रक्रिया पूरा गर्दाको अवस्था यी विपक्षी रिट निवेदकले त्यस्तो दर्ता गर्न नपाउने युनियन, दर्ता गर्न आएको भनी सम्बन्धित निकायहरूमा दावा विरोध गर्न आएको पाइदैन। साथै यस श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागले उक्त युनियन, शिक्षा मन्त्रालय अन्तर्गतको प्रतिष्ठान देखिएको हुँदा सम्बन्धित शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयमा, ट्रेड युनियन अधिकारका लागि दर्ता गर्न निवेदन गर्न निवेदकको व्यहोरा बमोजिम दर्ता गर्न मिल्ने नमिल्ने सम्बन्धमा यस विभागको च.नं. ३२२१ मिति २०६४।२।११ को पत्रद्वारा राय माग गर्दा समेत उक्त मन्त्रालयको च.नं. ३६७ मिति २०६४।६।६ को पत्रद्वारा उक्त ट्रेड युनियन दर्ता गर्ने सम्बन्धमा सकारात्मक राय रहेको जवाफ प्राप्त भए बमोजिम यस श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागले सबै प्रक्रिया र प्रचलित नेपाल कानूनको पालना गरी विपक्षी निवेदकको विद्यालयमा आवद्ध कर्मचारी एवं शिक्षक समेतले ट्रेड युनियन गठन गरी यस विभागसमक्ष निवेदन दिए मुताविक ट्रेड युनियन दर्ता गर्ने गरेकोले रिट निवेदन व्यहोरा खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने श्रम तथा रोजगार प्रवर्द्धन विभागको लिखित जवाफ।

निवेदकलाई नागरिकको हैसियतले निवेदन गर्ने हकद्वैया छैन। सफा हात लिएर अदालत प्रवेश नगरेको, रिट निवेदक श्रम ऐन २०४८ को दफा २(ख) को परिभाषा तथा ट्रेड युनियन ऐन २०४९ को दफा २(क) तथा स्वावलम्बन विकास केन्द्र वि. श्री श्रम अदालत भएको संवत् २०६१ सालको रिट नं. ३७५४ को उत्प्रेषण मुद्दामा मिति २०६३।७।१४ गते भएको फैसलामा प्रतिपादित नजीर समेतको परिभाषाभित्र रहेको, विपक्षी निवेदक शैक्षिक सेवा गर्ने प्रतिष्ठान मात्र नभई शैक्षिक व्यापार गर्ने संस्था हुँदा, त्यसमा ट्रेड युनियन बन्न सक्दैन भनी दावी गर्न नमिल्ने, दफा १६(भ) ले संस्थागत विद्यालयको हकमा लागू नहुने भनी लेखिएको प्रतिबन्धअन्तर्गत समुच्चा दफा १६(ड) को व्यवस्था लागू नहुने भन्ने लेखिएको नभई

केवल दफा १६(ड) उपदफा (५) मात्र लागू नहुने भन्ने हो। समुच्चा दफा १६(ड) लागू नहुने साविक ऐनमा शिक्षा तथा खेलकुद सम्बन्धी केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६३ ले संशोधन गरी केवल दफा १६(ड) को उपदफा ५ मात्र लागू नहुने भनी उल्लेख गरेको छ सो हुँदा, शिक्षक युनियन गठन हुन नसक्ने गरी प्रतिबन्ध लगाएको अवस्था नभएको, मालिकले संगठन खोल्ने स्वतन्त्रता रहदा शिक्षक कर्मचारीले भने खोल्न नपाउने तर्क गर्न नमिल्ने हुँदा विपक्षीको निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने शिक्षक कर्मचारी ट्रेड युनियनले पेश गरेको लिखित जवाफ।

रिट निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनको विभिन्न प्रकरणमा शिक्षा मन्त्रीस्तरको निर्णयमा विद्यालयका कर्मचारीहरूले ट्रेड युनियन दर्ता गर्ने सम्बन्धमा सकारात्मक राय रहेकोले निजको मुद्दा गर्नु परेको कुरा उल्लेख गर्नु भन्ने देखिन्छ। शिक्षा मन्त्री वा शिक्षा मन्त्रालयको कामकारवाही वा निर्णयमा चित्त नबुझाएको व्यक्तिले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई रिट दायर गर्नुको कुनै प्रयोजन देखिदैन। विद्यालय, विश्वविद्यालय जस्ता शैक्षिक संस्थासंग सम्बन्धित रहेको तालुक मन्त्रालय भनेको शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालय भएकोले शैक्षिक संस्थाका कर्मचारीको ट्रेड युनियन दर्ताका लागि प्राप्त निवेदनका सम्बन्धमा मन्त्रालयको राय माग गर्नु तथा प्राप्त राय समेतको आधारमा ट्रेड युनियन दर्तासम्बन्धी कारवाही अगाडि बढाउनु यस मन्त्रालयअन्तर्गतको विभागको कार्यक्षेत्रभित्रको विषय नै भएको हुनाले यस मन्त्रालयको नाममा कुनै आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खरोज गरिपाउँ भन्ने श्रम तथा यातायात व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

विपक्षी निवेदकको दाविअनुसार यस मन्त्रालयले मिति २०६४।६।३ को मन्त्रिस्तरीय निर्णयानुसार शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६(ड) ले सामुदायिक विद्यालयका शिक्षकहरूको युनियनको सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको तर निजी तथा आवाशीय विद्यालयका शिक्षक कर्मचारीहरूको युनियनको सम्बन्धमा केही व्यवस्था गरेको नदेखिएकोले ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ को दफा ३ तथा अन्य प्रचलित कानूनको अधीनमा रही पेश भएको डि.ए.भी सुशील केडिया विश्वभारती उच्च मा.वि. निजी तथा आवाशीय विद्यालय शिक्षक, कर्मचारी युनियन दर्ता सम्बन्धी सकारात्मक राय पठाउन स्वीकृत भएको हो। सोही

ऐनको दफा १६(भ) को व्यवस्थाको कही कतै प्रतिकूल र अधिकारक्षेत्रको कुनै अतिक्रमण भएको उक्त निर्णयबाट नदेखिएको र विपक्षी निवेदकले समेत आफ्नो निवेदनमा पनि के कसरी अतिक्रमण भयो भन्ने कुरा ऐनमा भएको व्यवस्था नहेरी हचुवा किसिमले प्रस्तुत रिट निवेदन दिई मन्त्री र यस मन्त्रालय समेतलाई दुख दिने नियतले प्रस्तुत रिट निवेदन दिएको देखिँदा खारेज गरिपाऊँ भन्ने शिक्षा तथा खेलकुद मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेशी सूचीमा चठी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी रिट निवेदकको जिकीर तथा विपक्षीमध्ये शिक्षा मन्त्रालय समेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री किरण पौडेल र शिक्षक कर्मचारी ट्रेड युनियन तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रमेश बडालले गर्नु भएको बहस जिकीर समेत सुनी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने नपर्ने के रहेछ, सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, अनिलकुमार केडियाको एकल लगानीमा गुरुकुल एन्टरनेशनल प्रा.लि. नामक कम्पनी, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयमा मिति २०५९।८।१०२ गते दर्ता भएको र त्रि.वि.वि. उपकुलपतिको कार्यालयको पं.सं. २६५ मिति २०६०।६।२६ को पत्रबाट वि.वि.एस. र ऐ. को मिति २०६०।७।१८ को पत्रबाट वि.वि.ए.को कक्षा सञ्चालन अनुमति अन्तर्गत माध्यमिक विद्यालय र कलेजको रूपमा सञ्चालित हुँदै आएको छ । यस बाहेक ऐ. कम्पनीलाई स्वेच्छामा खारेजीमा लाने भनी ऐ. कम्पनीको विशेष साधारण सभाबाट मिति २०६३।५।५ मा निर्णय भई लिक्विडेटर नियुक्ति भइ कम्पनी खारेजीको अन्तिम चरणमा पुगी सकेको छ । विद्यालयका उद्देश्यलाई कम्पनीको जरियाबाट पूर्ति गर्न उपयुक्त नहुने सम्बन्धमा कम्पनीको सञ्चालक समितिको बैठकबाट शैक्षिक गुठीमा लाने प्रक्रिया अगाडि बढ्दैछ । हरेक क्षेत्रमा राजनीति प्रवेश गराउने क्रियाकलाप भइरहेको बेला यस विद्यालयका केही कर्मचारीहरू ट्रेड युनियन दर्ता गर्न श्रम मन्त्रालय सँग राय परामर्श गर्दा सकारात्मक राय रहेको छ । शिक्षा ऐनको दफा १६(ड) मा सार्वजनिक विद्यालयमा शिक्षक युनियनको प्रावधान रहेपनि सामुदायीक विद्यालयमा लागू नहुने स्पष्ट छ । यसरी शिक्षा मन्त्री स्तरको निर्णयबाट

ट्रेड युनियन खोल्न दिइएको मिति २०६४।६।६ को राय शिक्षा ऐनको दफा १६(भ) को प्रतिकूल हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिपाऊँ भन्ने मुख्य निवेदन जिकीर रहेको देखियो ।

प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा निवेदकद्वारा सञ्चालित स्कूल के कस्तो संस्था वा संगठन हो ? र त्यस्तो संगठन भित्र ट्रेड युनियन खोल्न र सञ्चालन गर्न मिल्ने हो कि होइन भन्ने मुख्य प्रश्न रहेको देखियो ।

३. यसमा, स्वयं रिट निवेदनको व्यहोराबाट डी.ए.भी. सुशील केडिया विश्वभारती एक शिक्षा प्रदायक उच्च माध्यमिक विद्यालय रहेकोमा विवाद रहेन । सो विद्यालय कम्पनी ऐन, २०५३ बमोजिम मिति २०५९।८।१० मा दर्ता भई, शिक्षा विभागबाट मिति २०६१।५।२५ मा “विद्यालयलाई कम्पनीको रूपमा सञ्चालन गर्न स्वीकृती समेत प्रदान गरेको” भन्ने मिसिल संलग्न कागजातहरूको प्रतिलिपीबाट देखिन्छ । यसबाट प्रस्तुत निवेदक स्कूल, कम्पनी कानूनअन्तर्गत स्थापित भएको कम्पनीभित्रकै कुनै एक शैक्षिक संस्था हो भन्नेमा विवाद रहेन । निवेदक स्कूल ‘संस्था’ वा प्रतिष्ठान वा ‘संगठन’ के हो भन्नेतर्फ हेर्दा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(ख) मा ‘प्रतिष्ठान’ भन्नाले कुनै उद्योग, व्यापार वा सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित १० जना वा सो भन्दा बढी कामदार वा कर्मचारी कार्यरत् रहेको कुनै कारखाना, संगठन ‘संस्था’ फर्म वा तिनको समूह सम्भन्ध पछि भनी परिभाषित गरेको देखिन्छ । सोही परिभाषा भित्र परेको ‘संस्था’ शब्दको अर्थ के रहेछ, भनी वृहत नेपाली शब्दकोषमा हेर्दा (१) राम्रोसित स्थायी किसिमले रहने काम ठहराई, बसाई (२) कुनै धर्म संगठन समाज राजनीति आदिको प्रचार-प्रसार वा लोकहितका लागि गठन गरिने सार्वजनिक सभा ‘संघ’, (३) “सरकारी वा गैरसरकारी कार्यालयमा काम गर्ने, व्यक्तिहरूको सामूहिक हितका निमित्त तयार भएको संगठित समुदाय (४) व्यवसायिक दृष्टिले कुनै खास नियम वा सिद्धान्तअनुसार काम गर्ने कुनै संगठित दल वा वर्ग” भनिएको छ भने, सोही ‘संस्था’ शब्दको परिभाषा भित्र प्रयुक्त भएको ‘संघ’ शब्दलाई हेर्दा “कुनै विशेष उद्देश्यको पूर्तिका निमित्त बनेको वा समान उद्देश्य लिएका धेरै व्यक्ति वा संगठित संस्थाहरूको समूह, कुनै विशेष सिद्धान्त, नियम आदिमा आधारित संस्था, समूह, मण्डली जमात” सम्भन्ध पछि भनी परिभाषित

गरेको देखिन्छ। त्यस्तै गरी 'प्रतिष्ठान' भन्नाले के बुझिन्छ, भन्नेतर्फ हेर्दा सोही शब्दकोषले 'प्रतिष्ठान' लाई प्रतिष्ठानपूर्ण रूपमा स्थापित कुनै संस्था भनी परिभाषित गरेको पाइन्छ।

४. यसबाट उपरोक्त विभिन्न शब्दार्थहरूको परिभाषालाई निचोडमा हेर्दा 'प्रतिष्ठान' 'संघ' 'संस्था' आदि जे भनिएतापनि ती सबैको शब्दहरूको अर्थ एक अर्काको परिपूरक पर्याय वा एउटै रहन गएको देखिन्छ।

५. अब यस्ता प्रतिष्ठान, संघ, संस्था वा जे शब्दले पुकारिए तापनि त्यसभित्र ट्रेड युनियन गठन र सञ्चालन गर्न मिल्छ, मिल्दैन भन्ने तर्फ हेर्दा, हाल विद्यमान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३० को उपधारा(२) को व्यवस्था हेर्नुपर्ने हुन्छ। उक्त धारा ३०(२) मा कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम प्रत्येक कामदार र कर्मचारीलाई आ-आफ्नो हित रक्षाको निमित्त ट्रेड युनियन खोल्ने संगठित हुने र सामूहिक सौदाबाजी गर्ने हक हुनेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ, भने सोही संविधानको धारा २९(१) मा प्रत्येक व्यक्तिलाई शोषण विरुद्धको हक हुनेछ, भन्ने व्यवस्था पनि रहेको देखिन्छ। संविधानले प्रत्याभूत गरेको उक्त शोषण विरुद्धको हक र युनियन खोल्ने हक एक अर्काको परिपूरकको रूपमा रहेको देखिन्छ। शोषण विरुद्धको हकले त्यस्ता व्यक्ति वा समूहलाई आ-आफ्नो हक हितको रक्षार्थ ट्रेड युनियन खोल्ने र संगठित हुने हकप्रति जागृत गर्ने गरेको पाइन्छ। माथि वर्णित संविधानको उक्त धारा ३०(२) मा प्रयुक्त भएको 'कामदार' र 'कर्मचारी' भन्ने शब्दको अर्थ के रहेछ, भन्ने तर्फ हेर्दा ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ को दफा २(ख) मा 'कामदार' भन्नाले कुनै प्रतिष्ठानमा कार्यरत् स्थायी, अस्थायी, पिस रेट वा ठेकामा कामगर्ने कामदार सम्भन्नु पर्छ, सो शब्दले प्रतिष्ठानको सुपरीवेक्षण प्रशासकीय नियन्त्रण व्यवस्थापनको काममा संलग्न रहेका कर्मचारी बाहेक अन्य सबै कर्मचारीलाई समेत जनाउँदछ, भन्ने उल्लेख छ, भने वृहद नेपाली शब्दकोषमा "कामदार" भन्नाले काम गर्ने व्यक्ति कर्मचारी, पारिश्रमिक ज्याला मञ्जरी लिएर काम सघाई दिने व्यक्ति" भनिएको पाइन्छ। त्यस्तै गरी टोपबहादुर सिंहद्वारा संग्रहित कानूनी शब्दकोषमा- 'कामदार' भन्नाले काम गर्ने व्यक्ति वा कर्मचारी भनी परिभाषित गरिएको पाइन्छ। यसबाट ती परिभाषाहरूमा प्रयुक्त भएका शब्दहरूलाई केलाउँदा 'कामदार' वा 'कर्मचारी' एक अर्काको पर्यायको रूपमा प्रयोग भएको प्रष्ट देखिन्छ। सो परिभाषाअनुसार कामदार

भन्नाले केवल शारीरिक परिश्रम गर्ने मजदुर वा कूली मात्र हो भन्ने अर्थमा बुझ्न मिल्दैन। त्यसै गरी प्रस्तुत विषयवस्तुको सन्दर्भमा हेर्दा 'शिक्षक' पनि सामान्यतः पारिश्रमिक लिएर शिक्षा प्रदान गर्ने, आफूसंग भएको ज्ञान वा सीप बाँड्ने बौद्धिक कर्मचारी वा कामदार हो भन्नुमा दुई मत हुन सक्दैन।

६. यसरी कुनै विद्यालय, शिक्षालय, स्कूल कलेज वा निकायमा नियुक्ति लिएर मासिक ज्यालादारी वा पूर्णकालीन रूपमा तनखा (तलब) लिएर शिक्षा प्रदानगर्ने काम गर्दछ, भने, त्यस्ता शिक्षक कर्मचारी वा गैह्रशिक्षक कर्मचारी कामदाहरूले बेलाबेला त्यस्ता संस्था वा निकायबाट हुने शोषणको विरुद्धमा वा आफ्नो हकहितको रक्षार्थ तथा आफ्नो उन्नतिको लागि ऐक्यबद्ध हुन सामूहिक सौदाबाजी गर्न पाउनु पर्छ, भन्नुलाई अस्वभाविक भन्नुपर्ने स्थिति देखिँदैन।

७. निवेदक स्कूलको परिवेश भित्र त्यस्तो ट्रेड युनियन खोल्न वा सञ्चालन गर्न कानूनतः मिल्ने हो कि होइन भन्ने तर्फ हेर्दा, सर्वप्रथमतः वर्तमान संविधान २०६३ को धारा ३०(२) ले नै कामदार कर्मचारी आ-आफ्नो हित रक्षाको निमित्त ट्रेड युनियन खोल्ने हकाधिकार प्रत्याभूत गरिदिएको देखिन्छ। त्यसरी संविधानले नै त्यस्तो ट्रेड युनियन गठन गरी आफ्नो हक हितको लागि संगठित हुने हकाधिकार दिइसकेको अवस्थामा, सम्बन्धित कानूनमा नै स्पष्टतः यो कार्य गर्न पाइने छैन भनी निषेध गरिदिएको स्थितिमा बाहेक, त्यस्तो शैक्षिक संस्थामा काम गर्ने शिक्षक समेतका कर्मचारीलाई मात्र त्यस्तो अधिकार नभएको भनी मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन।

८. शिक्षा ऐन, २०२८ को दफा १६(ड)(१) मा सामुदायिक विद्यालय शिक्षकहरूको पेशागत हकहितको सम्बन्धमा कार्य गर्न एक शिक्षक युनियन रहनेछ, भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उपरोक्त व्यवस्थालाई हेर्दा, सामुदायिक विद्यालयमा कार्यरत् शिक्षकको लागि पेशागत हकहितको लागि गरिएको विशेष छुट्टै व्यवस्था देखिन्छ। सो बाहेक अरु कुरामा ऐन मौन रहनुको आशय विद्यमान संविधान, श्रम ऐन, ट्रेडयुनियन ऐनले समेत आ-आफ्नो हकहितको लागि सामूहिक सौदाबाजीको निमित्त एकीकृत हुन पाउने प्रष्टतः कानूनी व्यवस्था गरिरहेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदक स्कूललगायत अन्य शिक्षक कर्मचारीले ट्रेड युनियन स्थापना गर्न वा गठन गर्न नपाउने गरी निषेध

गरिएको हो भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा निवेदक स्कूलमा ट्रेड युनियन गठन गर्न तथा सञ्चालन गर्न मिल्ने नै देखिन आयो । यसरी ट्रेड युनियन गठन गरिने कार्यले यी निवेदकको कुनै संवैधानिक तथा कानूनी प्रत्याभूत गरेको हक अधिकारमा कुनै आघात पर्न जाने अवस्था पनि रहेको देखिँदैन भने त्यस्तो ट्रेड युनियन दर्ता गर्ने निर्णय भएकै खण्डमा पनि सो निर्णयगर्ने पञ्जिकाधिकारीको त्यस्तो निर्णयउपर ट्रेड युनियन ऐन, २०४९ को दफा २९(२) बमोजिम श्रम अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने वैकल्पिक कानूनी व्यवस्था समेत मौजुदै रही रहेको स्थितिमा, रिटको असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रवेश गरी दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा आदेश जारी हुनपर्ने अवस्था देखिँदैन ।

९. तसर्थ, निवेदनमा मागबमोजिम ट्रेड युनियन गठन नगर्नु नगराउनु भनी निषेधाज्ञा लगायतको आज्ञा आदेश जारी गर्न मिलेन, प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६८ साल मंसिर ११ गते रोज शुभम्
इजलास अधिकृत: बसन्तजङ्ग थापा

निर्णय नं. ८७७६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

संवत् २०६३ सालको WO - ०४४६

आदेश मिति: २०६८।११।२३।३

मुद्दा:- उत्प्रेषण, परमादेश ।

निवेदक: का.जि.का.म.न.पा. वडा नं. १० नयां वानेश्वर,
कृष्ण टावरस्थित प्रधान कार्यालय रहेको स्पाइस
नेपाल प्रा.लि. को तर्फबाट अख्तियार प्राप्त
सञ्चालक/ प्रमुख कार्यकारी अधिकृत डिमित्री
जाइका समेत

विरुद्ध

विपक्षी: सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालय समेत

■ विपक्षी नबनाइएका अन्य पक्ष र निवेदक बीच असमानताको निवेदन जिकीरतर्फ अदालतले प्रवेश गर्न मिल्दैन । असमान व्यवहार भयो वा भएन भन्ने निरोपण हुन सम्बन्धित पक्षहरूले आफ्ना कुरा अदालतमा राख्न पाउनु पर्ने हुन्छ । कतिपय अवस्थामा कागजातको अवलोकनबाट मात्र समानता वा असमानताको प्रश्न निरोपण हुन नसक्ने ।

■ दुई बेग्ला बेग्लै कानूनी प्रावधानअन्तर्गत अनुमतिपत्र लिएका सेवाप्रदायक बीच असमानताको प्रश्न सान्दर्भिक हुँदैन भने घुमाउरो पाराले प्रविधिको नाम परिवर्तन गरी निवेदकले अनुमति पाए सरहकै सुविधा अर्को सेवा प्रदायकले लियो वा दिइयो भन्न अदालतले त्यो अर्को पक्षको कुरा पनि सुन्नु पर्ने हुन्छ । एकपक्षीय सुनुवाइकै आधारमा समानता वा असमानताको प्रश्नमा प्रवेश गर्न न्यायोचित नहुने ।

(प्रकरण नं.६)

■ समानताको सिद्धान्त समान अवस्थामा रहेकाहरू बीचमा लागू हुने हो । असमान अवस्थामा रहेकाहरू बीच समानताको सिद्धान्त आकर्षित नहुने ।

■ आफैले बोलकबोल गरी सहमत भई निक्काल भएको विषयमा आफूलाई अनुकूल हुने जति मान्ने र अनुकूल नहुने जति नमान्ने भन्न कानूनको सिद्धान्तले नदिने ।

(प्रकरण नं.६)

■ भइरहेका कानून र सम्भौताअनुरूप के हुनपर्ने हो त्यो जानकारी दिन वा पहिले नै निर्धारित भइरहेको रोयल्टी शुल्क माग गर्न अन्य कुनै निर्णयको आवश्यकता नपर्ने ।

(प्रकरण नं.९)

■ कुनै अख्तियारीको प्रयोग गर्न पाउने आधिकारिक निकाय तत्काल पूर्ण नभएको सन्दर्भमा त्यहाँको अधिकारीको भूमिका र जिम्मेवारी केही पनि हुँदैन भन्न मिल्दैन ।

कानूनबमोजिमको दैनिक कामकाजको सञ्चालन यस्ता अधिकारीहरूबाट भइरहनुलाई अन्यथा अर्थमा लिन नमिल्ने ।
(प्रकरण नं.१०)

- बोलपत्र वा कुनै लिखत समेतका माध्यमले रकम, शुल्क, रोयल्टी र दस्तूर तिर्ने समेतका प्रतिवद्धता जाहेर गर्नेले प्रचलित कानूनका परिप्रेक्ष्यमा तिनको विहंगम अध्ययन गरी जोखिम तत्व (Risk Factor) को आंकलन गरेको मान्नु पर्ने ।
- आफैले यति रकम यसरी यस तरीकाबाट अर्को पक्षलाई तिर्ने बुझाउने कबुल गरी अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने लगायतका फाइदा लिई पछि गएर यो वा त्यो कारण देखाई आफ्नो कबुल वा प्रतिवद्धता तोड्न नमिल्ने ।
- पक्षहरूका आपसी व्यवहारका कुरामा कुनै पक्षबाट कानूनको ठाडो उल्लंघन नै भएको स्थिति र त्यो कबुल वा प्रतिवद्धता आरम्भदेखि नै कानूनप्रतिकूल रहेको अवस्थामा बाहेक अदालतले हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने ।
- आफूले अनुमतिपत्र प्राप्त गर्दा कबुल गरेको दस्तूर रोयल्टी, शुल्क र किस्ता समेतका रकम पछिबाट घटाई पाउन गरिने माग अधिकारको कुरा होइन । अधिकार कानूनद्वारा संरक्षित हुन्छ र यो कानूनअनुकूल उपभोग गरिनु पर्दछ । कानूनप्रदत्त अधिकारमा गैरकानूनी रूपमा हस्तक्षेप भएको नपाइँदासम्म त्यो न्यायिक परीक्षणको विषय बन्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१३)

निवेदक तर्फबाट:- विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू बद्रीबहादुर कार्की, हरिहर दाहाल, श्रीहरि अर्याल र शम्भु थापा एवं विद्वान अधिवक्ताहरू कमलप्रसाद खनाल, हरिकृष्ण कार्की, प्रकाश राउत र सुरेन्द्र खड्का

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मी एवं विद्वान अधिवक्ताहरू कैलासप्रसाद न्यौपाने, सतीशकृष्ण खरेल, नारायणप्रसाद देवकोटा, तिलकबहादुर पाण्डे र रेवतीराम पन्त

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २३, २३(१), २२(२)(१),
- दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम १०, १०(१), (२), (५) र नियम ७, ७ (१), (२)

आदेश

न्या.प्रकाश वस्ती: तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३ र ८८(२) बमोजिम दायर भई यस अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ :-

निवेदक स्पाइस नेपाल प्रा. लि., (मिति २०६८/११/२९ को निवेदनबाट आफू एनसेल नेपाल प्रा.लि. मा परिणत भएको जानकारी दिएको) दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्य लिई तत्कालीन कम्पनी ऐन, २०५३ बमोजिम स्थापित विदेशी लगानी समेत भएको कम्पनी हो । विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले आवश्यक ऐन कानून संशोधन, थपघट गर्नको लागि विपक्षी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयमा सिफारिश गर्ने काम गर्दछ । विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा ३ बमोजिम स्थापना गरिएको हो । विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले दूरसञ्चार सेवा समेतको अनुमतिपत्र समेत प्रदान गर्ने, नीति निर्देशन र अनुगमन गर्ने अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्था हो । नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले दूरसञ्चार सेवा सञ्चालनको लागि प्रस्ताव आव्हानको सूचना (Request for proposal Document (RFPD)) निकाल्दा नै पाँच वर्षसम्म मोवाइल सेवा अर्को कम्पनीलाई दिन नपाउने गरी (Five years monopoly) सार्वजनिक रूपमा सूचना प्रकाशित गरेको थियो सो सवै कुराको विचार गरेर यस कम्पनीले नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले निकालेको सूचनाको आधारमा प्रतिस्पर्धा (Bid) मा भाग लिई जीएसएम (GSM) प्रविधिबाट दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न सन् ०१-०९-२००४ (२०६१/१५/१६) मा अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको थियो । कम्पनीले प्राप्त गरेको अनुमतिपत्रको दफा ३ बमोजिम सन् १३ मई २००५ (२०६२/१३/३०) देखि आफ्नो सेवा सञ्चालन गर्दैआएको छ । तर, यस कम्पनीले सेवा सञ्चालन गरेको एक वर्ष पनि बित्न नपाउँदै युनाईटेड

टेलिकम लिमिटेडलाई घुमाउरो बाटो (Back Door) बाट लिमिटेड मोबिलिटी (Limited Mobility) भनी मोवाइल सेवा सञ्चालनको अनुमतिपत्र दिएको छ, जुन बिनाप्रतिस्पर्धा, बिनासार्वजनिक सूचना दिएको छ। युनाइटेड टेलिकम लिमिटेडको अनुमतिपत्र र यस कम्पनीको अनुमतिपत्रको सुविधा र दस्तूरमा आकाशजमीनको फरक छ। पूर्ण रूपमा यस निवेदक कम्पनीलाई भेदभावपूर्ण तरिकाले हेरिएको छ।

यस कम्पनीले सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमति लिँदाको अवस्थामा निवेदक कम्पनीलाई समेत अन्य दूरसञ्चार सेवा प्रदायक नेपाल टेलिकम तथा युनाइटेड टेलिकम लिमिटेड सरह समान तह (Equal footing) मा राख्ने तथा दूरसञ्चार नीति, २०६० बमोजिम विदेशी लगानीलाई आकर्षित र प्रोत्साहित गर्न तथा समान सुविधाहरू प्रदान गरिने उल्लेख भएको भए तापनि निवेदक कम्पनीलाई आवश्यक पर्ने जति इन्टर कनेक्शन एसेस (Interconnection access) पाउँ भनी नेपाल टेलिकम लिमिटेडमा निवेदन दिई धेरै पटक बैठक बसेतापनि आवश्यक पर्ने जति सो सुविधा (Interconnection access) पाउन नसकेकोले सोको अनुदेश (Interconnection Guideline) को परिपालना गराई सो सुविधा (Interconnection access) दिलाई पाउँ भनी विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणसमक्ष निवेदन दिएतापनि सोको कुनै सुनुवाई नै भएन। साथै यस निवेदकलाई दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न विशेष अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको अवस्थामा अरू सेवा प्रदायकलाई अन्तर्राष्ट्रिय पहुँच मार्ग (International gateway) दिने, तर यस निवेदक कम्पनीलाई नदिएको कारणले उक्त पहुँच मार्ग (International gateway) उपलब्ध गराई पाउँ भनी पटक-पटक विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण समक्ष निवेदन दिएतापनि हालसम्म पनि नदिएको कारणबाट विपक्षी नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले समान सेवा प्रदायकबीचमा समान व्यवहार गरेको छैन।

दूरसञ्चार सेवा प्रदायकले सेवा सञ्चालन गरेबापत तिर्नु बुझाउनु पर्ने रोयल्टी सम्बन्धमा भएको व्यवस्था हेर्दा दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा ३२ को उपदफा १,२,३ तथा नियमावली, २०५४ को नियम २६ बमोजिम नियम १० को उपनियम ५ र ६ बमोजिम अनुमति प्राप्त व्यक्तिले आफूले गरेको वार्षिक कूल

आम्दानीको चार प्रतिशतले हुने रकम प्रत्येक वर्ष रोयल्टीको रूपमा श्री ५ को सरकारलाई बुझाउनु पर्नेछ, भन्ने स्पष्ट व्यवस्था भएकोमा एउटै सेवा प्रदायक निवेदक कम्पनी स्पाइस नेपाल प्रा.लि. र युनाइटेड टेलिकम लि. बीच वार्षिक तिर्नुपर्ने रोयल्टी शुल्कमा असमान व्यवस्था तथा भेदभाव गरिएको र कानूनबमोजिम बाहेकको रोयल्टी तिर्नुपर्ने गरी लाइसेन्स प्रदान गरिएकोबाट यस्तो असमान रोयल्टी शुल्क हटाई पाउँ तथा कानून तथा दूरसञ्चार नीति, २०६० बमोजिम मात्र तिर्नुपर्ने गरी समान व्यवहार कायम गराई पाउँ भनी दिएको निवेदनमा कुनै कार्यवाही भएको छैन। त्यसैले सबै सेवा प्रदायकहरूको बीचमा रोयल्टी सम्बन्धमा समानता र एकरूपता हुने गरी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी मिति २०६३।१।१९ मा पुनरावेदन अदालत, ललितपुरमा निवेदन दिएकोमा उक्त अदालतबाट मिति २०६३।१।२२ मा कारण देखाउ आदेश जारी भई विचाराधीन अवस्थामा रहँदासम्म विपक्षी प्राधिकरणबाट विपक्षी सन्तोष पौडेलको दस्तखत भएको मिति २०६३।१।२४ को च.नं. ७२ को रोयल्टी बुझाउने सम्बन्धमा भन्ने व्यहोराको पत्र प्राप्त भएको छ। विपक्षीको नियमित बैठक बस्न नसकेको अवस्थामा प्राधिकरणबाट के, कुन निर्णय भएको हो वा होइन सो निर्णयको जानकारी नदिएँ हामी निवेदकले दिएको निवेदन सम्बन्धमा कानून प्रतिकूलको पत्र प्राप्त भएकोले उक्त पत्र तथा सोसँग सम्बन्धित कुनै निर्णय भए गरेको भए सो बढेर गराउन अन्य वैकल्पिक उपचार नभएकोले बाध्य भई सम्मानीत अदालतको शरणमा यो निवेदन गर्न आएको छौँ। लिमिटेड मोबिलिटी/फूल मोबिलिटी (Limited mobility / Full mobility) को सेवा एउटै हो वा अलग हो भनी ठहर गर्ने अधिकार विपक्षी सन्तोष पौडेललाई छैन। निवेदकले प्राधिकरणको बैठकबाट छानबिन तथा आवश्यकता परे सम्बन्धित क्षेत्रको विशेषज्ञको राय समेत लिई निर्णय गरी पाउन भनी गरेको विषयमा निर्णय नै नगरी प्रतिवाद जसरी पत्रबाट जानकारी गराउने अधिकार विपक्षीलाई नभएको हुँदा सो पत्र गैरकानूनी र क्षेत्राधिकारविहीन भएको प्रष्ट छ।

लिमिटेड मोबिलिटी (Limited Mobility) र फूल मोबिलिटी (Full Mobility) दुवैको काम र चलाउने तरिकामा फरक छैन। दुवै मोवाइल सेट नै हुन, दुवै बोकेर हिंड्न मिल्ने, घरमा कुनै किसिमको संयन्त्र

(Accessories) राख्नु नपर्ने, दुवैबाट आन्तरिक, वाहय तथा स्थानीय कल गर्ने र ग्रहण (Receive) गर्ने तरिका समेत एउटै भएकोले दुवै सेवामा कुनै भिन्नता छैन। विपक्षीको पत्रको दफा ३ मा ३ दिन (२०६३।५।१५) भित्र नेपाल दूरसञ्चार कम्पनीले रकम दाखिला नगरेमा आवश्यक कार्यवाही गरिनेछ, भनी २०६३।६।२४ को पत्र लेख्दा करीव डेढ महिनासम्म कुनै कार्यवाही भएको भन्ने नदेखिएबाट निवेदक कम्पनीले उक्त पत्रको दफा २ बमोजिम सुविधा नपाउने भन्ने पत्र कानूनप्रतिकूल भएको प्रष्ट छ। ऐनले निर्दिष्ट गरेको कुरादेखि बाहिर गएर युनाइटेड टेलिकम लिमिटेडलाई मिति २०६२।१२।१ मा निवेदक कम्पनीभन्दा न्यून दस्तूर (Royalty), न्यून भाडा दर (Tariff Rate) लिने गरी घुमाउरो बाटो (Back door) बाट कोड डिभिजन मल्टिपल एसेस (Code Division Multiple Asses-CDMA) प्रविधिबाट सञ्चालन हुने मोवाइल सेवा सञ्चालन अनुमति प्रदान गरेको कार्य ऐनको दफा २२(२) को विपरीत छ। ऐनले निर्दिष्ट गरेको कुराको पालना विपक्षीहरूले गरेका छैनन्।

नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११, दूरसञ्चार नियमावलीको नियम २६ र दूरसञ्चार नीति, २०६० प्रतिकूल निवेदक कम्पनीलाई एकै किसिमको सेवा प्रदान गर्ने अन्त्य कम्पनीलाई प्रदान गरिएको सेवा, सुविधा र सहूलियत प्रदान नगरी भेदभावपूर्ण व्यवहार गरी विपक्षी प्राधिकरणले ऐनको हवाला दिई असमान व्यवहार गरेको र निवेदकको मागबमोजिम निर्णय नै नगरी पत्र पठाएको हुनाले विपक्षी प्राधिकरणको मिति २०६३।६।२४ च.नं. ७१२ को पत्र र सोसम्बन्धी काम कार्यवाही र निर्णय समेत उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी रिट निवेदक स्पार्इस नेपाल प्रा.लि.ले मिति २०६३।४।२३ द.नं. १२३ को विपक्षी प्राधिकरणमा दिएको निवेदनउपर कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु, नेपाल प्रा.लि. लाई अन्तर्राष्ट्रिय पहुँच मार्ग (International Gateway) को अनुमतिपत्र बापत लाग्ने दस्तूर लिई अनुमतिपत्र प्रदान गर्नु भन्ने परमादेशको आदेशलगायत जे जो चाहिने आज्ञा आदेश वा पूर्जा समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको स्पार्इस नेपाल प्रा.लि. को रिट निवेदन पत्र।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन् नपर्ने हो,

बाटाका म्याद बाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र लिखित जवाफ साथ उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना पठाई लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६३।६।१२ मा भएको आदेश।

रिट निवेदकले दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट निजलाई अन्याय हुने गरी गरिएको भनिएको कामकारवाहीमा यस विभाग समेतको यो यस्तो संलग्नता रहे भएको भन्ने उल्लेख गर्नसम्म पनि सकेको नदेखिँदा यस विभागलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको आन्तरिक राजस्व विभागको लिखित जवाफ।

यस मन्त्रालयबाट निवेदकहरू समेतलाई संविधान तथा कानून प्रदत्त हक अधिकार हनन् हुने कुनै कामकारवाही भए गरेको छैन। यस मन्त्रालयको के कस्तो कामकारवाहीबाट रिट निवेदकको हक अधिकार हनन् भयो भन्ने कुरा निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको नदेखिँदा यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

दूरसञ्चारका सम्बन्धमा नेपाल सरकारलाई राय सुझाव दिने तथा राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा भएको विकास र नेपालले अवलम्बन गर्नु पर्ने नीति तथा नेपाल दूरसञ्चार सेवाको विविधिकरण एवं वर्गीकरणलगायत कुन प्रकारको सेवाको लागि खुल्ला गर्ने वा कुन माध्यमबाट खुल्ला गर्ने भन्ने समेत कार्य नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले गर्दछ। यस मन्त्रालयको के कस्ता कामकारवाहीबाट विपक्षीको हक हनन् गरिएको हो भन्ने कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख गर्न सकेको छैन। दूरसञ्चार ऐन, २०५३ बमोजिम नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट भए गरेको कामकारवाहीहरू कानूनबमोजिम नै भएको हुँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

दूरसञ्चार ऐनको दफा २२,२३ र २४ द्वारा अनुमतिपत्र दिइने प्रक्रिया, अनुमतिपत्र दस्तूर, नवीकरण दस्तूर र रोयल्टी निर्धारणसम्बन्धी विषयलाई दुई प्रकारबाट व्यवस्थित गरिएको छ। दुईवटा अलग अलग प्रक्रियाबाट

अनुमति प्राप्त व्यक्तिले अनुमतिपत्र दस्तूर, नवीकरण दस्तूर तथा रोयल्टीसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था समेत दफा २४, २५ र ३२ तथा नियमावलीको नियम १०,११ अनुसार फरक-फरक हुने कानूनी व्यवस्थालाई गोलमटोल भाषा प्रयोग गरी असमान प्रक्रियाबाट अनुमति पाएको कुरालाई गुमराहमा राखी समान प्रकृतिको हवाला दिँदै कानूनद्वारा नै असमान प्रकृतिका अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिबीच कानूनले नै लागू गरेको असमान शर्तलाई समानताको विरुद्ध भएको भन्न मिल्ने होइन । निवेदक कम्पनीले ऐनको दफा २४(३) अनुसार बोलकबोलद्वारा मोवाइलको अनुमतिपत्र पाएका हुन् । बोलपत्रमा निज आफैँले कबोल गरेको विषय हाल आएर तिर्न बुझाउन नसक्ने भन्न मिल्ने होइन । विपक्षीले नेपाल दूरसञ्चार कं. लि. ले वेसिक, मोवाइल, लिमिटेड मोबिलिटी र इन्टरनेट इमेलको अनुमतिपत्र लिएको छ भने युटिएल (UTL) ले डब्लुएलएल (WLL), सीडीएमए (CDMA), वेसिक, लिमिटेड मोबिलिटी (Limited Mobility) सेवाको अनुमतिपत्र लिएका छन् । युटिएल (UTL) ले ऐनको दफा २३(१) बमोजिम लिएको वेसिक दूरसञ्चार सेवाको लागि विपक्षी स्पाइसले कबोल गरे जस्तै गरी कबोल गरेको दस्तूर बुझाउनु पर्ने शर्त अनुमतिपत्रमा रहेका छन् । निवेदक कम्पनीलाई दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २३(२) अन्तर्गत नभई २३(१) अन्तर्गत अनुमतिपत्र प्रदान गरिएको र दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम १० को उपनियम (५) र (६) बमोजिम नभई नियम १० को उपनियम (२) अन्तर्गत अनुमतिपत्र प्रदान गरिएकोले सोहीअनुसार कबुल गरेको रोयल्टी रकम बुझाउनु पर्ने वाध्यात्मक व्यवस्था रहेकोले अनुमतिपत्रको शर्तअनुसार दोस्रो किस्ताबाट बुझाउनु पर्ने रोयल्टी रकम बुझाउन पत्राचार गर्न लागेको अवस्थामा रोयल्टी रकम नबुझाउने मनसाय राखी श्री पुनरावेदन अदालतमा निषेधाज्ञाको रिट निवेदन गरी सो अदालतबाट अन्तरिम आदेश समेत जारी भई कारवाही चलिरहेको अवस्थामा एकै तथ्यलाई सम्मानीत अदालतसमक्ष पनि विपक्षीले दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको लिखित जवाफ ।

रिट निवेदक स्पाइस नेपाल प्रा.लि. ले मिति २०६३।४।२३ मा यस प्राधिकरणसमक्ष रोयल्टी सम्बन्धमा आवश्यक निर्णय गरिपाउँ भन्ने विषयको निवेदनपत्र पेश गरेकोमा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको प.सं. १।२।

सा.प्र. ६३।०६३।६४ च.नं. १२९ मिति २०६३।५।१८ को पत्रद्वारा यस प्राधिकरणका अध्यक्ष श्री सुरेशकुमार पुडासैनीको नियुक्ति बदर गरी पठाएकोले यस प्राधिकरणका मेनेजर श्री आनन्दराज खनाल कार्यालयको वरिष्ठ अधिकृत भएकोले निमित्त कार्यकारी प्रमुख भई कार्य गरेको र टिप्पणी फाइल सदर गरी सदर भएबमोजिमको निर्णयको जानकारी पठाएकोलाई निर्णय गर्ने अधिकारी नै नभई आफैँले निर्णय गरी पत्र पठाइएको भन्ने हचुवा दावी गरी मलाई विपक्षी नै नबनाउनु पर्ने विषयमा विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणका असिष्टेण्ट मेनेजर सन्तोष पौडेलको लिखित जवाफ ।

यसमा विपक्षी लिखित बहस प्रस्तुतकर्ता नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणका कानून व्यवसायी कैलासप्रसाद न्यौपानेबाट पेश भएको लिखित बहस नोटको प्रकरण ३(क) मा यस सम्बन्धमा प्राधिकरणको बैठकको निर्णय नं. १४४२ वाट निर्णय भई निवेदकलाई मिति २०६५।५।१३ मा जानकारी गराएको भन्ने उल्लेख भएको पाइएकोले सो सक्कल निर्णयसहितको फायल र यसै विषयमा निवेदकको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको निषेधाज्ञाको रिट निवेदन हाल कुन अवस्थामा छ बुझी निर्णय भई सकेको भए निर्णयसहितको सक्कल मिसिल समेत फिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेशानुसार पु.वे.अ. पाटनबाट मिति २०६४।२।३० वाट भएको फैसला प्रतिलिपिसहितको कागजात मिसिल सामेल रहेको ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेशी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तथा विपक्षतर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस सुनी अधिल्लो इजलासमा सुनवाइको क्रममा दुवै पक्षबाट पेश भएका लिखित बहस नोट समेत अध्ययन गरियो । बहसको क्रममा निवेदक तथा विपक्षतर्फबाट भएको बहसको मुख्य मुख्य बुँदाहरू देहायबमोजिम रहेका छन् :-

अधिवक्ता कमलप्रसाद खनाल :- नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले दूरसञ्चार सेवा प्रदायक कम्पनीहरू बीच भेदभावपूर्ण व्यवहार गरेको छ । टेलिकमलगायतले आफ्नो वार्षिक आमदानीको चार प्रतिशत रोयल्टी बुझाउनु पर्ने, तर निवेदक कम्पनीका हकमा भने उक्त प्रावधान लागू नगरिएको

अवस्था छ। निवेदक कम्पनीसित सम्झौता गर्दा लिमिटेड मोबिलिटी (Limited Mobility) मा पाँच वर्षसम्म एकाधिकार हुने गरी प्रदान गरिएकोमा एक वर्ष पनि बित्न नपाउँदै नेपाल टेलिकमलाई समेत उक्त सेवा प्रदान गर्ने गरी अनुमति दिएको अवस्था छ। यही पाँच वर्षको बीचमा नेपाल सेट ल्याइट र स्मार्टलाई पनि आधारभूत सञ्चार सेवा भनी अनुमतिपत्र दिइयो। त्यो अनुमतिपत्रअनुसार जीएसएम (GSM) चलाउने पाउने अनुमतिपत्र दस्तूर पाँच वर्षका लागि २५ लाख हुने भनियो, तर निवेदक कम्पनीको १० वर्षको लागि २१ करोड तोकियो। नवीकरण दस्तूरका हकमा समेत ठूलो भेदभाव गरिएको छ। यसबाट समान अवस्थाका अपरेटरहरू बीच समान व्यवहार नभएको प्रष्ट छ। विपक्षी प्राधिकरणले अस्वस्थ प्रतिस्पर्धा गराएर हाल स्पाइस नेपालबाट परिवर्तित एनसेल (Ncell) माथि अन्याय गरेको हुँदा रिट जारी हुनुपर्छ।

अधिवक्ता हरिकृष्ण कार्की:- निवेदक कम्पनीले विपक्षी प्राधिकरणमा दिएका निवेदनहरूका सम्बन्धमा बोर्ड बैठक बसी भएको निर्णयअनुसार जानकारी गराउनु पर्नेमा प्राधिकरणका कर्मचारी सन्तोष पौडेलले पत्र लेखेको अवस्था छ। निज सन्तोष पौडेललाई यसरी पत्र लेखे अख्तियारी छैन। निवेदक कम्पनी र विपक्षी प्राधिकरणबीच भएको सम्झौतामा निवेदक कम्पनीको पाँच वर्षसम्म अरू प्रमाणपत्र प्रदान गर्न नसक्ने भन्ने शर्त रहेको भए पनि अरू सेवा प्रदायकहरूलाई सस्तोमा अनुमतिपत्र उपलब्ध गराई निवेदक कम्पनीलाई भेदभाव गरेको हुँदा रिट जारी हुनु पर्छ।

वरिष्ठ अधिवक्ता श्रीहरि अर्याल:- निवेदक स्पाइस नेपाल (एनसेल) को मिति २०६३।४।१९ को पत्रको विषय रोयल्टी सम्बन्धमा निर्णय गरिपाउँ भन्ने हो र उक्त पत्र सक्षम निकाय नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणलाई लेखेको हो। उक्त पत्रको जवाफ सन्तोष पौडेलले दिन पाउने होइन, प्राधिकरणको निर्णय नभई प्रशासनिक व्यक्तिले लेखेको चिठीले मान्यता पाउँदैन। पहिले प्रशासनिक कर्मचारीले लेखेको चिठी नै पछि प्राधिकरणले अनुमोदन गरेकोलाई निर्णय भन्न नमिल्ने हुँदा मागवमोजिम रिट जारी हुनुपर्छ।

वरिष्ठ अधिवक्ता बन्नीबहादुर कार्की:- मिति २०६३।६।२४ को पत्र बोर्डबाट निर्णय भएर सोवमोजिम लेखिएको होइन। दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २२(२) ले कुनै दूरसञ्चार सेवाको अनुमतिपत्र प्रदान गरिसकेपछि

पाँच वर्षसम्म सोही दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न अर्को अनुमतिपत्र प्रदान नगरिने भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। सोही दफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले अनुमति प्राप्त क्षेत्रमा दूरसञ्चार सेवा उपलब्ध गराउनु नसकेको अवस्थामा मात्र सोही दूरसञ्चार सेवा सञ्चालनको अनुमतिपत्र प्रदान गर्न सकिने भनी गरेको व्यवस्थावमोजिम निवेदक कम्पनीले आफूले अनुमति प्राप्त गरेको क्षेत्रमा सेवा उपलब्ध गराउनु नसकेको अवस्था विद्यमान नभएकोले कानूनको प्रष्ट प्रावधानअनुसार कार्य नगरी अन्यथा गरेको हुँदा रिट जारी हुनुपर्छ।

अधिवक्ता प्रकाश राउत:- निवेदक कम्पनीले रोयल्टी निर्धारणमा एकरूपता भएन फरक फरक भयो भनी दफा समेत उल्लेख गरी निवेदन गरेको, रोयल्टी कानूनवमोजिम हुनुपर्ने र त्यसमा एकरूपता हुनुपर्ने भन्ने निवेदकको मुख्य जिकीर हो। दूरसञ्चार प्राधिकरण नियमावली, २०५४ को नियम २६ ले आफूले गरेको आम्दानीको चार प्रतिशत रोयल्टी बुझाउनु पर्ने भन्ने प्रावधान समावेश छ। तर, अनुमतिपत्रमा सो भन्दा बढी रोयल्टी बुझाउनु पर्ने भन्ने कुरा कानूनवमोजिम छैन। कानूनले प्रष्ट निर्धारण गरे भन्दा बढी रोयल्टी निर्धारण गर्ने अधिकार विपक्षीलाई छैन।

अधिवक्ता सुरेन्द्र खड्का:- निवेदक सरहकै दूरसञ्चार सेवा प्रदायकमध्येको युटिएल (UTL) को हकमा विशेष निर्णय गरी नेपाल सरकारले छूट दिएको छ। उक्त कुरा स्वतन्त्र प्रतिस्पर्धाको सिद्धान्त एवं मान्यताको विपरीत हुने गरी कुनैलाई कार्यकारी निर्णयले छूट दिने कसैलाई नदिने व्यवहार गरिएको छ। निवेदकको हकमा भने स्वयं विधिकर्ताले नियमावलीको माध्यमद्वारा सबै समान प्रतिस्पर्धीहरूका हकमा समान व्यवस्था लागू हुनुपर्छ। सो विपरीत निवेदक कम्पनीलाई भेदभावपूर्ण व्यवहार गरिएको हुँदा रिट जारी हुनुपर्छ।

वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल:- ८० प्रतिशत बजार रहेको काठमाडौं उपत्यकामा दूरसञ्चार सेवाको अनुमतिपत्र युटिएल र नेपाल टेलिकमलाई लिमिटेड मोबिलिटी (Limited Mobility) दिएको र उक्त कम्पनीहरूले चार प्रतिशतका दरले मात्र रोयल्टी बुझाउने कारणबाट यस रिट निवेदक कम्पनीले पनि सोहीवमोजिमको माग दावी लिई सम्मानीत अदालत प्रवेश गरेको हो। एकै किसिमको दूरसञ्चार सेवा

प्रदायकका बीचमा असमान किसिमको रोयल्टीको व्यवस्था हुन सक्दैन । विपक्षी प्राधिकरणले समानताको व्यवहार गरेको छैन भन्ने कुरा पुष्टि भइरहेको सन्दर्भमा रिट जारी हुनुपर्छ ।

वरिष्ठ अधिवक्ता शम्भु थापा: दूरसञ्चार प्राधिकरण नियमावली, २०५४ को नियम २६ लाई दृष्टिगत गर्नुपर्ने हुन्छ जसमा आफूले गरेको आम्दानीको चार प्रतिशत रोयल्टी बुझाउनु पर्ने भन्ने प्रावधान समावेश छ । अनुमतिपत्रमा नियमावलीको प्रष्ट प्रावधानभन्दा बढी रोयल्टी बुझाउनु पर्ने भन्ने कुरा कानूनबमोजिम छैन । कानूनले प्रष्ट निर्धारण गरे भन्दा बढी रोयल्टी निर्धारण गर्ने अधिकार विपक्षीलाई छैन । निवेदक सरहकै दूरसञ्चार सेवा प्रदायकमध्येको युटिएल (UTL) को हकमा विशेष निर्णय गरी नेपाल सरकारले छुट दिएको छ । निवेदक कम्पनीलाई भेदभावपूर्ण व्यवहार गरिएको हुँदा रिट जारी हुनु पर्छ ।

नेपाल सरकारको तर्फबाट उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मी:- प्राधिकरणसँग तिर्न बुझाउन करार गरेको विषयमा आन्तरिक राजस्व विभागले लेखेको पत्र कानूनबमोजिम छ । निवेदकले यसप्रकारको करार भएको अवस्था स्वीकार गरेको सन्दर्भमा सञ्चार मन्त्रालयले यो यस्तो काम गरेर आफ्नो हक हनन् भयो भनी भनेको अवस्था विद्यमान नभएको समेतबाट विपक्षी बनाउनुको औचित्य देखिँदैन । दूरसञ्चार प्राधिकरण एक स्वायत्त निकाय भएको हुँदा त्यसमा नेपाल सरकारले हस्तक्षेप गर्न मिल्ने पनि होइन ।

नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणका तर्फबाट अधिवक्ता कैलासप्रसाद न्यौपाने:- नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण ऐनमा अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने दुई प्रकारको व्यवस्था रहेको छ । पहिलो बोलकबोल प्रक्रिया दूरसञ्चार नीति, २०५६ अनुसार डब्लुएलएल (WLL) अन्तर्गत दूर सञ्चार संस्थान (कम्पनी) का अतिरिक्त अर्को एउटा थप कम्पनीलाई पनि अनुमति दिने भन्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरी सन् २००४ पछि सबै विषयहरू खुल्ला गर्ने भन्ने व्यवस्था छ । २०६० सालको राजपत्रमा लिमिटेड मोबिलिटी (Limited Mobility) खुल्ला गरिएको छ । निवेदक कम्पनी स्पाइस नेपाललाई दिइएको एकाधिकार अहिले पनि खोसिएको छैन । निवेदक कम्पनीको पत्रको जवाफको सन्दर्भमा तत्काल बोर्ड नभएको र सञ्चार मन्त्रालयको

पत्रबाट प्राप्त निर्देशनअनुसार जानकारी दिइएको सम्म हो । कानूनले नै रोयल्टीको सम्बन्धमा फरक फरक व्यवस्था गरेपछि समानता भएन भन्न मिल्दैन । विवन्धनको सिद्धान्तले पनि निवेदकले पहिले तिर्नु भनी स्वीकार गरिसकेपछि अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । त्यसकारण रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ ।

अधिवक्ता सतीशकृष्ण खरेल:- निवेदकको रिटमा मुख्यतः तीनवटा भाग छन् । पहिलो मिति २०६३।२४ को प्राधिकरणका कर्मचारीले लेखेको पत्र बदर गरिपाउँ भन्ने दोस्रो स्पाइस प्रा. लि. ले प्राधिकरणमा दिएको निवेदनमा निर्णय हुनुपर्ने भन्ने र तेस्रो अन्तर्राष्ट्रिय पहुँच मार्ग (International Gateway) पाउनु पर्छ भन्ने यीमध्ये अन्तर्राष्ट्रिय पहुँच मार्ग (International Gateway) प्राप्त गरिसकेको अवस्था छ । निवेदकको निवेदनको सम्बन्धमा पनि पछि निर्णय भैसकेको छ र उक्त निर्णयउपर निवेदकले कुनै चुनौती नदिई अन्तिम भएर बसेको छ । तेस्रो मांग तर्फ बोलकबोलबाट एकचोटी निर्धारण भैसकेको रोयल्टी वा दस्तूर घटाउने कुरा प्राधिकरण समेत कसैलाई कानूनले अख्तियारी दिँदैन । जुनकुरा अधिकारक्षेत्र नै हुँदैन, त्यस्तो विषयको निवेदनउपर प्राधिकरणको बोर्डले निर्णय गर्नुपर्ने आवश्यकता नै छैन । सन्तोष पौडेलको पत्रले निवेदकहरूको कुनै दायित्वमा असर नपर्ने हुँदा त्यस्तो पत्र बदर वा सदर गर्नुको कुनै औचित्य हुँदैन । भेदभाव भयो भन्ने निवेदन दावीका सम्बन्धमा अन्य कम्पनीहरूले अनुमतिपत्र प्राप्त गर्दा राजपत्रमा बोलपत्र आवाहन गरी सकेपश्चात् प्रतिस्पर्धा गराई सार्वजनिक रूपमा अनुमतिपत्र प्रदान गरिएको हो । त्यतिबेला नै निवेदकहरूले आफ्नो एकाधिकार खोसिएको भन्ने लागेको भए उपचार खोज्न सक्नुपर्थ्यो, सो गरेको अवस्था पनि छैन, तसर्थ रिट खारेज हुनुपर्छ ।

अधिवक्ता नारायणप्रसाद देवकोटा:- निवेदक कम्पनीको अनुमतिपत्रको वैध अवधि नं. ११ अनुसार अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको मितिले १० वर्षको लागि भन्ने उल्लेख छ । प्रत्येक वर्ष तिर्नुपर्ने रकम कबुल गरी सहमत भई अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको अवस्था हो । ठेक्काको नियम अनुसार बढी अड्कनु कबुल गरी सम्भौता गरी सकेपछि तिर्ने नै भन्न मिल्दैन ।

अधिवक्ता तिलकबहादुर पाण्डे :- आफैले ठेक्का कबुल गरी सोअनुसार अनुमतिपत्र दस्तूर र

केही वर्षका किस्तासमेत बुझाई समर्पण गरिसकेकोमा आफैले पछि आएर तिर्दैनौं भन्ने नमिल्ने हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ ।

अधिवक्ता रेवतीराम पन्तः- निवेदकको प्राधिकरणमा दिएको निवेदनका सम्बन्धमा प्राधिकरणको कर्मचारीले लेखेको पत्रको विषयमा बोर्ड बैठक बसी निर्णय भई पुनः निवेदक कम्पनीलाई पत्र प्रेषित गरी सकेको सन्दर्भमा सन्तोष पौडेलले लेखेको पत्रको औचित्य नै समाप्त भई सकेको अवस्था विद्यमान हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ ।

यसमा अन्य सेवाप्रदायक सरह समान सुविधा र समान व्यवहार हुने गरी निवेदक कम्पनीले प्राप्त गरेको अनुमतिपत्रको दफा १५ एक्स (x) तथा अनुसूची-३ (Annex 3) मा आवश्यक संशोधन गरिपाउँ भनी दूरसञ्चार प्राधिकरणमा यस कम्पनीले च. नं. १२३।०६३/०६४ मिति २०६३।४।२३ मा निवेदन गरेकोमा विपक्षी प्राधिकरणबाट विपक्षी सन्तोष पौडेलको दस्तखत भएको मिति २०६३।६।६४ को रोयल्टी बुझाउने सम्बन्धमा भन्ने व्यहोराको पत्र प्राप्त भयो । प्राधिकरणको नियमित बैठकबाट हामी निवेदकको मागबमोजिम आवश्यक निर्णय गरी जानकारी गराउनु पर्नेमा आधिकारिक निकायबाट निर्णय नै नभई अनधिकृत व्यक्तिबाट पत्र लेखे काम भएको हुँदा उक्त कानून प्रतिकूलको पत्र बदर गरिपाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन व्यहोरा रहेछ । रोयल्टी बुझाउनु पर्ने व्यवस्था दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा ३२ मा गरिएको छ, सोही ऐनको दफा ३२(२) मा दफा २४ को उपदफा (३) र (४) बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त व्यक्तिले आफूले कबुल गरेबमोजिमको रोयल्टी बुझाउनु पर्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । निवेदक कम्पनीलाई दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २२(१) बमोजिम सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी जीएसएम (GSM-900-Cellular Mobile) सेवाको अनुमतिपत्र प्रदान गरी दफा २४(४) अनुसार रोयल्टी बढाबढबाट निर्धारण भएको हो । दूरसञ्चार नियमावलीको नियम ७, ऐनको दफा २३(१) सँग सम्बन्धित रहेको र नियम ७ दूरसञ्चार नियमावलीको नियम १० सँग सम्बन्धित रहेको छ । दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम १० (२) मा उपनियम (१) बमोजिम जाँचबुझ गर्दा निवेदन दिने एक भन्दा बढी व्यक्तिहरू त्यस्तो दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न योग्य देखिएमा प्राधिकरणले ती सबै

व्यक्तिहरूलाई अनुमतिपत्र दस्तूर, नवीकरण दस्तूर र रोयल्टीका सम्बन्धमा बढाबढ गर्न सूचना दिई बढाबढमा सबभन्दा बढी बोलकबोल गर्ने व्यक्तिलाई उपनियम (१) बमोजिम अनुमतिपत्र दिनुपर्नेछ भन्ने प्रावधानअनुरूप बढी रकम कबुल गरेका निवेदक कम्पनीलाई अनुमतिपत्र प्रदान गरिएको हो । यसरी निवेदकले नै प्रस्तुत गरेको प्रस्ताव (RFPD) मा उल्लेख गरेअनुसार प्रत्येक आर्थिक वर्षमा बुझाउन कबुल गरेको रोयल्टी रकम दूरसञ्चार ऐन, नियमसंगत रहेको अवस्थामा दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम २६ बमोजिम चार प्रतिशत रोयल्टी रकम नतोकी बढी रोयल्टी रकम तोकिएकोले समान व्यवहार नभएको भन्ने दावी जिकीर आधारहीन र रोयल्टी रकम नबुझाउने मनसाय रहेको देखिएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको दूरसञ्चार प्राधिकरणको तर्फबाट पर्न आएको लिखित जवाफको व्यहोरा देखियो ।

निर्णयतर्फ हेर्दा रिट निवेदनका सम्बन्धमा मुख्यतः निम्न प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो :-

- (१) निवेदक कम्पनी र अन्य सेवा प्रदायक कम्पनीहरू बीच नियामक निकाय नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट भेदभावपूर्ण व्यवहार भएको छ, छैन ?
 - (२) निवेदक कम्पनीले प्राप्त गरेको अनुमतिपत्रको दफा १५ एक्स (x) तथा अनुसूची-३ (Annex-3) मा संशोधन गरिपाउँ भनी पठाएको निवेदनका सम्बन्धमा विपक्ष नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणका अधिकृतबाट पठाएको जवाफ अमान्य हुने हो वा होइन ?
 - (३) निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुने हो वा होइन ?
२. २००६ सालमा मोहन आकाशवाणी सेवाबाट प्रारम्भ भएको नेपालमा दूरसञ्चारको इतिहास दूरसञ्चार विभाग, दूरसञ्चार विकास समिति हुँदै २०३२ सालमा नेपाल दूरसञ्चार संस्थानको संस्थागत संरचनाको लामो बाटो तय गर्दै आजको अवस्थामा आइपुगेको छ । ताररहित र तारसहित सेवा (Wireless & Wire - Line Telecommunication Service) का माध्यमले विभिन्न चरण पार गर्दै नेपालमा डिजिटल प्रविधिमा आधारित दूरसञ्चार सेवाको २०४४/४५ बाट प्रारम्भ भएको पाइन्छ । परम्परागत स्थिर टेलिफोन (Fixed telephone) प्रविधिमा

आधारित आधारभूत दूरसञ्चार सेवाका अतिरिक्त मानिस हिंडडुल गरिरहेको अवस्थामा समेत सम्पर्क गर्न सकिने ताररहित मोबाइल टेलिफोन प्रविधि २०४५ सालपछि नेपालमा भित्रिई तत्कालीन नेपाल दूरसञ्चार संस्थानले २०५६ जेठ महिनादेखि जीएसएम (GSM - Global System for Mobile Communication) प्रविधिमा आधारित मोबाइल सेवाको शुरुवात गरेको पाइन्छ। २००६ सालबाट आजसम्म आइपुग्दा विभिन्न कानूनी संरचनाले यो उत्साहप्रद सञ्चार प्रविधिको विकासलाई व्यवस्थित गरिआएको छ। प्रस्तुत विवाद यसै क्रमको एउटा उपज हो।

३. मोबाइल सेवा विस्तार गर्न राष्ट्रलाई उपलब्ध सीमित फ्रिक्वेन्सी (Frequency) को प्रयोग गर्दा सेवाप्रदायकको व्यापारिक हित हुनुपर्छ भने सरकारलाई समुचित राजस्व संकलन हुनुपर्दछ। यसका लागि आवश्यक कानून एवम् नीति पारदर्शी र जवाफदेहीपूर्ण रूपमा निर्माण गरी तिनको इमानदारीपूर्वक प्रयोग र अनुगमन हुनुपर्छ। जब यो हुन सक्दैन भने त्यहाँ सरकारी राजस्वमा विचलन आउने, नीतिगत भ्रष्टाचार बढ्ने, फ्रिक्वेन्सी (Frequency) दुरुपयोग हुने, सरकारले सेवाप्रदायकलाई अनुगमन गर्नुको सट्टा सेवाप्रदायकले सरकारलाई प्रयोग गर्ने एवं सेवाको गुणस्तर पनि खस्कने स्थिति विकसित भएर आउँछ। दूरसञ्चारको विकास र विस्तारमा देखा पर्ने यी नकारात्मक पक्षलाई कानून वा तिनको प्रयोग र व्याख्याले सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ।

४. निवेदकले दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २२(२) को पाँच वर्षसम्म अरू सेवा प्रदायकलाई अनुमतिपत्र नदिइने भन्ने कानूनी व्यवस्थाविपरीत लिमिटेड मोबिलिटी (Limited mobility) सेवाको नाममा युनाइटेड टेलिकम लिमिटेड (युटिएल) लाई घुमाउरो पाराबाट मोबाइल सेवा सञ्चालनको अनुमति प्रदान गरिएको प्रसंग उठाएको पाइन्छ। जीएसएम मोबाइल (GSM Mobile) सेवा र लिमिटेड मोबिलिटी सेवा एउटै नभई फरक फरक हुन् भनी विपक्षी प्राधिकरणको लिखित जवाफ तथा विद्वान कानून व्यवसायीहरूले आफ्नो बहस नोट तथा बहस जिकीरमा समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। फूल मोबिलिटी मोबाइल सेवामा रोमिङ (Roaming) सुविधा हुन्छ भने लिमिटेड मोबिलिटी सेवामा यस्तो सुविधा हुँदैन र लिमिटेड मोबिलिटी यो सीमित क्षेत्रभित्र मात्र सञ्चालन हुन्छ भनिएको छ।

५. स्पाइस नेपाल हाल परिवर्तित एनसेल नेपालले जीएसएम (GSM) प्रविधिमा आधारित मोबाइल सेवा सञ्चालन गर्न २१ करोड अनुमतिपत्र दस्तूर र २० अर्ब नवीकरण दस्तूर तिर्ने कबुलका साथ बोलपत्र दाखिल गरेको पाइन्छ। हाल निवेदक कम्पनीलाई अनुमति प्रदान गर्दाको शर्तमा उल्लेख नभएको ३ जी फ्रिक्वेन्सी पनि उपलब्ध भएको तथा कम्पनीले बोलपत्र स्वीकृत गर्दा ९०० मेगाहर्जको ब्याण्ड (Band) पाएकोमा यो सेवा सञ्चालन पनि नगर्दै १८०० मेगाहर्ज थपिएको भनी मिसिल संलग्न नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणको फ्रिक्वेन्सी वितरणसम्बन्धी समितिको अध्ययन प्रतिवेदन, २०६८ मा उल्लेख गरिएको पाइन्छ। यसबाट पनि निवेदक कम्पनी उपर दूरसञ्चार प्राधिकरण पूर्वाग्राही रहेछ भनी हाल मिल्ने। युनाइटेड टेलिकम लिमिटेड र नेपाल दूरसञ्चार कम्पनी लि. एवं आफू बीच असमान व्यवहार भएको निवेदन जिकीर रहे पनि ती सेवाप्रदायकहरूलाई यस रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएको सम्म छैन। विपक्षी नबनाइएका अन्य पक्ष र निवेदक बीच असमानताको निवेदन जिकीरतर्फ अदालतले प्रवेश गर्न मिल्दैन। असमान व्यवहार भयो वा भएन भन्ने निरोपण हुन सम्बन्धित पक्षहरूले आफ्ना कुरा अदालतमा राख्न पाउनु पर्ने हुन्छ। कतिपय अवस्थामा कागजातको अवलोकनबाट मात्र समानता वा असमानताको प्रश्न निरोपण हुन सक्दैन। प्रस्तुत विषय यही प्रकृतिको हो। कारण दुई बेग्ला बेग्लै कानूनी प्रावधानअन्तर्गत अनुमतिपत्र लिएका सेवाप्रदायक बीच एक त असमानताको प्रश्न सान्दर्भिक हुँदैन भने अर्कातिर घुमाउरो पाराले प्रविधिको नाम परिवर्तन गरी निवेदकले अनुमति पाए सरहकै सुविधा अर्को सेवा प्रदायकले लियो वा दिइयो भन्न अदालतले त्यो अर्को पक्षको कुरा पनि सुन्नु पर्ने हुन्छ। एकपक्षीय सुनुवाइकै आधारमा समानता वा असमानताको प्रश्नमा प्रवेश गर्न न्यायोचित हुँदैन।

६. दूरसञ्चार प्राधिकरणबाट सार्वजनिक रूपमा सेलुलर मोबाइल दूरसञ्चार सेवा सञ्चालनको लागि प्रस्ताव आव्हान सूचना (RFPD - Request for Proposal Document) प्रकाशित भएको र सो प्रस्तावअनुसार निवेदक कम्पनीले बोलकबोल अर्थात बोलपत्र प्रस्तुत गर्दा निवेदक कम्पनीले उक्त प्रस्ताव

(RFPD) मा उल्लिखित शर्तहरू मञ्जूर गरी प्रतिस्पर्धा मा सहभागी भई प्राधिकरणबाट निवेदक कम्पनीको उक्त बोलपत्र स्वीकृत भई सन् १-९-२००४ मा अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको देखिन्छ। निवेदक कम्पनीलाई जीएसएम सेलुलर मोबाइल (GSM Cellular Mobile) सेवा सञ्चालन गर्ने सम्बन्धी २०६१/६२-२४४ सन् १-९-२००४ को पत्रमा यसो भनिएको पाइन्छ, "We wish to notify that you are here by issued the license to operate the GSM Cellular Mobile Service in the kingdom of Nepal" त्यसैगरी अनुमतिपत्रको शीर व्यहोरा मा, "This Licence is here by given to you to operate the following telecommunicational service pursuant to sub section 2 of section 23 of telecommunications Act 2053 (1997) and sub rule 5 of rule 10 of Telecommunications Regulations, 2054 (1998)" भनी उल्लेख भएको पाइन्छ।

नेपाल दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २३ मा अनुमतिपत्रसम्बन्धी व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको पाइन्छ:-

दफा २३. अनुमतिपत्रको लागि निवेदन दिनुपर्ने: (१) यस ऐनबमोजिम दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न चाहने तोकिएबमोजिमको पूँजी, प्राविधिक निपुणता तथा पेशासम्बन्धी दक्षता भएका योग्य व्यक्तिले आफूले सञ्चालन गर्न चाहेको दूरसञ्चार सेवासम्बन्धी आर्थिक तथा प्राविधिक अध्ययन प्रतिवेदन र कार्य सञ्चालन योजना संलग्न गरी तोकिएबमोजिमका कुराहरू खुलाई प्राधिकरणले दफा २२ बमोजिम तोकिएको म्यादभित्र अनुमतिपत्रको लागि प्राधिकरणसमक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ।

(२) उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएतापनि नेपाल सरकारले प्राधिकरणको सिफारिश लिई नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको बमोजिमको दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमतिपत्रको लागि जुनसुकै बखत निवेदन दिन सकिनेछ।

त्यसै गरी दूरसञ्चार नियमावली, २०५४ को नियम १० र नियम ७ मा रहेको अनुमतिपत्र सम्बन्धी व्यवस्थाहरू निम्नानुसार रहेका छन्:-

नियम १०(५) :- नियम ७ को उपनियम (२) बमोजिम अनुमतिपत्रको लागि कुनै निवेदन परेमा प्राधिकरणले सो निवेदन र निवेदन साथ संलग्न कागजात जाँचबुझ गर्नेछ र त्यसरी जाँचबुझ गर्दा अनुमतिपत्र दिन उपयुक्त देखिएमा निवेदन दिने व्यक्तिलाई उपनियम (१) बमोजिम अनुमति पत्र दिनुपर्नेछ।

नियम १०(१) :- नियम ७ को उपनियम (१) बमोजिम अनुमतिपत्रको लागि कुनै निवेदन परेमा प्राधिकरणले सो निवेदन र निवेदन साथ संलग्न कागजातहरू जाँचबुझ गर्नेछ र त्यसरी जाँचबुझ गर्दा एकजना व्यक्ति मात्र त्यस्तो दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न योग्य देखिएमा प्राधिकरणले त्यस्तो व्यक्तिसंग वार्ताद्वारा अनुमतिपत्र दस्तुर, नवीकरण दस्तुर र रोयल्टी निर्धारण गरी निवेदकलाई अनुसूची - ४ बमोजिमको ढाँचामा अनुमतिपत्र दिनु पर्नेछ।

नियम १०(२) :- उपनियम (१) बमोजिम जाँचबुझ गर्दा निवेदन दिने एक जना भन्दा बढी व्यक्तिहरू त्यस्तो दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न योग्य देखिएमा प्राधिकरणले ती सबै व्यक्तिहरूलाई अनुमतिपत्र दस्तुर, नवीकरण दस्तुर र रोयल्टीका सम्बन्धमा बढाबढ गर्न सूचना दिई बढाबढमा सबभन्दा बढी बोल कबोल गर्ने व्यक्तिलाई उपनियम (१) बमोजिम अनुमतिपत्र दिनुपर्नेछ।

नियम ७(१) :- ऐनको दफा २३ को उपदफा (१) बमोजिम दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्न चाहने नियम ८ बमोजिमको पूँजी, प्राविधिक निपुणता तथा पेशासम्बन्धी दक्षता भएका व्यक्तिले ऐनको दफा २२ को उपदफा (१) बमोजिम प्राधिकरणले प्रकाशन गरेको सार्वजनिक सूचनामा उल्लिखित म्यादभित्र आफूले सञ्चालन गर्न चाहेको दूरसञ्चार सेवासम्बन्धी आर्थिक तथा प्राविधिक अध्ययन प्रतिवेदन र कार्य सञ्चालन योजना संलग्न गरी सो सूचनामा उल्लिखित कुराहरू समेत खुलाई अनुसूची - १ बमोजिमको ढाँचामा प्राधिकरण समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ।

नियम ७(२) :- उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भएता पनि ऐनको दफा २३ को उपदफा (२) बमोजिम

नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकिएको दूरसञ्चार सेवा सञ्चालन गर्ने अनुमतिपत्र लिनको लागि अनुसूची - १ बमोजिमको ढाँचामा जुनसुकै बखत प्राधिकरणसमक्ष निवेदन दिन सकिनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

७. नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणले दूरसञ्चार सेवा उपलब्ध गराउने अनुमतिपत्र प्रदान गर्ने सम्बन्धमा विभिन्न किसिमको प्रक्रिया रहेको देखिन आउँछ। दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २३(१) र (२) मा सो सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै प्रक्रिया रहेको भन्ने देखिन्छ। निवेदक कम्पनीले दफा २३ को उपदफा (२) बमोजिम अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन। समानताको सिद्धान्त समान अवस्थामा रहेकाहरू बीचमा लागू हुने हो। असमान अवस्थामा रहेकाहरू बीच समानताको सिद्धान्त आकर्षित हुँदैन। आफैले बोलकबोल गरी सहमत भई निक्कै भएको विषयमा आफूलाई अनुकूल हुने जति मान्ने र अनुकूल नहुने जति नमान्ने भन्ने कानूनको सिद्धान्तले दिँदैन। निवेदक कम्पनीले आफैले बोलपत्र भरी अनुमतिपत्र प्राप्त गरी उक्त अनुमतिपत्रको शर्तहरू मञ्जूर गरी मिति २०६५।१०।१३ र २०६५।१०।१७ समेत विभिन्न मितिमा सोहीअनुसार शुल्क रोयल्टी बुझाएको भन्ने मिसिल संलग्न चेकको छायाँप्रतिहरूबाट देखिन आउँछ। यसरी निवेदक आफैले लिखित तथा आचरणगत रूपमा समेत स्वीकार गरिसकेको विषयमा नै अब आएर भेदभावपूर्ण व्यवहार भएको भन्ने निवेदन जिकीरलाई स्वीकार्न मिलेन।

८. मिति २०६५।१०।१७ सम्म निवेदकलाई आफूले तिर्ने रोयल्टी समेतमा निवेदकलाई आपत्ति छैन। आफूले सेवा सञ्चालन गरेको एक वर्ष पनि बित्न नपाउँदै युटिएललाई घुमाउरो बाटो (Back Door) बाट आफूले पाए सरहकै मोवाइल सेवा सञ्चालन अनुमति दिइयो भन्ने निवेदन कथन छ र सोही विषयलाई यस निवेदनका माध्यमले चुनौती दिइएको छ। तत्कालै रिट निवेदन गर्न आउन निवेदकलाई कुनै कुराले छेकेको अवस्था थिएन। मिति २०६२।१।३० देखि आफूले सेवा सञ्चालन गरेको निवेदक कथन नै छ। मिति २०६५।१०।१७ सम्म आफूलाई मञ्जूर भएको कुरा युटिएलले अनुमतिपत्र पाएको करीव तीन वर्ष पछि रिट निवेदन दायर गर्नुबाट निवेदकको सफा र शुद्ध हात नरहेको देखिन्छ।

९. दोस्रो प्रश्नका सम्बन्धमा हेर्दा निवेदक कम्पनीले रोयल्टी सम्बन्धमा आवश्यक निर्णय गरिपाउँ

भनी मिति २०६३।४।१९ Ref No. १२३।०६३/०६४ मा नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणमा आवेदन गरेको देखिन्छ। उक्त निवेदनको सम्बन्धमा मिति २०६३।६।२४ प.सं. ०६३।६४-१४२ मा रोयल्टी बुझाउने सम्बन्धमा भनी नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरणका असिष्टेण्ट मेनेजर सन्तोष पौडेलले हस्ताक्षर गरी पत्र पठाएको भन्ने देखिन्छ। सो पत्रमा विभिन्न ६ वटा बुँदाहरू उल्लेख भई अन्त्यमा विद्यमान ऐन, नियममा उल्लिखित व्यवस्थाअनुरूप त्यहाँको मागबमोजिम रोयल्टी छुट दिन सकिने अवस्था नरहेको व्यहोरा जानकारी गराइन्छ भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ। सोही पत्र बढेर गराई पाउँ भनी प्रस्तुत रिट निवेदन परेको पनि देखिन्छ। यो पत्र कुनै निर्णयको पर्यायवाची होइन। भइरहेका कानून र सम्भौताअनुरूप के हुनपर्ने हो त्यो जानकारी दिन वा पहिले नै निर्धारित भइरहेको रोयल्टी शुल्क माग गर्न कुनै निर्णयको आवश्यकता पर्दैन। सो आफ्नो निवेदनमा निर्णय नभएको भन्ने निवेदन कथन रहेकोमा मिति २०६५।४।३१ मा बसेको बोर्ड बैठकले नि. नं. १४४२, प्रस्ताव नं. १०७७ मा स्पाइस नेपाल प्रा. लि. बाट प्राप्त रोयल्टी छुटसम्बन्धी पत्रको जवाफ सम्बन्धमा संलग्नबमोजिमको जवाफ पठाउने निर्णय भयो भनी पूर्व प्रेषित व्यहोरालाई नै सदर कायम गर्ने निर्णयलाई कुनै चुनौती दिएको भने देखिँदैन। मिति २०६५।५।१३ मा निवेदकलाई जानकारी दिइएको सो निर्णयलाई चुनौती नदिनुबाट निवेदकको यो जिकीर पनि निष्क्रिय हुन पुगेको छ।

१०. कुनै अख्तियारीको प्रयोग गर्न पाउने आधिकारिक निकाय तत्काल पूर्ण नभएको सन्दर्भमा त्यहाँको अधिकारीको भूमिका र जिम्मेवारी केही पनि हुँदैन भन्न मिल्दैन। कानूनबमोजिमको दैनिक कामकाजको सञ्चालन यस्ता अधिकारीहरूबाट कानूनबमोजिम भइरहनुलाई अन्यथा अर्थमा लिन मिल्दैन। निर्णय गर्ने आधिकारिक निकायको अभावमा कानूनबमोजिम संस्थापित निकायले कानूनअनुसार कुनै काम गर्न नपाउने र कामकाज स्थगित राख्नु पर्ने हो भने त्यस्तो कार्यालय वा निकाय बन्द गर्नुपर्ने हुन सक्छ। सन्तोष पौडेल प्राधिकरणको अधिकृत कर्मचारी रहेको भन्ने कुरामा कुनै विवाद छैन। निजले प्रेषित गरेको पत्रको व्यहोरा अध्ययन गर्ने हो भने उक्त पत्रमा निवेदक कम्पनीलाई कुनै थप दायित्व वहन गराउने, खाइपाई आएको वा उपभोग गरेको कुनै सुविधाबाट वञ्चित गराउने वा थपघट गर्ने भन्ने नभई निवेदक कम्पनी र प्राधिकरणबीच सम्पन्न भएको सम्भौता, निवेदक कम्पनीलाई प्रदान गरिएको

अनुमतिपत्रका बुँदाहरू तथा सो सम्बन्धमा प्रचलित कानूनमा रहेको व्यवस्थालाई प्राधिकरणमा उपलब्ध उपल्लो अधिकृतको निर्णयानुसार उद्धरणसम्म गरिएको देखिन आउँछ। यसरी कुनै निकायको जिम्मेवार अधिकृतले आफू कार्यरत निकायसित सम्बन्धित विषयमा आएका गुनासो, निवेदन तथा माग दावीका सम्बन्धमा कुनै पनि दायित्व हुँदैन मान्न मिल्दैन। कानून प्रतिकूल र आफ्नो अख्तियारी ननाच्ने गरी त्यस्तो विषयमा निकास दिनुलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन। यस्तो अवस्थामा कानूनप्रतिकूल नरहेको र कानूनी अख्तियारी भित्रको सो पत्र बदर गरिरहने कुनै आवश्यकता छैन।

११. निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने तेश्रो अन्तिम प्रश्नका सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकका तीन मागमध्ये अन्तर्राष्ट्रिय पहुँच मार्ग निजले पाइसकेको संलग्न फायल कागजातबाट देखिन्छ। यस कुरामा निवेदक पक्षबाट असहमति प्रकट पनि गरिएको पाइएन। दोस्रो मागका रूपमा रहेको मिति २०६३.३६.२४ मा प्राधिकरणका कर्मचारी सन्तोष पौडेलले निवेदक कम्पनीलाई लेखी पठाएको पत्र बदर गरिनु पर्ने हो, होइन भन्ने सन्दर्भमा उक्त पत्र निर्णय नभई जानकारीसम्म भएको, पछिबाट बोर्डबाटै भएको निर्णय निवेदकको जानकारीमा आए पनि चुनौती नदिइएको समेत माथि उल्लिखित कारणहरूबाट सो बदर गरिरहनु परेन।

१२. रोयल्टी शुल्कको असमानता बारेको निवेदन जिकीरका हकमा आफैले तिन बुझाउन सहमत भई बोलपत्र वा निवेदन दाखिल गरी सोही आधारमा अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको अवस्थामा ती लिखतमा उल्लिखित कुरा पालन गर्न नपरोस् भन्ने अभिप्रायले आएको रिट निवेदनलाई सफा र शुद्ध हात लिएर आएको भन्न मिल्दैन। दूरसञ्चार ऐन, २०५३ को दफा २२(२) को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशले वस्तुगत मूल्याङ्कनको आधारमा निवेदकलाई दिए सरहकै दूरसञ्चार सेवा अन्य सेवाप्रदायकलाई पनि दिन मिल्नेमा अनुमतिपत्रदाता नियमक निकाय दूरसञ्चार प्राधिकरण नै युटिएललाई दिइएको दूरसञ्चार सेवाको प्रकृति नै पृथक छ भनिरहेको छ। लिखित जवाफ समेतमा उल्लिखित ती प्रविधिमा रहेको भिन्नतासम्बन्धी कथनलाई निवेदक तर्फबाट प्रस्तुत बहस नोटमा समेत खण्डन हुन सकेको पाइएन। सोही ऐनको दफा २६ मा अनुमतिपत्रमा संशोधन हुनसक्ने व्यवस्थाहरूको प्रवन्ध गरिएको छ। तर दफा २६(२) ले अनुमतिपत्रका मूलभूत कुरामा फरक पार्न नहुने

सीमा तोकिएबाट अनुमतिपत्र प्राप्त गरेको अवस्थामा कबुल गरेको दस्तूर (रोयल्टी) समेतमा अब परिवर्तन गरी वार्षिक आमदानीको चार प्रतिशत मात्र बुझाउन पाउने आदेशको माग गर्दै दायर प्रस्तुत रिट निवेदन कानूनी रूपमा समेत हकाधिकारविहीन रही औचित्यहीन रहेको छ।

१३. दूरसञ्चारसम्बन्धी ऐन, नियम समेतका कानूनी र नीतिगत परिप्रेक्ष्यमा नै निवेदकले बोलपत्र दाखिल गरेको हो। तिनमा कुनै परिवर्तन भएको छैन। बोलपत्र वा कुनै लिखत समेतका माध्यमले रकम, शुल्क, रोयल्टी र दस्तूर तिनै समेतका प्रतिवद्धता जाहेर गर्नेले प्रचलित कानूनका परिप्रेक्ष्यमा तिनको विहंगम अध्ययन गरी जोखिम तत्व छ (Risk Factor) को आंकलन गरेको मान्नु पर्ने हुन्छ। यसरी आफैले यति रकम यसरी यस तरीकाबाट अर्को पक्षलाई तिनै बुझाउने कबुल गरी अनुमतिपत्र प्राप्त गर्ने लगायतका फाइदा लिई पछि गएर यो वा त्यो कारण देखाई आफ्नो कबुल वा प्रतिवद्धता तोडेन मिल्दैन। पक्षहरूका यस्ता आपसी व्यवहारका कुरामा कुनै पक्षबाट कानूनको ठाडो उल्लंघन नै भएको स्थिति र त्यो कबुल वा प्रतिवद्धता आरम्भदेखि नै कानूनप्रतिकूल रहेको अवस्थामा बाहेक अदालतले हस्तक्षेप गर्न मिल्दैन। प्रस्तुत विवादमा कानूनको ठाडो उल्लंघन देखिएन। आफूले अनुमतिपत्र प्राप्त गर्दा कबुल गरेको दस्तूर रोयल्टी, शुल्क र किस्ता समेतका रकम पछिबाट घटाई पाउन गरिने माग अधिकारको कुरा होइन। अधिकार कानूनद्वारा संरक्षित हुन्छ र यो कानूनअनुकूल उपभोग गरिनु पर्दछ। कानूनप्रदत्त अधिकारमा गैरकानूनी रूपमा हस्तक्षेप भएको नपाइँदासम्म त्यो न्यायिक परीक्षणको विषय बन्दैन। प्रस्तुत विवादमा निवेदकले नै कबुल वा प्रतिवद्धता जाहेर गरेको दस्तूर (रोयल्टी) समेतलाई परिवर्तन गर्न विपक्षी बनाइएको नेपाल दूरसञ्चार प्राधिकरण समेतका नाममा रिट जारी गर्नुपर्ने सम्मको कुनै आधार र कारण पाइएन। तसर्थ मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन, रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल फागुन २३ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत -आत्मदेव जोशी